

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновник
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:
03057, Україна, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Науковий журнал «Київський часопис права» зареєстровано
Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ No 24857-14797P від 25.05.2021 р.)

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1017 від 27 вересня 2021 року (додаток 3) журнал внесений
до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (081 – Право)

Рекомендовано до друку Вченою Радою
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Протокол № 2 від 26 жовтня 2023 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права,
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Т. О. Гуржій, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; *Е. С. Дмитренко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Л. О. Кожура*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Н. В. Ортинська*, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; *О. Г. Стрельченко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; *В. Г. Фатхутдінов*, доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; *В. Г. Чорна*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Д-р Войцех Войтила*, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологіко-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кобко-Одарій В. С. РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА.....	7
---	---

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Константий О. В. ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ ПРИ ВСТУПІ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	14
Муртіщева А. О. ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА В УКРАЇНІ.....	20
Пікуля Т. О. ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	27

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Ізбаш О. О. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ.....	33
Моїсеєнко Ю. М. ОКРЕМІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРВЕНЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРУ ВИРОБНИЦТВА МАЙНОВИХ БЛАГ І ЇЇ ВПЛИВУ НА СВОБОДУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ (ВІД АНТИЧНОСТІ ДО РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ).....	39
Поляков Р. Б. ПОПЕРЕДНЄ ЗАСІДАННЯ СУДУ В ПРОЦЕДУРІ НЕСПРОМОЖНОСТІ (БАНКРУТСТВА) ЗА ПРАВОМ АНГЛІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ.....	45
Чебишев М. Р. ДОКТРИНА І ПРАКТИКА В ПИТАННЯХ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	61

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Мидель А. М. ДО ПИТАННЯ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ.....	69
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Булкат М. С. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ТА ПРАКТИКИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	76
Кичинська А. О. АКТИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (ACQUIS EC) В СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	87
Кузьменко О. В., Чорна В. Г., Островський С. О. ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗА РАХУНОК МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ.....	92
Леусенко І. В. СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ МОРСЬКОГО ПРОСТОРУ: НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ ЗАКОНОДАВЧОГО ПІДХОДУ.....	97
Пальченко А. А., Кузніченко О. В. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ЗДІЙСНЕНІ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	103
Руденко М. М. ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ.....	109
Семіног С. В. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕНЕ АБО ЗНИЩЕНЕ МАЙНО ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ: ЧАСТИНА ПЕРША.....	115
Соцька А. М. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЛИТВИ Й УКРАЇНИ З АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРИ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНИМИ ОСОБАМИ.....	122
Соцький А. М. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ.....	127

Співак М. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	132
Тильчик В. В., Ковальова М. В. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ» ТА «СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» У ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....	139
Хажинський Р. М. ЕВТАНАЗІЯ ЯК СКЛАДОВА СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА ЙОГО ЗНАЧУЩІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	145
Цвіркун Ю. І. РОЛЬ ІНСТИТУТУ ЗРАЗКОВОЇ СПРАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	153

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Собко Г. М., Мох Т. П. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ДІТИНИ ПІСЛЯ ПСИХІЧНОГО ТА ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА ...	160
--	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Білічак О. А., Павленко М. В. ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ (ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ТАДЖИКИСТАН).....	166
Брисковська О. М., Гелемей М. О. ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	174
Максимовська С. С. СТРОКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ.....	181

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Замрига А. В., Падалка М. А. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВІ ДЕРЖАВ.....	187
---	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Kobko-Odarii V. S. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE JUDICIAL APPLICATION OF LAW.....	7
---	---

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Konstantiy O. V. AMENDING THE CONSTITUTION UPON UKRAINE'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION.....	14
---	----

Murtishcheva A. O. PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION MECHANISMS OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN SELECTED EU COUNTRIES AND IN UKRAINE.....	20
--	----

Pikulia T. O. TRANSFORMATION OF THE STATE SOVEREIGNTY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION BY THE RUSSIAN FEDERATION.....	27
---	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Izbash O. O. INTERNATIONAL PRACTICE IN IMPLEMENTATION OF MEDIATION.....	33
--	----

Moiseienko Yu. M. CERTAIN HISTORICAL ASPECTS OF STATE INTERVENTIONS INTO SPHERE OF MATERIAL GOODS PRODUCTION AND ITS INFLUENCE OVER THE PRIVATE PRODUCT MANUFACTURERS FREEDOM OF BUSINESS ACTIVITY (FROM ANTIQUITY TO EARLY MODERN PERIOD).....	39
--	----

Poliakov R. B. PRELIMINARY HEARING IN THE INSOLVENCY (BANKRUPTCY) PROCEDURE UNDER THE LAW OF ENGLAND, GERMANY AND FRANCE.....	45
--	----

Chebyshev M. R. DOCTRINE AND PRACTICE IN MATTERS OF PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF PARTICIPANTS IN LAND LEGAL RELATIONS IN THE CIVIL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE.....	61
--	----

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Mydel A. M. TO THE ISSUE OF RESTORATIVE REMEDIES IN LABOUR LAW.....	69
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bulkat M. S. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC PROVISIONS AND PRACTICE IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE JUSTICE AND ADMINISTRATIVE PROCESS LAW.....	76
--	----

Kychynska A. O. LEGAL ACTS OF THE EUROPEAN UNION (EU ACQUIS) IN THE FIELD OF PUBLIC FINANCE AND THEIR IMPLEMENTATION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	87
--	----

Kuzmenko O. V., Chorna V. H., Ostrovskiy S. O. FEATURES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE ENVIRONMENT AT THE ACCOUNT OF LOCAL BUDGETS.....	92
---	----

Leusenko I. V. SUBJECT OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR MARINE POLLUTION: THE NEED FOR A REVIEW OF THE LEGISLATIVE REGULATION.....	97
---	----

Palchenko A. A. PECULIARITIES OF TRANSPORT LEGAL RELATIONS WHEN PROVIDING TRANSPORT SERVICES IN UKRAINE.....	103
---	-----

Rudenko M. M. OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS ENSURING THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....	109
--	-----

Semynoh S. V. A PRAXEOLOGICAL VIEW OF THE LEGAL MECHANISM OF OF COMPENSATION FOR DAMAGED OR DESTROYED PROPERTY AS A RESULT OF OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION: PART ONE.....	115
---	-----

Sotska A. M. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF LITHUANIA AND UKRAINE ON THE ADMINISTRATION OF THE SPHERE OF GUARDIANSHIP AND CARE OVER ADULTS.....	122
---	-----

Sotskyi A. M. THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE FIGHT AGAINST ORGANISED CRIME.....	127
---	-----

Spivak M. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF ENSURING THE PERSONAL SAFETY OF POLICE OFFICERS.....	132
Tylchyk V. V., Kovalova M. V. THE RELATIONSHIP OF THE CONCEPT "SUBJECT OF OFFENSE" AND "RESPONSIBLE SUBJECT" IN TAX LEGISLATION.....	139
Khazhynskyi R. M. EUTHANASIA AS A COMPONENT OF SOMATIC HUMAN RIGHTS: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES AND ITS SIGNIFICANCE FOR UKRAINE	145
Tsvirkun Yu. I. THE ROLE OF THE EXEMPLARY CASE INSTITUTE IN ENSURING UNITY JUDICIAL PRACTICE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	153

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Sobko H. M., Mokh T. P. PSYCHOLOGICAL STATE OF A CHILD AFTER MENTAL AND PHYSICAL VIOLENCE.....	160
---	-----

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Bilichak O. A., Pavlenko M. V. PROBLEMS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED ON THE TERRITORY OF FOREIGN DIPLOMATIC INSTITUTIONS OF UKRAINE (ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN).....	166
Bryskovska O. M., Helemei M. O. PECULIARITIES OF COMMITTING FRAUD ON THE INTERNET IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	174
Maksymovska S. S. TERMS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES.....	181

INTERNATIONAL LAW

Zamryha A. V., Padalka M. A. INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY DURING THE LEGAL SUCCESSION OF STATES.....	187
---	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.142:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.1>

Кобко-Одарій В. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ролі штучного інтелекту у судовому застосуванні права. Дана тема є досить актуальною в наш час, оскільки на теренах вітчизняної науки недостатньо розроблено дане питання. Налічуються праці в яких досліджується саме інтерпритація права, окремо штучний інтелект, а от дуже мало уваги приділяється вивченню ролі інтерпритації права штучним інтелектом у судовій системі. Розробка даної теми надасть змогу більш глибоко вивчити феномен інтерпритації права саме штучним інтелектом, що дозволить більш глибоко дослідити дане питання, а також збагатить юридичну науку новими ідеями і теоріями.

Встановлено, що на сьогоднішній день штучний інтелект все більше імплементується в усі сфери життєдіяльності людини і правова система не є виключенням. Особливо великих оборотів штучний інтелект набирає у зарубіжних країнах, у судових процесах.

Проаналізовано, роль штучного інтелекту у судовому тлумаченні права. І запропоновано вважати, що електронний алгоритм може позитивно застосовуватись у судовому процесі, але не може виключити тлумачення норм права саме суддею-людиною.

Наведено і проаналізовано як вітчизняну законодавчу базу, так і законодавство Європейського Союзу щодо застосування штучного інтелекту при тлумаченні норм права в цілому.

На основі отриманих даних автором було встановлено та наведено перелік як позитивних, так і негативних моментів у процесі судового тлумачення права за допомогою штучного інтелекту.

Зазначено, що Україна на сьогоднішній день активно та успішно застосовує електронні алгоритми як у правовій сфері, так й інших сферах життєдіяльності людини.

Дійшли висновку, що тлумачення норм права в першу чергу повинно здійснюватись суддею-людиною, а штучний інтелект залучати до більш легких процесів.

Ключові слова: право, інтерпритація права, тлумачення права, судова інтерпритація норм права, штучний інтелект, електронний суд, цифровізація, діджиталізація, робот-суддя, електронний алгоритм.

Kobko-Odarii V. S. The role of artificial intelligence in the judicial application of law

Abstract. The article is devoted to the study of the role of artificial intelligence in the judicial application of law. This topic is quite relevant in our time, since this issue is not sufficiently developed in the field of domestic science. There are works in which the interpretation of law itself is studied, artificial intelligence separately, but very little attention is paid to the study of the role of interpretation of law by artificial intelligence in the judicial system. The development of this topic will make it possible to study more deeply the phenomenon of the interpretation of law by artificial intelligence, which will allow more in-depth research into this issue, as well as enrich legal science with new ideas and theories.

It has been established that today artificial intelligence is increasingly implemented in all spheres of human activity, and the legal system is no exception. Artificial intelligence is gaining especially high turnover in foreign countries, in court processes.

The role of artificial intelligence in judicial interpretation of law is analyzed. And it is proposed to consider that the electronic algorithm can be used positively in the court process, but cannot exclude the interpretation of legal norms by the human judge.

Both the domestic legislative framework and the legislation of the European Union regarding the use of artificial intelligence in the interpretation of legal norms as a whole are presented and analyzed.

Based on the obtained data, the author identified and listed both positive and negative points in the process of judicial interpretation of law with the help of artificial intelligence.

It is noted that today Ukraine actively and successfully applies electronic algorithms both in the legal sphere and in other spheres of human activity.

They came to the conclusion that the interpretation of legal norms should primarily be carried out by a human judge, and artificial intelligence should be involved in easier processes.

Key words: *law, interpretation of law, judicial interpretation of legal norms, artificial intelligence, electronic court, digitization, digitalization, robot judge, electronic algorithm.*

У сучасних умовах юридична сфера суспільства дедалі сильніше зазнає впливу з боку цифрових технологій, широке використання яких у перспективі може суттєво змінити низку важливих параметрів юридичної діяльності. Це стосується як правотворчості, так і правозастосування. Найважливішим правозастосовним органом є суд. В останні роки вчені-правознавці, а також публіцисти все частіше пишуть про цифровізацію судочинства. І це є логічним, оскільки діджиталізація з кожним роком набирає усе більших обертів і просочується у всі сфери життя людини.

Дана тема хоч і вважається відносно новою, але в літературі можна знайти роботи науковців, які займаються дослідженням даного питання. Так, можна згадати таких вчених, як О. А. Баранов, С. Воїнова, Т. Г. Каткова, Д. Пчелянський, Ю. М. Сидорчук, Н. В. Шишка, В. К. Шкарупа тощо. Проте, згадані праці вчених не виключають заданої тематики дослідження, оскільки поставлене питання є недостатньо вивченим у науковій юридичній літературі.

Метою нашого дослідження є встановлення ролі штучного інтелекту у процесі судової інтерпретації права.

Очевидно, що в цьому процесі можна виділити два головні аспекти. Перший з них пов'язаний з використанням тих багатих можливостей, які надають цифрові технології, для вдосконалення допоміжних аспектів діяльності судів. Йдеться, наприклад, про підготовку документів, про автоматичне ведення протоколів судових засідань, про розсилку повідомлень тощо. Другий аспект полягає у можливому використанні штучного інтелекту, що також є цифровою технологією, для ухвалення судового рішення, тобто, фактично про заміну судді-людини на робота, який стає суб'єктом правозастосування.

Перший аспект викликає, зазвичай, лише питання технічного характеру. Розумне вико-

ристання нових технологій може полегшити роботу судів, підвищити швидкість розгляду справ, полегшити виконання судовими працівниками допоміжних функцій.

Другий аспект – роботизація безпосередньо суддівської діяльності – викликає обґрунтовані сумніви. Чи може робот повноцінно замінити суддю-людину? Як бути в цьому випадку з судовим розсудом, який передбачає не лише юридичну, а іноді й моральну оцінку ситуації та доказів, що подаються? Як побудувати ефективний контроль за діяльністю судді-робота та тими рішеннями, які він виносить?

Та перш за все, вважаємо необхідним надати визначення ключовим поняттям нашого наукового дослідження для встановлення ясності категорій про які буде йти мова далі.

Так, на думку В. К. Шкарупи, інтерпретація права – це «внутрішній розумовий процес, спрямований та те, щоб усунути неясності й можливі помилки при застосуванні правових норм шляхом з'ясувати та роз'яснення дійсного змісту норм права. Тлумачення права спрямоване на те, щоб правову норму правильно і всебічно дослідити, з'ясувати той зміст, який законодавець вклав у словесне формулювання норми права» [1, с. 194].

Під штучним інтелектом розуміють – «самокеровану кібернетичну систему, яка має певну суму знань про світ і здатна на основі безпосереднього сприйняття і подальшого аналізу поточної ситуації до планування дій, спрямованих на досягнення мети, а також навчання» [2, с. 60].

На сьогоднішній день електронне правосуддя є одним із структурних елементів розвиненої держави. Так, у багатьох країнах уже впроваджено та активно використовуються окремі елементи електронного правосуддя, у зв'язку з чим важливо визначити межі використання сучасних інформаційних технологій при здійсненні правосуддя, в т.ч. визначити

роль ШІ у процесі тлумачення права та можливість і перспективи заміни судді на штучний інтелект.

Актуальність питання підвищується у зв'язку з тими практичними кроками у цій сфері, що роблять у низці країн. Так, 2018 р. у Дубаї було анонсовано проведення судового процесу без участі судді. Можливість заміни судді штучним інтелектом також була анонсована у Польщі, при цьому зазначається, що в найближчому майбутньому штучному інтелекту можна передати розгляд справ щодо адміністративних правопорушень.

У Бразилії вже використовується програма «Електронний суддя», яка аналізує свідчення та речові докази під час дорожньо-транспортних пригод, кваліфікує адміністративне правопорушення та формує обґрунтування для подальшого винесення судом рішення.

У Німеччині активно розробляється програма «Elterngeld» («Гроші батьків»), яка приймає рішення щодо позовів про дитячу допомогу. Як перевагу даної програми необхідно відзначити відкритий вихідний код, який забезпечує прозорість ухвалення рішення.

А от у Китаї з березня 2019 року у додатку WeChat запроваджено функціонування цифрового суду, що доступний у 12 із 33 провінцій Китаю та який через відеочат, модерований аватаром судді, під китайським гербом здійснює вирішення суперечок між сторонами. За нього говорить штучний інтелект, який оцінює аргументи обох сторін та на їх основі вирішує спір. При цьому рішення такого судді визнається на державному рівні. А от у китайській провінції Шаньдун штучний інтелект застосовується у кримінальному судочинстві за такими категоріями справ, як вбивство, грабіж, зґвалтування та замах на державну безпеку.

У США вже давно використовують штучний інтелект для ухвалення досудових рішень. Тим часом ШІ досить активно проникає в юридичну практику. Передовими користувачами ШІ в правосудді є США, які використовують технології переважно в цивільних і кримінальних справах. Нещодавнє опитування керівників юридичних компаній в США зі штатом 50 і більше юристів показало, що понад 36% юридичних фірм і понад 90% великих юри-

дичних компаній (>1000 адвокатів), або вже використовують, або активно досліджують використання систем ШІ у своїй юридичній практиці.

В Естонії проходить тестування робота-судді для вирішення спорів, що впливають із договірних відносин. Аналогічні програми також використовуються у Сінгапурі та Франції.

Існують думки, що штучний інтелект не в змозі зрозуміти нюанси юридичної справи, однак експеримент вчених з університетів Лондона, Шеффільда та Пенсільванії дещо спростував цю критику. Так, вчені навчили штучний інтелект аналізувати тексти судових справ та на основі певних алгоритмів і закономірностей здійснювати перевірку вже винесених рішень у контексті відповідності їх вимогам Європейської конвенції з прав людини. Штучним інтелектом було проаналізовано 584 справи, які стосувалися випадків катування, приниження гідності, права на справедливий суд та конфіденційності. Загалом штучним інтелектом було оцінено, що у 79% випадків рішення суду були правильними.

Але, є й дослідження, які вказують на недосконалість ШІ. Проведений Університетським коледжем Лондона експеримент показав високу точність результатів розгляду справ у суді – 79% і водночас виявив головний недолік застосування штучного інтелекту при аналізі матеріалів справи – неможливість зрозуміти фабулу справи, що розглядається. Такий результат поставив під сумнів повну заміну судді роботом доти, доки не буде розроблено алгоритм, що дозволяє повною мірою враховувати факти, що містяться в матеріалах справи, що розглядається [3, с. 240].

Необхідно відзначити, що статус «цифрового» судді або, іншими словами, «робота-судді» в зарубіжних країнах досі не визначено, і рішення, ухвалені штучним інтелектом, все одно приймаються від імені судді-людини, що викликає чимало складнощів при оскарженні такого рішення.

Але, враховуючи незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також автоматизації процесів правосуддя з урахуванням вимог українського законодавства, загальносвітових практик

та європейських стандартів, вже задіяний в Україні «Електронний суд», відповідно до Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Як вважають автори концепції, це повинно забезпечити пришвидшення процесів судочинства, зручність у доступі, надійність, захищеність інформації та прозорість шляхом публічності електронних ресурсів. Це було першим базовим кроком до діджиталізації судової системи [4].

Також, певний крок назустріч було зроблено Кабінетом Міністрів України 2 грудня 2020 р. № 1556-р, а саме було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, в якій передбачено використання технологій штучного інтелекту у сфері юриспруденції та здійсненні правосуддя. Це стає впливовішим і завдяки сучасними реформаційними тенденціями у галузі, наприклад, цивільного права, зокрема постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 650 «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України»[5], започатковано комплексну роботу над процесами якісних та змістовних трансформацій цивільного законодавства України. Членами Робочої групи, утвореної цією Постановою, навіть було підготовлено Концепцію оновлення Цивільного кодексу України, в якій ставиться завдання у процесі нормопроєктування визначитися принципам взаємодії людини з автономними роботами та штучним інтелектом [6].

Також, Вища Рада Правосуддя схвалила проєкт-розпорядження Кабміну щодо реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні та запропонувала запуснути пілотний проєкт із застосуванням ШІ на базі одного із судів першої інстанції в частині розгляду адміністративних правопорушень [7].

На сьогодні є необхідність детального опрацювання як наукової, так і нормативної бази використання ШІ в судовій діяльності. Про це свідчить прийняття Європейської етичної хартії щодо використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому оточенні. А приведення у дію основних положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС

передбачає імплементацію правових основ в Україні до європейських стандартів.

Не зайвим буде згадати за етичні передумови застосування штучного інтелекту. Так, у 2018 році Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи прийняла вагомий міжнародний акт – Етичну хартію з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment, далі – Хартія) [8] як систему єдиних принципів і правил використання штучного інтелекту у судовій системі.

Хартія передбачає, що етика, повага до прав людини і принципи незалежності судової влади були частиною розвитку всіх систем, заснованих на використанні штучного інтелекту, з самого початку. Етична хартія закріплює п'ять основних принципів щодо використання ШІ під час здійснення правосуддя: дотримання основних прав людини під час його використання; застосування технологій штучного інтелекту для виявлення недобросовісної суддівської практики шляхом аналізу текстів судових рішень та інших даних, які формуються в комп'ютеризованих системах/ реєстрах у процесі здійснення правосуддя; недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб; якості та безпеки, що стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі; принцип «під контролем користувача» (under user control); прозорості, неупередженості та справедливості [9].

Правильним буде також відзначити й документ, який визначає вектор європейської стратегії щодо ШІ – це Біла книга зі штучного інтелекту: європейський підхід до досконалості і довіри (White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust), опублікована 19 лютого 2020 року, в якій наголошується, що ШІ повинен працювати на людей і бути силою, яка працює на благо суспільства. Цей документ має на меті зазначити можливі зміни, які будуть сприяти надійному та безпечному розвитку ШІ в Європі з усією повагою до цінностей і прав громадян ЄС [10].

Справедливості заради, слід вказати, що останнім часом дискусійним є питання щодо можливості застосування штучного інтелекту безпосередньо у сфері винесення судових рішень. Йдеться вже не про можливість використання цифрових технологій у підготовчій діяльності юристів, а про використання штучного інтелекту під час здійснення правосуддя. Швидкий розвиток цифрових технологій, що мають в основі функціонування штучний інтелект, викликає необхідність теоретичного осмислення можливості їх використання у цій якості.

На переконання Н. В. Шишки, «тим, що може вирішити певні існуючі проблеми у судовій системі України, може стати штучний інтелект, оскільки, на відміну від людей, на нього неможливо чинити будь-який тиск чи підкупити. Застосування штучного інтелекту може формувати єдність та послідовність судової практики, оскільки запрограмована програма на певний алгоритм, як правило, не допускає помилок, які при людському факторі виникають переважно через внутрішнє переконання. На державному рівні в Україні вже існують великі кроки щодо діджиталізації правосуддя»[11, с. 144].

А щодо саме судової інтерпретації штучним інтелектом?»

Тлумачення права є провідною частиною організаційно-правової роботи посадових осіб, суб'єктів владних повноважень, що здійснюється ними в процесі застосування правових норм. У тому числі у суддів. Але, щоб правильно застосувати норму права, вони повинні її розтлумачити. Тобто, провести послідовний інтелектуально-вольовий процес, який спрямований на усунення неясностей при застосуванні правових норм шляхом з'ясування та роз'яснення дійсного змісту та сутності норм права, який складається із аналізу змісту джерел права (нормативно-правових актів) та виявлення суті та основних ознак норм права.

Суддя, який виносить судове рішення, здійснює при цьому тлумачення права стосовно конкретної справи. Передача штучному інтелекту функції ухвалення судових рішень фактично означає передачу йому функції тлумачення права. І якщо раніше в теорії права

було прийнято вважати, що суб'єктом тлумачення права є особа чи орган, що встановлює зміст нормативних правових актів з метою їх реалізації, то найближчим часом до суб'єктів судового тлумачення може додатись штучний інтелект, а точніше алгоритм, в основі якого лежить вибір та застосування тієї чи іншої норми до конкретних правовідносин.

Суддя у процесі тлумачення права застосовує основні способи тлумачення правових норм, такі як граматичний, логічний, системний, історико-політичний тощо. Крім того, у процесі тлумачення права суд досліджує існування офіційного тлумачення чи роз'яснення норм права вищою судовою інстанцією. Діяльність суду в процесі ухвалення рішення ґрунтується на нормах процесуального законодавства, якими закріплені такі принципи, як розумність, справедливість, рівноправність. Необхідно також зазначити, що суддя керується внутрішнім переконанням, яке залежить від його особи та умов її формування. Моральна оцінка справи поки що (можливо, і в майбутньому) доступна лише людині як особистості і не доступна роботі, навіть функціонуючому на основі штучного інтелекту. Саме сукупність зазначених дій дозволяє судді виявити зміст правової норми та застосувати її у кожному конкретному випадку.

Результатом судового тлумачення є судове рішення, отже, у найближчому майбутньому на нас чекають «смайт-рішення», «смайт-визначення», «смайт-ухвали» тощо. І якщо «смайт-контракт» вже успішно закріпився в юридичній діяльності, то термін «смайт-рішення» видається майже фантастичним.

В даний час «смайт-рішення» можна визначити, як рішення суду, прийняте штучним інтелектом, у процесі прийняття якого штучний інтелект тлумачить правові норми на підставі певного алгоритму та введених даних. До безумовних переваг цифрових рішень суду слід віднести: 1) неупередженість при ухваленні рішення, при цьому необхідно наголосити на важливості коректності внесення даних, на підставі яких алгоритм зможе винести судове рішення; 2) швидкість обробки всіх наявних даних, в т.ч. подібних судових актів. Ця перевага дозволить виключити ухвалення

протилежних рішень у аналогічних справах; 3) відсутність арифметичних помилок при здійсненні розрахунків; 4) відсутність корупційного чинника; 5) розвантаження державного бюджету, адже роботу-судді не потрібно платити заробітню платню, а судді-людині можна буде її зменшити, бо частину роботи буде виконувати робот. Незважаючи на це, необхідно наголосити на небезпеці застосування смарт-технологій у процесі ухвалення судового рішення, так як штучному інтелекту недоступні такі категорії, як почуття відповідальності, самоаналізу, справедливості, розумності.

Стосовно українського судочинства використання штучного інтелекту при винесенні рішення, на нашу думку, є можливим. Але з однією поправкою... Вважаємо, що штучний інтелект можна застосовувати у справах із простою фабулою спору, наприклад, у розрахункових справах, де значну частку рішення займають математичні розрахунки (наприклад, визначення часток у спадкуванні). Штучний інтелект може оцінити докази, подані в матеріалах справи, що розглядається у порядку спрощеного провадження, особливо у випадках, коли відповідач не заперечує факт наявності заборгованості (наприклад, підписано акт звірки взаєморозрахунків). Застосування штучного інтелекту можливе у процесі ухвалення рішень у справах з однотипною фабулою спору, яка відрізняється лише цифровими показниками. Ця інновація дозволить зменшити ризик математичних помилок і друкарських помилок і, крім того, дозволить розгрузити суддів, щоб ті присвятили більше часу справам зі складною фабулою спору, де безпосередньо важлива оцінка доказів та обставин судової справи.

Крім того, активне використання «смарт-рішень» може бути засобом забезпечення принципу одноманітності судової практики. При цьому затверджувати запропоноване «смарт-рішення» або здійснювати вибір між такими рішеннями має безпосередньо суддя-людина, яка і нестиме відповідальність за прийнятий акт.

Основними прогалинами, що виникають у сучасному праві та пов'язані з розвитком штучного інтелекту, дослідники вбача-

ють: правосуб'єктність продуктів штучного інтелекту; їхню відповідальність у контексті можливих правових обов'язків; захист їхніх можливих прав в юридичній площині «робот – людина»; юридичні наслідки їхніх «правомірних» або «неправомірних» дій; інтелектуальні права як на самих роботів, так і на продукти, що були створені штучним інтелектом тощо. Зокрема, відкритим для дискусії залишається питання, хто має нести відповідальність за невиконання штучним інтелектом обов'язків, – сам штучний інтелект, його розробник чи держава? Або хто має відповідати за неправильно винесене рішення, якщо ШІ невірною розтлумачив норму права і виніс помилкове судове рішення?

У чинному українському законодавстві «штучний інтелект» є відносно новим терміном, тому однозначне законодавче визначення, так само як і правове регулювання поки що на стадії розробки. А тому, відповідальність, пов'язана з використанням штучного інтелекту на сучасному етапі нормативно не закріплена.

Проте, в даному випадку можливо зробити посилання на розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» в якому надається роз'яснення поняттю ШІ – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань[12]. Дане поняття потребує доопрацювання та закріплення на законодавчому рівні.

Таким чином, суть використання штучного інтелекту в процесі прийняття рішення повинна полягати не у передачі штучному інтелекту функції тлумачення права, а у створенні судді умов для ухвалення найсправедливішого рішення. Тобто, на нашу думку, ШІ повинен бути помічником судді, а не заміняти його. Використання штучного інтелекту

в судовому процесі на сучасному етапі має полягати не в конструюванні нової моделі відносин, заснованої на наділенні робота-судді статусом правозастосовника, а в органічному включенні цифрових технологій у вже існуючу модель судочинства. Таким чином, говорити

про заміну суддею-роботом, вважаємо, ще передчасно. Тим не менш, активність впровадження штучного інтелекту в судову діяльність є справою часу, і питання теоретичного доопрацювання використання такої інновації залишається відкритим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теорія держави і права / авт.-упорядники Галуцько В. В., Пономаренко Г. О., Шкарлупа В.К.; за ред. В.К. Шкарупи. Херсон. ХНУВС. 2007. 280 с.
2. Пчелянський Д., Воїнова, С. (2019). Штучний інтелект: перспективи та тенденції розвитку. *Automation of Technological and Business Processes*, 11(3), 2019. 59-64.
3. Markoff J. Armies of expensive lawyers replaced by cheaper software // *The New York Times*. – 2011. – 4 March. URL: <http://www.nytimes.com/2011/03/05/science/05legal.html>.
4. Про погодження Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Ради суддів України Рішення від 22.11.2019 No 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097414-19#n9> (дата звернення: 18.02.2021).
5. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2019 р. No 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
6. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім АртЕк, 2020. 128 с.
7. В українських судах використовуватимуть штучний інтелект: громадська медіа-платформа ТМЦІНФО URL: <https://tmcinfo.com.ua/publications/2021/02/14/v-ukrajinskyh-sudah-vykorystovuvatymut-shtuchnyj-intel>
8. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>.
9. Проект Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. 2020 URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files.86.docx>.
10. White paper. On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust. European Commission. Brussels, 19.02.2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.
11. Шишка Н.В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2021. С. 143-145.
12. Про схвалення концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.01.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.2>

Константий О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ ПРИ ВСТУПІ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття присвячена проблемі внесення змін до Конституції при вступі України до Європейського Союзу.

Відзначається, що незважаючи на широкомасштабне вторгнення військ російської федерації в лютому 2022 року Українська держава продовжила вживати зусиль для забезпечення реалізації стратегічного євроінтеграційного курсу, закріпленого в Основному Законі. Початок переговорів України про вступ до ЄС вимагає у першу чергу виконання політичного та правового критеріїв членства в Союзі.

Підсумовано, що повноцінна імплементація в національне законодавство положень *acquis* ЄС потребує при вступі України до ЄС внесення відповідних змін до Конституції. Проаналізовано досвід внесення змін до Основних Законів, зумовлених вступом до ЄС, таких держав як Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, ФРН.

Наведені пропозиції щодо внесення змін до статей 9, 18, 38, 70, 141 Конституції України при вступі до Європейського Союзу.

Зокрема, статтю 9 Конституції України запропоновано доповнити положеннями, що за умов приєднання України до Європейського Союзу норми права Європейського Союзу є складовою частиною правової системи України та підлягають безпосередньому застосуванню. У разі виникнення колізії норми права ЄС мають пріоритет над нормами законів та інших нормативно-правових актів України.

Внесена пропозиція про доповнення статті 70 Основного Закону України положеннями, що з часу приєднання України до Європейського Союзу право голосу на виборах до органів місцевого самоврядування та Європейського Парламенту відповідно до закону наділяються громадяни інших держав-членів Союзу, які постійно проживають в Україні на тих самих умовах, що і громадяни України.

Зроблено висновок, що правове оформлення внесення змін до Конституції, зумовлених вступом України до ЄС, потребуватиме проведення конституційного всеукраїнського референдуму, який можна буде провести тільки після завершення правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: Конституція, Європейський Союз, європейська інтеграція, *acquis* ЄС, імплементація, внесення змін, право обирати та бути обраним, референдум.

Konstantiy O. V. Amending the Constitution upon Ukraine's accession to the European Union

Abstract. The article is devoted to the problem of amending the Constitution upon Ukraine's accession to the European Union.

It is noted that despite the large-scale invasion of the troops of the Russian Federation in February 2022, the Ukrainian state extended its efforts to ensure the implementation of the strategic European integration course enshrined in the Basic Law. The start of negotiations for Ukraine's accession to the EU requires, first of all, the fulfillment of the political and legal criteria for membership in the Union.

It is concluded that the full implementation of the provisions of the EU *acquis* into national legislation requires the introduction of appropriate changes to the Constitution upon Ukraine's accession to the EU. The experience of making changes to the Basic Laws due to the accession to the EU of such countries as Bulgaria, Latvia, Lithuania, Romania, Germany is analyzed.

Proposals for amendments to Articles 9, 18, 38, 70, 141 of the Constitution of Ukraine upon accession to the European Union are given.

In particular, it is proposed to supplement Article 9 of the Constitution of Ukraine with the provision that under the conditions of Ukraine's accession to the European Union, the norms of European Union law are a constituent part of the legal system of Ukraine and are subject to direct application. In the event of a conflict, the rules of EU law have priority over the rules of laws and other regulatory legal acts of Ukraine.

A proposal was made to supplement Article 70 of the Basic Law of Ukraine with the provision that since Ukraine joined the European Union, the right to vote in elections to local self-government bodies and the European Parliament, in accordance with the law, is granted to citizens of other member states of the Union who permanently reside in Ukraine under the same conditions as citizens of Ukraine.

It was concluded that the legal formalization of changes to the Constitution due to Ukraine's accession to the EU will require an all-Ukrainian constitutional referendum, which can be held only after the end of the legal regime of martial law.

Key words: *Constitution, European Union, European integration, acquis EU, implementation, amending the law, the right to elect and be elected, referendum.*

Незважаючи на розпочате російською федерацією 24 лютого 2022 року широкомасштабне військове вторгнення на територію суверенної України, виниклу у зв'язку з цим необхідність організації надання відсічі агресору, мобілізації людських, фінансових та інших ресурсів для оборони країни, Українська держава подовжила вживати зусиль задля забезпечення реалізації закріпленого в 2019 році в Конституції України стратегічного євроінтеграційного курсу.

Так, вже через чотири дні з початку широкомасштабного російського вторгнення, зокрема 28 лютого 2022 року, Україна подала заявку на набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС, Союз). 17 червня 2022 року Європейська Комісія оприлюднила Висновок, в якому рекомендувала надати Україні статус кандидата в члени ЄС [1]. 23 червня 2022 року лідери 27 держав-членів ЄС ухвалили рішення про надання нашій державі статусу держави-кандидата. Прийняття цього рішення Європейською Радою не лише юридично закріпило європейське майбутнє України, а водночас вимагає для набуття повноправного членства в ЄС проведення в нашій державі масштабних реформ, перегляду з метою наближення до європейського (acquis ЄС) національного законодавства [2, с. 6].

Участь у такій наднаціональній організації, як ЄС, відзначила у своїй дисертації Я. Б. Чернопішук, вимагає одноманітного та пріоритетного застосування правових актів ЄС, детермінує необхідність адекватного сприйняття європейського права у внутрішньому законодавстві відповідних держав [3, с. 3].

Лісабонським договором (набув чинності 1 грудня 2009 року) до Договору про ЄС та Договору про заснування ЄС були внесені зміни, якими закладена нова формула розподілу повноважень на інституційному рівні та схвалена оновлена процедура прийняття

рішень в ЄС. Пункт перший статті 1 Договору про ЄС доповнено положенням, що держави-члени надають ЄС повноваження для досягнення їхніх спільних цілей [4]. У приписах пунктів першого та другого статті 5 Договору про ЄС (в редакції Лісабонського договору) закріплено, що межі повноважень Союзу визначаються принципом надання повноважень. Союз здійснює свої повноваження згідно з принципами субсидіарності та пропорційності. Відповідно до принципу надання повноважень Союз діє в межах повноважень, наданих йому державами-членами згідно з Договорами заради досягнення визначених в них цілей. Повноваження, яких не надано Союзові Договорами, залишаються за державами-членами [5].

Згідно із змінами, внесеними Лісабонським договором, статтею 3 Договору про функціонування ЄС Союзу надані *виключні повноваження* в таких сферах як: а) митний союз; б) встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку; с) монетарна політика – для держав-членів, валютою яких є євро; д) збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної політики в сфері рибальства; е) спільна торговельна політика. Союз також має виключні повноваження укладати міжнародні угоди, якщо укладання таких угод передбачене законодавчим актом Союзу або є необхідним для надання Союзу можливості здійснювати свої внутрішні повноваження, або тією мірою, якою їх укладання може вплинути на спільні правила або змінити їхній обсяг.

До сфер спільних повноважень ЄС та держав-членів у пункті 2 статті 4 Договору про функціонування ЄС віднесені: а) внутрішній ринок; б) соціальна політика в аспектах, визначених у цьому Договорі; с) економічна, соціальна та територіальна єдність; д) сільське господарство та рибальство, за винят-

ком збереження морських біологічних ресурсів; е) довкілля; ф) захист прав споживачів; г) транспорт; h) транс'європейські мережі; і) енергетика; j) простір свободи, безпеки та справедливості; к) спільні проблеми безпеки у сфері охорони здоров'я в аспектах, визначених у цьому Договорі.

З наведеного слідує, що при вступі до ЄС за чинними редакціями вказаних вище статей установчих договорів ЄС, які є основою *acquis* ЄС, відповідна держава, у тому числі Україна, має погодитися на передачу Союзу (на національний рівень) частини своїх суверенних повноважень, зокрема у сферах виняткової компетенції ЄС, визначених у статті 3, та спільно з ЄС (не одноосібно) реалізовувати повноваження у сферах, вказаних у пункті 2 статті 4 Договору про функціонування ЄС [5].

Так, Сейм Литовської Республіки з метою втілення в життя волевиявлення громадян на референдумі з питання членства Республіки в ЄС, який відбувся 10 і 11 травня 2003 року, 13 липня 2004 року прийняв Закон № IX-2343 «Про доповнення Конституції Литовської Республіки Конституційним актом «Про членство Литовської Республіки в Європейському Союзі». У зазначеному Конституційному акті, що став складовою частиною Конституції цієї держави, визначено, що Литовська Республіка, будучи державою-членом ЄС, поділяє або довіряє Європейському Союзу компетенцію державних органів у сферах, передбачених договорами, на яких ґрунтується Європейський Союз, і тією мірою, щоб разом з іншими державами-членами ЄС спільно виконувати членські зобов'язання у вказаних галузях, а також користуватися членськими правами (стаття 1); правові норми ЄС є складовою правової системи Литовської Республіки, якщо це впливає із договорів, на яких ґрунтується Союз; правові норми ЄС застосовуються безпосередньо, а у разі колізії правових норм вони мають пріоритет над законами та іншими правовими актами Литовської Республіки (стаття 2) [6].

Я.Б. Чернопищук, провівши аналіз досвіду конституційних реформ при вступі до ЄС Польщі, Чехії, Угорщини, Литви, Латвії, Естонії, Болгарії, Словаччини, резюмувала, що зміни і доповнення до конституцій у такому

випадку в обов'язковому порядку стосувалися: посилення ролі міжнародного договору у внутрішньодержавних правових системах; перегляду повноважень органів державної влади та введення інституту делегованого законодавства, що покладає певні законодавчі повноваження на уряд, коли є необхідним негайне реагування на певні ситуації взаємодії з Європейським Союзом, або впровадження його обов'язкових приписів; взаємодії за юридичною силою правових актів ЄС та актів внутрішнього законодавства, передачі частини суверенітету або його обмеження, обов'язкового проведення референдуму з питань щодо вступу до ЄС, а також внесення змін до конституції за «європейською поправкою» [3, с. 10, 11].

На теперішній час Україна перебуває на *другому (оціночному) етапі* вступу до ЄС, набувши офіційно статусу держави-кандидата, намагається якнайповніше досягти стану виконання Копенгагенських критеріїв членства, до яких належать «політичний» (стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин), «економічний» (дієва ринкова економіка) та «законодавчий» (відповідність національного права актам права ЄС) критерії. Тільки після того, як держава-кандидат достатньою мірою досягне відповідності політичному критерію, тобто стабільності функціонування інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, права людини і повагу та захист прав меншин, Європейська Комісія може рекомендувати розпочати переговори про вступ цієї держави до ЄС [7].

З метою забезпечення підготовки України до переговорів про вступ до ЄС Кабінет Міністрів України постановою № 189 від 28 лютого 2023 року затвердив Порядок проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) [8].

Для проведення первинної оцінки законодавства України на предмет відповідності праву ЄС (*acquis* ЄС), виявлення невідповідностей та прогалин у ньому, які слід усунути в процесі підготовки до переговорів про вступ до ЄС («селф-скринінгу»), на виконання приписів вказаної постанови Уряду залучалися

більше як 80 органів державної влади та державних установ. У презентації, оприлюдненій за результатами проведення первинної оцінки, зазначено, що в процесі її проведення опрацьовано близько 28000 національних нормативно-правових актів. З'ясовано, що близько 3000 актів ЄС необхідно імплементувати в українське законодавство, 400 актів імплементовані повністю, а більше 20000 на даному етапі визначені такими, що не потребують імплементатії. З приблизно 3000 актів *acquis* ЄС, які підлягають повній чи частковій імплементатії в національне право за результатами первинної оцінки, найбільше припадає на такі переговорні розділи і сфери як: 14. *Transport policy* / Транспортна політика (більше 400 актів); 12. *Food safety, veterinary and phytosanitary policy* / Продовольча безпека, ветеринарна та фітосанітарна політика (більше 300 актів); 1. *Free movement of goods* / Свобода руху товарів (більше 300 актів); 9. *Financial services* / Фінансові послуги (більше 200 актів); 27. *Environment* / Довкілля (приблизно 200 актів). Також близько 250 підлягає імплементатії в межах кластеру «*Fundamentals*», який першим відкривається і останнім закривається [9].

Наступними кроками у виконанні Україною «законодавчого» критерію для початку переговорів про вступ до ЄС Урядом розглядається розробка: нової Національної програми адаптації законодавства до права ЄС та плану імплементатії *acquis* (до 30 грудня 2023 року); розробка проєктів нормативно-правових актів, що мають бути прийняті в рамках переговорного процесу; ухвалення відповідних законопроєктів; імплементатія прийнятого законодавства; моніторинг проєктів законів на відповідність європейським зобов'язанням; опрацювання підходів до формування переговорних позицій [9].

Разом з тим, повноцінна імплементатія положень *acquis* ЄС в національне законодавство, зокрема в частині забезпечення реалізації визначеного в пункті 1 статті 22 Договору про функціонування ЄС та у Директиві Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року права кожного громадянина Союзу, що проживає в державі-члені, громадянином якої він не є, обирати та бути обраним на місцевих

виборах у державі-члені проживання на таких самих умовах, що і громадяни цієї держави, а також правове оформлення передачі Україною частини своїх суверенних повноважень Союзу у сферах, визначених у статті 3 та в пункті 2 статті 4 зазначеного установчого договору ЄС, потребуватиме при вступі України до ЄС внесення ряду змін до Основного Закону України.

Так, механізми здійснення права голосу та бути кандидатом на муніципальних виборах громадянами Союзу, які проживають у державі-члені, що не є державою їх національного громадянства, гарантованого пунктом 1 статті 22 Договору про функціонування ЄС, визначені в Директиві Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року [10]. Однак за приписами Конституції України активним і пасивним виборчим правом на виборах в Україні, у тому числі до органів місцевого самоврядування, наділяються тільки громадяни України (частина перша статті 38, частина перша статті 70).

Звернення до порівняльно-правового аналізу дозволяє виявити, що передбачене пунктом 1 статті 22 Договору про функціонування ЄС право будь-якого громадянина Союзу, що проживає в іншій державі-члені, громадянином якої він не є, обирати та бути обраним на місцевих виборах, як і громадяни цієї держави, прямо закріплено в Основних Законах цілої ряду держав-членів ЄС. А саме, в третьому реченні пункту 1 статті 28 Конституції ФРН міститься норма, що на виборах в округах і муніципалітетах особи, які є громадянами будь-якої держави-члена ЄС, теж мають право голосу і право бути обраними відповідно до законодавства ЄС [11].

В абзаці другому статті 101 Конституції Латвійської Республіки закріплено, що органи місцевого самоврядування обираються громадянами Латвії та громадянами ЄС, які постійно проживають у Латвії; кожен громадянин ЄС, який постійно проживає в Латвії, має право, як це передбачено законом, брати участь у роботі органів місцевого самоврядування [12].

У Конституції Румунії (пункт 4 статті 16) також встановлено, що відповідно до умов приєднання цієї держави до ЄС, громадяни

Союзу, які відповідають вимогам органічного закону, мають право обирати та бути обраними до місцевих органів публічної адміністрації. Крім того, у статті 38 Основного Закону цієї держави визначено, що згідно з умовами вступу Румунії до ЄС, громадяни Румунії мають право обирати та бути обраними до Європейського Парламенту [13]. Тобто в Румунії на конституційному рівні для громадян країни також закріплено активне і пасивне виборче право на виборах до Європейського Парламенту. Це право як для громадян держави-члена ЄС, так і громадян інших держав-членів ЄС, які постійно проживають у відповідній державі, передбачено у пункті 2 статті 22 Договору про функціонування ЄС [5].

У Конституції Болгарії (частина третя статті 42) міститься положення, що вибори членів Європейського Парламенту та участь громадян ЄС у виборах до місцевих органів влади регулюються законом (частина третя статті 42) [14].

Тож, оскільки в Україні право вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування на конституційному рівні закріплено тільки за громадянами України, перегляду у процесі вступу до ЄС (з метою їх приведення у відповідність з пунктом 1 статті 22 Договору про функціонування ЄС і Директивою Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року) потребуватимуть приписи частини першої статті 38 та частини першої статті 70 Конституції України.

Підсумовуючи викладене, загалом при вступі України до ЄС розглядається необхідним внесення до Конституції змін, які б передбачали доповнення:

1) статті 9 новою частиною третьою такого змісту: «За приєднання України до Європейського Союзу норми права Європейського Союзу є складовою частиною правової системи України та підлягають безпосередньому застосуванню. У разі виникнення колізії норми права Європейського Союзу мають пріоритет над нормами законів та інших нормативно-правових актів України»;

2) статті 18 новою частиною другою такого змісту: «Приєднуючись до Європейського Союзу Україна надає Європейському Союзу

частину повноважень своїх державних інституцій у сферах, передбачених установчими договорами Європейського Союзу, і в тій мірі, як інші держави-члени Європейського Союзу, виконує зобов'язання та користується правами, які випливають із членства в цьому Союзі»;

3) статті 38 новою частиною другою такого змісту: «У разі приєднання України до Європейського Союзу громадяни інших держав-членів Союзу, що постійно проживають в Україні, мають право обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування, а також здійснювати право голосу та висувати свою кандидатуру на виборах до Європейського Парламенту відповідно до закону на тих самих умовах, що і громадяни України». У разі внесення такого доповнення чинну частину другу цієї статті необхідно буде вважати частиною третьою;

4) статті 70 новою частиною другою такого змісту: «У разі приєднання України до Європейського Союзу право голосу на виборах до органів місцевого самоврядування та Європейського Парламенту відповідно до закону наділяються громадяни інших держав-членів Союзу, які постійно проживають в Україні на тих самих умовах, що і громадяни України». У разі внесення таких доповнень частину другу цієї статті необхідно буде вважати частиною третьою, та водночас викласти її в такій редакції: «Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними, а також засуджені рішенням суду, що набрало законної сили, до позбавлення виборчих прав за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України»;

5) статті 141 новою частиною третьою такого змісту: «У разі приєднання України до Європейського Союзу правом обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування, відповідно до закону наділяються громадяни інших держав-членів Союзу, які постійно проживають на території відповідної територіальної громади на тих самих умовах, що і громадяни України».

Оскільки статті 9, 18 розміщені у розділі I «Загальні засади», а стаття 70 у розділі III «Вибори. Референдум» Основного Закону України, то внесення до цих статей наведених

вище доповнень (змін) можливо лише за процедурою, яка встановлена в частині першій статті 156 Конституції України. Тобто законопроект про внесення вказаних змін може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, підлягає затвердженню всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Отже, правове оформлення внесення змін до Конституції України, зумовлених вступом України до ЄС, потребуватиме у будь-якому разі проведення конституційного всеукраїнського референдуму з цього питання. Однак практично це можна стати можливим, виходячи з приписів частини другої статті 157 Конституції України, тільки по завершенню або припиненню триваючого на теперішній час в нашій державі правового режиму воєнного стану, тобто після завершення бойових дій з військами російського агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. COM(2022) 407 final, Brussels, 17.6.2022. URL.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0407/>
2. Картування зобов'язань у сфері довкілля та зміни клімату: підготовка до вступу в ЄС. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». Аналітичний документ, березень 2023. 88 с.
3. Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 22 с.
4. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>.
5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
6. The Constitutional Act «On Membership of the Republic of Lithuania in the European Union» of 13 July 2004. Amendments to the Article: № IX-2343. URL.: https://www.lrs.lt/upl_files/Lietuvos_pirmininkavimas_ES/dokumentai/CONSTITUTI_ONAL_ACT.pdf.
7. Задорожня С. Членство в ЄС: процедура прийняття. URL.: <https://law.chnu.edu.ua/chlenstvo-v-es-protsedura-priyniatia/>
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189 «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>.
9. Презентація результатів першого етапу селф-скрінінгу – первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС у межах публічного заходу «Який шлях України до ЄС?» URL.: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyynu/prezentovani-rezultaty-pershogo-etapu-self-skryningu>.
10. Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals). URL.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31994L0080>.
11. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL.: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0148.
12. The Constitution of the Republic of Latvia. URL.: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/the-constitution-of-the-republic-of-latvia/>
13. The Constitution of the Romania. URL.: <https://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>.
14. The Constitution of the Republic of Bulgaria. URL.: <https://www.parliament.bg/en/const>.

УДК 340.5:352

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.3>

Муртіщева А. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
науковий співробітник сектору муніципального права
та місцевого самоврядування
Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу інституту адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування. Цей інститут покликаний забезпечити дотримання законності муніципальною владою, але поряд з цим – встановити чіткі межі втручання державної влади в діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, як гарантію автономії останнього. З цією метою засади адміністративного нагляду закріплені Європейською хартією місцевого самоврядування, як основним міжнародним стандартом країн-членів Ради Європи у відповідній сфері. Водночас практика реалізації муніципального законодавства як в Україні, так і в європейських країнах свідчить, що вибір пошук оптимальної моделі адміністративного нагляду є актуальною задачею для демократичних держав.

У статті аналізуються засади нормативно-правового регулювання інституту адміністративного нагляду у таких європейських країнах як Бельгія Литва, Польща, Франція, та Україна. Визначена роль Європейської хартії місцевого самоврядування у регламентації таких засад, окреслені проблеми імплементації положень статті 8 хартії в національне законодавство досліджуваних країн. Зокрема, були охарактеризовані проблеми, виявлені завдяки діяльності моніторингових місій Конгресу місцевих та регіональних влади Ради Європи.

У роботі проаналізовані конституційні засади адміністративного нагляду. Проведений аналіз історії становлення та сучасного стану інституту адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні. Попри те, що Україна вважається такою, що імплементувала та реалізовує на практиці стандарти адміністративного нагляду, встановлені Європейською хартією місцевого самоврядування, визначені недоліки цього інституту в Україні. На підставі проведеного дослідження визначено, що Україна може обрати один із наведених шляхів розвитку інституту адміністративного нагляду: перегляд компетенції місцевих державних адміністрацій із перетворенням їх у контрольно-наглядові органи або запровадження інституту префекта на зразок деяких європейських держав. Попри те, що в умовах воєнного стану подібні трансформації неможливі, вже зараз є доцільним формування чіткого плану модернізації інституту адміністративного нагляду.

Ключові слова: адміністративний нагляд, адміністративна опіка, децентралізація, місцеве самоврядування.

Murtishcheva A. O. Principles of legal regulation of administrative supervision mechanisms over the activities of local self-government bodies in selected EU countries and in Ukraine

Abstract. The paper analyses the institution of administrative supervision over the activities of local self-government bodies. This institution is designed to ensure that municipal authorities comply with the law, but at the same time – to establish clear limits of interference of the state authorities in the activities of local self-government bodies and officials, as a guarantee of the latter's autonomy. To this end, the principles of administrative supervision are enshrined in the European Charter of Local Self-Government, as the main international standard of the Council of Europe member states in the relevant area. At the meantime, the practice of municipal legislation implementation both in Ukraine and in European countries shows that the choice of the appropriate model of administrative supervision is an urgent task for democratic states.

The article analyses the principles of legal regulation of the administrative supervision institution in such European countries as Belgium, Lithuania, Poland, France, and Ukraine. The author defines the role of the European Charter of Local Self-Government in regulating such principles, outlines the problems of implementing

the provisions of Article 8 of the Charter into the national legislation of the countries under study. In particular, the problems identified through the activities of the monitoring missions of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe are described.

The article analyses the constitutional basis of administrative supervision. The author analyses the history of formation and the current state of the institution of administrative supervision over the activities of local self-government bodies in Ukraine. Despite the fact that Ukraine is considered to have implemented and is implementing in practice the standards of administrative supervision set out in the European Charter of Local Self-Government, the author identifies the shortcomings of this institution in Ukraine. Based on the study, it is determined that Ukraine can choose one of the following ways to develop the institution of administrative oversight: revision of the competence of local state administrations with their transformation into control and supervisory bodies or introduction of the prefect institution, similar to some European countries. Despite the fact that such transformations are impossible under martial law, it is already advisable to develop a clear plan for the modernisation of the administrative oversight institution.

Key words: *administrative supervision, administrative guardianship, decentralisation, local self-government.*

Функціонування інституту місцевого самоврядування сучасною юридичною наукою та практикою вважається однією з умов розвитку демократії. Водночас, сам по собі цей інститут не здатен забезпечити демократичний лад, оскільки місцеве самоврядування потребує координації та взаємодії із органами державної влади. Саме останні створюють правову основу, здійснюють розподіл повноважень та встановлюють інструменти контролю за місцевим самоврядуванням з метою ефективного функціонування останнього.

Адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування є важливою складовою процесу взаємодії двох підсистем публічної влади – державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому питання адміністративного контролю знайшли відображення у Європейській хартії місцевого самоврядування (далі – Хартія) – основному документі, що закріплює стандарти в сфері локальної демократії та місцевого самоврядування. Стаття 8 Хартії присвячена питанням адміністративного нагляду, зокрема, правовому регулюванню нагляду, його меті та необхідності дотримання принципу пропорційності. Не менш важливими для ефективного функціонування інституту адміністративного нагляду є конституційні норми.

Питанню адміністративного контролю та нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування присвячували свої наукові праці такі вчені як І. І. Бодрова, В. О. Величко, Н. А. Горбова, П. М. Любченко, О. А. Смоляр та інші. Проте практика реалізації відповідних положень, зокрема, висвітлена моніторинго-

вими місіями Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи, демонструє наявність проблем із реалізацією статті 8 Хартії не тільки в Україні, але й в європейських країнах, які мають триваліший досвід розвитку інституту місцевого самоврядування.

Тому метою цієї статті є висвітлення засад правового регулювання та окремих аспектів реалізації адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування в європейських країнах та Україні. Для нашої країни аналіз європейського досвіду є актуальним не стільки в аспекті повного запозичення, скільки для аналізу помилок та побудови ефективної вітчизняної моделі адміністративного нагляду.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні засади контрольно-наглядової діяльності в сфері місцевого самоврядування передусім стосуються визначення співвідношення понять «контроль» та «нагляд». Попри те, що ці поняття часто вживається синонімічно як на законодавчому рівні, так і в наукових дослідженнях, вбачаємо доцільним проводити розмежування між ними. Так, за цього підходу «контроль» визначається як сукупність дій зі спостереження за функціонуванням підконтрольного суб'єкта з метою отримання отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ; застосування заходів попередження правопорушень (зокрема, із можливістю втрутитись в діяльність підконтрольного суб'єкта); надання допомоги із поновлення законності; встановлення причин і умов порушення законності; притягнення винних до юридичної відповідальності. «Нагляд» же трактується як аналіз стану додержання

законності та дисципліни, який здійснюється у визначених законодавством формах уповноваженим суб'єктом, без безпосереднього втручання у діяльність піднаглядного суб'єкта [20, с. 7].

Вчені також пов'язують співвідношення понять «контроль» та «нагляд» із контрольною функцією. Відповідно до цього підходу – функція контролю не тільки забезпечує законність, а й передбачає досягнення закладеної в правовій нормі моделі, а також аналіз фактичного стану виконання задач та отриманих результатів [15, с. 38]. Вважаємо, що такий підхід цілком кореспондує розумінню адміністративного нагляду та контролю у зарубіжній науці. Адже цей інститут у більшості європейських демократій пройшов шлях від адміністративної опіки (англ. *administrative tutelage*) до адміністративного нагляду (англ. *administrative supervision*), хоча в деяких наукових джерелах та актах законодавства поняття «контроль» вживається як синонім «нагляду».

Еволюція адміністративної опіки в нагляд обумовлена процесом децентралізації, який в зарубіжних країнах передбачав не тільки перерозподіл повноважень та фінансових ресурсів між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, але й зменшення контрольних повноважень державної влади, їх обмеження виключно питаннями законності. Ці вимоги отримали свого оформлення в Європейській хартії місцевого самоврядування.

Європейська хартія місцевого самоврядування є одним з найбільш значущих актів для розвитку локальної демократії, свідченням десятиліть формування спільних для європейських держав засад управління на місцях. Її метою було визнано досягнення більшого єднання між членами Ради Європи для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням [5]. Науковці зазначають, що значення хартії полягає не так в регламентації права органів на місцеве самоврядування, скільки в тому, що її стандарти закріплюють спільно опрацьовані державами підходи і міжнародно-легальні принципи становлення, формування та функціонування інституту місцевого само-

врядування [14, с. 135]. Суттєве значення має вона і для так званих «молодих демократій», оскільки є зручним інструментом, що дозволяє укріплювати легітимність нових, демократичних режимів, та одночасно знімати соціальну напругу, викликану переходом економіки на нові засади [12, с. 38]. Розробники цього документу прагнули зробити його одночасно достатньо конкретним та зобов'язуючим задля уникнення надмірної декларативності, але поряд з цим і достатньо гнучким, таким, що дозволить залучити більшу кількість країн до впровадження спільних стандартів місцевого самоврядування. Ключовою ідеєю стало врахування особливостей конституційного регулювання та адміністративних традицій не за рахунок послаблення вимог Хартії, а шляхом надання урядам країн певної свободи вибору тих положень, які країни будуть вважати для себе обов'язковими [6]. З огляду на це норми Хартії становлять засади правового регулювання як інституту адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, так і інших питань, пов'язаних із функціонуванням муніципальних інститутів, залишаючись одночасно і зобов'язуючим документом і надаючи свободу для розробки національного правового регулювання.

Закріпленню засад адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування присвячена стаття 8 Європейської хартії місцевого самоврядування [5]. Серед них можна назвати:

1. можливість здійснення адміністративного нагляду виключно у випадках та в порядку, передбаченому конституцією та законом;

2. метою нагляду має бути дотримання законності та конституційних принципів;

3. контроль за доцільністю (належністю) рішень органів місцевого самоврядування можливий у випадку делегування повноважень;

4. втручання в діяльність органів місцевого самоврядування має бути пропорційним тому інтересу, який захищається.

Тобто Хартія визначає відмову від адміністративної опіки як непропорційного для захисту державних інтересів заходу та такого, що обмежує автономію місцевого само-

врядування. Поряд з цим посилення контролю-наглядових заходів допускається, якщо йдеться про делеговані повноваження. Стаття 8 Хартії також встановлює не тільки межі нагляду, але й визначає засади його правового регулювання – норми самої Хартії, норми національних конституцій тих 46 країн, що ратифікували відповідні положення Хартії, а також норми законів. Підзаконний рівень нормативно-правової регламентації не задіяний у регулюванні адміністративного нагляду, що є важливим аспектом забезпечення автономії місцевого самоврядування. Адже норми підзаконних актів є більш «гнучкими» та потенційно можуть бути нестабільними, а отже такими, що створюють загрозу порушенню «балансу» між державою та місцевим самоврядуванням.

У контексті предмету цього дослідження варто звернути увагу на готовність європейських держав не тільки ратифікувати статтю 8 Хартії, але й впроваджувати її у політико-правову практику. Аналіз даних спеціального моніторингового сайту Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи за дотриманням положень Хартії [2] дає підстави зробити ряд висновків. По-перше, із 46 країн, що ратифікували Європейську хартію місцевого самоврядування, жодна країна не відмовилась повністю від ратифікації відповідної статті, 8 країн не ратифікували частину 2 (Австрія, Греція, Нідерланди, Сербія, Швейцарія), частину 3 (Монако,

Туреччина) або обидві частини (Чорногорія), а Бельгія ратифікувала частину другу статті 8 із зауваженнями.

Водночас формальна ратифікація статті 8 Хартії ще не свідчить про відсутність практичних проблем її імплементації. Узагальнення аналізів моніторингової місії Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи щодо дотримання положень статті 8 Хартії в окремих європейських державах наведені в таблиці 1.

Так, серед проблем, в окремих країнах було відзначено не співпадіння законодавства та практики його реалізації. Наприклад, у Польщі була відзначена тенденція зловживання наглядовими органами своїми повноваженнями, недотримання принципу пропорційності. У зв'язку з цим моніторингова місія Конгресу місцевих та регіональних влад у 2019 році зробила висновок про «відносно тривожну тенденцію» рецентралізації в Польщі [8].

Щодо Бельгії Конгрес місцевих та регіональних влад відзначив по-перше, наявність адміністративної опіки, що було визнано допустимим з точки зору зроблених країною зауважень при ратифікації Хартії. По-друге, занепокоєння Ради Європи викликала система схвалення Фламандським урядом обраних на виборах мерів. На думку Конгресу місцевих та регіональних влад, таке схвалення є свідченням непропорційного нагляду за місцевою владою, порушує преамбулу та ч. 3

Таблиця 1

Імплементація ст. 8 Європейської хартії місцевого самоврядування

Країна	ч. 1 ст. 8 Хартії	ч. 2 ст. 8 Хартії	ч. 3 ст. 8 Хартії
Бельгія	ратифікована та реалізовується	ратифікована із зауваженнями. У Бельгії можливий нагляд не тільки за законністю, але й за доцільністю рішень органів місцевого самоврядування	ратифікована та переважно реалізовується, однак, є зауваження щодо Фландрії
Франція	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується
Литва	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується
Польща	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується	ратифікована, проте, на практиці відмічена тенденція зловживання контролюючими органами своїми повноваженнями
Україна	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується	ратифікована та реалізовується

ст. 8 Хартії [1]. Тобто вбачається, що не тільки безпосередні контрольно-наглядові заходи, але й механізм призначення на муніципальні посади може стати свідченням порушення принципу пропорційності та не відповідати засадам місцевого самоврядування, визначеним Хартією.

До засад правового регулювання адміністративного нагляду в досліджуваних країнах, безумовно, належить і Конституції. Зокрема, у Бельгії засади адміністративного нагляду закріплені ст. 162 Конституції 1831 року [10]. Відповідно до цієї статті гарантується можливість втручання наглядового органу або федеральної законодавчої влади лише для запобігання порушення закону або публічних інтересів. Кожен регіон здійснює нагляд над комунами на своїй території, також контроль можливий зі сторони держави або однієї з трьох мовних спільнот (Фламадська, Французька та Німецькомовна спільноти), але виключно в межах їх повноважень [11].

У Конституції Французької Республіки засади адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування визначені ст. 72, відповідно до якої державний представник несе відповідальність за національні інтереси, адміністративний нагляд та дотримання законів [3]. Також дослідники зазначають, що ідея адміністративного контролю за органами місцевого самоврядування органічно пов'язано із принципом неподільності (франц. *indivisible*) Республіки, встановленим ст. 1 Конституції Франції. Адже неподільність Республіки (франц. *L'indivisibilité de la République*), серед іншого, означає, що органи місцевого самоврядування мають дотримуватись законів та підзаконних актів, ухвалених парламентом та виконавчою владою [9].

Варто відзначити, що за часів П'ятої Республіки у Франції контроль за органами місцевого самоврядування поступово пройшов шлях від адміністративної опіки до адміністративного нагляду. До ухвалення законів про децентралізацію контроль за діяльністю місцевої влади розглядався як опіка (франц. *de tutelle*), що думку дослідників ілюструвало другорядне значення місцевих органів влади у Франції (за аналогією з опікою над недієздатними особами) [9].

В Литві засади адміністративного нагляду встановлені статтею 123 Конституції Литовської Республіки [4]. Відповідно до цих конституційних положень в адміністративно-територіальних одиницях вищого рівня управління має бути організоване Урядом в установленому законом порядку. Представники Уряду слідкують за дотриманням Конституції та законів, а також за виконанням рішень Уряду.

Для деталізації цього конституційного положення в Литві було прийнято спеціальний Закон «Про адміністративний нагляд за муніципалітетами» [7], який встановлює правовий статус представників Уряду на місцях, їх повноваження та порядок реалізації, порядок заміщення представників, порядок надання останніми інформації Уряду та ряд інших питань. Попри позитивну оцінку факту існування спеціального закону про здійснення адміністративного нагляду, маємо зауважити, що муніципальна система в Литві характеризується зарубіжними дослідниками як централізована. Науковці зазначають, що попри те, що Конституція Литовської республіки не дає відповідь на питання, чи централізована чи децентралізована країна, є підстави вважати її централізованою. Це пов'язано не тільки із адміністративним наглядом, але й з неможливістю отримувати податкові надходження місцевими бюджетами напряму та відсутністю регіональних традицій [13, с. 51].

В Україні питанням адміністративного нагляду присвячена ч. 4 ст. 143 Конституції України, яка встановлює можливість здійснення контролю за виконанням делегованих повноважень: «Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади» [16]. Аналізуючи це положення варто акцентувати увагу на два моменти. По-перше, можливість здійснення контрольно-наглядових заходів за реалізацією делегованих повноважень логічно впливає із природи останніх – вони за своєю природою є державними повноваженнями. По-друге, формулювання положення ч. 4 ст. 143 гіпотетично дозволяє використовувати не тільки нагляд, а й контроль ефективності при реалізації делегованих повноважень, що обумовлює потребу розро-

бляти чіткі законодавчі механізми реалізації контрольних заходів з боку держави.

Питанням адміністративного нагляду присвячена також ч. 2 ст. 144 Конституції України, відповідно до якої рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду [16]. Конституційний Суд України тлумачив це конституційне положення у 2009 році та визначив, що відповідно до українського законодавства на прокуратуру покладено нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами місцевого самоврядування. При виявленні порушень закону прокурор у межах своєї компетенції має право опротестовувати акти виконавчих органів місцевих рад та вносити подання або протести на рішення місцевих рад залежно від характеру порушень. Такий протест зупиняє дію нормативного акту, прокурору надається право звернутися із заявою до суду про визнання акта незаконним [19]. Водночас, після значного реформування прокуратури в Україні на конституційному та законодавчому рівні інститут протестів був скасований. Отже, без достатнього законодавчого регулювання конституційна норма про реагування держави на порушення законності з боку органів місцевого самоврядування стала непрацюючою.

Необхідність існування інституту адміністративного нагляду визначена і у профільних Законах України, зокрема, у ч. 10 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно із якою «акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними в судовому порядку» [17], у ч. 3 ст. 8 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», яка встановлює, що «рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповід-

ності Конституції або законам України зупиняються в установленому законом порядку з одночасним зверненням до суду» [18]. Водночас, в умовах відсутності спеціального законодавства про адміністративний нагляд єдиним ефективним контрольним механізмом є лише судовий контроль за законністю актів органів та посадових осіб.

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки. Засади правового регулювання механізмів адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування в більшості європейських країн становлять конституційні норми та норми Європейської хартії місцевого самоврядування. Норми останньої, попри визнання 46 країнами-підписантами, не завжди належним чином впроваджується у політико-правову практику. Не є виключенням і Україна, яка попри формальну відповідність положенням ст. 8 Хартії на практиці не побудувала ефективну та збалансовану систему адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування. Норми Конституції України належним чином встановлюють засади такого нагляду з боку держави, але не мають належного законодавчого продовження. Для належної реалізації конституційних норм для України вбачається два можливі шляхи. Перший – використання існуючих місцевих державних адміністрацій для здійснення наглядової діяльності, що передбачає перегляд їх функцій та компетенції, зміни не тільки галузевого законодавства, але й конституційних норм. Другий – запровадження нового інституту префектів, основною функцією який буде контрольна, що також передбачає зміни конституційно-правового регулювання. Очевидно, що в умовах воєнного стану обидва варіанти, попри їх широке обговорення, не можуть бути реалізовані. Проте визначення чіткого плану подальших законодавчих, а головне – конституційних змін, є важливим завданням для побудови ефективного інституту місцевого самоврядування у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Belgium – monitoring report. Carta-monitor. Monitoring of the European Charter of Local Self-Government. URL: <https://www.congress-monitoring.eu/en/3-pays.html>

2. Carta-monitor. Monitoring of the European Charter of Local Self-Government. URL: <https://www.congress-monitoring.eu/en/>
3. Constitution of October 4, 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf
4. Constitution of the Republic of Lithuania. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvpng&documentId=TAIS.211295&category=TAD#:~:text=The%20State%20of%20Lithuania%20shall%20be%20an%20independent%20and%20democratic%20republic.&text=The%20State%20of%20Lithuania%20shall%20be%20created%20by%20the%20People,be%20vested%20in%20the%20People.&text=No%20one%20may%20limit%20or,sovereign%20powers%20of%20the%20People>
5. European Charter of Local Self-Government / Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-gbr-a6/16808d7b2d>
6. European Charter of Local Self-Government and explanatory report. 48 p. URL: https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/charter_localselfgovernment_en.pdf
7. Law on administrative supervision of municipalities. 14 May 1998 NoVIII-730. URL: https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.372525/format/ISO_PDF/
8. Poland: relatively alarming developments for local and regional democracy / Council of Europe. (Online). Available: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/council-of-europe-congress-report-finds-alarming-developments-for-local-and-regional-democracy-in-poland>
9. Quel est le contrôle exercé sur les collectivités territoriales? URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/20194-le-controle-de-legalite-des-actes-des-collectivites-territoriales>
10. The Belgian Constitution. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf
11. The communes / Belgium.be. Official information and services. URL: https://www.belgium.be/en/about_belgium/government/Communes
12. The European Charter of Local Self-Government – 20th Anniversary: Proceedings. International Conference Organised by the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe, in Co-operation with the National Association of Portuguese Municipalities. Lisbon (Portugal), 8 July 2005. 80 p.
13. Vaidotas A. Vaičaitis. The Republic of Lithuania. Constitutional law of the EU member states. 2014. P. 1025-1082. URL: https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/12/V_Vaicaitis_Constitutional_law_of_EU_member_states_Kluwer_2014.pdf
14. Бодрова І. І., Стешенко Л. С. Засади організації публічної влади на місцях: український та зарубіжний досвід. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 22. С. 128-138.
15. Горбова Н. А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1(34). Том 1. С. 37-42.
16. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
17. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Про столицю України – місто-герой Київ : Закон України від 15.01.1999 № 401-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>
19. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text>
20. Смоляр О. А. Державний та громадський контроль у сфері місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2017. 20 с.

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.4>**Пікуля Т. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Суверенітет тривалий час вважали вищою ланкою розвитку державності й установлених міждержавних відносин.

Разом з тим, державний суверенітет не відноситься до «статичних» (незмінних) ознак держави, якими є територія та народ, адже через певні внутрішні або зовнішні чинники та обставини державний суверенітет може бути послабленим, підірваним та навіть втраченим.

Сьогодні суверенітет формально продовжує залишатись важливою основою для міжнародних відносин, але вже не відображає реального контролю над територією. Державний суверенітет поступово заміщує суверенізм, прикладом якого є частково визнані квазідержави.

Переважно квазідержавні утворення (на пострадянському просторі всі) утворилися внаслідок сепаратизму та участі в цьому процесі сусідніх держав, зацікавлених в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності. Головну роль у дезінтеграційних процесах на пострадянському просторі відіграє Російська Федерація, яка визнає та підтримує невизнані республіки, надаючи їм інформаційну, політичну, фінансову, військову допомогу.

Система злочинів, які посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність України, об'єднується навколо єдиного видового об'єкту злочину, а саме суспільних відносин, які регулюють та забезпечують охорону державного суверенітету і територіальної цілісності України. Характерними ознаками цих злочинів є: 1) об'єктом суспільно небезпечного діяння виступає державний суверенітет і територіальна цілісність України; 2) діяння суб'єкта злочину, спрямоване на досягнення спеціальної мети – посягання на державний суверенітет України та руйнування її територіальної цілісності; 5) суб'єктивно сторона характеризується умислом.

Світовий досвід протидії злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності свідчить, що в таких сферах, як політика, міжнаціональні відносини та сфера державної безпеки, вплив лише силовими методами, не підкріпленими відповідною правовою базою і не поєднаними із соціально-економічними, соціально-психологічними, ідеологічними та іншими заходами, здатен викликати лише короточасний, а часом і зворотний ефект.

Ключові слова: державний суверенітет, національна держава, територіальна цілісність, суверенізм, квазідержави.

Pikulia T. O. Transformation of the state sovereignty of Ukraine under the conditions of armed aggression by the Russian Federation

Abstract. For a long time, sovereignty was considered the highest link in the development of statehood and established interstate relations.

At the same time, state sovereignty does not refer to the “static” (immutable) features of the state, which are the territory and the people, because due to certain internal or external factors and circumstances, state sovereignty can be weakened, undermined and even lost.

Today, sovereignty formally continues to remain an important basis for international relations, but no longer reflects real control over the territory. State sovereignty is gradually replacing sovereignty. A number of examples of the increased influence of sovereignty concern partially recognized self-proclaimed quasi-states.

The majority of quasi-state entities (all in the post-Soviet space) were formed as a result of separatism and the participation in this process of neighboring states interested in ethno-political disintegration and supporting ethno-political instability. The main role in the disintegration processes of the region is played by the Russian Federation, which recognizes and supports unrecognized republics, providing them with informational, political, financial, and military assistance.

The system of crimes that encroach on the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine is united around a single specific object of the crime, namely social relations that regulate and ensure the protection

of the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The characteristic features of these crimes are: 1) the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine are defined as the object of a socially dangerous encroachment; 2) the presence of real threats to the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine; 3) the behavior of criminals aimed at achieving a special goal – encroaching on the state sovereignty of Ukraine and destroying its territorial integrity; 4) deliberate nature of criminal manifestations.

The world experience of combating crimes against state sovereignty and territorial integrity shows that in such areas as politics, international relations and the sphere of state security, influence only by force methods, not supported by an appropriate legal basis and not combined with socio-economic, socio-psychological, ideological and other measures, capable of causing only a short-term and sometimes the opposite effect.

Key words: *state sovereignty, national state, territorial integrity, sovereignty, quasi-state.*

Постановка проблеми. В умовах зовнішньої агресії проти України, анексії Республіки Крим та окупації південно-східної частини української території актуалізуються проблеми щодо забезпечення та виявлення загроз державного суверенітету як у теоретичній, так і практичній площинах. Теоретичне і практичне розв'язання задекларованої проблеми безпосередньо впливає на ефективність сталого розвитку України як незалежної суверенної держави, повноправного члена міжнародного та європейського співтовариства. Незважаючи на свою актуальність, проблеми державного суверенітету належать до недостатньо розроблених у сучасній юридичній науці.

Мета статті полягає у комплексному науковому дослідженні генетичних коренів державного суверенітету та виявленні тенденцій його розвитку на сучасному історичному етапі.

Стан дослідження. Концепт «державний суверенітет» становить науковий інтерес для академічних наук та навчальних дисциплін. Згідно специфіки предмета дослідження фахівці з окремих наукових знань висвітлюють такі аспекти державного суверенітету: державний суверенітет як предмет наукових досліджень (Ю. Шемшученко), як властивість державної влади (Є. Кубко), основа національної ідентичності українського суспільства (Н. Чорна); соціально-політична сутність і юридичний зміст суверенітету держави (Н. Пархоменко); конституційні й міжнародно-правові аспекти забезпечення, гарантії державного суверенітету України (В. Ковтун, А. Селіванов); економічний суверенітет (В. Мамутов); інформаційний суверенітет (В. Горовий) тощо. Суверенітету держави в умовах глобалізації дослідження присвятили І. Кресіна, Ю. Мірошніченко, Н. Оніщенко та ін. [1].

Не применшуючи ролі та значення наукового доробку цих та багатьох інших учених, спробуємо у власному науковому дослідженні встановити генетичні корені державного суверенітету та виявити тенденцій його розвитку на сучасному історичному етапі.

Виклад основного матеріалу. Державний суверенітет є одним із центральних понять у теорії міжнародних відносин та конституціоналізму. Сформувавшись історично в політико-правовій думці XV–XX ст., застосовується для характеристики одного із базових атрибутів держави та гаранту принципу невтручання одних незалежних держав у справи інших. Разом з тим, державний суверенітет не відноситься до «статичних» (незмінних) ознак держави, якими є територія та народ, адже через певні внутрішні або зовнішні чинники та обставини державний суверенітет може бути послабленим, підірваним та навіть втраченим [2, с. 14].

Історія виникнення категорії «державний суверенітет» сягає XV–XVII ст. коли у країнах Західної Європи відбулися масштабні трансформації, які детермінували процес формування держав сучасного типу й витіснили такі соціально-політичні організації, як імперія та міста-держави [3, с. 49].

Держави Нового часу створювалися у формі територіально обмеженої політичної організації, основною діяльністю якої було ведення війн та вилучення ресурсів для них, збереження внутрішньої монополії на застосування сили. Отримавши чітко визначені кордони, національні держави стали структурними одиницями Вестфальської системи міжнародних відносин та її головними акторами. Стрижнем існування даної системи було міждержавне насильство. Завдяки власним економічним ресурсам і лояльності своїх громадян держави мали можливість

і моральне право використовувати військові засоби примусу. За таких умов вищі органи держави, володіючи суверенітетом в межах своєї території, прагнули також і могутності в міжнародних відносинах.

Складна й ефективна організаційна структура та потреба в значних ресурсах для ведення війн у Новий час перетворили держави на основних суб'єктів, що мають можливість вести війни.

Таким чином, з процесами становлення національних держав державний суверенітет перетворився на атрибут держави і виступав її гарантом від зовнішнього втручання [4].

Суверенітет вважали вищою формою розвитку державності й установлених міждержавних відносин. Ця система гарантувала територіальну цілісність, право вибору економічної моделі розвитку, позитивний імідж. Зазначені положення було закріплено в міжнародних документах.

Найбільших повноважень сучасні держави отримали після двох світових війн, однак з середини ХХ ст. під впливом різних міжнародних процесів державний суверенітет втрачає абсолютний характер, починається поступовий процес трансформації тих сфер, контроль над якими і перетворив державу в найефективнішу організацію.

З посиленням глобалізаційних процесів та появою нових акторів світової політики проявляється тенденція до втрати національними державами свого впливу та кризи традиційного способу їх функціонування на міжнародній арені. Головним чином це пов'язувалось з появою впливових міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, які сприяють політичній та економічній інтеграції світу.

Міжнародна практика свідчить, що моноцентрична структура влади конкуруючих держав змінилась поліцентричним розподілом влади, в якому транснаціональні корпорації та міжнародні організації діють, виходячи за кордони національної держави. При цьому кордони національних держав є настільки прозорими, що вони не можуть забезпечити власну внутрішню стабільність. Так національні держави втратили свою суверенну значущість на практиці. З розвитком глобальної інфраструктури держави стали вза-

ємозалежними одні від одних. Відтак сутність і значення державного суверенітету видозмінились у бік послаблення через нездатність національних держав регулювати економічні, культурні та політичні обміни.

Сьогодні суверенітет формально продовжує залишатись важливою основою для міжнародних відносин, але вже не відображає реального контролю над територією. Залишаючись важливою категорією міжнародного права, національної безпеки, теорії держави та права, теорії міжнародних відносин, політичної теорії, усе помітнішою стає тенденція до застосування авторського поняття апарату при визначенні суверенітету, що тягне за собою появу таких неоднозначних категорій, як «економічний суверенітет», «інформаційний суверенітет», «індивідуальний суверенітет» тощо [3, с. 24].

У статті доктора політичних наук Л. Чекаленко стверджується, що державний суверенітет поступово заміщує суверенізм. Основною причиною посилення суверенізму є послаблення суверенітету – штучно утвореного, юридично закріпленого й не завжди успішно запровадженого механізму існування держави. Слабкі держави здебільшого шукали в суверенітеті засіб захисту й виживання. Нині суверенізм у міжнародному житті заповнює прорахунки суверенітету: од внутрішніх до зовнішніх, од голодомору до війни, од біженців до нескінченних жертв, од заявлених прав людини до потоптання гідності [5].

Суверенізм як ідеологія суверенності протистоїть федералізму й наднаціональним об'єднанням. Суверенізм водночас захищає державу від «розчинення» в інших державах або в іншому вимірі, як, наприклад, у міжнародних наддержавних об'єднаннях [5].

Суверенізм розцвів на сучасній слабкості суверенітету, його історичній невідомості й туманно окресленому майбутньому. Згадаймо, як Радянський Союз загарбав суверенні території Румунії та Польщі напередодні Другої світової війни; про радянські «ігри» із суверенітетом через нейтралітет з Австрійською Республікою; про загарбання складових української території, які потім було роздано Молдові, Польщі, Росії. Далі – Росія спочатку знищила Чечню, потім розпо-

чала військові дії у Грузії та Україні, разом із Туреччиною – у Сирії, здійснює політичний та військовий контроль Білорусі.

Низка прикладів посиленого впливу суверенізму стосується частково визнаних самопроголошених квазідержав (наприклад, Косово, Чечня, Татарстан, ДНР і ЛНР). Квазідержавні утворення є особливою політичною організацією суспільства, яка, на відміну від держави, не має всіх її ознак та/або міжнародного визнання. Використовується термін щодо територій з невизначеним статусом, сепаратистських регіонів, самопроголошених республік. Квазідержава – це державоподібне політико-територіальне утворення, що має обмежену міжнародну правосуб'єктність, влада якого має різну ступінь легітимації.

Основними ознаками квазідержави є такі:

- відносна територіальна самостійність або територіальна невизнаність з боку держави-носія та міжнародної спільноти;

- відсутність зовнішньої легітимації та варіативність внутрішньої;

- життєздатність за певних умов, соціально-цілісність суспільства, яка передбачає свідому самоорганізацію народу та інших суб'єктів суспільного життя, їх здатність до вибору мети, а також діяльність щодо реалізації завдань, спрямованих на її досягнення;

- протосуверенітет, як первісна стадія державного суверенітету, що має лише внутрішню складову, але таку, яка вже знаходиться у процесі свого формування [6].

Більшість квазідержавних утворень у світі та, усі на пострадянському просторі утворилися внаслідок сепаратизму та участі в цьому процесі сусідніх держав, зацікавлених в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності. Головною роллю у дезінтеграційних процесах регіону відіграє Російська Федерація, яка визнає та підтримує невизнані республіки, надаючи їм інформаційну, політичну, фінансову, військову допомогу.

Плани Російської Федерації щодо Південного-Сходу України були оприлюднені щонайменше двічі. Вперше, неофіційно: документ «Про кризу в Україні» був розроблений у Раді Безпеки Російської Федерації під час масових протестів у Києві протягом січня–лютого

2014 р. У ньому йдеться про дестабілізацію ситуації в Україні, яка безпосередньо загрожує життєво важливим інтересам Російської Федерації. Вона була викликана, по-перше, багаторічною діяльністю США та ЄС і «спрямована на підриг історичної єдності російського народу», а по-друге, «повним банкрутством так званої української державності» [7]. В акті стверджується, що державна влада так званої держави Україна неспроможна гарантувати громадянський мир та безпеку громадян Росії та співвітчизників, тому етнополітично нестабільна «ситуація використовується українськими фашистами-бандерівцями та іншими екстремістськими елементами для реалізації людиноненавистницьких ідей, терору та залякування широких мас в Криму, на Півдні, Сході, Центрі». Наголошується, що Росія не може пасивно спостерігати за стражданнями співвітчизників. Виходячи з цього, пропонується здійснення комплексу заходів, спрямованих на захист безпеки громадян Російської Федерації та співвітчизників, а також реалізацію державних інтересів Росії. Цей комплекс заходів передбачав, що «тільки повне входження території російських областей, а саме: Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей, – в Російську Федерацію може гарантувати мир, безпеку та процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії». Удруге – в офіційних листах із Державної думи Російської Федерації до Міністерства закордонних справ Польщі, Угорщині, Румунії з пропозицією поділити територію України. Зокрема, заступник голови Державної думи Російської Федерації, лідер ЛДПР, запропонував Польщі вимагати референдуму щодо приєднання п'яти західних областей України: Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Рівненської. Угорщина отримала пропозицію приєднати Закарпаття, де проживає угорська національна меншина, Румунія – Чернівецьку область, яка певний час входила до її складу [8]. Україні мала б залишитися тільки її центральна частина. В. Жириновський апелював до того, що спроби України побудувати дер-

жаву завжди закінчувалися невдачею. Тобто Росія намагалася створити міжнародний імідж України як держави, що не відбулася.

Зрозумівши, що розподіл України не підтримується міжнародною спільнотою, Російська Федерація запропонувала менш радикальний план для України, який передбачав: 1) федералізацію України, 2) прийняття нової редакції Конституції, яка б закріпила нейтральний статус України (що унеможливить її членство в ЄС та НАТО), 3) проголошення Криму демілітаризованою зоною з подвійним українсько-російським управлінням півострова, 4) надання російській мові офіційного статусу. Українська сторона у відповідь вказала на неприпустимість диктування суверенній та незалежній державі, яку форму державного устрою, форми політичного та економічного або соціально-культурного життя їй упроваджувати. Намагаючись продемонструвати абсурдність ситуації втручання у внутрішні справи незалежної держави, Міністерство закордонних справ України запропонувало Російській Федерації план конфедералізації російської держави з упровадженням кількох державних мов для забезпечення представництва нацменшин у діяльності органів державної влади [9].

Наведені вище факти порушення державного суверенітету України з 2014 року вчинялися у спосіб проведення спеціальних операцій, із застосуванням актів терору, а з 24 лютого 2022 року мають характер повномасштабної агресивної війни. Оголошені з початком повномасштабної агресії так звані «денацифікація» та «демілітаризація» України фактично означають знищення суверенітету України, а значить і української державності, що останнім часом стало все більш очевидним з огляду на дії агресора [10].

Висновки. Світовий досвід протидії злочинам проти державного суверенітету і терито-

ріальної цілісності свідчить, що в таких сферах, як політика, міжнаціональні відносини та сфера державної безпеки, вплив лише силовими методами, не підкріпленими відповідною правовою базою і не поєднаними із соціально-економічними, соціально-психологічними, ідеологічними та іншими заходами, здатен викликати лише короточасний, а часом і зворотний ефект. Із цього випливає, що потрібні цілеспрямовані зусилля загальносоціального, організаційно-управлінського, правового й культурно-виховного характеру щодо обмеження сукупності негативних передумов та умов указаних проявів. Різні за характером заходи протидії злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності повинні застосовуватися в сукупності і взаємодоповнювати один одного, а сама протидія має здійснюватися за різними напрямками із залученням широкого кола суб'єктів.

Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі тактичних дій спеціальної протидії злочинності має охоплювати протидію не лише злочинам проти основ національної безпеки України, а й іншим злочинам, що супроводжують сепаратистські дії або посягають на державний суверенітет України. У нинішній умовах, в яких опинилася наша країна внаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації, коли активізувалися загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, виникає об'єктивна необхідність в адекватній протидії з боку держави таким антидержавним проявам.

Джерелом суверенізму є слабкість суверенітету. Суверенізм творить нову соціальну ідентичність у регіонах війни, що є загрозливим викликом для національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рябовол Л. Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 3(43). С. 262-266. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/198484>.
2. Скрипник О. В., Крусян А. Р. Концепт «державний суверенітет» у класичних західних теоріях. *Альманах права.* 2021. Вип. 12. С. 11-19 URL: <https://ccu.gov.ua/library/koncept-derzhavnyy-suverenitet-u-klasychnyh-zahidnyh-teoriyah>.
3. Гайко О.С. Національний суверенітет в неовеберіанських теоріях держави ; дис. ...канд. Полід. Наук : 23.00.01 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків. 2018. 195 с.

4. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади. / Перекл. з французької Л. Коковича. Львів: Кальварія, 2003. 216 с.
5. Чекаленко Л. Д. Вчора й сьогодні феномену державного суверенітету. *Україна дипломатична*. 2020. Випуск XXI. URL: <http://ud.gdip.com.ua/vchora-j-sohodni-fenomenu-derzhavnoho-suverenitetu.html>.
6. Талдикін О.В. Поняття та класифікація квазідержав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 110-116. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/87>.
7. Розвідка США недооцінила плани Путіна щодо України. *Дзеркало тижня*. 2014. № 7. С. 8.
8. Західні ЗМІ оцінили цинічний план Росії щодо поділу України. *Дзеркало тижня*. 2014. № 11. С. 10.
9. МЗС України пропонує Росії план конфедералізації і введення 10 державних мов. УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/903005-mzs-ukrajini-proponue-rosiji-plan-konfederalizatsiji-i-vvedennya-10-derjavnih-mov.html>.
10. Носач А.В. Кримінологічне забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2022. 418 с.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 316.485:341.1/8 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.5>

Ізбаш О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ

Анотація. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 року актуально розглянути міжнародну практику впровадження інституту медіації задля розуміння цього явища, його подальшого розвитку та вдосконалення у нашій державі. Для досягнення цієї мети використовувались загальнонаукові методи дослідження міжнародно-правових актів (аналіз, аналогія), порівняння досвіду міжнародної спільноти у впровадженні медіації у розгляді спорів (США, ЄС, Японія та ін.).

Медіація є поширеним та ефективним способом вирішення різноманітних спорів/конфліктів по всьому світу, а інтелектуальна власність є важливим нематеріальним активом компанії. Найчастіше суперечки щодо прав об'єктів інтелектуальної праці виникають у фармацевтиці, медицині, IT-бізнесі, видавничій справі, культурній сфері. Конфлікти можуть виникати щодо договорів про розпорядження об'єктами інтелектуальної власності (ліцензійні договори та договори про відчуження прав), авторства, спільного створення та використання результатів інтелектуальної праці, бездоговірного використання.

Медіація, як позасудовий спосіб вирішення конфліктів, проводиться на умовах конфіденційності за участю нейтрального посередника, який допомагає сторонам дійти примирення. В даному випадку це не тільки можливість уникнути суттєвих фінансових витрат, які зазвичай виникають у зв'язку з судовим розглядом, але й можливість заощадити свій час.

У світі практика застосування процедури медіації для вирішення спорів щодо об'єктів інтелектуальної власності має досить давню історію та є популярною. А міжнародний досвід у цій галузі стане корисним для вдосконалення українського законодавства, наближення нашої держави до міжнародних стандартів якості інституту медіації, а з ним і міжнародних стандартів якості регулювання прав інтелектуальної власності загалом.

Key words: *медіація, інтелектуальна власність, вирішення спорів, міжнародна практика, посередництво, вирішення спорів.*

Izbash O. O. International practice in implementation of mediation

Abstract. In connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Mediation" dated December 16, 2021, it is relevant to consider the international practice of implementing the institution of mediation in order to understand this phenomenon, its further development and improvement in our country. To achieve this goal, general scientific methods of research of international legal acts (analysis, analogy), comparison of the experience of the international community in the implementation of mediation in dispute resolution (USA, EU, Japan, etc.) were used.

Mediation is a common and effective way to resolve various disputes/conflicts around the world, and intellectual property is an important intangible asset of a company. Most often, disputes regarding the rights of objects of intellectual work arise in pharmaceuticals, medicine, IT business, publishing, and the cultural sphere. Conflicts may arise regarding agreements on the disposal of intellectual property objects (license agreements and agreements on alienation of rights), authorship, joint creation and use of the results of intellectual work, non-contractual use.

Mediation, as an out-of-court method of conflict resolution, is conducted under conditions of confidentiality with the participation of a neutral mediator who helps the parties reach reconciliation. In this case, it is not only an opportunity to avoid significant financial costs that usually arise in connection with court proceedings, but also an opportunity to save time.

In the world, the practice of applying the mediation procedure to resolve disputes regarding intellectual property objects has a rather ancient history and is popular. And international experience in this field will be useful for improving Ukrainian legislation, bringing our state closer to international quality standards of the mediation institute, and with it international quality standards of intellectual property rights regulation in general.

Key words: *mediation, intellectual property, dispute resolution, international practice, intermediation, dispute resolution.*

Вступ. На сьогоднішній день спостерігається швидкий розвиток інтелектуальної власності, що у свою чергу вимагає й ефективного способу захисту прав правовласників на результати своєї інтелектуальної діяльності. Таким способом стає медіація, яка є найпоширенішим позасудовим методом вирішення конфліктів у світі. Успішність процедури медіації є надзвичайно високою: у світі в середньому від 75% до 80% усіх суперечок, винесених на медіацію, завершуються укладенням угоди. У міжнародній практиці є багато моделей медіації. Хоча форми та порядок проведення медіації залежно від конкретної держави можуть відрізнятися, основні засади медіації залишаються постійними. Такими принципами є: добровільність, рівноправність сторін, нейтральність медіатора, конфіденційність.

Отже дослідження інституту медіації у сфері захисту прав інтелектуальної власності провідних країн світу є актуальним задля удосконалення діючого законодавства України в цій сфері, особливо з урахуванням того факту, що цей інститут тільки починає розвиватись в нашій країні. Закон № 1875-IX «Про медіацію» набув чинності перед війною, а саме 16 грудня 2021 року, тому ми не встигли досконало проаналізувати його положення, виявити на практиці його недоліки та оцінити переваги.

Основний матеріал. На заході медіація сприймається як важлива частина зрілого громадянського суспільства, що сприяє полегшенню доступу громадян до правосуддя. Медіація ж стала частиною правової системи та культури багатьох держав. Відповідні нормативні акти прийнято у США, Канаді, Австралії, Австрії, Сербії, Нідерландах, Болгарії та інших країнах. Провідні країни світу активно сприяють розвитку медіації. У США Єдиний Акт про медіацію було прийнято 2001 р. Вирішальним чинником у розвитку медіації стало визнання ефективності цього вирішення суперечок американськими судами. Американська система судочинства сприяє тому, щоб більшість суперечок вирішувалося сторонами добровільно до суду. У деяких штатах суди використовують такий підхід: суд приймає справу до провадження

лише тоді, коли сторони аргументують, те, що медіація у їхній справі не може бути застосовна. Часто суди пропонують сторонам звернутись до медіації до розгляду справи. Наприклад, 2008 року суди направили на медіацію 300 000 справ. У США діє Національний інститут вирішення спорів, який займається розробкою нових методів медіації, а також є приватні та державні служби медіації. У США значний вплив має Американська арбітражна асоціація (American Arbitration Association), яка затвердила власні Правила третейського розгляду (арбітражу) та медіації, що використовуються, зокрема, під час розгляду внутрішніх суперечок. Секція альтернативного вирішення спорів Американської Асоціації юристів (American Bar Association) об'єднує понад 13 тисяч фахівців у галузі альтернативного вирішення спорів.

У Німеччині поряд із позасудовою медіацією все більшої популярності набуває судова медіація. З 2004 року судова медіація успішно розвивається у формі модельних проектів, що реалізуються під контролем німецьких органів юстиції у судах низки земель країни.

Сьогодні, спори щодо прав інтелектуальної власності в Німеччині розглядають загальні суди (суди земель), що розглядають спори щодо порушення прав інтелектуальної власності, та Федеральний патентний суд, що розглядає справи, що стосуються надання правової охорони об'єктам інтелектуальної власності.

Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах, стала початком роботи над законодавчим підґрунтям для медіації, як примирної процедури. Сьогодні, в Німеччині медіація гармонійно вбудована в систему правосуддя, таким чином, при судах працюють медіатори, які допомагають сторонам врегулювати конфлікт як до початку відкриття судового провадження, так і на будь-якій стадії судового розгляду справи. Якщо сторони звернулись до медіації, коли судове провадження вже було відкрито, в разі укладання угоди за результатами медіації, сторонам гарантується зменшення судового збору [1].

В Німеччині практикують медіацію щодо врегулювання таких видів конфліктів:

- щодо нових технологій;
- щодо прав на торговельні марки, музичні твори, твори літератури, мистецтва, інші об'єкти;
- щодо конфліктів щодо договорів на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності [2].

У більшості німецьких шкіл права запроваджено постійний курс медіації, тобто кожен, хто випускається з юридичного факультету, проходить курс медіації.

Для захисту інтелектуальної власності в Італії використовуються норми національного законодавства, а також міжнародні конвенції, акти та рекомендації. Національне законодавство Італії передбачає судовий захист та інший, що не порушує діючого законодавства.

Інститут медіації в Італії є дискусійним питанням щодо обов'язковості та ефективності такого методу. З одного боку, Конституційний Суд Італії санкціонував конституційність обов'язкової спроби посередництва, за умови, що така обов'язковість не обмежує право громадян на вільний доступ до правосуддя. Крім того малозначність деяких справ, що розглядаються в суді, можуть обмежувати право на повний та всебічний розгляд складних судових справ. З іншого боку добровільна медіація також має свій позитивний досвід вже багато років.

Крім того, 17 січня 2003 року в Італії був прийнятий Законодавчий Декрет № 5, що діє з 2004 року, і який встановлює обов'язкову процедуру медіації при врегулюванні корпоративних і багатьох фінансових суперечок. Згідно із зазначеним законом, якщо в договорі сторін або у внутрішніх документах корпорацій передбачена процедура медіації, суд не буде розглядати спір, поки сторони не проведуть процедуру медіації.

В законі також передбачені вимоги до проведення процедури медіації, в тому числі її суворості, конфіденційності, незалежності посередника, неприпустимість використання інформації, отриманої в ході посередництва, як доказ у судовому процесі.

Італія заохочує сторін конфлікту до проведення примирної процедури, так всі угоди

і документи, прийняті за результатами медіації, звільняються від оподаткування [3, с. 76].

Медіація в Італії може застосовуватись як спосіб врегулювання конфлікту у сфері прав інтелектуальної власності, а саме: при конфліктах щодо об'єктів, які називають засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів та послуг, щодо технологій, щодо авторських прав, особливо у випадку конфліктів, що стосуються різних юрисдикцій. Медіація також може застосовуватись відповідно до медіаційного застереження, коли сторони вже перебували в договірних відносинах або за відсутності такого застереження [4].

У Європі авангардну роль розвитку медіації грає Великобританія, яка реформувала в 1999 р. норми цивільного процесу Civil Procedure Rules. У Великобританії судові органи сприяють розвитку медіації наступним чином: якщо сторона в процесі відмовляється від запропонованої судом процедури медіації, вона повинна понести всі судові витрати, навіть якщо виграла справу.

За підтримки держави було створено спеціальну службу – «гарячу лінію з медіації». Служба допомагає громадянам, що звернулися, вибрати найбільш підходящу процедуру вирішення спору і підібрати спеціаліста-медіатора, який б задовільнив вимогам сторін.

Витрати на проведення медіації у сімейних суперечках взяла на себе держава. Просуванням медіації та підготовкою медіаторів у Великій Британії займається кілька організацій, серед яких головні позиції займають Британський центр ефективного вирішення спорів (CEDR) та Центр арбітражу та медіації (JAMS).

Дуже широкого розвитку набула медіація в Азії. Наприклад, згідно з експертними оцінками, понад 30% суперечок у Китаї вирішується у позасудовому порядку з використанням посередництва. У Китаї та Південній Кореї, якщо сторони досягли угоди в рамках медіації та затвердили її у порядку, передбаченому для розгляду третейськими судами (арбітражем), така угода набуває чинності третейського (арбітражного) рішення та підлягає виконанню у відповідному порядку. Ця процедура дозволяє надати медіативним угодам як можливість державного примусу

до виконання, так і державний нагляд над їх законністю незалежно від наявності судового провадження.

В Індії угоди, досягнуті в ході медіації, мають однакову силу з третейськими (арбітражними) рішеннями незалежно від того, чи ця процедура була порушена в рамках вже наявного судового провадження чи ні.

У Гонконгу угода за результатами медіації має таку саму дію, як і в Індії, але тільки щодо сторін, між якими існувала угода про передачу спору до третейського суду (арбітраж) (мається на увазі, що, незважаючи на таке застереження, сторони з якихось причин вибрали процедуру медіації).

Медіація як інструмент вирішення внутрішніх суперечок традиційно була поширена й у Японії. Прихильність ділових кіл Японії альтернативним методам вирішення суперечок традиційно була пов'язана з етичною стороною – негативним ставленням до вибору державного суду як засобу врегулювання конфліктів.

Як ми бачимо з вищевикладеного, перелічені країни мають різні правові системи, устрій та традиції, але вони визнали медіацію, як ефективний спосіб врегулювання спорів, у тому числі в сфері інтелектуальної власності. Запровадження інституту медіації може відбуватись різними шляхами:

1. Обов'язкова медіація для певних категорій справ – Італія, Китай, Японія, Канада; інші країни пропонують виключно добровільну процедуру – США, Литва, Болгарія, Польща. Україна не встановила обов'язковості медіації при вирішенні спорів, що необхідно уточнити в відповідному законі.

2. Прийняття спеціальних законів щодо медіації (Німеччина, Білорусь, Китай, деякі провінції Канади, США, Мальта, Румунія, Болгарія, Молдова, Казахстан, Україна; інші країни ще не мають спеціального законодавства – Азербайджан, Вірменія, Грузія).

3. Визначення спеціальних вимог до осіб медіаторів – Китай, Австрія, Албанія, Україна; в таких країнах як Болгарія та Канада конкретних вимог до особи – медіатора не висувається.

4. Одні країни практикують безоплатну медіацію, як спосіб заохочення (Грузія), інші

країни використовують виключно платну основу діяльності медіаторів (Вірменія). Законодавство України передбачає платну або безоплатну основу для медіації.

Крім того, варто відзначити, що розвиток інтелектуальної власності передбачає введення таких об'єктів на міжнародний ринок. Відповідно, суб'єкти таких відносин можуть вступати в конфлікт щодо об'єктів права інтелектуальної власності. Тому, Всесвітня організація інтелектуальної власності сприяє охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності. Сторонами конфліктів у сфері інтелектуальної власності були сторони з різних країн, включаючи Австрію, Китай, Францію, Німеччину, Угорщину, Індію, Ірландію, Ізраїль, Італію, Японію, Нідерланди, Панаму, Іспанію, Швейцарію, Великобританію та Сполучені Штати Америки.

З цього приводу постає питання уніфікації міжнародних норм та стандартів щодо вимог до медіації у сфері захисту інтелектуальної власності. Тому Європейський Союз активно займається уніфікацією правових норм, що регламентують порядок вирішення конфліктів за допомогою медіації. Європейський Парламент та Рада 21 травня 2008 року ухвалили Директиву 2008/52 щодо деяких аспектів медіації у цивільних та комерційних справах. Директива зобов'язала держави-члени ЄС до 21 травня 2011 року ввести в дію закони, норми та адміністративні правила, які забезпечили б спрощення доступу громадян ЄС до вирішення спорів шляхом медіації, яка забезпечує ефективно за витратами та швидко позасудове вирішення спорів.

У сфері права інтелектуальної власності важливим фактором, що визначає доречність обрання способу вирішення спору – за допомогою медіації або в судовому порядку, є життєвий цикл продукту. Отже, як показує міжнародний досвід, застосування медіації є найбільш швидким способом врегулювання конфліктів, оскільки сам процес менш формалізований і більш простий в організації. Адже,

інколи вартість судового розгляду може бути дорожче ніж самі збитки завдані конфліктом; затягування конфлікту може призвести до більших збитків та створити нові конфлікти; об'єкти інтелектуальної власності можуть бути складними для розуміння особами, що не є фахівцями в даній сфері.

Слід зазначити, що у нових реаліях, що створились внаслідок стрімкого розвитку новітніх технологій та мережі Інтернет, а також наслідків COVID-19, виникає потреба в онлайн-врегулюванні спорів й в галузі захисту інтелектуальної власності також. З цього приводу є багато дискусій науковців, юристів та технічних спеціалістів щодо релевантності впровадження такого способу вирішення конфліктів, територіального аспекту питання, технологій, що використовуються для розгляду справи та фіксації процесу, обмеження видів спорів, що можуть бути розглянуті такою медіацією. Основна практика використання онлайн-медіації належить англомовним ресурсам, а основним недоліком цього виду медіації є розрізненість термінів у різних країнах. Тим не менш міжнародна спільнота вже почала будувати фундамент для розвитку цієї форми досудового вирішення спорів.

Висновки. На міжнародному рівні сформовано різні шляхи впровадження практики застосування медіації для врегулювання спорів, що ґрунтуються на принципах імперативності, коли звернення до медіації є обов'язковою передумовою судового захисту, або диспозитивності, що передбачає право, а не обов'язок, учасників конфлікту звертатись до медіації на різних стадіях врегулювання питання.

Україна використала диспозитивний принцип впровадження практики застосування медіації для врегулювання спорів. Нажаль у міжнародній практиці такий спосіб впровадження медіації здебільшого потерпів невдачу – причиною чого є опір адвокатів. В Україні юристи виступають за інститут посередництва, про що свідчать численні статті в журналах та на просторах Інтернету. Але українські дослідники та практики побоюються краху інституту медіації в Україні через корупцію, недосконалість чинного законодав-

ства, що може призвести до зловживання повноваженнями та правами сторонами спору. Міжнародний досвід впровадження та регулювання інституту медіації буде корисним для нашої держави, однак нам ще необхідно додатково переглянути та змінити низку законодавчих актів для успішної життєдіяльності цього інституту.

Основними питаннями запровадження застосування та розвитку медіації для врегулювання окремих категорій спорів у національній практиці, у тому числі й у сфері захисту інтелектуальної власності, має бути: інформативна політика щодо розповсюдження знань про медіацію, її переваги та принципи у суспільстві; впровадження ефективних й прозорих механізмів фінансування оплати послуг медіаторів; створення учбових центрів з професійної підготовки медіаторів із залученням міжнародних фахівців; розробка та затвердження форм процесуальних документів та угод медіації.

Перед початком війни в Україні почали формуватися учбові заклади для навчання медіаторів, впроваджуватися навчальні курси про медіацію для юристів тощо. Ефект Закону України «Про медіацію» поки що відкладений на невизначений строк.

Міжнародна спільнота наразі стикнулася з питанням вирішення спорів щодо об'єктів інтелектуальної власності у мережі Інтернет. Інтернет – це динамічне явище, що дуже швидко розвивається, розширює територіальність спору та надає широкі можливості для авторів, творців, але й створює додаткові способи порушення прав тих самих авторів та творців третіми особами. Питання вирішення спорів цієї категорії за допомогою медіації постає перед міжнародною спільнотою у розрізі: чи створювати онлайн-медіацію або оффлайн медіація буде ефективнішою? Який вид зв'язку та які докази є в цьому випадку допустимими? Як розглядати спори щодо NFT? Законодавство якої країни застосовувати при вирішенні спорів щодо об'єктів інтелектуальної власності, якщо Інтернет не має адміністративних меж? Одним із варіантів вирішення цих питань стало укладання міжнародних договорів, а також створення уніфікованих правил та стандартів, які б спрос-

тили звернення особи за захистом своїх прав шляхом медіації.

Однак це лише перші кроки в цьому напрямку. Чи зможе впоратись інститут медіації з цим викликом, покаже практика, яка тільки починає формуватися. Виникають певні труднощі, але після COVID-19 онлайн-медіація набирає оберти, розробляються та удосконалюються механізми проведення онлайн-медіації, впроваджуються рекомендації та практики зустрічей, зв'язку, надання доказів та розгляду по суті конфлікту/спору.

Україна не встигла розглянути та проаналізувати повною мірою цей міжнародний досвід аби підготувати певні проекти, зміни до чин-

ного законодавства, хоча деякі наробітки заготувала.

Міжнародна практика та досвід багатьох держав з різними правовими системами щодо встановлення, розвитку та вдосконалення інституту медіації є багатим джерелом ідей та механізмів імплементації медіації як широкоживаного та ефективного способу вирішення конфліктів/спорів поза судом для України. Нові виклики як для України, так і для міжнародної спільноти лише закріплять курс на підтримку інституту медіації як сучасного способу вирішення спорів щодо об'єктів інтелектуальної власності, як оффлайн, так і онлайн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Andreas Hacke. Das Mediationsgesetz ist in Kraft – Bedeutung für die Praxis/ URL: <https://blog.handelsblatt.com/rechtsboard/2012/08/13/4736/> (дата звернення 25.12.2022).
2. Maximilian Haedicke Mediation in Freiburg und weltweit./ URL: <https://www.jura.uni-freiburg.de/de/institute/igr/mediation/prof-drmaximilianhaedicke-ll-m-georgetown-meditation> (дата звернення 23.12.2022).
3. Ёдгоров Х. Альтернативные механизмы разрешения споров: обзор зарубежного опыта. Ташкент, 2017. 216 с.
4. Risoluzione alternative delle controversie in materia di proprietà intellettuale e tecnologia/Ministero dello sviluppo economic/ URL: <https://uibm.mise.gov.it/index.php/it/internazionale-new/assistenza-alleimprese/risoluzione-alternative-delle-controversie-in-materia-di-proprietà-intellettualee-tecnologia> (дата звернення 21.12.2022).

УДК 346.11

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.6>

Моїсеєнко Ю. М.,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри господарського права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**ОКРЕМІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРВЕНЦІЇ ДЕРЖАВИ
У СФЕРУ ВИРОБНИЦТВА МАЙНОВИХ БЛАГ І ЇЇ ВПЛИВУ НА СВОБОДУ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ
(ВІД АНТИЧНОСТІ ДО РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ)**

Анотація. Стаття присвячена визначенню окремих особливостей впливу інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ на обсяг свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників у історичних рамках від античності до раннього нового часу.

Автором розглядаються історичні аспекти інтервенції Римської держави у сферу видобутку корисних копалин, зокрема золота; аналізується характер відносин між державою і бізнесом і впливу держави, урахувавши її обмежену участь у процесах виробництва майнових благ, на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників.

Встановлюється, що у стародавні часи держава переважно воліла придбавати майно у виробників, а також замовляти роботи і послуги, у осіб, які спеціалізувались на їх виконанні та наданні відповідно, за кошти, набуті в якості податків, а також як військової здобичі у ході війн, аніж виробляти відповідні блага самостійно у необхідному обсязі.

Формується висновок, що характер участі Римської держави в економічних процесах виступає прямим свідченням того, що у відповідний історичний період держава переважно підтримувала той рівень свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників, який був визначений ними самим у ході самоорганізаційного розвитку бізнесу. Тобто держава переважно покладалась на бізнес і фактично створювала умови для його розширення, крім деяких випадків обмежень торгівлі, пов'язаних з між-державними відносинами.

Своєю чергою приклад діяльності Британської Ост-Індської компанії у цьому сенсі виступає яскравим свідченням того як держава не лише не обмежувала свободу підприємницької діяльності, а навпаки значно розширювала її і навіть делегувала юридичним особам приватної форми власності свої функції. При цьому це ж виступило прикладом того, як широка свобода підприємницької діяльності однієї юридичної особи, міцно інтегрованої в економіку держави, стало становити загрозу публічним інтересам.

Ключові слова: підприємництво, свобода підприємницької діяльності, економічні інтервенції, монополії, державно-приватне партнерство.

Moiseienko Yu. M. Certain historical aspects of state interventions into sphere of material goods production and its influence over the private product manufacturers freedom of business activity (from antiquity to early modern period)

Abstract. The article deals with determination of certain features of influence of state interventions into sphere of material goods production over the volume of freedom of business activity of private product manufacturers within historical frame covered from antiquity to early modern period.

The author considers the historical aspects of Roman state intervention into sphere of mining, particularly mining of gold as well as the character of relationships between state and business and influence of state over freedom of business activity of private product manufacturers paying attention to limited state participation in goods production processes.

It is determined that in ancient times state mainly willed to acquire goods and to get works and services from manufacturers paying money that had been got as taxes and war booty rather than to produce such goods itself in necessary volume.

It is concluded that the character of Roman state's participation in economic processes is the direct evidence of providing by the state in appropriate historical period such volume of freedom of private product manufacturer's business activity as it had been determined by themselves during process of self-organizational evolution of business. The state mainly relied on business and established conditions for its development besides some trade restrictions related to inter-state relationships.

At the same time as an example the British East-Indian Company activity is the direct evidence of a case when state do not restrict freedom of business activity but vice versa broadly extend it and even delegated the state functions to private legal entity. And at once this is the example of that how dangerous for public interests could be a broad freedom of business activity of legal entity deeply integrated into state economy.

Key words: *business, freedom of business activity, economic interventions, monopoly, state-private partnership.*

Постановка проблеми. У сучасному світі підприємницька діяльність виступає однією з найбільш важливих сфер суспільного життя у зв'язку з чим її зв'язок із державою є очевидним. Саме у ході підприємницької діяльності створюється великий масив майнових благ (товарів, робіт та послуг), що здатні задовольнити постійно зростаючі потреби суспільства; здійснення підприємницької діяльності пов'язується зі створенням робочих місць, що задовольняє потреби суспільства; держава безпосередньо отримує економічну вигоду від підприємницької діяльності у вигляді плати за дозволи на зайняття підприємцями певними видами бізнесу, ввізного мита за товари і найголовніше – у вигляді податків від доходів, отримуваних суб'єктами підприємницької діяльності у ході її здійснення.

При цьому цілком закономірно, що приватна ініціатива і самоорганізація як основні елементи підприємництва визначили його розвиток саме у приватному ключі. Тобто з самого початку підприємницька діяльність здійснювалась і розвивалась суспільством самостійно. Своєю чергою становлення і розвиток держав створювало умови для формування моделей комунікації держави з бізнесом у тому числі у полі правового регулювання підприємницької діяльності у той час як початок здійснення державою підприємницької діяльності в окремих сферах і монополізація певних сфер суспільного виробництва поставило питання правового статусу держави як суб'єкта підприємницької діяльності і, крім того, створило проблему усунення державою приватних підприємств з певних галузей суспільного виробництва, а тому і обмеження їх свободи підприємницької діяльності. Однак в історичній ретроспективі інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ не завжди пов'язувались з обмеженням свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників. Більше того, історії відомі

випадки, коли держава безпосередньо стимулювала розширення такої свободи.

На розгляді еволюції форм участі держави у відносинах з виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг і її впливу на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників варто зупинитись у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ і її впливу на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників у тій чи іншій мірі ставала предметом розгляду таких вітчизняних і зарубіжних вчених як Б. Брантон, П. Брунт, Ф. Вілебургсе, О. Гуттіреш, С. Галеотті, К. Доробат, Д. В. Задахайло, Д. К. Едмондсон, Дж. У. Кеї, С. Клег, М. Мартінез-Естеллер, В. С. Мілаш, Дж. Пойтрас, В. В. Рєзнікова, П. Темін та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні окремих особливостей впливу інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ на обсяг свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників у історичних рамках від античності до раннього нового часу.

Основний матеріал дослідження. Наукові дослідження, присвячені питанню участі держави у відносинах щодо виробництва майнових благ, зокрема товарів, робіт та послуг, дозволяють стверджувати, що з самого зародження державних утворень вони не розглядали таку діяльність, здійснювану ними самостійно, в якості основного джерела доходів. Більше того, здійснення відповідної діяльності державою, якщо воно і мало місце, як правило, пов'язувалось з необхідністю виконання державних функцій, як у прикладі зі створенням Імператором Риму Августом у 23 році до н.е. перших загонів боротьби з пожежами у Римі [1]. По суті у даному випадку йдеться про організацію служби, яка надає послуги, хоча при цьому послуги публічного характеру, які забезпечують задоволення інтересів мешканців міста.

Однак у той же час мешканці не були позбавлені можливості забезпечити власні інтереси у відповідній сфері на засадах самоорганізації шляхом організації або наймання «приватної» пожежної охорони.

Водночас основним джерелом доходів держави виступали все ж таки податки. Безпосереднє здійснення виробництва товарів, робіт і послуг, а також торгівля не розглядалися як види діяльності, яку повинна здійснювати держава. Держава одразу набула функції регулятора ринку, а не його безпосереднього учасника. Хоча самі учасники ринкових відносин, які були представлені купецтвом, воліли уникати контролю і регулювання й бажали будувати відносини на засадах вільної торгівлі. Як зазначає з цього приводу К. Доробат, питання форм участі держави у торгівлі, у тому числі у міжнародній, стали предметом розгляду мислителів ще у 350 році до н.е. Зокрема, Аристотель не погоджувався з керівниками міст з приводу того, що саме вони повинні визначати імпорт та експорт яких саме товарів є необхідним для міста, а також забезпечувати справедливість обміну через особливі комерційні угоди з іншими містами [2, с. 348].

У цьому можна побачити намагання держави (міст-держав) контролювати торгівлю не шляхом встановлення монополії виробництва певних благ, а шляхом створення бар'єрів для торговців у експорті та імпорті благ для участі у торговельних операціях через державу, тобто шляхом запровадження механізмів санкціонування свободи підприємницької діяльності, визначення її обсягів і порядку здійснення.

Більше того, незважаючи на те, що у часи Стародавнього Риму в якості одного з основних способів збагачення розглядалась війна, яка збагачувала не лише монарха, однак і безпосередніх учасників походу [3, с. 2172], держава також не орієнтувалася на вироблення необхідного обсягу благ для проведення походу, хоча військові кампанії, охоплювалися державними функціями. Для цього вона закуповувала необхідні майнові блага у виробників і торговців за спеціальними контрактами. Виконавцями ж контрактів, як зазначають Дж. Пойтрас та Ф. Вілебурдсе

виступали у тому числі *societas publicanorum* (праобраз юридичної особи у сучасному розумінні і одна з перших організаційно-правових форм суб'єкта господарювання) які відкрито або анонімно належали сенаторами [4, с. 3]. Інакше кажучи, у відповідний історичний період держава відмовлялась виробляти навіть ті майнові блага, які були необхідними для проведення воєнних кампаній.

Таким чином у стародавні часи держава переважно воліла придбавати майно у виробників, а також замовляти роботи і послуги, у осіб, які спеціалізувались на їх виконанні та наданні відповідно, за кошти, набуті в якості податків, а також як військової здобичі у ході війн, аніж виробляти відповідні блага самостійно у необхідному обсязі.

Проте це не означає, що в античний період розвитку людства держава взагалі не здійснювала виробництва. Одним з яскравих прикладів діяльності держави у сфері виробництва майнових благ виступає видобуток корисних копалин, який, щоправда, також багато у чому зумовлювався необхідністю забезпечення армії. За твердженням П. Теміна Римська Республіка фінансувала армію за рахунок захопленої здобичі, а також срібла та інших корисних копалин, отриманих у ході експансії. Саме копальні і податки виступали ефективним джерелом підтримки Римської армії [5, с. 144]. З цього приводу Д. К. Едмондсон зазначає, що як тільки Рим здобув контроль над металоносними регіонами Середземномор'я римляни і особливо італійці не забарилися із видобуванням корисних копалин закордоном у той час як держава почала отримувати доходи від контрактів на видобуток мінеральних ресурсів державної власності.

Видобуток окремих копалин, зокрема золота, контролювався спеціальним «*equestrian procurator*» Астурії і Галісії [6, с. 84, 88]. При цьому про активну участь держави у розвитку видобувної справи і рівень пріоритету, який вона займала у сфері виробництва, свідчить формування згодом «експертів з видобутку», які являли собою кваліфікованих працівників, переміщуваних з одного родовища на інше для організації видобутку у тому числі золота. Держава була безпосе-

редньо зацікавлена у розробці кожного великого родовища срібла і золота і контролі над ними.

Крім того, по суті розробка мінеральних ресурсів не являла собою монополію держави. У часи Принципату також існували і приватні копальні олов'яної, мідної та залізної руди, а держава в особі Імператора при цьому досить часто здійснювала розробку родовища не безпосередньо, а через конструкцію орендних правовідносин за якої родовища передавались в експлуатацію контракторам [6, с. 96–98].

У цілому це дозволяє стверджувати, що в якості однієї зі сфер суспільного виробництва у якій держава почала приймати активну участь безпосередньо як виробник виступив видобуток корисних копалин.

Тим не менше, із зазначеним пов'язувались певні проблеми інституціоналізації. Вони полягали у тому, що у античні часи конструкція юридичної особи перебувала у процесі свого становлення, що не дозволяло диференціювати організаційно-правові форми господарювання, які, як правило, пов'язуються з певним видом юридичної особи. Характеризуючись у тому числі певними правами і обов'язками, якими вона наділяє учасника правовідносин, організаційно-правова форма господарювання будується на диференціації юридичних осіб і при цьому складає амальгаму з відповідним видом. Іншими словами, організаційно-правова форма господарювання характеризується правами і обов'язками, що можуть належати юридичній особі, у зв'язку з чим диференціація юридичних осіб в частині їх правового статусу лежить в основі диференціації організаційно-правових форм господарювання внаслідок чого певний вид юридичної особи стає окремою організаційно-правовою формою.

Досить тривалий час державу у цілому було складно осмислювати у тому числі з точки зору конструкції юридичної особи. При цьому ця проблема залишається актуальною і сьогодні. Тому, коли у всіх сферах суспільного виробництва почала поширюватись конструкція *societas*, яка при цьому, як правило, не характеризувалась як юридична особа (крім, як зазначає П. Темін, великих

societas, що добивались визнання їх державою в якості юридичної особи) [5, с. 173], держава продовжувала приймати участь у майнових відносинах через офіційних осіб, у тому числі Імператора, не створюючи окремих інституційних утворень, які б могли бути визначені як юридична особа в сучасному розумінні. Навіть *fiscus* у якому акумулювались грошові кошти держави фактично не був юридичною особою, не кажучи вже про те, що його складно назвати суб'єктом підприємницької діяльності як таким або принаймні управителем виробництва.

Таким чином, у історичний період, що охоплюється існуванням Стародавнього Риму, держава хоча і здійснювала інтервенції у сферу виробництва майнових благ, однак лише епізодичні – у стратегічно важливі сфери, зокрема такі як видобуток золота, і при цьому не забороняла суб'єктам підприємницької діяльності здійснювати діяльність у інших сферах, а тому не обмежувала їх свободу підприємницької діяльності. Більше того, санкціонування розробки корисних копалин приватними особами на тлі тенденції визнання окремих приватних утворень в якості юридичних осіб виступали прямим свідченням відсутності намагань держави монополізувати певні сфери суспільного виробництва. При цьому наявність у бізнесу бажання отримати юридичне визнання, що забезпечувало більшу стабільність структури і наділяло додатковими гарантіями діяльності, підкреслювало особливе значення підприємців у економічних процесах держави. Окреслене також дозволяє стверджувати, що навіть на відносно ранніх стадіях розвитку людства свобода підприємницької діяльності, являючи результат самоорганізації суспільства, не піддавалась значному впливу держави в частині обсягу, сфер і порядку реалізації.

Більше того, історії відомі випадки, коли держава безпосередньо санкціонувала не лише широкий обсяг свободи підприємницької діяльності певних юридичних осіб, включаючи надання їм монопольних прав у певних сферах виробництва, проте також і фактично делегувала їм функції держави.

Як ми зазначили раніше, сфера міжнародної торгівлі розвивалась саме переважно при-

ватними особами. Держава лише взяла на себе обов'язки з внутрішнього регулювання цих відносин. Однак, феноменальний у певній мірі приклад функціонування Британської Ост-Індської компанії є виключним свідченням того, як держава поклала на акціонерну компанію не лише приватноправові функції, проте і суто публічно-правові завдання, абстрагуючись при цьому від їх здійснення.

Нагадаємо, що Британська Ост-Індська компанія була заснована у 1600 році під назвою «*the Governor and Company of Merchants of London trading into the East Indies*» з отриманням Статуту від Королеви Єлизавети I, як зазначає Дж. У. Кеї спочатку об'єднувала лише декількох продавців заліза, сукна та інших осіб і не була акціонерною компанією, хоча її статутний капітал був поділений на частки і розподілений між учасниками [7, с. 109–110]. Як стверджує Б. Брантон хоча уряд не мав частки у праві власності щодо компанії, це не заважало йому забезпечувати успіх Компанії непрямыми шляхами [8, с. 78]. Компанія мала монополію від Британської Корони на торгівлю багатьма товарами, включаючи опіумну торгівлю з Ост-Індією [9, с. 124], здійснювала виробництво багатьох благ і по суті, як зазначає С. Клег являла собою квазі-публічного актора чия економічна, соціальна і політична влада порівнюється із сучасними державами. Компанія збирала податки від імені Індійських князів взамін здійснення на користь останніх фіксованих виплат, керувала 90 мільйонами індійців, контролювала 243 000 кв. км. землі, випускала власні гроші, утримувала армію у 200 000 чоловік – все це до 1800 року. Східно-Індійські амбіції Компанії, а також її вага в економіці держави, яка створювала додаткові ризики у випадку банкрутства або припинення існування призвели до переформатування у 1784 році її мандату [10, с. 50–53] і до поступового обмеження влади. Компанія була ліквідована у 1874 році.

Окреслена ситуація наведена нами в якості демонстративного і у певній мірі гіперболізованого, однак від того не менш правдивого підтвердження того, що з самого початку розвитку держави, її функції лише у певній мірі пересікались з функціями підприємців. Держава взяла на себе зобов'язання регулювати

виробничі відносини, а не приймати безпосередню участь у них. У тих же випадках, коли така участь здійснювалась державою, це пов'язувалось переважно з необхідністю виконання нею публічно-правових задач. Крім того, зосередження у власних руках такого безальтернативного правового засобу як закон дозволяв державі досягати своїх цілей посередництвом підприємців, а у випадку, коли останні бойкотували відповідний процес, – використовувати ресурси підприємств самостійно шляхом застосування націоналізації або ліквідації відповідних юридичних осіб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище необхідно зазначити, що з формуванням перших держав їх участь у виробництві майнових благ була вкрай обмеженою, а вплив на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників – досить незначним. Сконцентрувавши у своїх руках механізми впливу на суспільні відносини, держава зосередилась переважно на регулюванні економічних зв'язків і контролі над економічними процесами і при цьому уникала активної участі у процесі виробництва товарів, виконанні робіт та надання послуг. Як показала історія, навіть інтервенція Римської держави у сферу виробників сконцентрувала у її руках лише видобуток окремих видів корисних копалин (у першу чергу золота), однак не монополізувала відповідну сферу повністю. Передача відповідних ресурсів для розробки приватними особами і закупівля амуніції для армії у приватних виробників замість налагодження власного виробництва, виступає прямим свідченням того, що у відповідний історичний період держава переважно підтримувала той рівень свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників, який був визначений ними самим у ході самоорганізаційного розвитку бізнесу. Тобто держава переважно покладалась на бізнес і фактично створювала умови для його розширення, крім деяких випадків обмежень торгівлі, пов'язаних з міждержавними відносинами.

Приклад діяльності Британської Ост-Індської компанії у цьому сенсі виступає яскравим свідченням того як держава не лише не обмежувала свободу підприємниць-

кої діяльності, а навпаки значно розширювала її і навіть делегувала юридичним особам приватної форми власності свої функції.

Тим не менше, подальший розвиток комунації між державою і бізнесом у такому ключі зіштовхнувся з певними проблемами, пов'язаними зі змінами у сфері виробництва, зумовленими промисловими революціями,

та докорінними змінами соціально-політичної кон'юнктури, що безпосередньо відобразилось на обсягах участі держави у процесах виробництва майнових благ і якості її впливу на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників. Однак ця проблема має стати предметом окремого наукового розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. A Brief History of the Fire Service. URL: <https://bocagrandefire.com/a-brief-history-of-the-fire-department/> (access date: 17.06.2023).
2. Dorobăț C. E. A brief history of international trade though: from pre-doctrinal contributions to the 21st century heterodox international economics. *The Journal of Philosophical economics: Reflections on Economic and Social Issues*. 2015. Vol. VIII, Issue 2. P. 106–137.
3. Yarotskiy V., Spiesivtsev D. Evolution of the Forms of Threats to the Inviolability of Property Rights during Interstate Military Conflicts. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. X, Issue 7(45). P. 2170–2175.
4. Poitras G., Willeboordse F. The *societas publicanorum* and corporate personality in roman private law. *Business History*. 2019. Vol. 63, Issue 1. P. 1–24.
5. Temin P. *The Roman Market Economy*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2013. 290 p.
6. Edmondson J. C. Mining in the Later Roman Empire and beyond: Continuity or Disruption? *The Journal of Roman Studies*. 1989. Vol. 79. P. 84–102.
7. Kaye J. W. *The Administration of the East India Company: a History of Indian Progress*. London: R. Bentley, 1853. 712 p.
8. Brunton B. The East India Company: Agent of Empire in the Early Modern Capitalist Era. *Social Education*. 2013. Vol. 77, Issue 2. P. 78–81, 98.
9. Robins N. *The Corporation that Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*. London: Pluto Press, 2012. 260 p.
10. Clegg S. The East India Company: The First Modern Multinational? *Multinational Corporations and Organization Theory: Post Millennium Perspectives*. 2017. Vol. 49. P. 43–67.

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.7>

Поляков Р. Б.,
PhD in Law, докторант
Запорізького національного університету

ПОПЕРЕДНЄ ЗАСІДАННЯ СУДУ В ПРОЦЕДУРІ НЕСПРОМОЖНОСТІ (БАНКРУТСТВА) ЗА ПРАВОМ АНГЛІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

Анотація. Ця наукова стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу правового регулювання попереднього засідання за правом Англії, Франції та Німеччини.

Актуальність теми обумовлена тим, що попереднє засідання в процедурі банкрутства є одним із необхідних етапів на шляху розв'язання проблеми неплатоспроможності у боржника. На цьому етапі в основному формується пасив боржника. Однак сама процедура проведення попереднього засідання виписана законодавцем не зовсім повно, тож запозичення досвіду правового регулювання попереднього засідання за правом Англії, Франції та Німеччини дасть змогу виокремити найбільш вдалі механізми його проведення з метою подальшої імплементації в національне законодавство.

Автором обґрунтовано, що поясненням відсутності поняття попереднього засідання в Англії у класичному розумінні буде той факт, що в цій державі конкурсний процес відбувається за іншою моделлю, аніж в Україні. В Англії немає потреби двічі формувати пасив боржника, як це робиться в Україні, у цій країні судом із самого початку відкривається або ліквідаційна процедура (winding-up), або банкрутство у випадку фізичних осіб, що здійснюється без можливості існування класичної процедури санації, а отже, завдяки такій моделі конкурсного процесу затвердження кредиторських вимог має значно меншу необхідність, ніж аналогічний процес в Україні.

Виявлено, що процес формування пасиву боржника в Англії є настільки спрощеним та простим в очах законодавця, що, на його думку, необхідності в окремому судовому засіданні із цього приводу може навіть і не бути. Річ у тім, що англійський законодавець передає лівову частку роботи конкурсному керуючому, залишаючи за судом скасування чи зменшення боргу саме за зверненням конкурсного керуючого або ж, у випадку відсутності такого звернення, за зверненням кредиторів чи боржника. Таким чином, у цьому випадку, за задумом англійського законодавця, суд потрібно наділити апеляційно-факультативною, а не повноцінно-основною функцією розгляду кредиторських вимог.

Виявлено відсутність у французькому праві неспроможності поняття попереднього засідання та аргументовано унікальність такого стану речей, оскільки загалом процедура неспроможності за правом Франції передбачає і санаційні процедури (на відміну від Англії та Німеччини), однак через особливості здійснення зазначених процедур, а саме через їхню «лінійність», необхідність у попередньому засіданні, тобто засіданні, що передує, як в українській процедурі банкрутства, визнанню боржника банкрутом, звичайно, відпадає.

Встановлено, що французький законодавець покладає на суд у попередньому засіданні вирішення лише нескладних спорів, що допустимо в умовах обмеженого інструментарію та часового проміжку. При виникненні серйозних питань необхідне більш детальне дослідження, яке буде здійснене у відокремленому провадженні, що є елементом класичного регулювання конкурсного процесу з усталеним історичним розвитком.

Виявлено подібну до французької моделі процедури неспроможності ситуацію в Німеччині стосовно відокремленого провадження щодо спорів, які виникають із приводу кредиторських вимог.

Обґрунтовано, що суд у попередньому засіданні навіть при відсутності оскарження вимоги іншими учасниками, тобто при мовчазній згоді, все одно має перевірити первинні документи, на яких ґрунтується кредиторська вимога, саме з метою унеможливлення виникнення зловживань.

Доведено дотримання німецьким законодавцем принципу всеспільності, або універсальності конкурсного процесу, оскільки наявна його складова, виведена ще Сальгадо де Самоза, – спільне судове провадження (Judicium universale), адже, якщо справа у відокремленому провадженні підпадає під регулювання цивільного судочинства, то розглядатиметься вона в суді, де наявне провадження у справі про банкрутство, і той факт, що існує можливість розгляду такої справи стосовно грошової вимоги в інших судах, які не розглядають справи про банкрутство, у цьому випадку є лише об'єктивною необхідністю з огляду на те, що такі справи підпадатимуть під інші правила судочинства (до прикладу, адміністративного).

Запропоновано українському законодавцю запозичити модель регулювання попереднього засідання в Німеччині, оскільки вона включає як безпосередню участь суду при затвердженні вимог, так і можливість повноцінного розгляду справи щодо вирішення спору стосовно грошової вимоги, а також дотримується принципу всеспільності, або універсальності конкурсного процесу, визначаючи виключну юрисдикцію для здійснення відокремленого провадження.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, попереднє засідання, господарський суд, боржник, кредитори, вимоги кредиторів.

Poliakov R. B. Preliminary hearing in the insolvency (bankruptcy) procedure under the law of England, Germany and France

Abstract. This scientific article is devoted to a comparative legal analysis of the legal regulation of the preliminary hearing under the law of England, France and Germany.

The actuality of the topic is due to the fact that the preliminary hearing in the bankruptcy procedure is one of the necessary stages on the way to solving the problem of the debtor's insolvency. At this stage, the debtor's passive is mainly formed. However, the procedure for holding a preliminary hearing is not fully prescribed by the legislator, so borrowing the experience of legal regulation of the preliminary hearing under the law of England, France and Germany will make it possible to single out the most successful mechanisms for its conduct with the aim of further implementation into national legislation.

The author substantiates that the explanation for the absence of the concept of a preliminary hearing in England in the classical sense is the fact that in this country the competitive process takes place under a different model than in Ukraine. In England, there is no need to form the passive of the debtor twice, as it is done in Ukraine, in this country the court from the very beginning opens either a winding-up procedure or a bankruptcy in the case of natural persons, which is carried out without the possibility of the classical rehabilitation procedure, and therefore, thanks to this model of the competitive process, proving of creditor claims is much less necessary than a similar process in Ukraine.

It was revealed that the process of forming of the debtor's passive in England is so simplified and straightforward in the eyes of the legislator that, in his opinion, there may not even be a need for a separate court hearing on this matter. The fact is that the English legislator transfers the lion's share of the work to the receiver, leaving the cancellation or reduction of the debt to the court at the request of the receiver or, in the absence of such a request, at the request of the creditors or the debtor. Thus, in this case, according to the intention of the English legislator, the court should be given an appellate and optional, rather than a full-fledged, main function of consideration of creditor claims.

The absence of the concept of a preliminary hearing in French insolvency law is revealed and the uniqueness of such a state of affairs is argued, since in general the insolvency procedure under French law also includes rehabilitation procedures (in contrast to England and Germany), however, due to the peculiarity of the implementation of these procedures, namely due to their "linearity", the need for a preliminary hearing, that is, a hearing that precedes, as in the Ukrainian bankruptcy procedure, the recognition of the debtor as a bankrupt, of course, disappears.

It has been established that the French legislator entrusts to the court in the preliminary hearing only the resolution of uncomplicated disputes, which is permissible under the conditions of limited tools and time. If serious issues arise, a more detailed investigation is clearly necessary, will be carried out in a separate proceeding, which is an element of the classical regulation of the competitive process with a well-established historical development.

A situation similar to the French insolvency procedure model has been identified in Germany with regard to separate proceedings for disputes arising from creditor claims.

It is justified that the court in the preliminary hearing, even in the absence of a challenge to the claim by other participants, i.e. in the case of tacit consent, should still check the primary documents on which the creditor's claim is based, precisely for the purpose of preventing the occurrence of abuses.

It has been proven that the German legislator adheres to the principle of community, or the universality of the competitive process, since there is a component of it, which Salgado de Samoza also derived, – joint judicial proceedings (*Judicium universale*), because if a case in a separate proceeding falls under the regulation of civil proceedings, then it will be considered in court, where a bankruptcy proceedings are conducted, and the fact that there is a possibility of consideration of such a case regarding a monetary claim in other courts that do not consider bankruptcy cases is in this case only an objective necessity in view of the fact that such cases will be subject to other rules of judicial procedure (for example, administrative).

Furthermore, it is suggested that the Ukrainian legislator borrow the model of the regulation of the preliminary hearing in Germany, since it includes both the direct participation of the court in the approval of claims, and the possibility of a full consideration of the case concerning the resolution of the dispute regarding

the monetary claim, and also adheres to the principle of community, or the universality of the competitive process, determining the exclusive jurisdiction for implementation of separate proceedings.

Key words: *bankruptcy, insolvency, preliminary hearing, commercial court, debtor, creditors, creditors' claims.*

Актуальність теми обумовлена тим, що попереднє засідання в процедурі банкрутства є одним із необхідних етапів на шляху розв'язання проблеми неплатоспроможності у боржника. На цьому етапі в основному формується пасив боржника. Однак сама процедура проведення попереднього засідання виписана законодавцем не зовсім повно, тож запозичення досвіду правового регулювання попереднього засідання за правом Англії, Франції та Німеччини дасть змогу виокремити найбільш вдалі механізми його проведення з метою подальшої імплементації в національне законодавство.

Правове регулювання попереднього засідання за правом Англії, Франції та Німеччини було предметом дослідження таких науковців, як С. Басран, Е. Вінтер, А. Краус, Дж. Мід, Ф. Перно-Орліак, Д. Сінгх, Ж. Тебуль, О. Штоббе, та інших. Проте дослідження процесуальних проблем, які виникають у попередньому засіданні у справі про банкрутство, з дослідженням судової практики та порівняльно-правовим аналізом правового регулювання відповідної процедури за правом Англії, Франції та Німеччини в науковій літературі, на жаль, немає, що обумовлює необхідність проведення цього дослідження.

Метою статті є розкриття сутності попереднього засідання у справі про банкрутство за правом Англії, Франції та Німеччини, виявлення проблемних питань, що виникають на цьому етапі справи про банкрутство, та особливостей відповідного правового регулювання з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в цій частині.

Виклад основного матеріалу. В Англії ситуація із попередніми засіданнями дещо відмінна від України. Така відмінність першочергово продиктована інакшою моделлю процедури неспроможності. Якщо в Україні попереднє засідання загалом направлене на встановлення кредиторських вимог і, таким

чином, формування пасиву боржника, то в Англії ситуація є абсолютно іншою.

До прикладу, саме поняття «попереднє засідання» (англ. Preliminary hearing) відсутнє в основному нормативному акті, який регулює процедуру неспроможності в Англії, – Insolvency Act 1986 (надалі – Акт про неспроможність) [1]. Хоча англійському праву таке поняття, як попереднє засідання у процедурі неспроможності, відоме. Справа в тому, що в Англії наявний такий нормативний документ, як Insolvency Practice Direction relating to the Corporate Insolvency and Governance Act 2020 (надалі – Практична директива до Корпоративного акта про неспроможність 2020) [2], що стосується практичних питань застосування Corporate Insolvency and Governance Act 2020 (надалі – Корпоративний акт про неспроможність 2020) [3], який, з-поміж іншого, стосується внесення змін до англійського законодавства про неспроможність, пов'язаних з епідемією коронавірусу.

Пункт 8 Практичної директиви до Корпоративного акта про неспроможність 2020 називається «Preliminary hearing», тобто «Попереднє засідання». Зі змісту цієї норми стає зрозуміло, що стосується вона необхідності застосування судом коронавірусного тесту при вирішенні питання про відкриття ліквідаційної процедури (англ. winding up). Загалом цей тест полягає в обов'язковій суду перевірити вплив коронавірусу на неплатоспроможність боржника при відкритті процедури неспроможності. Тобто, за великим рахунком, попереднє засідання в Англії являтиме собою частину умовного підготовчого, а не попереднього засідання за українською моделлю, оскільки на ньому будуть перевірятися підстави для ініціювання процедури неспроможності.

Варто навести позицію С. Басран та Д. Сінгх: «Під час досудового розгляду суд або вносить беззаперечну петицію про розгляд справи до ліквідаційного списку, або дає вказівки щодо проведення попереднього слухання. На цьому попередньому засіданні суд

визначить, чи зможе він ухвалити рішення про те, що боржник не зміг погасити борги з огляду на коронавірусний тест» [4].

Таким чином, констатуємо кардинально іншу спрямованість попереднього засідання в Англії порівняно з Україною, оскільки в першій державі це засідання стало додатковим інструментарієм, направленим на боротьбу з негативними економічними ефектами епідемії COVID-19, та гарантуванням додаткового захисту для боржників від впливу згаданих ефектів саме на етапі вирішення питання про відкриття провадження у справі.

Насправді описане вище дуже легко пояснити моделлю процедури неспроможності за англійським законодавством, оскільки тут наявна інша модель, яка цілковито характеризується процедурою ліквідації, а отже, попереднє засідання матиме кардинально інше значення, ніж в Україні, тому що затвердження кредиторських вимог в Англії відбуватиметься на іншому етапі процедури неспроможності, ніж у нас.

Якщо звернутись до класичної мети попереднього засідання за українською моделлю, а саме розгляду кредиторських вимог, то можемо віднайти аналогічний етап в англійській процедурі неспроможності, регламентацію якого ми знову віднаходимо, як не дивно, не в самому Акті про неспроможність 1986, а в допоміжному до нього процесуальному акті – The Insolvency (England and Wales) Rules 2016 (надалі – Правила щодо неспроможності 2016) [5]. Частина 14 Правил щодо неспроможності 2016 стосується кредиторських вимог у банкрутстві, неспроможності, адмініструванні. Як стає зрозуміло з аналізу частини 14 цього акта, відбувається така важлива класифікація видів боргів у конкурсному процесі, як:

- маленький борг (згідно з абз. першим пп. (с) пп. 1 п. 14.1 зазначених Правил не перевищує розмір £1,000);
- борги, що підлягають доведенню (provable);
- борги, які не підлягають доведенню (non provable).

Одразу слід вказати на ту особливість, що для ініціювання провадження у справі про неспроможність зареєстрованої юридич-

ної особи в Англії згідно з п. (а) ч. 1 ст. 123 Акта про неспроможність 1986 необхідне дотримання мінімального розміру кредиторських вимог у £750, отже, існує можливість ініціювання провадження у справі про неспроможність навіть і за маленьким боргом. Зрозуміло, що англійський законодавець намагається шляхом встановлення хоч і відверто символічного розміру мінімальної заборгованості відсіяти величезну кількість малозначних справ, вирішення яких цілком можливе в позасудовому порядку. Однак не зрозуміло: чому при такому регулюванні все одно залишається можливість ініціювання процедури неспроможності навіть за малим боргом? Адже загалом різниця між мінімальним порогом для ініціювання та максимальним розміром маленького боргу – мінімальна.

Окрім іншого, важливою характеристикою маленького боргу є те, що згідно з п. (а) ч. (3) п. 14.3 Правил щодо неспроможності 2016 задля нарахування дивідендів маленький борг доводити не потрібно. Зазначене логічно пояснюється наявністю маленького розміру заборгованості.

Відповідно до п. 14.2 Правил щодо неспроможності 2016 всі борги підлягають доведенню, окрім передбачених цією нормою, до яких здебільшого належать борги, що вбачаються із кримінальних правопорушень, штрафи за здійснення порушення під час процедури банкрутства (тобто неспроможності фізичних осіб) або ж борги, які вбачаються із сімейних спорів (наприклад, аліменти) тощо. Тобто до цієї групи боргів англійський законодавець відносить спеціальні борги, що характеризуються власною особливою «чутливістю».

Також варто наголосити, що саме по собі доведення боргу (proof) здебільшого є порядком заявлення боргу, до якого логічно входить надання доказів його виникнення.

Важливою особливістю англійської моделі заявлення кредиторських вимог буде те, що вони заявляються конкурсному керуючому (ч. 1 п. 14.4 Правил щодо неспроможності 2016), який має їх затвердити або відхилити задля отримання дивідендів (п. 14.7 Правил щодо неспроможності 2016).

При цьому суду відводиться можливість розгляду апеляційної скарги кредитора на рішення конкурсного керуючого щодо доведення боргу такого кредитора. Характерно, що в цьому випадку конкурсний керуючий не несе жодної особистої відповідальності (п. 14.9 Правил щодо неспроможності 2016). Це пояснюється бажанням законодавця запевнити конкурсного керуючого в його незалежності та спонукати відхилити якомога більше вимог, що, звичайно, вигідніше для інших кредиторів та боржника. Крім того, зазначеною нормою законодавець дозволяє суду притягнути до відповідальності конкурсного керуючого, якщо він вважатиме це за необхідне. Тобто така «безвідповідальність» конкурсного керуючого не є абсолютною.

Суд також може за заявою конкурсного керуючого або інших кредиторів чи самого боржника (якщо конкурсний керуючий відмовився втрутитись із приводу цього випадку) зменшити чи виключити борг кредитора (п. 14.11 Правил щодо неспроможності 2016) та визначити час, до якого кредитори мають заявити свої вимоги або ж втратити таке право (ст. 153 Акта про неспроможність 1986).

Окрім іншого, важливою деталлю буде той факт, що в Англії в силу положень ч. (а) п. 14.5 Правил щодо неспроможності 2016 витрати на доведення боргу кредитором покладаються на самого кредитора, водночас витрати, які виникають через діяльність конкурсного керуючого при ліквідаційній процедурі чи банкрутстві, компенсуються з ліквідаційної маси (ч.ч. (b) та (c) цієї норми). У такий спосіб англійський законодавець унеможливує необґрунтоване збільшення ліквідаційної маси. До прикладу, як буде продемонстровано нижче, в Німеччині законодавець застосовує кардинально відмінний підхід до такої ситуації.

Отже, крім іншої функції попереднього засідання в Англії, підтверджуємо нашу позицію щодо наявності відмінної від української системи заявлення кредиторських вимог за англійським законодавством. Англійський законодавець передає лівову частку роботи конкурсного керуючому, залишаючи за судом скасування чи зменшення боргу за зверненням конкурсного керуючого або ж,

у випадку відсутності такого звернення, за зверненням кредиторів чи боржника. Інакше кажучи, цілком ймовірна ситуація, коли необхідність у попередньому засіданні суду, тобто засіданні для затвердження кредиторських вимог, відпаде, оскільки ніхто не захоче оскаржувати вимоги інших кредиторів, адже суд у цьому випадку відіграватиме роль лише органу з вирішення спорів, які виникають у процесі заявлення кредиторських вимог, а не як в Україні – роль основного органу, що затверджує кредиторські вимоги.

Поділяємо таку позицію Дж. Міда: «Процес доведення боргів зазвичай є відносно простим. Кредитор надає конкурсному керуючому у справі про неспроможність доказ боргу, вказуючи, з-поміж іншого, особу, суму вимоги та те, як виник борг. Потім конкурсний керуючий «розглядає» докази, тобто оцінює подану вимогу, діючи квазісудово, і вирішує, чи визнати її повністю або частково, чи відхилити» [6].

Іншим поясненням відсутності поняття попереднього засідання буде також той факт, що конкурсний процес в Англії, як вже було зазначено, відбувається за іншою моделлю, ніж в Україні. В Англії немає потреби двічі формувати пасив боржника, як це робиться в Україні, у цій країні судом із самого початку відкривається або ліквідаційна процедура (winding-up), або банкрутство у випадку фізичних осіб, що здійснюється без можливості існування класичної процедури санації, отже, завдяки такій моделі конкурсного процесу затвердження кредиторських вимог має значно меншу необхідність, аніж аналогічний процес в Україні. Крім того, як було продемонстровано, сам процес формування пасиву боржника в Англії є настільки спрощеним та простим в очах законодавця, що, на його думку, необхідності в наявності окремого судового засідання із цього приводу може навіть і не бути. Тим самим, за задумом англійського законодавця, суд потрібно наділити апеляційно-факультативною, а не повноцінно-основною функцією розгляду кредиторських вимог.

Можливо, такий стан речей для українського юриста буде дещо дивним і отримає негативну оцінку.

Наразі слід перейти до аналізу французької моделі попереднього засідання, яка є більш наближеною до української.

Французька модель попереднього засідання є, безспірно, цікавим об'єктом для дослідження. Здебільшого це пояснюється такою особливістю французької процедури неспроможності (у французькому науковому середовищі – *faillite*), як її розгалуженість.

Комерційний кодекс Франції [7] у Книзі 6 містить 3 основні судові процедури, можливі в процедурі неспроможності: *la sauvegarde* (дослівно – порятунок) – процедура санації за клопотанням платоспроможного боржника; *le redressement judiciaire* – звичайна процедура санації; *la liquidation judiciaire* – процедура ліквідації.

Як не дивно, французькому праву неспроможності не відоме саме поняття «попереднє засідання», що, зрештою, є відмінним від України та дещо подібним до Англії, оскільки там поняття попереднього засідання, як було зазначено, не відповідає його основній сутності.

Така подібність попереднього засідання у Франції до англійської моделі пояснюється тією обставиною, що кожна із зазначених процедур може відбуватись лінійно та лише з можливим (і ніяк не імперативним, як в Україні) переходом до іншої процедури у певних випадках.

Тим не менше, навіть в умовах відсутності поняття попереднього засідання, звичайно, французьке законодавство щодо регулювання процедури неспроможності містить згадку і про регулювання затвердження кредиторських вимог, що, своєю чергою, викликає певний подив, адже загалом процедура неспроможності за правом Франції передбачає і санаційні процедури (на відміну від Англії та Німеччини), однак через особливість здійснення цих процедур, а саме через їхню «лінійність», необхідність у попередньому засіданні, тобто засіданні, що передує, як в українській процедурі банкрутства, визнанню боржника банкрутом, звичайно, відпадає.

Завдяки описаному розгалуженню процедури неспроможності за правом Франції маємо виокремити першу її особливість. Цілком

можливо, що кожна із зазначених процедур буде ініційована та здійснюватись окремо і незалежно. У такому випадку буде відбуватись окреме заявлення і затвердження кредиторських вимог, що є абсолютно логічним, адже іншої нагоди для затвердження вимог кредиторів не існуватиме з огляду на настання неминучого завершення процедури.

Отже, заявлення кредиторських вимог у кожній окремій процедурі буде наділене власними особливостями, продиктованими безпосередньо особливостями конкретної процедури. До їхнього більш детального аналізу повернемося згодом.

Наразі слід зазначити, що процедура санації за клопотанням платоспроможного боржника та процедура санації цілком природно можуть перейти у процедуру ліквідації. Порядок дій у цьому випадку віднаходимо у ст. L641-5 Комерційного кодексу Франції, у якій визначено, що в разі переходу до процедури ліквідації на етапі обсерваційного періоду при процедурі санації за клопотанням платоспроможного боржника або процедури санації ліквідатор переходить до ліквідаційних дій після закінчення перевірки кредиторських вимог та затвердження черговості кредиторів.

Ця норма визначає дещо інший порядок, аніж попередня стаття Комерційного кодексу Франції – L641-4, якою встановлюється перехід до ліквідаційних дій ліквідатором одночасно з перевіркою кредиторських вимог.

Таким чином, французький законодавець передбачає для процедури ліквідації два можливих варіанти перевірки кредиторських вимог залежно від природи самої процедури:

1) якщо ліквідаційна процедура виступає самостійною, матиме місце перевірка кредиторських вимог;

2) якщо ліквідаційна процедура є продовженням однієї із двох можливих процедур санації саме з етапу спостереження, то подвійна перевірка кредиторських вимог неможлива.

Такий стан речей дещо відмінний від української процедури банкрутства, але є логічним. Свою позицію пояснюємо тим, що неможливість повторної перевірки кредиторських вимог аргументується фактом переходу до ліквідаційної процедури саме з етапу спосте-

реження, отже, лише у виключний часовий проміжок та з гарантією нездійснення значущих дій щодо боржника. В будь-якому іншому випадку відбуватиметься повторна перевірка кредиторських вимог, адже протилежного у французькому законодавстві не існує.

Окрім іншого, у ст. L641-4 Комерційного кодексу Франції наявне ще одне цікаве та логічне регулювання, яке виключає можливість перевірки кредиторських вимог у ліквідаційній процедурі. Зокрема, в абз. 2 цієї норми зазначено: «Він (ліквідатор, – прим. авт.) не переходить до перевірки вимог незабезпечених кредиторів, якщо би виявилось, що прибуток від реалізації активів буде повністю поглинутий судовими розтратами і привілейованими кредиторами...» [7]. Таким чином, французькому законодавцю вдається зменшити тривалість ліквідаційної процедури шляхом виключення проведення зайвих дій. У решті-решт – навіщо перевіряти кредиторські вимоги, які потім і так не будуть погашені, попутно збільшуючи такою перевіркою майнові та часові затрати ліквідаційної процедури?

Отже, поділяємо позицію Ф. Перно-Орліака, який зауважував: «У процедурі санації боржника, що не припинив виплати, та звичайній процедурі санації перевірка пасиву є незамінною.

Навпаки, при ліквідації може так статись, що актив буде настільки малим, що він буде набутий одразу із відкриттям процедури і що кредитори не отримують нічого чи тільки кредитори першого рангу (привілейовані кредитори) будуть задоволені» [8].

Варто також вказати на ще одну особливість попереднього засідання в ліквідаційній процедурі, яка є спільною з особливістю попереднього засідання у звичайній процедурі санації, а саме застосування положень щодо перевірки кредиторських вимог у процедурі санації за клопотанням боржника, який не припинив виплати.

Така особливість стає зрозумілою у зв'язку із тим, що у вже згаданій ст. L641-4 Комерційного кодексу Франції міститься відсилання до ст. L624-1 у випадку наявності необхідності проведення перевірки кредиторських вимог із визначенням суду часового періоду

(не може бути більшим за 6 місяців) для такої перевірки.

У статті L631-18 Комерційного кодексу Франції, яка стосується звичайної процедури санації, також міститься згадка про застосування розділів III, IV, V Титру II Книги 6 цього Кодексу. Тобто до цієї процедури застосовується регулювання процедури санації за клопотанням боржника, що не припинив виплати кредиторам, і, логічно, застосовуються положення ст.ст. L624-1, L624-2, у яких якраз і міститься регулювання перевірки кредиторських вимог.

Зазначене дає змогу дійти двох висновків.

По-перше, вчергове віднаходимо підтвердження того, що хоча модель французького конкурсного процесу і передбачає існування трьох незалежних процедур, тим не менше, законодавець воліє непрямо визначити порядок їх виникнення, і, за його задумом, звичайна процедура санації та процедура ліквідації виникатимуть лише як виняток (неважливо, розпочаті вони самостійно чи як продовження процедури санації за клопотанням боржника, що не припинив виплати). Саме тому говорити, що звичайна процедура санації за правом Франції являє собою класичну процедуру санації в розумінні конкурсного процесу, не виявляється можливим, оскільки така процедура санації за французьким законодавством буде наділена іншою правовою природою – можливістю самостійного, окремого існування, що, у свою чергу, логічно не узгоджується із класичною моделлю конкурсного процесу, де процедура санації виступає лише його складовою. «Якість судової системи в рамках провадження у справах про банкрутство визначається здатністю судового органу раціонально обирати процедури для підприємства. Наприклад, положення Комерційного кодексу Франції, Акта неспроможності Англії, Статуту неспроможності в Німеччині не передбачають існування класичної процедури санації на відміну від положень КзПБ» [9]. Отже, якщо в Англії та Німеччині процедура санації відсутня взагалі і конкурсний процес характеризується ліквідаційною процедурою, то у Франції суд, незважаючи на можливість існування звичайної процедури санації, не може повною мірою обирати про-

цедури до неплатоспроможного боржника, адже іноді його дискрецію в цьому питанні буде обмежено «лінійністю» зазначених процедур у французькій процедурі неспроможності.

По-друге, хоча фактично всі три можливих види попередніх засідань у Франції брутто зводяться до одного, оскільки за основу буде взято регулювання, наведене в секції 1 розділу 4 Титру 2 Книги 6 Комерційного кодексу Франції, все одно попереднє засідання в кожній конкретній процедурі наділятиметься індивідуальними особливостями. Так, особливостей може бути більше, як, наприклад, у ліквідаційній процедурі, адже в цьому випадку наявне лише відсилання до ст. L624-1 Комерційного кодексу Франції виключно щодо визначення терміну для перевірки вимог кредиторів, або ж менше, як у випадку із попередніми засіданнями у процедурі звичайної санації, де законодавець зазначає про можливість застосування згаданого структурного розділу. Однак де-юре все одно можливо стверджувати про наявність трьох можливих варіантів попередніх засідань залежно від кожної процедури.

Згадавши про секцію 1 розділу 4 Титру 2 Книги 6 Комерційного кодексу Франції, маємо перейти до її аналізу, адже це правове регулювання буде застосоване як у якості свого основного направлення (тобто у процедурі санації за позовом боржника, що не припинив виплати), так і в подальшому видозміненому вигляді.

Загальний аналіз зазначеного структурного розділу Комерційного кодексу Франції дає змогу дійти висновку, що у Франції на відміну від Англії суд відіграє більшу роль у затвердженні кредиторських вимог. Згідно зі ст. L624-1 Комерційного кодексу Франції конкурсний керуючий має у встановлений судом термін передати суду вимоги кредиторів із зауваженнями боржника, які останній теж має надіслати у встановлений термін.

Важливо, що боржник, який не надав своїх зауважень щодо вимог кредиторів, не може оспорювати пропозицію конкурсного керуючого із приводу таких вимог (це вбачається зі ст.ст. L622-27 та L624-3 Комерційного кодексу Франції).

Як і в Англії, у Франції кредитори подають декларацію зі своїми вимогами конкурсному керуючому (ст. L622-4 Комерційного кодексу Франції), однак характерно, що таке регулювання знаходить своє місце поза секцією 1 розділу 4 Титру 2 Книги 6 Комерційного кодексу Франції, яка називається «Перевірка кредиторських вимог». Такий факт слід розцінювати як невдалу юридичну техніку, а отже, слід внести відповідні зміни до ст. L624-1 Комерційного кодексу Франції.

Окрім іншого, варто вказати, що для українського Верховного Суду положення ст. L624-2 Комерційного кодексу Франції можуть стати в пригоді.

Як відомо, в постанові КГС ВС від 7 серпня 2019 року у справі № 922/1014/18 [10] суд касаційної інстанції зазначив про покладання на заявника підвищеного стандарту доказувань кредиторських вимог, а у постанові КГС ВС від 22 грудня 2022 року у справі № 910/14923/20 [11] Верховний Суд навів сутність згаданого поняття, тим самим покладаючи на суд під час попереднього засідання завдання, які мають бути вирішені в позовному провадженні.

Водночас у силу положень ст. L624-2 Комерційного кодексу Франції у Франції суддя при розгляді кредиторських вимог може прийняти чи відхилити кредиторську вимогу, або зазначити, що з приводу цієї вимоги відбувається судовий розгляд, чи зазначити, що в нього відсутня компетенція щодо розгляду такого спору. Французький законодавець також визначає, що суддя наділений компетенцією щодо розгляду заперечень стосовно кредиторської вимоги за умови відсутності серйозного спору.

Ф. Перно-Орліак зауважує: «Традиційно суддя у справі про банкрутство ніколи не був суддею по суті позову. Тому він завжди обмежувався змістом спору та його розглядом» [8].

Маємо підтримати таке формулювання щодо традиційного сприйняття судді, що насправді має глибоке коріння у французькому праві. До прикладу, у XIX столітті Е. Таллер стосовно судового засідання зазначав: «Якщо жодного заперечення не було подано, кредитор вноситься до протоколу як такий, що має право у процедурі неспроможності,

і його реєстрація, за винятком випадків шахрайства, має безповоротний характер, – принаймні так це відчуває юриспруденція. Однак він повинен завершити своє провадження протягом тижня, підтвердивши щирість своєї вимоги перед суддею.

Якщо, навпаки, буде подано будь-яке заперечення, головуєчий суддя видає розпорядження про негайне направлення справи до суду. Найчастіше спір розглядає (дослівно *compaître* – пізнає, – *прим. авт.*) господарський суд; але може так скластись, що природа позову передбачатиме застосування іншої юрисдикції, цивільного суду, і правила юрисдикції *ratione materiae* в цьому випадку не отримують жодного відхилення» [12, с. 222].

Як стає зрозуміло, відсутність юрисдикції у суду на етапі попереднього засідання щодо розгляду спорів стосовно кредиторських вимог у Франції має довге коріння. Станом на сьогодні, певно, з метою процесуальної економії, французький законодавець робить уточнення лише щодо «серйозного спору», тому виникає логічне запитання: що саме мається на увазі під поняттям «серйозний спір»?

Ж. Тебуль зазначає: «Ми знаємо, що суддя не може висловлюватись стосовно відповідальності і має обмежитись визначенням виникнення, суми та природи заявленого боргу.

Якщо оскарження має серйозний характер та може вплинути на існування чи суму заявленої вимоги, він (суддя, – *прим. авт.*) має ухвалити, навіть за посадою, рішення про зупинення провадження» [13].

Слід також звернутися до судової практики Касаційного суду Франції, а саме до рішення комерційної палати від 27 вересня 2017 року у справі № 16-16.414 [14]. У цьому рішенні Касаційний суд визначив: «Оскільки, коли суддя з перевірки заборгованості констатує, що спір має серйозний характер і може вплинути на наявність або суму заявленого боргу, спір не підпадає під його юрисдикційні повноваження».

Заслуговує на увагу і рішення комерційної палати Касаційного суду Франції від 9 квітня 2013 року у справі № 12-15.414 [15], де суд зазначив: «... сам кредитор, який має виключ-

ний обов'язок заявити про свою вимогу та надати всі підтвердні документи, не може звернутися до компетентного судді для вирішення питання про обґрунтованість спору, порушеного його опонентом».

Так само слід взяти до уваги положення ст. L622-25 Комерційного кодексу Франції, якими визначається, що у випадку, якщо вимога кредитора не ґрунтується на правовому титулі, то вона є щиро підтверджена кредитором. Суддя також може вимагати проведення аудиту (аудитором чи дипломованим бухгалтером) заявленої вимоги. І, як було продемонстровано вище цитатою із праці XIX століття, щире підтвердження кредитора власної вимоги також є закоренілим явищем у французькому конкурсному процесі.

Таким чином, можемо дійти висновку, що французький законодавець покладає на суд у попередньому засіданні вирішення лише нескладних спорів, що допустимо в умовах обмеженого інструментарію та часового проміжку. При виникненні серйозних питань необхідне більш детальне дослідження, яке буде здійснене у відокремленому провадженні.

Маємо підтримати таку позицію Ф. Перно-Орліака: «Процедура перевірки претензій давно організована навколо ідеї, що суддя у справі про банкрутство є, у цьому контексті, «суддею доказу»: як уже зазначалося, він може визнати позов, відхилити його, встановити, що спір триває, а в разі невиконання останньої вимоги має оголосити себе некомпетентним» [8].

Отже, суддя має лише перевірити, чи відповідає заявлена кредиторська вимога бухгалтерському обліку кредитора. При виникненні будь-якого спору про право суд не матиме компетенції розглядати його в попередньому засіданні.

Водночас кредитор не обтяжений жодним стандартом підвищеного доказування власних вимог, а лише зобов'язаний надати всі необхідні документи на підтвердження власної вимоги.

Такий досвід, безумовно, є корисним для України, адже, як зазначалося, французька процедура неспроможності подібна до нашої процедури банкрутства, і там законодавець не додає суду навантаження на етапі попе-

реднього засідання. Як убачається, такий підхід, окрім іншого, ґрунтується і на класичній моделі конкурсного процесу.

До того ж така декларативна роль суду є настільки незначною, що в Англії, за великим рахунком, її виконує конкурсний керуючий. Щоправда, така правова модель регулювання буде для України недоречною, адже в нашій системі регулювання процедури банкрутства немає такої довіри до арбітражного керуючого, як до суду. Цей аргумент знову свідчить на користь запозичення українським законодавцем французької моделі підтвердження кредиторських вимог.

Наостанок слід зазначити про подібний до українського підхід французького законодавця до визначення суб'єктів для оскарження судового рішення стосовно кредиторської вимоги. Згідно зі ст. L.624-3 Комерційного кодексу Франції оскаржити рішення суду із цього приводу можуть боржник, кредитор та конкурсний керуючий. Отже, маємо констатувати доволі широкий перелік осіб, які є правомочними оскаржити рішення суду, що зменшує його роль.

Переходячи до аналізу попереднього засідання за правом Німеччини, сміливо можна стверджувати про подібність цього етапу конкурсного процесу до французької моделі. Така схожість, яку ми детальніше проаналізуємо нижче, здебільшого пояснюється приналежністю правових систем цих країн до романо-германської правової сім'ї та, зрештою, тим, що і Франція, і Німеччина є країнами – членами ЄС.

Щоправда, незважаючи на наведене пояснення «близькості» правових систем згаданих двох країн, все одно їхні моделі регулювання процедур неспроможності являють собою два різних полюси – продебіторська у Франції та прокредиторська в Німеччині. Саме тому схожість у регулюванні одного і того самого етапу конкурсного процесу двома різними моделями свідчить про унікальність такого феномену і, певною мірою, може претендувати на істину.

Отже, переходимо до розгляду регулювання попереднього засідання згідно з положеннями *Insolvenzordnung* (надалі – Статут неспроможності) [16].

Питанню заявлення вимог кредиторів присвячений розділ I частини п'ятої Статуту неспроможності із назвою «Визначення вимог».

«Саме заявлення майнових вимог кредиторами регулюється § 174 Статуту. Кредитори подають їх у письмовому вигляді конкурсному керуючому. Конкурсний керуючий має внести такі вимоги до таблиці вимог, яка передається до суду (§ 175 Статуту). Після подання таблиці до суду призначається перевірочне засідання, на якому будуть розглянуті ці вимоги, а вимоги, щодо яких є заперечення кредиторів, конкурсному керуючому чи боржника, розглядаються окремо (§ 176 Статуту)» [17, с. 247].

Враховуючи короткий опис процедури заявлення кредиторських вимог у Німеччині, одразу вбачається схожість із Францією, адже в обох випадках кредитори подають вимоги до конкурсному керуючому. А той, у свою чергу, передає їх на затвердження до суду. Більше того, такий стан речей подібний і до української процедури банкрутства. Стосовно ж Англії, то, як зрозуміло, в цій країні хоч конкурсний керуючий і отримує кредиторські вимоги, однак наділений значно ширшим спектром повноважень.

Маємо також приділити увагу самому перевірочному засіданню (*Prüfungstermin*), про яке йдеться у § 176 Статуту неспроможності.

Оскільки в Німеччині, як і в Англії, процедура неспроможності зводиться до ліквідаційної процедури, то не дивно, що німецький законодавець воліє називати попереднє засідання (за українською процедурою) перевірочним засіданням. Зрештою, таке засідання не передує іншому, як в Україні, а лише покликане затвердити кредиторські вимоги.

О. Штоббе ще в ХІХ столітті зазначав: «Першим завданням конкурсного процесу є визначення розміру боргів банкрута та активів, за рахунок яких вони мають бути задоволені» [18, с. 49].

Незважаючи на невеликий обсяг, § 176 Статуту неспроможності містить ще одне важливе регулювання, а саме дає зрозуміти, що оскарження кредиторської вимоги боржником, конкурсним керуючим чи іншим

кредитором відбувається в окремому провадженні.

Тобто отримуємо подібну до французької моделі процедури неспроможності ситуацію стосовно відокремленого провадження щодо спорів, які виникають із приводу кредиторських вимог. Тим більше, що оскарження кредиторської вимоги у відокремленому провадженні в Німеччині, як і у Франції, має історичне коріння, адже О. Штоббе із цього приводу зазначав: «У всіх випадках, коли банкрут, або конкурсний керуючий, або навіть окремі співкредитори заперечують наявність вимоги, потрібні процесуальне слухання та судові рішення...» [18, с. 51].

Така обставина дає змогу дійти висновку, що оскарження кредиторської вимоги у відокремленому провадженні є елементом класичного регулювання конкурсного процесу з усталеним історичним розвитком. У свою чергу, український Верховний Суд у згаданому нами рішенні нівелював значимість цього елемента та пішов всупереч класичному підходу до регулювання процедури банкрутства, що знову свідчить про неточність такої позиції та підтверджує необхідність законодавчих змін.

Доктор Е. Вінтер доволі стисло визначає роль суду в попередньому засіданні за німецьким законодавством: «... Суд у справах про банкрутство перевіряє зареєстровані вимоги, спірні вимоги обговорюються індивідуально, надає присутнім конкурсним кредиторам, керуючому у справі про банкрутство та боржнику можливість надати пояснення та вносить результати розгляду до таблиці банкрутства (§ 175 InsO)» [19].

До того ж у Німеччині роль суду під час затвердження кредиторських вимог порівняно із Францією є ще більш мінімізована та формалізована, адже відповідно до ч. 1 § 178 Статуту неспроможності вимога є затвердженою, якщо щодо неї не було висунуто жодного заперечення з боку кредиторів чи конкурсного керуючого, або якщо таке заперечення було відхилене. Тобто німецький законодавець уникає поняття «серйозний спір» з метою визначення юрисдикції суду на попередньому засіданні розглядати такий спір, тим самим, хоч і зменшуючи роль суду в такому засіданні, йому вдається досягнути

процесуальної економії, адже всі питання щодо підсудності спору будуть закриті.

Із приводу важливості попереднього засідання, незважаючи на його формалізм, зазначає Верховний суд Німеччини в рішенні від 3 липня 2014 року у справі IX ZR 261/12 [20]: «Мета надання можливості іншим конкурсним кредиторам взяти участь (у процедурі неспроможності, – прим. авт.) може бути досягнута лише шляхом офіційного проведення перевірконого засідання в суді у справах про неспроможність».

Отже, можемо дійти висновку, що перевірконе засідання є дуже важливою складовою німецької процедури неспроможності, адже воно дозволяє кредиторам взяти повноцінну участь у такій процедурі.

Окрім іншого, в Німеччині на відміну від Франції законодавець здійснює диференціацію суб'єктів оскарження кредиторської вимоги, яких можна поділити на дві умовні групи:

- 1) кредитори та конкурсний керуючий;
- 2) боржник.

Певною особливістю стосовно оскарження з боку боржника буде той факт, що згідно із ч. 1 § 178 Статуту неспроможності його оскарження не вважається перепорою щодо затвердження кредиторської вимоги. Із цього приводу А. Краус висловлює слушну думку: «Боржник буде заперечувати проти позову, оскільки в іншому випадку йому доведеться побоюватися, що кредитори звернуться до нього зі стягненням після закінчення провадження у справі про банкрутство» [21].

Стосовно оскарження з боку кредиторів чи конкурсного керуючого, то подання позову до суду з метою вирішення такого спору покладається на кредитора, чия вимога оскаржують, адже він має добитись ухвалення рішення на свою користь (ч. 1 § 179 Статуту неспроможності), при тому, що сторона, яка оскаржує, має подати позов до суду лише у випадку, якщо оскаржувана вимога ґрунтується на рішенні суду чи виконавчому документі (ч. 2 § 179 Статуту неспроможності).

Верховний суд Німеччини в рішенні від 27 квітня 2023 року у справі IX ZR 99/22 [22] зазначив: «Закон визначає в § 179 ч. 1 Статуту неспроможності, що кредитор несе тягар стягнення, тобто він повинен забезпечити

визначення спірної вимоги. Із цього можна зробити висновок, що законодавець принципово поклав тягар вчинення дій щодо встановлення власної вимоги на кредитора».

Тобто констатуємо, по-перше, подібність наведеного регулювання до української процедури банкрутства, де український Верховний Суд покладає на кредитора підвищений стандарт доказування, однак реалізований у Німеччині такий стандарт, на нашу думку, набагато якісніший, адже доказування відбуватиметься в окремому провадженні разом із застосуванням усього можливого інструментарію позовного провадження.

По-друге, ще більш явною стає різниця в регулюванні самої моделі відокремленого провадження стосовно вирішення спору щодо кредиторської вимоги в Німеччині та Франції. Так, якщо у Франції, як було продемонстровано вище цитатою із рішення комерційної палати Касаційного суду Франції від 9 квітня 2013 року у справі № 12-15.414, вважається, що оскарження вимоги кредитора належить до інтересів скаржників і кредитор не має шукати юрисдикцію для вирішення спору, то в Німеччині затвердження вимоги є в інтересах кредитора і вирішення спору у зв'язку з оскарженням його вимоги, відповідно, теж належить до його інтересів, за винятком існування абсолютно об'єктивних факторів, таких, як судові рішення чи виконавчий документ.

Говорячи про різницю у правовому регулюванні заявлення кредиторських вимог у Франції та Німеччині, можна зазначити різні підходи із цього приводу. Верховний суд Німеччини в рішенні від 25 червня 2020 року у справі IX ZR 47/19 [21] вказав: «Якщо кредитор не пред'явив вимогу остаточно, в інтересах арбітражного керуючого та інших конкурсних кредиторів достатньо, щоб вони могли заперечити проти реєстрації вимоги. Кредитор, який не зареєструє свою вимогу остаточно або не має достатніх доказів, ризикує тим, що його вимога буде оскаржена і йому доведеться нести витрати в деклараційному спорі з негайним визнанням відповідно до розділу 93 Німецького цивільного процесуального статуту...». Таким чином, у Німеччині на відміну від Франції кредитор має довести

свою вимогу, а не просто підтвердити її власною щирістю.

Зрештою, безспірним та певною аксіомою є твердження О. Штоббе, зроблене ще у XIX столітті, яке з часом, як можна переконатись, не втратило своєї актуальності: «Але навіть якщо заперечень немає, кредитор повинен надати докази своєї вимоги, а саме документи» [18, с. 51].

Погоджуємось із такою позицією та маємо зазначити, що суд у попередньому засіданні навіть при відсутності оскарження вимоги іншими учасниками, тобто при мовчазній згоді, все одно має перевірити первинні документи, на яких ґрунтується кредиторська вимога, саме з метою унеможливлення виникнення зловживань.

Варто відзначити ще одну особливість попереднього засідання за правом Німеччини, яка притаманна виключно випадку, якщо оскарження вимоги відбувалось лише іншими кредиторами, без участі конкурсного керуючого. Якщо такі кредитори домоглися зменшення вимоги іншого кредитора, то згідно із ч. 3 § 183 Статуту неспроможності вони мають право на компенсацію понесених ними процесуальних затрат, але лише в межах тієї суми, в якій конкурсна маса отримала вигоду. Як було продемонстровано вище, в Англії наявний інший підхід до цього питання, який, на нашу думку, слід розцінювати критично.

Про таке регулювання можна сказати, що воно дуже справедливе, адже інші кредитори, які не оскаржували вимогу, чи боржник мають бути вдячними кредиторам, яким вдалося зменшити пасив останнього. А. Краус доречно зазначає: «Метою конкурсних кредиторів є збереження якомога більшої конкурсної маси, щоб забезпечити якомога вищий шанс на повне задоволення своїх вимог» [21].

І тому надання вказаним кредиторам компенсації їхніх процесуальних затрат буде справедливим, щоправда, процесуальні затрати логічно не мають бути більшими за заощаджену суму, оскільки інакше навряд чи це видасться можливим назвати «економією».

Наразі маємо перейти до аналізу оскарження кредиторських вимог з боку борж-

ника на етапі попереднього засідання в Німеччині.

Насправді регулювання майже тотожне.

Частина 1 § 184 Статуту неспроможності надає кредитору, чию вимогу оскаржує боржник, можливість (а не імперативний обов'язок) звернення до суду задля отримання рішення, тому, враховуючи положення § 176 Статуту неспроможності, доходимо висновку, що боржник теж може ініціювати провадження стосовно оскарження ним кредиторської вимоги. Такий підхід німецького законодавця свідчить, що оскарження боржником кредиторської вимоги також є об'єктом сфери його інтересів.

Частина 2 § 184 Статуту неспроможності містить подібне до ч. 2 § 179 Статуту неспроможності регулювання стосовно обов'язку боржника подати позов, однак із відмінністю, яка полягає в наявності присічного строку 1 місяць, при недотриманні якого суд презюмує відсутність заперечень боржника. Маємо підтримати таке регулювання, оскільки воно направлене на пришвидшення конкурсного процесу шляхом здійснення цілком логічної та очевидної презумпції.

Дуже важливо в контексті оскарження кредиторських вимог у відокремленому провадженні в Німеччині вказати на юрисдикцію суду при такому оскарженні. Частиною 1 § 180 Статуту неспроможності визначено, що цей позов має бути в межах німецького цивільного судочинства та суд, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство, наділений виключною юрисдикцією щодо розгляду такого питання. У випадку, якщо локальний суд не може розглядати такі спори, виключною юрисдикцією наділяється регіональний суд, в окрузі якого знаходиться локальний суд. У параграфі 185 Статуту неспроможності наведено визначення із описаного регулювання детермінування виключної юрисдикції, а саме стосовно випадків, коли спір не може бути розглянуто за правилами цивільного судочинства, у такому випадку він підпадає під юрисдикцію іншого суду чи адміністративного органу.

Таким чином, у німецькому конкурсному законодавстві продовжує зберігати свою дію принцип всеспільності, або універсальності, який запровадив у науковий обіг іспа-

нець Сальгадо де Самоза ще в далекому 1651 році. За своєю суттю принцип всеспільності – це правовий зв'язок, який охоплює кредиторів, боржника і його майно (рухоме та нерухоме, права та обов'язки), а також судове провадження (*judicium universale*).

Саме спільне судове провадження, або *judicium universale* – це комплексний судовий процес, який об'єднує в одне провадження всю сукупність вимог та претензій, пов'язаних із розподілом загального майна боржника, що підлягають вирішенню судом.

Із цього приводу Сальгадо де Самоза зазначав: «*Et ideo iudicium executio bonorum debitoris merito dicitur universale, quia omnia debitoris bona, & omne patrimonium exscutatur, & totum respicit, & ut universale iudicium ad se trahit quodlibet aliud iudicium particulare*» (tom 1, pars 1, c. 3, § 4) [24, с. 18] («І тому судове провадження щодо стягнення з майна боржника по праву називається всеспільним, тому що все майно боржника та всі права щодо цього майна детально досліджуються, так, що всеспільне провадження притягує до себе будь-яке інше приватне провадження» (т. 1, ч. 1, гл. 3, § 4).

Той факт, що існує можливість розгляду справи стосовно грошової вимоги в інших судах, які не розглядають справи про банкрутство, у цьому випадку є лише об'єктивною необхідністю, адже такі справи підпадуть під інші правила судочинства (до прикладу, адміністративного).

Якщо ж справа підпадає під регулювання цивільного судочинства, то розглядатиметься вона в суді, де здійснюється провадження у справі про банкрутство. Завдяки цьому вдасться як пришвидшити розгляд справи, адже провадження не буде додатково обтяжене / ускладнене різними судами, так і досягти оптимальних умов її розгляду, оскільки суд, у якому розглядаються справи про банкрутство, найбільше від усіх інших судів розуміється на специфіці конкурсного процесу.

Варто зазначити, що у Франції законодавець не надає імперативного визначення виключній юрисдикції суду, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство, для розгляду спору у відокремленому прова-

дженні. Саме тому, на нашу думку, німецька модель оскарження майнових вимог у попередньому засіданні є найоптимальнішою з усіх трьох проаналізованих моделей.

Вона включає в себе як безпосередню участь суду при затвердженні вимог, так і можливість повноцінного розгляду справи щодо вирішення спору стосовно грошової вимоги, а також дотримується принципу всеспільності, або універсальності конкурсного процесу, визначаючи виключну юрисдикцію для здійснення відокремленого провадження.

Враховуючи таку особливість німецької моделі попереднього засідання, переконані, що українському законодавцю слід її запозичити та втілити в нашій процедурі банкрутства.

У результаті дослідження нами було сформульовано такі **ВИСНОВКИ**:

1. Доведено, що в Англії поняття «попереднє засідання» («preliminary hearing») хоч і відоме англійській процедурі неспроможності, однак має кардинально іншу спрямованість, адже в Англії це засідання стало додатковим інструментарієм, направленим на боротьбу з негативними економічними ефектами епідемії COVID-19, та гарантуванням додаткового захисту для боржників від впливу зазначених ефектів саме на етапі вирішення питання про відкриття провадження у справі.

2. Обґрунтовано, що поясненням відсутності поняття попереднього засідання в Англії у класичному розумінні буде той факт, що в цій державі конкурсний процес відбувається за іншою моделлю, ніж в Україні. В Англії немає потреби двічі формувати пасив боржника, як це робиться в Україні, у цій країні судом із самого початку відкривається або ліквідаційна процедура (winding-up), або банкрутство у випадку фізичних осіб, що здійснюється без можливості існування класичної процедури санації, отже, завдяки такій моделі конкурсного процесу затвердження кредиторських вимог має значно меншу необхідність, аніж аналогічний процес в Україні.

3. Виявлено, що процес формування пасиву боржника в Англії є настільки спрощеним та простим в очах законодавця, що, на його думку, необхідності в окремому судовому засіданні із цього приводу може навіть і не

бути. Річ у тім, що англійський законодавець передає левову частку роботи конкурсному керуючому, залишаючи за судом скасування чи зменшення боргу саме за зверненням конкурсного керуючого або ж, у випадку відсутності такого звернення, за зверненням кредиторів чи боржника. Тим самим у цьому випадку, за задумом англійського законодавця, суд потрібно наділити апеляційно-факультативною, а не повноцінно-основною функцією розгляду кредиторських вимог.

4. Виявлено відсутність у французькому праві неспроможності поняття «попереднє засідання» та аргументовано унікальність такого стану речей, оскільки загалом процедура неспроможності за правом Франції передбачає і санаційні процедури (на відміну від Англії та Німеччини), однак через особливість здійснення зазначених процедур, а саме через їхню «лінійність», необхідність у попередньому засіданні, тобто засіданні, що передує, як в українській процедурі банкрутства, визнанню боржника банкрутом, звичайно, відпадає.

5. Доведено, що хоча фактично всі три можливих види попередніх засідань у Франції брутто зводяться до одного, оскільки за основу буде взято регулювання, наведене в секції 1 розділу 4 Титру 2 Книги 6 Комерційного кодексу Франції, все одно попереднє засідання в кожній конкретній процедурі наділятиметься індивідуальними особливостями.

6. Встановлено, що французький законодавець покладає на суд у попередньому засіданні вирішення лише нескладних спорів, що допустимо в умовах обмеженого інструментарію та часового проміжку. При виникненні серйозних питань необхідне більш детальне дослідження, яке буде здійснене у відокремленому провадженні.

7. Виявлено подібну до французької моделі процедури неспроможності ситуацію в Німеччині стосовно відокремленого провадження щодо спорів, які виникають із приводу кредиторських вимог.

8. Аргументовано, що оскарження кредиторської вимоги у відокремленому провадженні є елементом класичного регулювання конкурсного процесу з усталеним історичним розвитком.

9. Обґрунтовано, що суд у попередньому засіданні навіть при відсутності оскарження вимоги іншими учасниками, тобто при мовчазній згоді, все одно має перевірити первинні документи, на яких ґрунтується кредиторська вимога, саме з метою унеможливлення виникнення зловживань.

10. Доведено дотримання німецьким законодавцем принципу всеспільності, або універсальності конкурсного процесу, адже наявна його складова, введена ще Сальгадо де Самоза, – спільне судове провадження (*Judicium universale*), оскільки, якщо справа у відокремленому провадженні підпадає під регулювання цивільного судочинства, то розглядатиметься вона в суді, де здійснюється провадження у справі про банкрутство, і той факт, що існує можливість розгляду такої

справи стосовно грошової вимоги в інших судах, які не розглядають справи про банкрутство, у цьому випадку є лише об'єктивною необхідністю з огляду на те, що такі справи підпадатимуть під інші правила судочинства (до прикладу, адміністративного).

11. Запропоновано українському законодавцю запозичити модель регулювання попереднього засідання в Німеччині, оскільки вона включає в себе як безпосередню участь суду при затвердженні вимог, так і можливість повноцінного розгляду справи щодо вирішення спору стосовно грошової вимоги, а також дотримується принципу всеспільності, або універсальності конкурсного процесу, визначаючи виключну юрисдикцію для здійснення відокремленого провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Insolvency Act 1986. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents>
2. Insolvency Practice Direction relating to the Corporate Insolvency and Governance Act 2020. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/07/Insolvency-Practice-Direction-relating-to-the-Corporate-Insolvency-and-Governance-Act-2020-WORD.pdf>
3. Corporate Insolvency and Governance Act 2020. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/12/contents/enacted>
4. Simran Basran and Devinder Singh. The New Insolvency Practice Direction – providing some much needed clarity for UK winding-up petitions? URL: <https://www.restructuring-globalview.com/2020/07/the-new-insolvency-practice-direction-providing-some-much-needed-clarity-for-uk-winding-up-petitions/>
5. The Insolvency (England and Wales) Rules 2016. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2016/1024/contents/made>
6. Jack Mead. What debts are provable on a debtor's insolvency? Part One. URL: <https://www.nortonrosefulbright.com/en/restructuring-touchpoint/blog/2023/03/what-debts-are-provable-on-a-debtors-insolvency-part-one>
7. Code de commerce. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/
8. Philippe Pernaud-Orliac. Vérification des créances Quelques points de la définition. URL: <https://www.pernaud.fr/info/glossaire/9206934/verification-des-creances>
9. Poliakov R., Zayukov I. Model for preventing bankruptcy of Ukrainian enterprises in force majeure circumstances. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. No. 20 (4). P. 365–381. URL: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/17449/PPM_2022_04_Poliakov.pdf
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 7 серпня 2019 року у справі № 922/1014/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83755895>
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22 грудня 2022 року у справі № 910/14923/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108653138>
12. Thaller E., *Des faillites en droit comparé, avec une étude sur le règlement des faillites en droit international*. Paris : A. Rousseau, 1887. Vol. 2.
13. Georges Teboul. *Droit des entreprises en difficulté: quelques décisions intéressantes et quelques commentaires*. URL: <https://www.actu-juridique.fr/affaires/droit-des-entreprises-en-difficulte-quelques-decisions-interessantes-et-quelques-commentaires/>

14.Рішення комерційної палати Касаційного суду Франції від 27 вересня 2017 року у справі № 16-16.414. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000035682019>

15.Рішення комерційної палати Касаційного суду Франції від 9 квітня 2013 року у справі № 12-15.414. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000027304501>

16.Insolvenzordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/inso/BJNR286600994.html#BJNR286600994BJNG018400000>

17.Поляков Р.Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : моногр. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.

18.O. Stobbe, Zur Geschichte des älteren deutschen Konkursprozesses als Einleitung in das heutige recht. Berlin : Verlag Wilhelm Herb (Bessersche Buchhandlung.), 1888. 116 s.

19.Dr. Eggert Winter Prüfungstermin im Insolvenzverfahren. URL: <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/pruefungstermin-im-insolvenzverfahren-41959>

20.Рішення Верховного суду Німеччини від 3 липня 2014 року у справі IX ZR 261/12. URL: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=68368&pos=0&anz=1>

21.Andre Kraus. Prüfungstermin im Insolvenzverfahren. URL: <https://anwalt-kg.de/insolvenzrecht/pruefungstermin-im-insolvenzverfahren/>

22.Рішення Верховного суду Німеччини від 27 квітня 2023 року у справі IX ZR 99/22. URL: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=134174&pos=0&anz=1>

23.Рішення Верховного суду Німеччини від 25 червня 2020 року у справі IX ZR 47/19. URL: <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2020-6-25&nr=107986&pos=16&anz=18&Blank=1.pdf>

24.D. Francisci Salgado de Somoza «Labyrinthus creditorum concurrentium ad litem per debitorem communem inter illos causatam», tomus primus, Sumptibus Laurentii Anisson, M. DC. LIV. 628 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=u6OHlr7u5kkC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

Чебишев М. Р.,
аспірант кафедри правосуддя та філософії
юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

ДОКТРИНА І ПРАКТИКА В ПИТАННЯХ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних аспектів захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України.

Автор звертає увагу на правовий аналіз та правову природу земельної ділянки як спеціального об'єкта захисту, наводячи його характеристику з точки зору об'єкта цивільного обороту. В статті розкривається зміст права власності на земельні ділянку, яке в сучасних умовах має фундаментальний характер і з цих підстав потребує забезпечення державою ефективних механізмів його охорони і захисту. При цьому, зміст такого захисту обумовлюється двома складовими: економіко-майновою та земельно-правовою природою права власності на земельну ділянку. При цьому, автор зазначає, що дані складові є нероздільними, оскільки економіко-майнова суть спору завжди буде формувати предмет права власності, а його захисту завжди буде пов'язаний із правовою регламентацією, яка ґрунтується на законі чи договорі і яку в результаті досліджує суд при вирішенні цивільного спору.

В статті розкривається обсяг права користування власника земельної ділянки з урахуванням правової природи земельної ділянки як нерухомої речі. На основі аналізу норм водного, земельного, цивільного законодавства і законодавства, що регламентує використання надр, автором зроблено висновок про те, що земельна ділянка за своєю правовою природою є неспоживною, подільною та складною річчю, оскільки: а) вона призначена для неодноразового використання і зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу; б) площу земельної ділянки можна поділити без втрати її цільового призначення та утворенням двох окремих об'єктів нерухомості; в) право власності щодо земельної ділянки охоплює як наземну її частину (поверхню), що характеризується своєю площею, так і підземні складові (корисні копалини), які індивідуалізуються видом та об'ємом. Окремо, у статті проаналізовано правову природу корисних копалин як складової частини земельної ділянки та обґрунтовано думку, що вони мають окремий правовий режим, відмінний від правового режиму земельної ділянки і можуть бути відокремлені від неї.

Автор наголошує на важливості правильного термінологічного тлумачення при вирішенні земельно-правових спорів, звертаючись до судової практики суду касаційної інстанції. При цьому, у статті проаналізовано постанови Великої Палати Верховного Суду, в яких вирішуються процесуальні питання цивільного судочинства щодо доказів і доказування та визначення юрисдикції спорів щодо захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України.

Автором зроблено висновок про те, що за своєю правовою природою судовий захист прав землевласників та землекористувачів є комплексною міжгалузеву категорією, а його здійснення у порядку цивільного судочинства вимагає врахування судом норм цивільного, земельного, екологічного, водного законодавства.

Ключові слова: *цивільний процес, судовий захист, Велика Палата, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини, землеволодіння, землекористування, землерозпорядження.*

Chebyshev M. R. Doctrine and practice in matters of protection of the rights and legitimate interests of participants in land legal relations in the civil justice system of Ukraine

Abstract. The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the protection of the rights and legitimate interests of participants in land legal relations in the civil justice system of Ukraine.

The author draws attention to the legal analysis and to the legal nature of the land plot as a special object of protection, giving its characteristics from the point of view of the object of civil turnover. The article reveals the content of the ownership right to a land plot, which in modern conditions has a fundamental nature and for these reasons needs to be provided by the state with effective mechanisms for its protection and protection. At the same time, the content of such protection is determined by two components: the economic and property and land-legal nature of the ownership right to the land plot. At the same time, the author notes that these components are inseparable, since the economic-property essence of the dispute will always form the subject

of the right of ownership, and its protection will always be related to legal regulation, which is based on the law or the contract and which, as a result, is examined by the court when resolving a civil dispute.

The article discloses the scope of the land plot owner's right to use, taking into account the legal nature of the land plot as an immovable thing. Based on the analysis of the norms of water, land, civil legislation and legislation regulating the use of subsoil, the author concluded that a land plot by its legal nature is a non-consumable, divisible and complex thing, since: a) it is intended for repeated use and at the same time retains its original appearance for a long time; b) the area of the land plot can be divided without losing its purpose and forming two separate real estate objects; c) the right of ownership of a land plot includes both its above-ground part (surface), which is characterized by its area, and underground components (minerals), which are individualized by type and volume. Separately, the article analyzes the legal nature of minerals as a component of a land plot and substantiates the opinion that they have a separate legal regime, different from the legal regime of a land plot and can be separated from it.

The author emphasizes the importance of the correct terminological interpretation when resolving land disputes, referring to the judicial practice of the court of cassation. At the same time, the article analyzes the resolutions of the Grand Chamber of the Supreme Court, which resolve procedural issues of civil proceedings regarding evidence and proof and determining the jurisdiction of disputes regarding the protection of the rights and legitimate interests of participants in land relations in the civil proceedings of Ukraine.

The author concluded that, by its legal nature, judicial protection of the rights of landowners and land users is a complex interdisciplinary category, and its implementation in civil proceedings requires the court to take into account the norms of civil, land, environmental, and water legislation.

Key words: *civil process, judicial protection, Grand Chamber, Supreme Court, European Court of Human Rights, land ownership, land use, land management.*

Постановка проблеми. Історія свідчить, що суспільство завжди сприймало землю не лише з точки зору її економічної суті, але і з точки зору політичної та військової безпеки, що спонукало кожен державу охороняти та захищати свої кордони, а відтак і свою землю від будь-яких на неї зазіхань, застосовуючи при цьому всі доступні для цього способи. З розвитком приватної власності на землю в Україні почали стрімко розвиватися і інші види земельно-правових відносин: оренда, суперфіцій, емфітевзис, сервітут, які мали довірчо-правову основу, де законодавчо визначалися істотні умови договорів, а в окремих випадках (зокрема, щодо земельних сервітутів) такі умови визначались судовими рішеннями.

В той же час, практика показує, що навіть в таких «вузькорегламентованих» земельних відносинах в суспільному житті часто виникають земельно-правові спори між власниками земельних ділянок і особами, які порушують правомочності останніх, не визнають чи оспорюють законність такої власності, що змушує скривдженого суб'єкта звертатись до суду за захистом свої прав та відновленням справедливості. Аналогічна ситуація відбувається і у відносинах землекористування, які базуються на укладеному між сторонами договорі оренди земель сільськогосподарського при-

значення. Порушення одним із контрагентів істотних умов таких договорів породжує цілий ряд земельно-правових спорів з вирішення різнопредметних позовів (від позовних вимог про дострокове розірвання договорів до спонукання їх пролонгувати на визначений строк). В той же час, як власники, так і землекористувачі єдині у прагненні захистити свої земельні ділянки від екологічної шкоди, яка, враховуючи військові реалії сьогодення, спричиняється сільськогосподарським територіям в катастрофічних масштабах щогодини. Хоча такі справи носять земельно- та еколого-правовий характер, однак їх вирішення невід'ємно пов'язане із застосуванням цивільного процесуального законодавства, що свідчить про комплексний міжгалузевий характер досліджуваної проблематики.

Особлива проблема на рівні цивільного судочинства у сфері спорів, які виникають із земельно-правових відносин полягає у правозастосовчій сфері, оскільки практика показує, що законодавець не завжди чітко регламентує зміст норм права, а правова база в питаннях оренди землі та права власності формується з урахуванням реалій воєнного стану. Ці та інші питання щодо захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України потребують ґрунтового наукового

дослідження, а тому саме даній проблематиці і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на те, що питанню судового захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів сторін у сфері земельно-договірних відносин і приділяється вкрай замало уваги науковою спільнотою, саме суд як мірило справедливості не лише урегулює земельно-правові відносини, які набули спірного характеру, але і розвиває право з точки зору захисту майнових інтересів сторін у сфері земельно-правових відносин за рахунок судової практики.

В той же час, питанням судового захисту прав учасників земельно-правових відносин були присвячені роботи О. А. Вівчаренка, Л. В. Лейби, Р. І. Марусенко (2005), Д. В. Ковальського (2006), Т. К. Оверковської (2008), М. І. Гаврилюка (2013), В. В. Вилегжаниної (2018), О. В. Мороза (2023), М. С. Хомініча (2023). Разом з тим, питання судового захисту учасників земельних правовідносин так і залишаються дискусійними, а тому потребують сучасного осмислення на основі принципів верховенства права та справедливості.

Метою статті є дослідження особливостей як доктрини, так і судової практики в питаннях захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Судовий захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин є однією із правових гарантій по реалізації земельних прав та інтересів сторін у сфері як договірних відносин щодо земель сільськогосподарського призначення, так і спеціальних прав особи щодо користування чужими земельними ділянками, дотримання меж та правил добросусідства, а також інтересів власника при відчуженні земельної ділянки для суспільних потреб тощо. При цьому, право приватної власності на землю гарантується Конституцією України. Таким чином, земля як природний, економіко-правовий об'єкт потребує своєї охорони та судового захисту як на рівні екологічних, так і приватномайнових та договірних відносин.

Унікальність землі як об'єкта цивільних правовідносин, на думку М. С. Хомініча, зумовлена в першу чергу тим, що земля є незамінним базисом для розміщення на ній всіх інших об'єктів матеріального світу з одного боку [1, с. 202]. З іншої сторони, саме земля дає людині їжу, воду, корисні копалини, будівельні матеріали, місця для відпочинку та всі інші майнові блага, якими користується сучасна цивілізація [2, с. 219].

Зважаючи на цілий ряд проблемних питань, які виникають між фізичними, фізичними та юридичними особами у сфері земельних правовідносин, існує нагальна необхідність у проведенні ґрунтовних наукових досліджень щодо проблематики цивільного процесуального судочинства як універсального та найбільш ефективного способу захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів сторін у сфері земельних правовідносин.

Для більш системного підходу до розкриття доктринальних та правозастосовних питань щодо судового захисту прав учасників земельних правовідносин, вектори дослідження, на нашу думку, доцільно систематизувати наступним чином:

а) проблематика судового захисту прав власності на земельну ділянку, яка знаходиться у володінні і користуванні особи;

б) проблематика судового захисту прав, що виникають із орендних правовідносин щодо земель сільськогосподарського призначення;

в) проблематика судового захисту прав сторін договірних правовідносин, предметом яких є користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб чи забудови.

Таким чином, сутність такого захисту у вищеперелічених видах земельних правовідносин, у яких виникають спори, характеризується двома складовими, які з одного боку мають вигляд економіко-майнового, а з іншого – земельно-правового характеру. При цьому, дані складові є нероздільними. Це обумовлюється тим, що економіко-майнова суть спору завжди буде формувати його предмет, а виникнення, розвиток і закінчення таких відносин завжди буде пов'язаний

із правовою регламентацією, яка ґрунтується на законі чи договорі. В цьому зв'язку А. В. Лейба у своїй дисертаційній роботі на тему: «Правове регулювання земельних спорів» (2005 р.) зазначає, що земельні спори – це особливий вид правових відносин, в основі яких лежать розбіжності між суб'єктами, що виявляються у процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх охорони (захисту) у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів (чи їх визнанням) власників земельних ділянок, землекористувачів, у тому числі й орендарів земельних ділянок та інших суб'єктів земельних правовідносин [3, с. 8].

Якщо з цих позицій розглянути питання судового захисту прав власності особи на земельну ділянку, то можна звернути увагу не те, що такий захист характеризується своєю системністю. З цих підстав А. В. Котелевець зазначає, що такі спори належать до складної категорії справ, а їх розгляд має свої особливості [4, с. 33]. Така складність може мати місце перш за все у правозастосовчій сфері, оскільки значна частина земельного законодавства, яке регулювало порядок надання земельних ділянок у власність шляхом приватизації, документального оформлення прав власності на землю і його технологічні особливості, кадастрові питання щодо встановлення і закріплення меж тощо, на сьогодні суттєво застаріли, а значна частина таких законодавчих норм скасована. Разом з тим, права і обов'язки, яких набули власники таких земельних ділянок, продовжують існувати і потребують відповідної правової регламентації.

Розуміючи складність даних питань, Верховний Суд України 16 квітня 2004 року на засіданні пленуму прийняв постанову № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ», в якій перш за все надав роз'яснення щодо розмежування компетенції різних судів з розгляду земельних спорів та спорів, пов'язаних із земельними відносинами, зазначивши, зокрема, що до компетенції судів загальної юрисдикції відносять спори не лише спори громадян, громадян і юридичних осіб, пов'язані з володінням, розпоряджен-

ням та користуванням земельними ділянками, а і спори, пов'язані з орендою землі. встановлення та припинення дії земельних сервітутів, примусовим припиненням права на земельну ділянку з підстав та у спосіб, що передбачені Земельним кодексом, майнові спори, пов'язані із земельними відносинами, в тому числі поро відшкодування власникам і землекористувачам матеріальної шкоди, заподіяної вилученням (викупом) визначених угідь, обмеженням їхніх прав або порушенням земельного законодавства, а також спорів щодо користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови [5]. Таке розмежування для практики цивільного судочинства є вкрай важливим, оскільки і сьогодні ч. 1 ст. 19 ЦПК України має лише узагальнюючий, мінімально конкретизований зміст, яким визначається, що «суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства» [6].

Правовою гарантією захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав власності на землю є Конституція України (ч. 2 ст. 14 Конституції), яка під такими гарантіями розуміє і право особи на судовий захист (ст. 55). Дана позиція в подальшому уточнюється в ч. 1 ст. 4 ЦПК України, згідно з якою «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів».

Важливою умовою судового урегулювання земельно-правового спору, пов'язаного із захистом права власності, є єдине розуміння юридичної суті понять «володіння», «користування» та «розпорядження» земельною ділянкою як спеціальним об'єктом правового захисту. Правильне тлумачення змісту даних категорій надає суду можливість виявити той «сектор», в якому і сталося порушення права особи. Зокрема, позивач повинен усвідомлювати, що під володінням земельною ділянкою розуміється «панування» над земельним наділом у визначених геодезичних межах, повітряному просторі та підземних надрах,

яке, в той же час, обмежується нормами чинного законодавства. В свою чергу, правомочності як власника земельної ділянки, так і землекористувача, визначаються не лише Земельним та Цивільним кодексами України, але і значною кількістю спеціальних законодавчих (в тому числі і кодифікованих) актів, що відрізняє даний матеріальних об'єкт цивільного обороту від інших нерухомих та рухомих речей.

Зокрема, ч. 3 ст. 79 Земельного кодексу України визначає, що право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд, а п. «г» ч. 1 ст. 90 цього Кодексу надає право власнику «використовувати для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі» [7].

В свою чергу, статтю 23 Кодексу України про надра конкретизує право власника на видобуток корисних копалин, зазначаючи, що землевласники і землекористувачі в межах власних земельних ділянок, мають право «без спеціального дозволу та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб, не пов'язаних із відчуженням видобутих корисних копалин, корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до 2 метрів, а також підземні води (крім мінеральних) для всіх потреб, крім виробництва фасованої питної води, за умови що обсяг видобування підземних вод із кожного з водозаборів не перевищує 300 метрів кубічних на добу» [8].

В той же час, ч. 3 ст. 48 Водного кодексу України визначає, що не належать до спеціального водокористування забір та/або використання води в об'ємі до 5 кубічних метрів на добу, крім тієї, що використовується для виробництва (входить до складу) напоїв та фасованої питної води [9].

Аналізуючи вказані норми на перший погляд можна побачити наявність правової колізії, яка полягає в тому, що з одного боку власник земельної ділянки, без спеціального дозволу може видобувати на ній для влас-

ного використання підземну воду в об'ємі до 300 метрів кубічних на добу, а з іншого, при перевищенні добового видобутку води у 5 кубічних метрів, таке водокористування вже буде підпадати під статус спеціального, для якого потрібно отримувати дозвіл Державного агентства водних ресурсів України. Однак, при детальному дослідженні термінології, що вживається в обох кодексах, дана «колізія» вирішується за рахунок правотлумачення правових дефініцій.

Якщо звернутись до ст. 16-2 Кодексу України про надра, то з п. 3 ч. 1 вбачається обов'язок отримання власником земельної ділянки спеціального дозволу на користування надрами у тому випадку, якщо суб'єкт планує видобувати підземні води у об'ємі більшому, ніж 300 метрів кубічних на добу. В свою чергу, ВК України у статтях 48 та 49 передбачають обов'язок суб'єкта отримати дозвіл на спеціальне водокористування у тому, випадку, що забір або використання води складає більше 5 кубічних метрів на добу.

Таким чином, зі змісту вищевказаних нормативних актів вбачається, що у випадку видобутку на земельній ділянці води в об'ємі від 5 і до 300 кубічних метрів на добу власник земельної ділянки зобов'язаний отримати дозвіл на спеціальне водокористування, а якщо видобуток перевищить 300 кубічних метрів – то додатково і спеціальний дозвіл на користування надрами.

В той же час, аналізуючи вказані норми, Верховний Суд у постанові від 06 вересня 2019 року у справі № 922/3711/18 зробив суперечливий висновок, зазначивши, що «видобувати підземні води без спеціальних дозволів в обсязі, що не перевищує 300 кубічних метрів на добу, мають право суб'єкти господарювання, які є землевласниками або землекористувачами, лише для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання. Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 908/999/17» [10]. Тобто, формулюючи висновок про право власника земельної ділянки користуватись

її надрами, Верховний Суд висловився про спеціальні дозволи у множині, не взявши до уваги, що за спеціальним законодавством про надра та водокористування такі дозволи є різними і передбачають різні правомочності власника земельної ділянки.

Аналізуючи вищевказані норми з точки зору складових правомочностей власника землі, можна зробити висновок, що земельна ділянка за своєю правовою природою є неспоживною, подільною та складною річчю, оскільки: а) вона призначена для неодноразового використання і зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу; б) площу земельної ділянки можна поділити без втрати її цільового призначення та утворенням двох окремих об'єктів нерухомості; в) право власності щодо земельної ділянки охоплює як наземну її частину (поверхню), що характеризується своєю площею, так і підземні складові (корисні копалини), які індивідуалізуються видом та об'ємом. При цьому, корисні копалини, незважаючи на їх знаходження безпосередньо на конкретній земельній площі і невід'ємно пов'язані з нею, мають окремий правовий режим, відмінний від правового режиму земельної ділянки і можуть бути відокремлені від неї. Зокрема, як зазначив у п. 8.5 своєї постанови Верховний Суд, переглядаючи справу № 922/3711/18 у касаційному порядку, прісні підземні води – це природний ресурс із подвійним правовим режимом, а тому, використовуючи підземні води, слід керуватися і водним законодавством, і законодавством про надра [10].

Таким чином, на нашу думку, доктрина захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України повинна базуватись в першу чергу на якісних (геофізичних, геологічних, органолептичних тощо) характеристиках земельної ділянки як спеціального нерухомого об'єкту прав власності, а вже потім – на змісті правомочностей її власника чи землекористувача.

Важливу роль у забезпеченні єдиної правозастосовчої практики, яка базується на принципах верховенства права, справедливості, розумності у сфері земельних правовідносин відіграють постанови Великої Палати Верхо-

вного Суду, оскільки розглядаючи цивільні справи даної категорії, цей постійно діючий колегіальний орган суду касаційної інстанції усуває існуючі законодавчі прогалини, розвиваючи таким чином права в питаннях землеволодіння, землекористування та землерозпорядження. При цьому, висновки Великої Палати Верховного Суду стосуються роз'яснень правильного правозастосування не лише норм земельного матеріального права, але і вносять певну ясність у питання цивільного процесуального характеру.

Як приклад, можна навести постанову від 14 грудня 2022 року у справі № 477/2330/18, в якій ВП ВС, аналізуючи окремі питання доказування в земельних спорах, зазначила наступне: «Земельне законодавство не передбачає, що докази використання земельної ділянки за не цільовим призначенням можна отримати виключно під час виконання своїх повноважень посадовими особами органів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, зокрема державними інспекторами, чи Держгеокадастру. Тому, на переконання Великої Палати Верховного Суду, встановлення факту нецільового використання земельної ділянки можливе не лише на підставі актів перевірок контролюючого органу, обов'язкових для виконання вказівок (приписів) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства України про таку охорону, протоколів і постанов про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про таку охорону. Факт нецільового використання земельної ділянки можуть підтверджувати й інші докази, зокрема ті, які дослідив суд апеляційної інстанції» [11].

В іншій справі № 905/1680/20, розглянутій 09 листопада 2021 року, Велика Палата у своїй постанові зазначила, що технічна документація на конкретну земельну ділянку, яка виготовляється на замовлення землекористувача (власника), відповідно до статті 20 Закону України «Про оцінку земель», також є джерелом інформації про нормативну грошову оцінку певної земельної ділянки. Отже, власник (землекористувач) може використати технічну документацію на об'єктування

нормативної грошової оцінки, надавши суду її оригінал або належно засвідчену копію. Відтак технічна документація, виготовлена на конкретну земельну ділянку уповноваженим органом, може бути належним доказом на обґрунтування нормативної грошової оцінки земельної ділянки, яка набула статусу об'єкта цивільних прав [12].

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2020 року у справі № 820/4524/18 було вирішено процесуальну проблему правильного визначення підсудності окремої категорії земельних спорів, а саме – щодо скасування державної реєстрації прав на земельну ділянку. Аргументуючи віднесення таких справ до цивільної юрисдикції, ВП ВС звернула увагу на те, що порушення державним реєстратором норм чинного реєстраційного законодавства під час державної реєстрації прав на земельну ділянку, як критерій визначення юрисдикції спору, не завжди може бути достатнім та ефективним, оскільки факт вчинення державним реєстратором таких порушень можливо встановити виключно у процесі розгляду справи і аж ніяк не при поданні позивачем своєї позовної заяви. В свою чергу, за позицією Великої Палати, скасування в адміністративному судочинстві державної реєстрації права, що належить одній особі, за заявою її опонента, не має наслідком остаточне вирішення спору між цими суб'єктами, а тому, основне завдання судочинства лишається невиконаним. В свою чергу, у спорах такої категорії суд обов'язково зіштовхується із питанням правомірності того цивільного правочину, який і став підставою до вчинення реєстраційних дій уповноваженою на це посадовою особою. При цьому, встановлення факту дійсності таких договорів повинно здійснюватись судом незалежно від наявності вимог позивача щодо визнання недійсною чи неукладеною такої угоди [13].

Як бачимо, постановою Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» не були (і об'єктивно не могли бути) вирішенні всі можливі питання процесуального характеру, які стосуються

практики судового захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України. В той же час, слід зауважити, що далеко не всі праві прогалини земельного законодавства можуть бути вирішенні за рахунок правотлумачення норм Великою Палатою Верховного Суду, оскільки до її процесуальної компетенції належить вирішення лише виключних правових проблем, наявність яких у конкретній цивільній справі оцінюється за кількісним та якісним критеріями.

В умовах, коли право нашої держави у сфері регулювання відносин власності, користування і розпорядження земельними ділянками та забезпечення реальних гарантій захисту суб'єктів земельних правовідносин зазнає кардинальних змін, важливим є належне тлумачення і застосування правових норм, що регулюють право власності та користування з формуванням уніфікованої судової практики. В цій частині важливим є не лише застосування судової практики Верховного Суду та його Великої Палати, але і висновків, сформульованих у рішеннях Європейського суду з прав людини, що передбачено ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [14] як джерела права. При цьому, важливо формувати судову практику на основі верховенства права та справедливості, долаючи при цьому всі наявні законодавчі прогалини через призму принципу пропорційності в усіх судових інстанціях. Практики ЄСПЛ повинна застосовуватись національними судами як особливе джерело права навіть лише з урахуванням тієї обставини, що рішення ЄСПЛ за своєю правовою природою не містить однозначних, жорстких, безальтернативних висновків щодо прав особи, що є ознаками демократичності і плюралізму європейського підходу до регулювання спірних правовідносин.

Безумовно, пропорційність є оціночною категорією, а тому повинна застосовуватись щодо конкретного суб'єкта в кожній окремо взятій справі на підставі тих обставин і фактів, що встановлені безпосередньо судом.

Висновки. Проблематика судового захисту порушених права за законних інтер-

есів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України включає в себе сукупність невирішених питань як на доктринальному, так і практичному рівнях. За своєю правовою природою судовий захист прав землевласників та землекористувачів є комплексною міжгалузевою категорією, оскільки його здійснення в рамках цивільного судочинства потребує враху-

вання судом законодавства різних галузей права: цивільного, земельного, екологічного, водного, тощо. При цьому, доктрина судового захисту прав суб'єктів земельних правовідносин має ґрунтуватись як на якісних характеристиках земельної ділянки як спеціального природного об'єкту, так і на змісті права власності з його тріадою правомочностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хомініч М. С. Окремі аспекти підвідомчості та підсудності майнових спорів у сфері земельних правовідносин в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 202–206.
2. Ясинок М. М., Хомініч М. С. Особливості доказової інформації в цивільному судочинстві щодо земельних майнових спорів, об'єктом у яких є землі сільськогосподарського призначення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 217–223.
3. Лейба А. В. Правове регулювання земельних спорів: Автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 19 с.
4. Котелевець А. В. Особливості правозастосовної практики судів у земельних спорах. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 1. С. 33–38.
5. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16 квітня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text> (дата звернення: 20.06.2023).
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.06.2023).
7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.06.2023).
8. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.06.2023).
9. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.06.2023).
10. Постанова Верховного Суду від 06 вересня 2019 року у справі № 922/3711/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84063780> (дата звернення: 03.07.2023).
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 року у справі № 477/2330/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390160> (дата звернення: 26.06.2023).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 листопада 2021 року у справі № 905/1680/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211542> (дата звернення: 26.06.2023).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 820/4524/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87733276> (дата звернення: 26.06.2023).
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 27.06.2023).

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.9>**Мидель А. М.,**аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ

Анотація. В статті автором досліджуються питання правової природи відновлювальних способів захисту трудових прав. Також особлива увага приділяється проблематиці виокремлення цієї групи способів захисту прав з-поміж інших способів захисту суб'єктивних прав. Зазначається, що при аналізі способів захисту ключову роль відіграє загальне розуміння терміну «захист». Автор зауважує, що, в цілому, можна виділити два підходи до юридичного розуміння захисту. При цьому, продуктивне дослідження питань, пов'язаних із способами захисту трудових прав (зокрема, із відновлювальними способами) вимагає тлумачити захист у вузькому, технічному сенсі – через зв'язок захисту із конкретним суб'єктивним правом.

Наголошується, що ключом для розуміння способів захисту та їх можливого згрупування (типізації) може слугувати ціль (функція) захисту. Автором досліджуються різні позиції вчених щодо формулювання цілі або цілей захисту. В статті стверджується, що вузьке формулювання цілі захисту дозволяє надати способам захисту чітке визначення та здійснити їх класифікацію. Однак зворотною стороною є те, що таке формулювання цілей захисту не охоплює низки вимог, які правопорядок допускає та визнає за потерпілою особою. Відзначається, що в сучасній літературі, як правило, прийнято окреслювати відносно широке коло можливих цілей захисту суб'єктивних прав. Такий підхід дозволяє включити більший перелік можливих вимог потерпілого.

В статті автор виокремлює цілі (безпосередню спрямованість) відновлювальних способів захисту трудових прав і на основі цього дає визначення відновлювальних способів захисту трудових прав. Відзначається, що властивості предмета трудового права зумовлюють широку сферу для можливого застосування відновлювальних способів захисту. Також в статті аналізуються окремі ознаки та особливості відновлювальних способів захисту трудових прав.

Ключові слова: *трудове право, захист прав, способи захисту прав, суб'єктивне право, трудові правовідносини.*

Mydel A. M. To the issue of restorative remedies in labour law

Abstract. In the article, the author examines the issues of the legal nature of 'restorative remedies' in labour law. Special attention is also paid to the issue of distinguishing this group of remedies from other remedies or claims available to an injured party. It is noted that the general understanding of the legal term 'protection' plays a key role in the analysis of remedies. The author notes that, in general, two approaches to the legal understanding of 'protection' can be distinguished. At the same time, a productive study of issues related to remedies in labour law (in particular, restorative remedies) requires interpreting the term 'protection' in a narrow, technical sense – through the connection of 'protection' with a specific subjective right.

It is emphasized that the purpose (function) of a remedy may serve as a key to the understanding of remedies and to dividing them into different groups. The author examines different scientific positions regarding the formulation of the aim or aims of 'protection'. The article claims that the narrow formulation of the aim of protection allows the provision of a clear definition of the term "remedy" and allows to carry out classification of remedies. However, the flip side is that such a formulation of the aims of 'protection' does not cover a number of claims or demands that the law allows and recognizes for the injured party. It is noted that in modern literature, as a rule, it is customary to outline a relatively wide range of possible goals for the 'protection' of subjective rights. This approach makes it possible to include a larger list of possible claims or demands of the injured party.

In the article, the author singles out the aims of restorative remedies in labour law and, based on this, suggests a definition of restorative remedies in labour law. It is noted that the properties of the subject of labour law provide a wide scope for the possible applications of restorative remedies. The article also analyzes signs and features of restorative remedies in labour law.

Key words: *labour law, protection of rights, legal remedies, subjective right, labour relations.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження способів захисту трудових прав та, серед іншого, відновлювальних способів захисту трудових прав (в літературі зустрічається також термін «відновних») обумовлена низкою обставин. По-перше, в трудовому законодавстві України відсутнє послідовне законодавче регулювання способів захисту трудових прав; відсутня визначеність сутності способів, заходів, засобів захисту права, їх видів [1, с. 297]. Немає також єдиного підходу щодо захисту, цілей захисту та допустимих способів чи засобів захисту і в науці трудового права. По-друге, в практичній площині, як показує судова практика, часто постає питання щодо того, які способи, засоби захисту є доступними для потерпілої особи в конкретній ситуації. Це проявляється, наприклад, в проблематиці (не)ефективності обраного позивачем способу захисту, коли суд відмовляє у задоволенні відповідної вимоги особи виключно з мотивів її неефективності.

Аналіз відновлювальних способів захисту трудових прав вимагає врахування специфіки трудового права та трудових правовідносин. Водночас, такий аналіз був би неможливим, якби не засновувався та не враховував положень, розроблених в межах теорії права та інших приватно-правових дисциплін.

Мета. Сформувати визначення відновлювальних способів захисту трудових прав та окреслити їх місце в системі захисту трудових прав.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань, пов'язаних із відновлювальними способами захисту прав (зокрема, трудових прав), вимагає попередньо окреслити контекст застосування термінів «захист». Узагальнюючи та дещо спрощуючи, в сучасній юридичній літературі термін захист застосовується у двох значеннях.

В першому випадку захистом позначають, в найширшому сенсі, визнання та урегульованість певного кола відносин правом. Саме в такому сенсі використовується термін «захист», коли, для прикладу, зазначається, що права на твір є захищеними, що трудове законодавство захищає право працівника на відпочинок або що віртуальні активи захища-

ються правом. Такий підхід до використання терміну «захист» можна вважати широким, адже ним охоплюється широке коло правових явищ. У широкому розумінні, як стверджує В. Б. Бойко, «під захистом трудових прав працівників треба розуміти реалізацію захисної функції трудового права, яка, в свою чергу, визначає захисну функцію держави» [2, с. 158]. Схожу думку висловлює І. В. Гриненко, зауважуючи, що захист «здійснюється за допомогою всього комплексу норм трудового права, оскільки захисна функція є однією з основних для цієї галузі. Засобами державного захисту слід визнати нормативно-правове закріплення системи конституційних трудових прав, яка містить індивідуальні й колективні права, їх гарантії; державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю та її охорону; судовий захист цих прав людини як основний засіб державного захисту» [3, с. 12]. Як видається, в широкому значенні вживає термін «захист» І. В. Лагутіна, вказуючи, що захист трудових прав та інтересів працівників пов'язаний із «забезпеченням додержання трудових прав, попередженням і профілактикою їх порушень, реальним поновленням незаконно порушених прав і встановленням трудовим законодавством та діями відповідних органів ефективною відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників» [4, с. 7].

На противагу означеній вище «широкій» традиції застосування терміну «захист», в літературі існує й більш вузьке, власне, технічне розуміння цього поняття. Захист, в рамках цього підходу, уособлює не загальне визнання правопорядком деякого об'єкта, блага чи відносин, а в контексті його зв'язку із конкретним суб'єктивним правом. Вказане вузьке розуміння захисту можна прослідкувати на різних етапах розвитку юридичної думки (хоча, варто зазначити, що для позначення цього поняття використовувались різні терміни). Важливою (і з точки зору історії юридичної науки, і з точки зору теорії права) слід вважати позицію Ф. К. фон Савіньї. Вчений зазначав, що внаслідок порушення відбувається перетворення (метаморфоза) порушеного права в позов (право

на позов), що можна сприймати як окремий момент в процесі життя прав [5, с. 3-5, 150]. Оскільки порушення прав мислиме тільки як дія конкретного порушника, то порушник та потерпілий вступають у нове правовідношення, яке можна уподібнити зобов'язанню [5, с. 5]. Не вдаючись в детальний аналіз захисту та позову в матеріальному сенсі в рамках цього підходу, слід відзначити, що відповідно до нього захист розуміється в контексті реакції правопорядку на порушення суб'єктивного права особи. Як стверджує С. Я. Вавженчук, захисні трудові правовідносини виникають «у результаті порушення, оспорення суб'єктивного трудового права або виникнення явної загрози його порушення з метою забезпечення недоторканності суб'єктивного трудового права, відновлення цього права або поновлення правового становища потерпілої особи...» [1, с. 76-77]. Отже, питання способів захисту трудових прав та, зокрема, відновлювальних способів захисту доцільно розглядати в рамках вузького, технічного підходу до розуміння захисту. Цей підхід передбачає, що захист сприймається у зв'язку із правопорушенням, можливістю застосування примусу для реалізації інтересу.

Ключом до розуміння відновлювальних способів захисту трудових прав, на наше переконання, є розкриття цілей (функцій) захисту, що дозволить з'ясувати місце відновлювальних способів захисту. Аналізуючи цілі захисту, необхідно згадати про концепцію направної (коригуючої) справедливості Арістотеля. Ця концепція передбачає оцінку становище порушника та потерпілого до та після порушення в кількісному відношенні. Ідею направної (коригуючої) справедливості Арістотеля можна проілюструвати наступним фрагментом:

«Так що оскільки дане порушення справедливості є порушенням рівності, то суддя прагне відновити її; адже й тоді, коли один наніс удар, а інший його отримав або [коли один] убив, а інший загинув від його руки, страждання і діяння розрізняють як нерівні [частки]; [а суддя], віднімаючи наживу, прагне відновити рівність за допомогою «збитку» [тобто покарання]» (Арісто-

тель, Нікомахова етика V.4.1132a) [6, с. 205] (курсив автора – А. М.).

Наведений фрагмент можливо розтлумачити наступним чином. Внаслідок несправедливої дії порушується первинна рівність, що існувала між сторонами відповідного відношення: на стороні потерпілого виникає шкода, а на стороні порушника – «нажива». Суддя прагне відновити цю рівність, забираючи «наживу» в порушника на користь постраждалого, що водночас повертає (компенсує) збиток постраждалого¹ [7, с. 280]. Оскільки відновлення первинної рівності передбачає оцінку шкоди та наживи та порівняння становища сторони до та після несправедливості, то необхідний критерій для такої оцінки. Якщо здійснити проекцію окресленої позиції Арістотеля на юридичну площину, то призначенням захисту є відновлення становища сторін, яке було до порушення, що досягається шляхом присудження порушника на обсяг його неправомірної вигоди, чим відшкодовується обсяг шкоди, заподіяної потерпілому.

Схожою, принаймні за зовнішніми ознаками, видається позиція Ф. К. фон Савіньї щодо призначення захисту (в термінології Савіньї – позову в матеріальному значенні). На думку юриста, внаслідок порушення нашого права виникає таке відношення, в рамках якого ми вимагаємо від противника усунути порушення (нім. – “dass wir von diesem Gegner die Aufhebung der Verletzung fordern”) [5, с. 5]. Втім, зробивши таке означення, вчений не пояснює, що саме слід розуміти під «усуненням порушення». Ґ. Демеліус, комен-

¹ Слід звернути на цікаву особливість концепції Арістотеля: він розглядає питання направної (коригуючої) справедливості з позицій як порушника, так і постраждалого. «Коли страждання виміряне, – пише філософ, – одне зветься «збитком», а інше «наживою» (Арістотель, Нікомахова етика V.4.1132a). Також зазначається: «...наскільки середня [величина] перевершує [меншу], стільки треба додати тому, хто має меншу частину, а наскільки середня [величина] перевищена, стільки треба відняти від найбільшої частини» (Арістотель, Нікомахова етика V.4.1132a-1132b).

Для здійснення направної (коригуючої) справедливості (проектуючи на юридичну площину, – для здійснення захисту), можна виходити із розміру збитку потерпілого або неправомірної вигоди порушника. Такий підхід є нехарактерним для розуміння захисту в юридичній науці, де акцент робиться саме на шкоді потерпілої сторони.

туючи цю тезу Савіньї, стверджував, що усунення порушення може здійснюватись двома шляхами: або шляхом наступного вчинення дії, що й мала бути вчинена, або шляхом заміни цієї дії іншою (еквівалентним виконанням) [8, с. 140]. В першому випадку подається позов на виконання дії, до вчинення якої був зобов'язаний порушник, а в другому випадку – позов на відшкодування шкоди [8, с. 140].

Вказана позиція Г. Демеліуса, що усунення порушення полягає в примусовому виконанні обов'язку або присудженні зобов'язаної сторони до еквівалентного виконання, наближає захист до реалізації суб'єктивного права примусовим шляхом (із використанням заходів примусу). Така позиція є близькою до концепції 'здійснення' права (нім. – "Geltendmachung"), розвинутою іншим німецьким вченим – Й. Е. Кунтце. На думку вченого, право у стані здійснення проявляється як рух назовні – проти третьої особи; тобто воля однієї особи самостверджується проти волі іншої особи [9, с. 74]. Цілком справедливо буде згадати також вчення Б. Віндшайда про *Anspruch* (термін "Anspruch" можна перекласти як «праводомагання»²). Праводомагання розуміється вченим як деяка особлива форма права (нім. – "Gestaltungsform"), для якої характерною є особиста спрямованість проти іншої особи та яка полягає в здатності права підпорядкувати волю іншого, ефективно вимагати чогось в іншого [10, с. 89-90].

Зазначені підходи до формулювання призначення захисту є привабливими своєю простотою та чітким критерієм захисту, а отже можливістю вибудувати єдину та послідовну систему способів захисту. Так, в Арістотеля (якщо прийняти юридичне тлумачення його вчення про направну (коригуючу) справед-

ливість) ключовим виступає відновлення первинної рівності сторін. Це відновлення здійснюється шляхом відібрання неправомірної вигоди («наживи») у порушника та передання її потерпілому. За Савіньї відносини, які виникають в результаті порушення суб'єктивного права, спрямовані на усунення порушення. Зазначене (слідуючи Демеліусу) можна розуміти як примусову реалізацію права, що забезпечується примусом зобов'язаної сторони до виконання відповідного обов'язку або до надання еквівалентного виконання.

Незважаючи на всю догматичну привабливість означених підходів, практика диктує потребу в низці інших заходів, які також спрямовані на задоволення інтересу управленої сторони та які можна розглядати як реакцію правопорядку на порушення суб'єктивного права. Не маючи на меті дати вичерпний перелік, можна все ж навести кілька прикладів вимог, що прямо не підпадають під вказані вище формулювання цілей захисту. Так, особа може вимагати офіційного визнання правопорядком (публічною владою) існування правовідносин (працівник може подати позов про визнання трудового договору укладеним, про встановлення існування трудових відносин чи їх припинення тощо). Можуть також пред'являтися вимоги усунення з правової дійсності відповідного юридичного акту та його правових наслідків (визнання договору недійсним, визнання незаконним наказу роботодавця про переведення). Окрім того, певна фактична ситуація чи певне юридичне становище можуть мати для потерпілої особи таке вагоме значення, що особа буде прагнути відновити їх (наприклад, працівник може вимагати поновлення на роботі).

Існування зазначених вище ситуацій та вимог обумовлюють необхідність розширення уявлень про призначення та функції захисту. Цим, на нашу думку, можна пояснити доволі широкий перелік цілей захисту, що наводиться в сучасних наукових працях. Так, на думку С. Я. Вавженчука, «способи, заходи, засоби захисту трудових прав направлені на відновлення права, відновлення правового становища потерпілого, виконання примусового обов'язку, припинення порушення (явної

² Наскільки можна судити із відомих автору джерел, в юридичній спільноті відсутній єдиний підхід щодо перекладу німецького терміну "der Anspruch" українською мовою. Так, у Німецько-українському словнику юридичних термінів *Anspruch* перекладається як «право вимагати, претензія, домагання, вимога» (Німецько-український словник юридичних термінів. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 43). Р. А. Майданик, натомість, використовує термін «праводомагання» (Майданик Р. А. Методика вирішення юридичного казусу в приватному праві Німеччини та України. Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки. 2014. Т. 155. С. 56).

загрози порушення) [1, с. 308]. В. М. Андріїв стверджує, що способи захисту трудових прав мають на меті «припинення порушень трудового законодавства, усунення порушень трудових прав і компенсації майнової (моральної) шкоди» [11, с. 20]. В. І. Журавель зауважує, що індивідуальні способи захисту застосовуються «з метою відновлення, визнання та/або встановлення його прав, свобод та законних інтересів» [12, с. 142]. Відповідно до позиції Ю. Д. Притики призначенням захисту прав є усунення перешкод на шляху здійснення прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення [13, с. 16-17]. Як стверджують Н. Д. Гетьманцева та І. Г. Козуб, призначення способу захисту полягає у відновленні, визнанні, встановленні прав та законних інтересів особи [14, с. 37].

Окреслена вище множинність та варіативність цілей захисту зумовлена складністю сучасного правопорядку, визнанням різноманітних інтересів суб'єктів, а також бажанням захистити ці різноманітні інтереси. Множинність цілей також зумовлює існування множинних об'єктів захисту та різних способів захисту. Так, стягнення грошової компенсації прямо спрямоване на майнову сферу зобов'язаної особи (порушника), примусове виконання обов'язку в натурі – безпосередньо на особу порушника, а відновлення становища, яке існувало до порушення, – на правовий статус потерпілого та порушника або навіть на їх фактичне становище. Зворотною стороною широкого формулювання цілей захисту, однак, виступає складність надати єдине визначення захисту, способу захисту, а також сформулювати чітку та послідовну систему способів захисту. Також значно ускладнюється проведення не те що класифікації, а бодай згрупування різних способів захисту.

Відзначаючи можливість різних підходів до згрупування або типізації способів захисту, на нашу думку, продуктивним видається той підхід, за основу якого взята саме ціль (безпосередня спрямованість) способів захисту. Слід визнати, що такий підхід до визначення відновлювальних способів захисту прослідковується і в літературі. С. Я. Вавженчук пише, що «відновлювальні способи, заходи,

засоби, незважаючи на різноманітні форми захисту, направлені на відновлення порушеного права або правового становища потерпілої особи [1, с. 311]. На думку І. В. Лагутіної, «відновні способи спрямовані на поновлення становища, що існувало до порушення...» [4, с. 9]. Р. О. Стефанчук, досліджуючи особисті немайнові права фізичних осіб, вказує, що до відновлювальних способів захисту належать ті з них, які спрямовані на відновлення порушеного права (відновлення становища, яке існувало до порушення, та пов'язані із ним способи; спростування; відповідь; визнання правочину недійсним тощо)» [15, с. 194]. Слід погодитись із підходом, за яким визначення відновлювальних способів захисту здійснюється через вказівку на їх ціль (спрямованість). Загалом, погоджуючись із наведеними підходами, видається доцільним здійснити деяке уточнення. Так, під відновлювальними способами захисту пропонується іменувати такі способи захисту, ціль (безпосередня спрямованість) яких полягає у відновленні правовідношення або у відновленні чи встановленні фактичного становища.

Надавши означення відновлювальних способів захисту, слід обґрунтувати необхідність їх існування. Як уже зазначалось вище деяка фактична ситуація чи юридичне становище можуть мати важливе значення для суб'єкта. Інтерес суб'єкта у наявності (бутті) фактичної ситуації чи юридичного становища може визнаватись правопорядком. Тому правопорядок може гарантувати суб'єкту можливість відновлення відповідного фактичного чи юридичного становища. Конкретна причина, в силу якої суспільство визнає інтерес суб'єкта в існуванні фактичного чи юридичного становища, а також доцільність визнання такого інтересу, лежать у соціально-економічній, ідеологічній, політичній сфері. Головним в цьому аспекті є те, що ці причини лежать поза межами, власне, юридичної догматики та самої природи правовідносин.

Варто відзначити, що специфіка галузі трудового права та трудо-правові відносини надають «широке поле» для застосування відновлювальних способів захисту. Передусім, це пов'язано із тим, що трудове право опосередковує відносини із реалізації здат-

ності до праці та значенням цих відносин для людини та суспільства. Так, як зазначає В. І. Щербина, «трудове право повинно регулювати суспільні відносини, що виникають з приводу застосування здатності людини до праці, тобто праці в широкому розумінні... зв'язки, які виникають у процесі праці, включають зв'язки економічні, організаційно-управлінські, соціальні й психологічні» [16, с. 8]. Працю, за твердженням Н. Д. Гетьманцевої, в широкому розумінні можна розуміти як «первинно-необхідну, суспільно-корисну, інноваційну, доцільну, цілеспрямовану, особисту, вольову, оціночну діяльність, пов'язану з реалізацією унікальних властивостей людини – фізичних та розумових здібностей – шляхом її творчого і фізичного самоствердження, свідомої і цілеспрямованої зміни навколишнього середовища з метою створення (нових) матеріальних і духовних цінностей та задоволення на цій основі потреб і інтересів людини, суспільства, держави і така, що породжує особливий вид суспільних відносин...» [17, с. 65]. Оскільки праця відіграє настільки важливе значення для людини та суспільства та оскільки саме трудове право опосередковує відносини щодо застосування найманої праці, то не викликає здивування значна актуальність відновлювальних способів захисту саме в трудовому праві. Актуальність відновлювальних способів захисту в трудовому праві є, на наш погляд, значно більшою, ніж їх актуальність в цивільному праві. Адже цивільно-правові інтереси, здебільшого мають виключно майновий характер і можуть бути задоволені правом порядком із використанням інших способів захисту (зокрема, шляхом впливу на майнову сферу порушника).

Ціль (безпосередня спрямованість) відновлювальних способів захисту може полягати у відновленні як правовідношення (формального юридичного зв'язку між сторонами), так і деякої фактичної ситуації. Крім того, мислимою є ситуація, коли в конкретному засобі захисту поєднуються обидві вимоги. Така ситуація, на наш погляд, має місце у вимозі працівника щодо поновлення на роботі. Адже, окрім відновлення правовідносин, що існували між сторонами до порушення (до

протиправного звільнення)³, з практичної точки зору, вимагається відновлення також попередньої фактичної ситуації та вчинення низки фактичних дій (видання наказу про прийняття на роботу, виділення роботодавцем робочого місця тощо).

Варто також відзначити, що відновлення або встановлення фактичної ситуації є нетиповим для правової системи. Це пояснюється тим, що право є формальною нормативною системою, належною, використовуючи термінологію Канта, до сфери необхідного. В цьому сенсі систему права можна протиставити фактам, фактичній ситуації як сфері дійсного. Між тим відновлювальні способи захисту власне і передбачають вплив нормативного (формального) на фактичне. Цим пояснюється те, що практична реалізація відновлювальних способів захисту, які передбачають відновлення фактичної ситуації, викликає значні ускладнення для правопорядку. З іншого боку, така особливість дозволяє досліджувати вплив системи права на фактичну дійсність, а також межі та доцільність такого впливу.

Висновки. Про способи захисту трудових прав та, зокрема, про відновлювальні способи захисту, доцільно вести мову при вузькому, технічному розумінні захисту. Захист, в такому разі, сприймається у зв'язку із правопорушенням, крізь призму застосування примусу для реалізації або задоволення інтересу особи.

Ключовим для розуміння способів захисту та їх групування (типізації) є ціль захисту (його безпосередня спрямованість). Відновлювальними способами захисту трудових прав іменуються такі способи захисту, ціль (безпосередня спрямованість) яких полягає у відновленні трудового правовідношення або у відновленні чи встановленні фактичного становища. Зважаючи на властивості відносин, опосередкованих трудовим правом, відновлювальні способи захисту відіграють значну роль в трудовому праві. Водночас, нетиповою для правової системи слід визнати притаманну для деяких відновлювальних способів захисту спрямованість на відновлення чи встановлення певного фактичного становища.

³ З точки зору концепції функціонального поділу правовідносин на регулятивні та охоронні ці відносини можна назвати регулятивними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вавженчук С. Я. Охорона та захист трудових прав працівників : підручник. Харків : Право, 2021. 592 с.
2. Бойко В. Б. Визначення сутності правового захисту трудових прав працівників в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 156-162.
3. Гриненко І. В. Засоби захисту й реалізації конституційних трудових прав працівників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2010. 23 с.
4. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2007. 20 с.
5. Savigny F. C. System des heutigen Römischen Rechts. Berlin, 1841. Bd. 5.
6. Арістотель. Нікомахова етика / пер. В. Ставнюк. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
7. Weinrib E. J. The Gains and Losses of Corrective Justice. *Duke Law Journal*. 1994. No. 44 (2). P. 277–297.
8. Demelius G. Untersuchungen aus dem römischen Civilrechte. Erster Band. Weimar : Hermann Böhlau, 1856. 207 s.
9. Kuntze J. E. Die Obligationen im römischen und heutigen Recht und das Jus extraordinarium der römischen Kaiserzeit. Zwei Abhandlungen. Leipzig : J. C. Hinrich'sche Buchhandlung, 1886. 400 s.
10. Windscheid B. Lehrbuch des Pandektenrechts. Düsseldorf : Verlagshandlung von Julius Buddeus, 1862. Band 1.
11. Андріїв В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2012. 40 с.
12. Журавель В. І. Співвідношення індивідуальних та колективних форм захисту трудових прав працівників : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 430 с.
13. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2004. № 60-62. С. 16-19.
14. Гетьманцева Н. Д., Козуб І. Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 37-42.
15. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ : КНТ, 2008. 626 с.
16. Щербина В. І. Функції трудового права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2009. 32 с.
17. Гетьманцева Н. Д. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 60-65.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.10>

Булкат М. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач сектору претензійно-позовної роботи
департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду,
доцент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права
та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ТА ПРАКТИКИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено актуальним тенденціям розвитку наукових положень та практики у сфері адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права. Вказано, що методологічними положеннями становлення адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права є співвідношення держави та громадянського суспільства, їх дослідження не втрачає актуальності. Визначено, що тримають інтерес питання щодо розуміння адміністративної юстиції у західноєвропейській доктрині. Традиційний попит зберігають питання європеїзації адміністративної юстиції. Надзвичайного значення набуває тенденція розвитку доктрини адміністративного права у форматі розуміння співвідношення вітчизняної адміністративної юстиції (судочинства) та судового права. А також адміністративного процесуального права і перспектив формування адміністративного процедурного права. Актуальність зберігають дослідження поняття «адміністративна юстиція».

Визначено, що в практичній площині розуміння адміністративної юстиції в Україні розвивалось у напрямі адміністративного судочинства, значна кількість наукових досліджень у вітчизняній доктрині традиційно була звернена до вивчення поточних питань чинного законодавства. Важливим спрямування наукових пошуків залишається вивчення місця адміністративної юстиції в системі органів судової влади в концепті судової реформи. Не втрачає актуальності обговорення новел кожного етапу судової реформи, хоча науковці вказують на «агресивний динамізм» українського законодавства.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права розроблено значну кількість навчальної літератури з адміністративного судочинства та адміністративного процесуального права. У вищих школах запроваджені навчальні дисципліни «Адміністративне судочинство», «Адміністративне процесуальне право», «Адміністративний процес».

Значний пласт прикладних питань досліджується в адміністративно-процесуальній сфері. На вістрі обговорення залишається розмежування судової юрисдикції. Не втрачають актуальності дослідження електронного судочинства. У цьому контексті набувають актуальності кроссекторальні дослідження щодо безпеки даних. Тенденція вивчення практичних питань діджиталізації судочинства набирає обертів. Традиційно вона отримала крайні позиції обговорення, як і електронне урядування. Науковці обговорюють питання про можливість розуміння електронного судочинства не як форми, а як «нового суб'єкта» здійснення правосуддя.

В Україні показав ефективність інститут «зразкових справ», його вивчення продовжується. Окремим блоком актуальних питань залишається медіація. На вістрі обговорення перебуває судочинство, зокрема і адміністративне, під час війни. Новели та процесуальні питання активно вивчаються професійною спільнотою.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, адміністративне процесуальне право, адміністративний процес, електронне судочинство.

Bulkat M. S. Trends in the development of scientific provisions and practice in the field of administrative justice and administrative process law

Abstract. The article is devoted to current trends in the development of scientific provisions and practice in the field of administrative justice and administrative process law. It is indicated that the methodological provisions of the formation of administrative justice and administrative process law are the relationship between the state and civil society, their research does not lose its relevance. It has been determined that the questions regarding the understanding of administrative justice in the Western European doctrine are of interest. The issue of Europeanization of administrative justice maintains traditional demand. The tendency to develop the doctrine of administrative law in the format of understanding the relationship between domestic administrative justice (judiciary) and judicial law acquires extraordinary importance. As well as administrative process law and prospects for the formation of administrative procedural law. Research on the concept of “administrative justice” remains relevant.

It was determined that in the practical sphere, the understanding of administrative justice in Ukraine developed in the direction of administrative justice, a significant amount of scientific research in the national doctrine was traditionally directed to the study of current issues of current legislation. An important direction of scientific research remains the study of the place of administrative justice in the system of judicial authorities in the concept of judicial reform. The discussion of the novelties of each stage of judicial reform does not lose its relevance, although scientists point to the “aggressive dynamism” of Ukrainian legislation.

At the current stage of the development of administrative law, a significant amount of educational literature on administrative proceedings and administrative procedural law has been developed. Educational disciplines “Administrative justice”, “Administrative process law”, “Administrative process” have been introduced in higher schools.

A significant layer of applied issues is investigated in the administrative and procedural sphere. The demarcation of judicial jurisdiction remains at the forefront of the discussion. Research on electronic justice does not lose its relevance. In this context, cross-sectoral research on data security becomes relevant. The trend of studying practical issues of digitization of the judiciary is gaining momentum. Traditionally, it has received extreme positions in the discussion, as has e-governance. Scientists are discussing the possibility of understanding electronic justice not as a form, but as a “new subject” of the administration of justice.

In Ukraine, the institute of “exemplary cases” has shown its effectiveness, its study continues. Mediation remains a separate block of topical issues. At the forefront of the discussion is the judiciary, in particular the administrative one, during the war. Novels and procedural issues are actively studied by the professional community.

Key words: *administrative justice, administrative proceedings, administrative procedural law, administrative process, electronic proceedings.*

Вступ. Становлення адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права пройшло тернистий шлях від наукових підходів до практичної реалізації. Методологічними положеннями є співвідношення держави та громадянського суспільства. Вони вдало розроблені О. Скрипнюком [див., наприклад, 86; 87; 88]. Тоді як дослідження співвідношення діяльності органів судочинства та громадянського суспільства у вітчизняній доктрині було розпочато І. Марочкіним та продовжено у пізніші періоди, спочатку в окремих політологічних та соціологічних дослідженнях [див., наприклад, 19]. Пізніше відповідні питання були комплексно проаналізовані в працях С. Прилуцького [див., наприклад, 69]. Крім того, нині існує цілий пласт статейних викладів із цих питань [див., наприклад, 22; 23]. Їх вивчення не втрачає актуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У західноєвропейській доктрині розуміння поняття адміністративної юстиції не зведено до адміністративного судочинства. Так, Р. Куйбіда охарактеризував системи адміністративної юстиції [49]. Ю. Шемшученко визначив, що адміністративна юстиція – це «особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судом та іншими уповноваженими органами» [1, с. 47; 45, с. 15]. Наприклад, формування окремого структурного підрозділу в межах профільних органів. Так, у складі Комісії з цінних паперів і бірж США (англ. The United States Securities and Exchange Commission, SEC) – регуляторного агентства уряду США існує Офіс Адміністративних Суддів (Office of Administrative Law Judges) [108].

Традиційно виділяють три основних підходи до розуміння адміністративної юсти-

ції. Перший – особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судами та іншими спеціально вповноваженими державними органами [1, с. 47; 93, с. 218]. Другий підхід позиціонує адміністративну юстицію як самостійну галузь правосуддя, метою якого є вирішення судами спорів між громадянином і органом управління або між органами управління (так зване «адміністративне судочинство»). Третій – розглядає адміністративну юстицію не як особливий вид судочинства, а як систему спеціалізованих судів (судових підрозділів), які здійснюють адміністративне судочинство [32, с. 287]. М. Смокович вказав, що спільними для цих визначень є кілька загальних рис, зокрема юрисдикційний орган спеціально вповноважений на вирішення такої категорії спорів [89]. Адміністративна юстиція передбачає, що розгляд і вирішення адміністративних спорів відбувається з дотриманням процесуальної форми, причому може застосовуватися цивільно-процесуальна, адміністративно-процесуальна чи позасудова форми [2, с. 17].

Вітчизняні науковці свого часу вказали на правову обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні через формування адміністративних судів [див., наприклад, 4; 11; 62; 64; 65; 94]. Розробка її наукових положень продовжилась [див., наприклад, 5; 26; 37; 43; 44; 45; 57; 61; 82; 102].

Традиційний інтерес зберігають питання європеїзації адміністративної юстиції [див., наприклад, 42]. З цього приводу існує велика кількість наукових робіт. В. Крат та Р. Бабанли вказали, що на одному з нещодавніх спільних заходів, проведених між українським і латвійським верховними судами, голова Верховного суду Латвії ділився євроінтеграційним досвідом своєї держави. Його ключова думка зводилася до того, що інтеграція правової сфери, сфери правосуддя – це більше не про зміну законодавства, а про зміну мислення. Видається, що пізнати спосіб мислення європейців означає пізнати принципи та доктрини, на яких ґрунтується вирішення правових конфліктів у будь-якій сфері судочинства, й імплементувати таке мислення в право України [48].

Надзвичайного значення набуває тенденція розвитку доктрини адміністративного права у напрямі розуміння співвідношення вітчизняної адміністративної юстиції (судочинства) та судового права. А також адміністративного процесуального права і перспектив формування адміністративного процедурного права.

Актуальність зберігають дослідження поняття «адміністративна юстиція». М. Смокович вказав, що сутність адміністративної юстиції у її сучасному розумінні нерозривно пов'язана з філологічним тлумаченням складників цього феномену [89]. Науковці відмітили, що не лише традиційні для адміністративної юстиції справи «людина проти держави» складають масив адміністративного судочинства [95, с. 31]. Оновлення предмета адміністративного права детермінувало зміну розуміння адміністративної юстиції. Як справедливо вказали науковці, адміністративні суди розглядають і справи, де в якості позивача виступає держава, тим самим у межах адміністративного судочинства захищаються не лише інтереси особи, але інтереси держави, суспільства в цілому [104, с. 104].

У практичній площині розуміння адміністративної юстиції в Україні розвивалось у напрямі адміністративного судочинства: від концепції судово-правової реформи [73] і донині. 2005 р. прийнято Кодекс адміністративного судочинства України [див., наприклад, 35; 36]. Значна кількість наукових досліджень попереднього періоду розвитку доктрини була звернена до вивчення поточних питань чинного законодавства. З 2016 р. адміністративна юстиція закріплена на рівні Конституції: з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [39].

Важливим спрямуванням наукових пошуків залишається вивчення місця адміністративної юстиції в системі органів судової влади в концепті судової реформи. Результати опрацювання наукових аспектів щодо розвитку судочинства новітнього періоду наведено у монографії професора В. Бринцева «Судова влада (правосуддя). Підсумки реформ 1992–2003 рр. в Україні» та у науко-

вій праці В. Сердюк щодо судової реформи в Україні 1991–2004 рр. [83]. Організацію і розвиток судової системи України досліджено і у працях Р. Куйбіди [50; 51]. Крім того, існує надзвичайний пласт статейних викладів та матеріалів із цих питань [див., наприклад, 14; 15; 70; 103]. Питання становлення та здійснення адміністративного судочинства досліджували Ю. Георгієвський [20] та А. Руденко [79] з позицій адміністративного права, О. Свида в межах науки судоустрою [80]. Варто відмітити наукову працю О. Каплі щодо теорії та практики реалізації принципів адміністративного судочинства України [30].

Не втрачає актуальності обговорення новел кожного етапу судової реформи [див., наприклад, 16; 24; 25; 28; 34; 40; 41; 56; 59; 68; 81; 85; 92; 96; 97; 100; 101], хоча науковці іноді вказують на «агресивний динамізм» українського законодавства [84, с. 350].

На сучасному етапі розвитку адміністративного права розроблено значну кількість навчальної літератури з адміністративного судочинства [див, наприклад, 3; 7; 8; 9; 10] та адміністративного процесуального права [див., наприклад, 6; 38]. У вищих школах запроваджені навчальні дисципліни «Адміністративне судочинство» [див., наприклад, 54], «Адміністративне процесуальне право» [див., наприклад, 78], «Адміністративний процес» [див., наприклад, 58] тощо.

Значний пласт прикладних питань досліджується в адміністративно-процесуальній сфері. На вістрі обговорення залишається розмежування судової юрисдикції між адміністративним, цивільним і господарським судочинством.

Науковці вказують, що процес у вітчизняному адміністративному праві повинний бути один. Необхідно вдосконалювати адміністративно-процесуальну форму, її механізми, тобто законодавство про адміністративне судочинство. Адміністративісти традиційно не підтримують тих вчених, які стверджують про універсальність цивільно-процесуальної форми, тобто що будь-який правовий спір можливо вирішити в її межах [33]. Вказано на можливість вирішення цих питань через розмежування предмета і метода адміністративного права від інших галузей. Інші фахівці

заперечили такий підхід. На їх думку за предметом та методом правового регулювання натепер не можна відокремлювати галузі українського права в контексті судочинства [53, с. 36]. Дискусія триває.

Не втрачають актуальності дослідження практичних питань у процесуальній сфері. Науковці вказали на необхідність досліджень правової природи адміністративних договорів [60].

На вістрі обговорення залишається електронне судочинство. Створення дієвої системи інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів є гарантією безперервності та оперативності врегулювання публічно-правових спорів в цілому [75, с. 120]. Інформаційні технології стануть фундаментом судової системи, що призведе до радикальних позитивних змін у процесуальному праві та сфері захисту конституційних прав і свобод громадян [12]. Забезпечення дієвих інформаційних ресурсів адміністративного судочинства гарантує дотримання принципів гласності, відкритості та транспарентності розгляду та вирішення публічно-правових спорів [13, с. 359].

Основні рекомендації щодо впровадження електронної демократії викладені у Рекомендаціях КМ РЄ державам-членам [76; 77]. Науковці вказали, що системи «Електронний суд» діють у багатьох країнах у спосіб, що забезпечує функціонування моделей судового процесу без вчинення зайвих фізичних транзакцій [див., наприклад, 12; 42].

Ідея впровадження в Україні системи електронного судочинства не нова, проте фактичного розвитку вона набула із прийняттям у 2005 р. Закону України «Про доступ до судових рішень» [71]. На виконання його положень було прийнято Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [72]. М. Смокович підкреслив, що створення ефективної та якісної системи інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів є міжнародним стандартом захисту суб'єктивних публічних прав учасників суспільних правовідносин [90, с. 43].

Сьогодні ключовим елементом електронного судочинства є єдина телекомунікаційна система, одна з підсистем якої – «Електронний суд». Від початку її функціонування у 2013 р., науковці вказують, що реалізація проекту «Електронний суд» є одним із напрямів підвищення ефективності роботи правосуддя в Україні [52, с. 429]. Прогнози щодо швидкого переходу на електронну систему правосуддя досить невтішні. На думку розробників повний запуск ЄСІТС відбудеться у 2023 р. Звичайно, в даному аспекті важливу роль відіграє не швидкість, а якість. Науковці вказують, що недостатність наукових досліджень проблем електронного судочинства гальмує розвиток вітчизняного законодавства та практики [17, с. 8].

Карантинні заходи пришвидшили процес. У 2020 р. українськими судами було апробовано систему відеоконференцз'язку, яка має опцію ідентифікації особи. У цьому контексті набувають актуальності кроссекторальні дослідження щодо безпеки даних. В окремих країнах існують певні процесуальні способи захисту забезпечення конфіденційності персональних даних учасників судочинства. Тенденція вивчення практичних питань діджиталізації судочинства лише набирає оберти [див., наприклад, 52; 63]. Традиційно вона отримала крайні позиції обговорення, як і електронне урядування. Науковці обговорюють питання про можливість розуміння електронного судочинства не як форми, а як «нового суб'єкта» здійснення правосуддя. Тобто вирішення окремих категорій справ (можливо, малозначних) саме електронною програмою, розуміння електронного суду як програми, що вирішує справи.

У випадку розвитку цих положень прогнозують створення органів, які забезпечуватимуть ефективне та належне функціонування конкретної програми. Загалом вони можуть складатися з технічного апарату. У разі наукового обґрунтування зазначених положень та їх успішної практичної апробації держава прогнозовано отримає ряд переваг. Це і скорочення витрат, і усунення «особистісного» чинника, і подолання корупційних ризиків, і забезпечення своєчасного і законного розгляду справи. Разом із тим, варто розуміти,

що не усі категорії спорів можна систематизувати таким чином, щоб їх можна було вирішити «електронним суб'єктом судочинства» [18, с. 403].

Тим часом в Україні показав ефективність інститут «зразкових справ» [91]. Їх розроблено за прикладом «пілотних рішень», які приймає Європейський суд з прав людини. Крім того, узагальнююче, систематизуюче, роз'яснювальне значення мають постанови Пленуму Верховного Суду. Вивчення ефективності їх використання не втрачає актуальності [див., наприклад, 67].

Окремим блоком актуальних питань залишається медіація. В Україні порівняно нещодавно розпочато роботу з наукового обґрунтування запровадження інституту медіації. У цьому контексті можна відмітити дослідження процедури присудової медіації [21], становлення інституту медіації [46; 47], імплементації процедури медіації в українське законодавство [105].

Як зазначають науковці, запровадження інституту медіації в різних державах відбувається у відмінний спосіб [106, с. 79]. Залежно від того, хто виступає в ролі медіатора, фахівці виокремлюють наступні «моделі» медіації: судову, адвокатську, нотаріальну, професійну [107].

В Україні перші спроби створити підґрунтя для інституціоналізації практики медіації були зроблені ще під час радянської окупації [31, с. 5]. Найбільшу активізацію апробації судової медіації відмічено протягом останніх років. Як зазначають фахівці, ще 2009 р. Український центр медіації відпрацьовував систему передачі справ на медіацію в судах [31, с. 8]. Варто відмітити, що процедури щодо врегулювання спору за участю судді були запроваджені нормами процесуального законодавства України. Водночас формулювання, використані законодавцем, викликали ряд спірних питань [55, с. 174]. Одні вважають врегулювання спору за участю судді «присудовою медіацією». За їх твердженням присудова медіація є самостійною моделлю медіації, яка інтегрована в судову систему країни [21, с. 85]. Інші науковці не вважають врегулювання спору за участю судді медіацією взагалі. На думку Л. Романадзе, це самостійна

процедура, яка не має нічого спільного з класичною фасилітаційною моделлю медіації, інститут врегулювання спору за участю судді слід розглядати як «гібридну примирювальну процедуру» в українській практиці, що не є медіацією. Натомість третя група науковців зазначили про необхідність розвитку одразу трьох основних моделей медіації [66, с. 53].

Залежно від моделі медіації, повноважень та рівня відповідальності суб'єкта-носія медіаційних повноважень (очевидно, що у судді-медіатора та приватного медіатора вони відрізняються) учасники (сторони) медіації отримують відмінні результати. У першому випадку це урегулювання спору державним органом (судом) у спосіб медіації. У другому – врегулювання спору (конфлікту) за допомогою медіації як інституту громадянського суспільства. Натепер в Україні прийнято Закон України «Про медіацію» [74], його новели прокоментовано провідними галузевими фахівцями [див., наприклад, 27].

На вістрі обговорення залишається судочинство, зокрема і адміністративне, під час війни. Новели та процесуальні питання активно вивчаються професійною спільнотою [див., наприклад, 29; 98; 99].

Висновки. Методологічними положеннями становлення адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права є співвідношення держави та громадянського суспільства, їх дослідження не втрачає актуальності. Тримають інтерес питання щодо розуміння адміністративної юстиції у західноєвропейській доктрині. Традиційний попит зберігають питання європеїзації адміністративної юстиції. Надзвичайного значення набуває тенденція розвитку доктрини адміністративного права у форматі розуміння співвідношення вітчизняної адміністративної юстиції (судочинства) та судового права. А також адміністративного процесуального права і перспектив формування адміністративного процедурного права. Актуальність зберігають дослідження поняття «адміністративна юстиція».

У практичній площині розуміння адміністративної юстиції в Україні розвивалось у напрямі адміністративного судочинства, значна кількість наукових досліджень у вітчизняній доктрині традиційно була звернена до вивчення поточних питань чинного законодавства. Важливим спрямування наукових пошуків залишається вивчення місця адміністративної юстиції в системі органів судової влади в концепті судової реформи. Не втрачає актуальності обговорення новел кожного етапу судової реформи, хоча науковці вказують на «агресивний динамізм» українського законодавства.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права розроблено значну кількість навчальної літератури з адміністративного судочинства та адміністративного процесуального права. У вищих школах запроваджені навчальні дисципліни «Адміністративне судочинство», «Адміністративне процесуальне право», «Адміністративний процес».

Значний пласт прикладних питань досліджується в адміністративно-процесуальній сфері. На вістрі обговорення залишається розмежування судової юрисдикції. Не втрачають актуальності дослідження електронного судочинства. У цьому контексті набувають актуальності кроссекторальні дослідження щодо безпеки даних. Тенденція вивчення практичних питань діджиталізації судочинства набирає обертів. Традиційно вона отримала крайні позиції обговорення, як і електронне урядування. Науковці обговорюють питання про можливість розуміння електронного судочинства не як форми, а як «нового суб'єкта» здійснення правосуддя.

В Україні показав ефективність інститут «зразкових справ», його вивчення продовжується. Окремим блоком актуальних питань залишається медіація. На вістрі обговорення перебуває судочинство, зокрема і адміністративне, під час війни. Новели та процесуальні питання активно вивчаються професійною спільнотою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративна юстиція / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. Енциклопедія. 1998. Т. 1. 672 с. С. 47.
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді: за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ: Істина. 2007. 608 с.

3. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство: Навчальний посібник / За заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. К.: Істина. 2007. 152 с.
4. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. К.: Факт. 2003. 146 с.
5. Адміністративна юстиція: проблеми та перспективи запровадження в Україні: Матеріали адміністративної науково-практичної конференції (м. Київ, 29–30 листопада 2002 р.) / Верховний Суд України, Центр політико-правових реформ. К. 2002. 320 с.
6. Адміністративне процесуальне право: навч. посіб. / Т. П. Мінка, С. М. Алфьоров, О. М. Обушенко та ін.; за заг. ред. Т. П. Мінки. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2013. 368 с.
7. Адміністративне судочинство: навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. П. Рябченко. 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2014. 304 с.
8. Адміністративне судочинство України: підручник / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін.; за заг. ред. О. М. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер. 2009. 672 с.
9. Адміністративне судочинство: Методичні матеріали / О. В. Кузьменко, М. В. Лошицький К.: Нац. акад. внутр. справ. 2012. 16 с.
10. Адміністративне судочинство: підручник / Т. О. Коломоєць (заг. ред.). К.: Істина. 2009. 344 с.
11. Битяк Ю. П. Адміністративна юстиція і права людини. Проблеми законності. Вип. 42. Х. 2001. С. 113–119.
12. Білоус В. В. Інноваційні напрямки інформатизації судочинства. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Trsek/2011_11/Bilous.pdf. (дата звернення: 25.07.2023).
13. Блінова Г. О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя. ЗНУ. 2019. 545 с.
14. Бойко В. Ф. «Мала» судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи. Навч. посіб. К.: МАУП. 2002. 72 с.
15. Бойко В. Ф. Судова реформи в Україні: стан і перспективи: навч. посіб. К.: МАУП. 2004. 172 с.
16. Бондар Г. Л. Судова реформа в Україні (2018 р.): проблеми та здобутки. Публічне управління та регіональний розвиток. 2018. № 2. С. 238–259.
17. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Х.: Право. 2016. 72 с.
18. Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2018. 504 с.
19. Вінокурова Л. В. Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2009. 24 с.
20. Георгієвський Ю. В. Адміністративна юстиція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2004. 19 с.
21. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів. 2016. 250 с.
22. Гриценко І. С. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 241–249.
23. Денищук Ж. Судова влада: її місце і роль у суспільстві. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 8. С. 29–30.
24. Долежан В. В. Судова реформа і раціоналізація судової системи України. 2011. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Долежан-Судова-реформа-і-судова-система.pdf> (дата звернення: 28.06.2023).
25. Живова Ю. В., Лісніченко В. О. Судова реформа 2016: точка відліку кардинальних змін. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/196.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
26. Жушман М. Генезис і сучасний стан адміністративної юстиції України. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2016. № 8 (246). С. 105–109.
27. Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар. Станом на 1 квітня 2023 р. / за заг. ред. Кармази О. О., Федоренко Т. В., Ізуїти П. О. К.: Талком. 2023. 241 с.
28. Зеленко І. П. Дискусійні питання правотворчості на черговому етапі судової реформи. Наукові записки. Серія: Право. 2020. Вип. 8. С. 9–13.

29. Іверчук Н. Судочинство та війна: як працюють суди. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sudochinstvo-ta-viyna-yak-pracyuyut-sudi.html> (дата звернення: 25.08.2023).
30. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ. 2018. 36 с.
31. Кисельова Т. Програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України» в рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Київ. 2017.
32. Кіреєв Д. В. Адміністративна юстиція: сучасні підходи до визначення. *Форум права*. 2012. № 33. С. 287–291. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012_3/12kdvpdv.pdf (дата звернення: 26.05.2023).
33. Коваленко Л. П. Деякі проблеми адміністративного права як галузі права / Сучасні проблеми адміністративного права та процесу: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків. 2017. 295 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20(3).pdf) (дата звернення: 26.05.2023).
34. Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/370-Текст%20статті-712-1-10-20210206.pdf> (дата звернення: 28.06.2023).
35. Кодекс адміністративного судочинства України в схемах / Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко, Г. О. Пономаренко та ін.; за ред. Т. Комзюка. Х.: Юстініан. 2008. 654 с.
36. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. К.: Книга для бізнесу. 2007. Т. 1. 552 с.
37. Колпаков В. К. Правова природа адміністративного судочинства. *Юридична Україна*. 2020. № 1. С. 60–62.
38. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посіб. К.: Прецедент. 2007. 531 с.
39. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.05.2023).
40. Короленко М. П., Тимченко Г. П. Судова влада, правосуддя та проблеми реформування судової системи в Україні. Судова апеляція. 2006. № 2. С. 23–34.
41. Кравченко М. О. До питання судової реформи у 2022 році. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_1/29.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
42. Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова Європейської інтеграції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів. 2015. 2017 с.
43. Кравчук В. Адміністративна юстиція в контексті конституційної реформи. *Право України*. Київ. 2016. № 2. С. 45–49.
44. Кравчук В. М. Адміністративна юстиція і адміністративне судочинство: співвідношення з адміністративним процесом, процесуально-правова регламентація, перспективи розвитку. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153577778.pdf> (дата звернення: 24.08.2023).
45. Кравчук Т. О. Становлення, розвиток і завдання адміністративної юстиції в Україні та в деяких зарубіжних країнах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. Вип. 8. С. 15–25.
46. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Одеський регіональний ін-т державного управління Національна академія державного управління при Президенті України. Одеса. 2017. 20 с.
47. Красіловська З. Теоретичні основи медіації як альтернативного способу вирішення спорів: поняття, види, принципи. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/apdyo_2013_3_5.pdf (дата звернення: 20.08.2023).
48. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/> (дата звернення: 28.06.2023).
49. Куйбіда Р. О. Адміністративна юстиція / Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адміністративна_юстиція (дата звернення: 24.08.2023).
50. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ. 2006. 20 с.

51. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка. 2004. 288 с.
52. Логінова Н. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. № 72. 2014. С 429–435.
53. Мельник Р. С. Новий погляд на «вічну» проблему: предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 33–53.
54. Миронюк Р. В. Конспект лекцій з дисципліни «Адміністративне судочинство». Дніпро. 2016. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/12.1.pdf> (дата звернення: 26.05.2023).
55. Можайкіна О. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 2. С. 174–180.
56. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2. С. 151–157.
57. Муза О. В. Адміністративна юстиція в Україні: стан та перспективи розвитку. Київ: Четверта хвиля. 2011. 136 с.
58. Навчальна програма навчальної дисципліни «Адміністративний процес». Національний авіаційний університет Юридичний інститут. 2011. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/23312/2/01_%D0%90%D0%9F%D1%81_%D0%9D%D0%9F.doc (дата звернення: 26.05.2023).
59. Назаров В. В. Судова реформа в Україні: новації та проблеми її запровадження. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 59–64.
60. Настюк В. Актуальні проблеми адміністративного процесу / Сучасні проблеми адміністративного права та процесу: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків. 2017. 295 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20(3).pdf) (дата звернення: 26.05.2023).
61. Параниця С. П., Войта Я. М. Адміністративна юстиція в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. С. 40–45.
62. Пасенюк О. М. Перспективи розвитку адміністративної юстиції в Україні. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2003. № 9. С. 14–23.
63. Паскар А. Л. «Електронний суд» – новітній засіб забезпечення доступу до правосуддя. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. № 682. 2013. С. 70–75.
64. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. 208 с.
65. Полешко А. Перспективи запровадження в Україні адміністративної юстиції (з адміністративної конференції). *Право України*. 2003. № 1. С. 11–13.
66. Поліщук М. Я. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн. Судова та слідча практика в Україні. 2016. Вип. 2. С. 52–56.
67. Попов О. І. Інститут розгляду зразкових справ як процесуальний інструмент забезпечення єдності судової практики. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/273925-Article%20Text-653027-1-10-20230629.pdf> (дата звернення: 26.08.2023).
68. Прилуцький С. В. Концептуальні підходи до реформування судової влади України. *Право України*. 2015. № 11. С. 106–112.
69. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 36 с.
70. Прилуцький С. В. Судова влада: шлях боротьби за незалежність. *Вісник Центру суддівських студій*. 2007. № 10. С. 11–20.
71. Про доступ до судових рішень: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 27.06.2023).
72. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 27.06.2023).
73. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. С. 426.

74. Про медіацію: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
75. Пчелін В. Правові засади інформаційного забезпечення адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. 2016. С. 120–124.
76. Рекомендації CM/Rec (2009) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 18.02.2009 р. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 26.06.2023).
77. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 28.02.2001 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf (дата звернення: 26.06.2023).
78. Робоча програма навчальної дисципліни «адміністративне процесуальне право». Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка Навчально-науковий інститут історії та соціо-гуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. 2021. URL: <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/admin.-proces-21-22.pdf> (дата звернення: 26.05.2023).
79. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2006. 22 с.
80. Свида О. Г. Адміністративні суди в Україні: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2008. 16 с.
81. Святоцький О. Судова влада в Україні: актуальні питання реформування. *Право України*. 2010. № 5. С. 30–39.
82. Сергейчук О. Адміністративна юстиція в аспекті забезпечення законності в державному управлінні. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 3. С. 30–45.
83. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991 – 2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 23 с.
84. Сичов Б. Р., Щербанюк О. В. Приватизація правосуддя в Україні або «парадокс процесуального безумства» / Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ: Видавництво ВАІТЕ. 2020. 356 с. С. 350–352.
85. Сіренко В. Ф. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4–13.
86. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації: монографія. Київ: Академія правових наук України. 2005. 167 с.
87. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2000. 600 с.
88. Скрипнюк О. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні: монографія. Київ: Хрещатик. 1995. 216 с.
89. Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. 2021. URL: http://pp-law.in.ua/archive/1_2021/10.pdf (дата звернення: 26.05.2023).
90. Смокович М. І. Електронне судочинство в Україні / Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ: Видавництво ВАІТЕ. 2020. 356 с. С. 43–47.
91. Становлення та розвиток інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві. Верховний Суд. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-DYtawe5urU> (дата звернення: 26.08.2023).
92. Стефанчук М. М. Реформування системи правосуддя в Україні: сучасні виклики / Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ: Видавництво ВАІТЕ. 2020. 356 с. С. 47–51.
93. Стефанюк В. С. Адміністративна юстиція як провідна форма судового захисту прав громадян / Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Вид. дім «Ін-Юре». 2002. 668 с.
94. Стефанюк В. С. Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Київський національний унів. ім. Тараса Шевченка. К. 2000. 20 с.
95. Стеценко С. Г. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. Відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 26–32.

96. Стоянова Т. А. Щодо виключної юрисдикції суду та її поширення на всі правовідносини в світлі судової реформи. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3688/Stoyanova%20Chodo.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 28.06.2023).
97. Судова реформа: як громадяни можуть зробити її успішною / Р. Куйбіда, О. Лебедь, Р. Ліхачов, О. Трубенкова; за заг. ред. Р. Куйбіда. К.: ФОП Москаленко О.М. 2018. 62 с.
98. Судочинство в умовах війни. URL: <https://law-in-war.org/sudochynstvo-v-umovah-vijny/> (дата звернення: 25.08.2023).
99. Судочинство під час війни: які зміни передбачено ухваленим Законом (проектом 7315). URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/212847_sudochinstvo-pd-chas-vyni-yak-zmni-peredbacheno-ukhvalenim-zakonom-proektom-7315 (дата звернення: 25.08.2023).
100. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа: матриця: перезавантаження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. С. 116–122.
101. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія. К.: Алерта. 2016. 428 с.
102. Христинченко Н. П. Запровадження адміністративної юстиції в Україні. *Форум права*. 2010. Вип. 2. С. 559–563.
103. Штогун С. Г. Судова реформа: крок вперед – два назад. 2005. URL: https://eprints.oa.edu.ua/2050/1/SUDOVA_REFORMA_KROK_VPERED.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
104. Щавінський В. Р. Держава як позивач в адміністративному процесі: сутність та відповідність природі адміністративної юстиції. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 103–108.
105. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2016. 20 с.
106. Ясиновський І. Г. Компетентнісні характеристики медіатора: теоретико-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5(2). С. 79–83.
107. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинених країнах. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Naukovij_jurnal/2014/statji_n4-33_2014/20.PDF (дата звернення: 20.08.2023).
108. Office of Administrative Law Judges: веб-сайт. URL: <https://www.sec.gov/page/aljsectionlanding> (дата звернення: 25.07.2023).

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.11>

Кичинська А. О.,
магістр права, помічник адвоката

АКТИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (ACQUIS ЕС) В СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню впливу актів права Європейського Союзу (ACQUIS ЕС) на сферу публічних фінансів в Україні та процесу їх впровадження (імплементатії) у національне законодавство. У статті розглянуто структуру та склад актів права ЕС, визначено процес адаптації та імплементатії актів права ЕС у національне законодавство України, здійснено оцінку впливу актів права ЕС на функціонування та розвиток публічних фінансів в Україні.

Результати дослідження сприятимуть кращому розумінню впливу європейського досвіду на українську систему публічних фінансів, а також визначенню можливих шляхів подальшого розвитку та гармонізації національного законодавства в цій сфері з вимогами Європейського Союзу.

Визначено, що мета актів права ЕС полягає в створенні єдиної регуляторної та юридичної системи для країн-членів ЕС, а головні цілі включають:

1. Забезпечення єдності внутрішнього ринку, так як акти права ЕС сприяють вільному руху товарів, послуг, капіталу та осіб всередині єдиного європейського ринку. Це сприяє створенню сприятливого середовища для підприємств і споживачів.
2. Зміцнення прав людини, враховуючи те, що ЕС встановлює норми та стандарти, спрямовані на захист прав людини та громадянських свобод в усіх країнах-членах.
3. Підтримка екологічної сталості, яка реалізується в тому, що акти ЕС включають в себе правила та норми, спрямовані на захист навколишнього середовища та збереження природних ресурсів.
4. Регулювання економічних відносин, адже ЕС регулює фінансовий сектор, конкуренцію, торгівлю, інвестиції і інші економічні аспекти з метою забезпечення стабільності та зростання.
5. Зміцнення політичної та соціальної співпраці, так як ЕС сприяє співпраці між країнами-членами у сферах міжнародних відносин, безпеки, освіти, культури та інших суспільних аспектах.

Акти права ЕС служать як інструмент для досягнення цих стратегічних цілей та забезпечення єдності та співпраці між країнами-членами Європейського Союзу, а тому їх імплементатія країною-перетендентом на вступ має вкрай велике значення.

Ключові слова: акти права ЕС, *acquis ЕС*, Європейський союз, публічні фінанси, бюджет, податки, публічні закупівлі.

Kuchynska A. O. Legal acts of the European Union (EU ACQUIS) in the field of public finance and their implementation in the legislation of Ukraine

Abstract. The scientific article is devoted to the study of the impact of legal acts of the European Union (EU ACQUIS) on the sphere of public finance in Ukraine and the process of their introduction (implementation) into national legislation. The article examines the structure and composition of EU legal acts, defines the process of adaptation and implementation of EU legal acts into the national legislation of Ukraine, evaluates the impact of EU legal acts on the functioning and development of public finances in Ukraine.

The results of the study will contribute to a better understanding of the impact of European experience on the Ukrainian public finance system, as well as to the determination of possible ways of further development and harmonization of national legislation in this area with the requirements of the European Union.

It was determined that the purpose of EU legal acts is to create a single regulatory and legal system for EU member states, and the main goals include:

1. Ensuring the unity of the internal market, as EU legal acts promote the free movement of goods, services, capital and persons within the single European market. This contributes to the creation of a favorable environment for enterprises and consumers.
2. Strengthening human rights, given that the EU establishes norms and standards aimed at protecting human rights and civil liberties in all member states.
3. Support of environmental sustainability, which is realized in the fact that EU acts include rules and regulations aimed at protecting the environment and preserving natural resources.
4. Regulation of economic relations, because the EU regulates the financial sector, competition, trade, investment and other economic aspects in order to ensure stability and growth.

5. Strengthening political and social cooperation, as the EU promotes cooperation between member countries in the spheres of international relations, security, education, culture and other social aspects.

Acts of EU law serve as a tool for achieving these strategic goals and ensuring unity and cooperation between the member states of the European Union, and therefore their implementation by a candidate country for accession is extremely important.

Key words: *EU legal acts, EU acquis, European Union, public finances, budget, taxes, public procurement.*

Постановка проблеми. Україна веде процес європейської інтеграції, і однією зі складових цього процесу є гармонізація національного законодавства з актами права Європейського Союзу в різних галузях, включаючи сферу публічних фінансів. Однак імплементація актів права ЄС у цій сфері зіштовхується з рядом серйозних та складних проблем, які потребують аналізу та вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання імплементації актів права ЄС в сфері публічних фінансів у законодавство України присвячені роботи таких вітчизняних правників як О. Пугаченко, В. Муравйов, Н. Мушак, С. Павлюка, А. Сібекіна та інших.

Мета наукової статті полягає в глибокому аналізі впливу та імплементації актів права ЄС в сфері публічних фінансів України з метою розкриття можливих викликів та надання практичних рекомендацій для подальшого розвитку та гармонізації законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. *Acquis communautaire*, *Union acquis*, *Community acquis*, або просто *acquis* (далі – «акти права ЄС») походить від французької мови та у перекладі означає «надбання співдружності». За визначенням Європейської Комісії «*acquis* Європейського Союзу» – це сукупність спільних норм та зобов'язань, що утворюють загальний корпус законодавства Європейського союзу (далі – «ЄС») та інтегруються у правові системи країн-членів ЄС [1]. Перше згадування цього терміну зафіксоване у Шенгенській угоді 1985 року для опису законів, а сама дефініція була застосована в Амстердамському договорі 1997 року по відношенню до сукупності законодавства ЄС [2].

Акти права ЄС на даний момент включають в себе:

- зміст, принципи та політичні цілі договорів ЄС;
- законодавство, що було прийняте для застосування цих договорів, і прецедентне право, розроблене судовими установами ЄС;
- рішення Європейського Суду з питань тлумачення і застосування законодавства ЄС;
- декларації та резолюції, ухвалені ЄС;
- заходи у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, внутрішніх справ та юстиції;
- міжнародні угоди, укладені ЄС, які стосуються різних аспектів європейської інтеграції.

Країни-кандидати (заявники) повинні прийняти акти права ЄС, перш ніж вони зможуть приєднатися до європейської спільноти, задля забезпечення єдності правил і стандартів у всьому ЄС. Відступи від встановлених правил надаються лише за виняткових обставин і мають доволі обмежений обсяг [3].

Отже, мета актів права ЄС полягає в створенні єдиної регуляторної та юридичної системи для країн-членів ЄС, а головні цілі включають:

1. Забезпечення єдності внутрішнього ринку, так як акти права ЄС сприяють вільному руху товарів, послуг, капіталу та осіб всередині єдиного європейського ринку. Це сприяє створенню сприятливого середовища для підприємств і споживачів.

2. Зміцнення прав людини, враховуючи те, що ЄС встановлює норми та стандарти, спрямовані на захист прав людини та громадянських свобод в усіх країнах-членах.

3. Підтримка екологічної сталості, яка реалізується в тому, що акти ЄС включають в себе правила та норми, спрямовані на захист навколишнього середовища та збереження природних ресурсів.

4. Регулювання економічних відносин, адже ЄС регулює фінансовий сектор, конкуренцію, торгівлю, інвестиції і інші економічні

аспекти з метою забезпечення стабільності та зростання.

5. Зміцнення політичної та соціальної співпраці, так як ЄС сприяє співпраці між країнами-членами у сферах міжнародних відносин, безпеки, освіти, культури та інших суспільних аспектах.

Отже, акти права ЄС служать як інструмент для досягнення цих стратегічних цілей та забезпечення єдності та співпраці між країнами-членами Європейського Союзу, а тому їх імплементація країною-перетендентом на вступ має вкрай велике значення.

Станом на дату написання статті акти права ЄС налічують понад 150 000 сторінок законодавчих актів, які були ухвалені протягом понад півстоліття існування Європейського Союзу. Вони структуровані у 6 головних кластерах, які поділяються на 35 глав за тематикою. Ці головні глави охоплюють різні аспекти і політичні сфери, зокрема:

- Перший кластер стосується основних прав і свобод.
- Другий – охоплює внутрішній ринок.
- Третій кластер об'єднує питання конкурентоспроможності і інклюзивного зростання.
- Четвертий кластер включає «зелений» порядок денний і сталий розвиток.
- П'ятий кластер охоплює ресурси, сільське господарство і єдність.
- Шостий – відноситься до зовнішніх відносин [4, с. 350].

Ця структура допомагає краще організувати та зрозуміти акти ЄС, які визначають норми та стандарти для країн-членів Європейського Союзу у багатьох сферах діяльності.

До сфери публічних фінансів мають застосовуватись, зокрема, норми таких глав:

1. П'ята глава містить в собі положення з питань публічних закупівель, а саме принципи та правила недискримінації, прозорості, вільної конкуренції та функцій спеціальних органів.
2. Шістнадцята глава присвячена оподаткуванню та встановлює порядок стягування прямих та непрямих податків.
3. Тридцять друга глава врегульовує процес фінансового контролю та передбачає потребу прийняття міжнародних стандартів

та обмежень з цього питання. Основний принцип внутрішнього державного фінансового контролю – децентралізованого управління (існування прозорих та ефективних систем управління).

4. Тридцять третя глава присвячена бюджетній та фінансовій політиці, зокрема обов'язковим платежам держав-членів ЄС [5].

21 березня 2014 року та 27 червня 2014 року стали історичними днями в історії євроінтеграційного шляху України. Саме в ці дні було підписано політичну та економічні частини Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Вже 23 червня 2022 року лідери 27 держав-членів Європейського Союзу надали Україні статус кандидата на членство у ЄС. Але, отримання статусу кандидата на приєднання до Європейського Союзу є лише першим кроком, оскільки Україні необхідно здійснити ряд реформ та привести українське законодавство у відповідність із стандартами Європейського Союзу.

Адаптація законодавства України проводиться у декілька етапів:

1. Визначення актів ЄС, які встановлюють норми для правових відносин у конкретній сфері.
2. Переклад цих актів на українську мову.
3. Проведення обширного аналізу та порівняння регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в Європейському Союзі.
4. Розроблення конкретних рекомендацій щодо узгодження законодавства України із актами ЄС.
5. Проведення соціального, економічного та політичного аналізу можливих наслідків реалізації цих рекомендацій.
6. Визначення конкретного переліку законопроектів для внесення змін.
7. Підготовка проектів законів та інших нормативно-правових актів, включених до цього переліку, і їх прийняття.
8. Моніторинг впровадження законодавства України, щоб переконатися, що воно відповідає актам ЄС [6, с. 56].

Важливою частиною адаптації законодавства є перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, щоб уникнути прийняття законодавства, яке протирічить актам ЄС.

Розглядаючи стан адаптації вітчизняного законодавства до норм ЄС у сфері публічних фінансів варто зазначити, що при його проведеному законодавець зіштовхнувся із рядом проблем в тій чи іншій сфері.

Так, існує певна проблематика в податковій сфері, так як вона на сьогодні вимагає багато уваги до деталей та гармонізації. Система ПДВ в ЄС суттєво відрізняється від тієї, що діє в Україні, тому процес адаптації не може обмежуватися простим копіюванням європейських норм у наше законодавство. Він вимагає глибокого аналізу і значного перехідного періоду для розуміння та впровадження [7].

Податкова політика ЄС розглядається як суміш двох компонентів: прямого оподаткування, яке підпадає під відповідальність держав-членів і залишається в їх компетенції, і непрямого оподаткування, яке впливає на вільний рух товарів і надання послуг на одному спільному ринку. Крім того, існують правила адміністративної співпраці, які забезпечують належне функціонування системи оподаткування. Україна вже включила до свого національного законодавства певні всесвітні і, відповідно, європейські стандарти в області оподаткування для боротьби з ухиленням від сплати податків і уникненням подвійного оподаткування. Важливо відзначити, що європейське законодавство у цій галузі більш вимогливе, і потребує подальшої імплементації, наприклад, введення Директиви щодо механізмів вирішення податкових спорів у Європейському Союзі. Адаптація податкового законодавства України у відповідності до європейських стандартів – це лише один аспект. Також необхідно розширювати адміністративні можливості податкової адміністрації для ефективного застосування цих норм. Додатково, треба впровадити інформаційні технологічні рішення. Наприклад, Державна податкова служба України повинна бути підключена до таких систем, наприклад як Спеціальна захи-

щена мережа CCN/CSI (інформаційна платформа для обміну податковою інформацією між відповідними органами ЄС), Система обміну інформацією про ПДВ, відома як VIES (використовується для перевірки ідентифікаційних номерів платників ПДВ, які мають реєстрацію у ЄС і здійснюють міжнародні операції), Система контролю за переміщенням акцизних товарів (EMCS) (служить для нагляду за переміщенням акцизних товарів, таких як алкоголь, тютюн та енергоносії (використовується понад 100 тисячами економічних операторів і є важливим інструментом для обміну інформацією та співпраці між країнами-членами ЄС) та інші [8].

Проблемним питанням залишається і акцизна політика, адже її розробка стоїть перед важливим завданням, яке вимагає досягнення балансу між охороною здоров'я, інтеграцією до ЄС і забезпеченням доходів державного бюджету. Наразі ця політика є нестабільною, складною і непередбачуваною, і супроводжується великим обсягом нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні. З цього приводу, важливо розглянути можливість зменшення податкового навантаження на тютюнові вироби, включаючи впровадження різних рівнів акцизу в залежності від ступеня ризику для здоров'я споживачів, аналогічно до практики країн-членів ЄС [9].

На думку Т. Кошук з якою ми погоджуємось, для зменшення відмінностей між правилами оподаткування тютюнових виробів у Податковому кодексі України і директивами ЄС, необхідно вжити наступних заходів:

- Провести класифікацію цієї категорії підакцизних товарів на дві групи: «гармонізовані» і «негармонізовані».
- Скасувати оподаткування акцизним податком продажу цих товарів через роздрібну торговельну мережу.

Ці заходи спрямовані на вирівнювання законодавства України із вимогами Європейського Союзу щодо оподаткування тютюнових виробів [10, с. 105-106].

Висновки. Дослідження підтверджує, що акти права ЄС мають значущий вплив на систему управління публічними фінансами в Україні, спонукаючи до гармонізації та

покращення фінансових процесів у відповідності до європейських стандартів. Проте, існують низка труднощі в процесі імплементації актів права ЄС, які проявляються, наприклад, у проблематиці щодо неузгодженості дій органів виконавчої влади в галузі адаптації, оскільки відсутній механізм контролю Верховної Ради щодо відповідності українського законодавства та законопроектів вимогам

та положенням законодавства ЄС, а також у значній відмінності моделей податкової політики в Україні та Європі. Подальший розвиток публічних фінансів в Україні має включати в себе необхідність підтримки установ, які займаються імплементацією актів права ЄС, а також забезпечення постійного моніторингу та оцінки впливу цього процесу на національну економіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. European Commission. Acquis. Official web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/acquis.html>
2. Official Journal of the European Communities. Treaty of Amsterdam. Official web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT>
3. Acquis. An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/acquis.html>
4. Діп І.О. Основні характеристики «Acquis communautaire» Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 78: частина 2, 2023. С. 348-355
5. European Commission. Treaty on the Functioning of the European Union. Official EN Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT>
6. Пугаченко, О. Б. Імплементація національного законодавства у частині реформування бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності згідно вимог ЄС в умовах глобалізації та євроінтеграції України. *Modern foundations of economics, management and tourism: collective monograph*. Boston: Primedia eLaunch, 2022. Chapter 1.3 P. 53–85.
7. Гармонізація податкового законодавства України та ЄС: як хочуть змінити систему ПДВ. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/garmonizaciyi-podatkovogo-zakonodavstva-ukrayini-ta-yes>
8. Податкові зміни, що необхідні Україні для вступу в ЄС. URL: https://biz.ligazakon.net/news/212565_podatkov-zmni-shcho-neobkhdn-ukran-dlya-vstupu-v-s
9. Чи наближаються Україна та Молдова до ЄС: нюанси податкового законодавства країн. URL: <https://www.unian.ua/world/chi-nablizhayutsya-ukrajina-ta-moldova-do-yes-nyuansi-podatkovogo-zakonodavstva-krajin-12384570.html>
10. Коцук Т.В. Реформування акцизного податку з тютюнових виробів в Україні в контексті імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. *Економічний вісник*. Серія «Фінанси, облік, оподаткування». 2019. Вип. 3. С. 99–109.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.12>

Кузьменко О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Чорна В. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Островський С. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактики та тактико-спеціальний підготовки
факультету службово-бойової діяльності
Київського інституту Національної гвардії України

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗА РАХУНОК МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Анотація. В мовах децентралізації влади, одним з вагомих суб'єктів публічної адміністрації, який наділений правами та обов'язками щодо відновлення та охорони навколишнього природного середовища є місцеві ради. Саме вони мають забезпечити передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави. На територіях, на яких введено воєнний стан, також можуть утворюватися тимчасові державні органи, а саме військові адміністрації, задля забезпечення дії Конституції та законів України, функціонування зазначених тимчасових державних органів не припиняє діяльність органів місцевого самоврядування. Фінансується діяльність місцевих рад завдяки місцевим бюджетам. Основними надходженнями до місцевих бюджетів є податки, трансферти та доходи з власних джерел, що передбачено Бюджетним кодексом України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». В умовах воєнного стану низка територій зазнала втрат та значних пошкоджень у зв'язку з тим, що є прифронтовими, на цій території зменшилась кількість підприємств, або зникли взагалі, саме тому ці місцеві громади потребують значної кількості коштів на відновлення як територій, так і інфраструктури. Тобто сьогодні місцеві ради мають різне фінансове забезпечення, стан територій наявність існування бізнесу, який сплачує податки до місцевого бюджету. Одним з обов'язків місцевих рад є охорона навколишнього природного середовища в межах власних територій. Треба зазначити, що сьогодні від військових дій постраждало 812 природоохоронних зон, загальна площа яких становить майже мільйон гектарів або 20% від загальної площі всіх заповідних територій України. Найбільше зазнали шкоди території, які знаходяться під окупацією та ті, на яких проходили бойові дії. Під загрозою знищення опинились 16 Рамсарських об'єктів (водно-болотні угіддя міжнародного значення), близько 160 територій Смарагдової мережі (мережа природоохоронних територій, створена задля збереження видів, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні) та два біосферні заповідники[1]. Частина національних природних парків знаходиться на межі гуманітарної катастрофи. Зазначені пошкодження повинні бути відновлені державою за допомогою місцевого самоврядування за допомогою державного фінансування та коштів місцевих бюджетів.

Ключові слова: *місцеві ради, місцеві бюджети, охорона навколишнього природного середовища, тваринний світ, рослинний світ, публічна адміністрація, війна, програми розвитку, рибні ресурси, природо-охоронні зони.*

Kuzmenko O. V., Chorna V. H., Ostrovskiy S. O. Features of public administration of the environment at the account of local budgets

Abstract. In the language of decentralization of power, local councils are one of the important subjects of public administration, which is endowed with rights and responsibilities regarding the restoration and protection of the natural environment. It is they who must ensure the measures and powers provided for by the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" necessary to ensure the defense of Ukraine, the protection of the safety of the population and the interests of the state. Temporary state bodies, namely military administrations, may also be formed in the territories where martial law has been imposed, in order to ensure the operation of the Constitution and laws of Ukraine, the functioning of these temporary state bodies does not stop the activities of local self-government bodies. The activities of local councils are financed thanks to local budgets. The main revenues to local budgets are taxes, transfers and income from own sources, which is provided for by the Budget Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine". In the conditions of martial law, a number of territories have suffered losses and significant damage due to the fact that they are near the front, the number of enterprises in this territory has decreased or disappeared altogether, that is why these local communities need a significant amount of funds for the restoration of both territories and infrastructure. That is, today local councils have different financial support, the state of territories, the existence of businesses that pay taxes to the local budget. One of the responsibilities of local councils is to protect the natural environment within their own territories. It should be noted that today 812 nature protection zones, the total area of which is almost one million hectares or 20% of the total area of all protected areas of Ukraine, have been affected by military operations. The territories under occupation and those where hostilities took place suffered the most damage. 16 Ramsar sites (wetlands of international importance), about 160 territories of the Emerald Network (a network of protected areas created for the preservation of species that need protection at the European level) and two biosphere reserves are under threat of destruction. Part of the national natural parks is on the verge of a humanitarian disaster. The specified damage must be restored by the state with the help of local self-government with the help of state funding and funds from local budgets.

Key words: local councils, local budgets, environmental protection, animal world, plant life, public administration, war, development programs, fish resources, nature protection zones.

Постановка проблеми. Сучасний стан навколишнього природного середовища України є загрозливим і має ознаки незворотності поновлення деяких його елементів. Отже, вкрай необхідним є реагування держави на відновлення та збереження цієї сфери. Саме тому вчасним і необхідним є прийнята Концепція Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 610-р [2], якою визнається забруднення та навантаження навколишнього природного середовища, виснаження природних ресурсів, загрози здоров'ю населення, екологічній безпеці держави. Акцентується увага на не раціональному використанні природних багатств України, знищенні ландшафтів, обміління та зникнення малих річок. Великою бідю є неощадне використання тваринного та рослинного світу, що приводить до знищення окремих їх видів та підвидів, забруднення та виснаження водних ресурсів, скорочення площ зелених насаджень у населених пунктах. Незадовільною є проведення геологічних спостережень за геодинамічними процесами,

що може привести до надзвичайних ситуацій, забруднення надр, забруднення атмосферного повітря. Така загроза навколишньому природному середовищу зумовлена неефективним функціонуванням державної системи моніторингу навколишнього природного середовища та ефективністю виконання повноважень публічної адміністрації, на яку покладено функції охорони довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Треба зазначити, що дослідженню охорони навколишнього природного середовища присвячено праці таких вчених: О.В. Богдан, І.В. Вітовської, О.В. Гуцал, Ю.В. Канашевського, Н.В. Коржунової, І.М. Потапчука, О.А. Щипцова тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої влади. Відповідно до п. 3 ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» даний орган забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони

здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування [3].

Центральні органи виконавчої влади, що формують і реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища представлені: Міністерством екології та природних ресурсів України; Державною екологічною інспекцією України; Державним агентством меліорації та рибного господарства України; Державним агентством лісових ресурсів України, Державною службою геології та надр України тощо.

Основним суб'єктом публічного адміністрування охорони навколишнього природного середовища є Міністерство довкілля та природних ресурсів України, який є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство екології та природних ресурсів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та у межах своєї компетенції біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, у тому числі радіоактивними, пестицидами і агрохімікатами, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, радіаційного захисту, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (надр, поверхневих та підземних вод, внутрішніх морських вод і територіального моря, атмосферного повітря, лісів, тваринного (у тому числі водних живих ресурсів, мисливських та немисливських видів тварин) і рослинного світу та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, відтворення та охорони земель, збереження, відтворення і невиснажливого використання біо- та ландшафтного різноманіття, формування, збереження і використання екологічної мережі, організації, охорони та використання природно-заповідного фонду, збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання у межах компетенції вимог Рамкової конвенції

ООН про зміну клімату [4] та Кіотського протоколу [5] до неї, розвитку водного господарства і меліорації земель, геологічного вивчення та раціонального використання надр, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів [6].

Міністерство довкілля та природних ресурсів України має декілька структурних підрозділів, функціональними обов'язками є формування та реалізація державної політики в сфері охорони природного середовища: Департамент екологічної оцінки, Департамент природно-заповідного фонду та біорозмаїття, Департамент запобігання промислового забрудненню та кліматичної політики.

До суб'єктів, які здійснюють публічне адміністрування охороною навколишнього природного середовища на місцевому рівні виконавчої влади відносяться місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі. Відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [7] місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

В сфері охорони навколишнього природного середовища на місцеві державні адміністрації покладено здійснення контрольних функцій. Так, місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України, здійснюють на відповідних територіях державний контроль за використанням та охороною земель, лісів, надр, води, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та інших природних ресурсів [8].

Треба зазначити, що на місцеві ради, яким делеговані державні повноваження, покладено юридичну відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території. Саме вони забезпечують реалізацію екологічної політики України на

місцях; погоджують розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій, відповідно до законодавства України; затверджують проекти планування і забудови населених пунктів; видають дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; затверджують місцеві екологічні програми; організують вивчення навколишнього природного середовища; створюють і визначають статус резервних фондів для фінансування програм по охороні навколишнього природного середовища; інформують населення про стан навколишнього природного середовища, функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем; організують роботи по ліквідації екологічних наслідків аварій; приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення; здійснюють контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

До основних завдань діяльності місцевих рад щодо охорони навколишнього природного середовища належить: гарантування безпечних екологічних умов для життя і здоров'я населення, поліпшення стану навколишнього природного середовища, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. Зазначені завдання є основою Програм діяльності місцевих рад по охороні навколишнього природного середовища. В них виокремлюються екологічні проблеми та проблеми охорони навколишнього середовища на території певної території міста та області, розв'язання яких потребує залучення коштів обласного бюджету.

Даними програмами визначаються об'єкти, які потребують прискіпливої уваги з боку місцевих рад: навколишнє середовище регіону в цілому; окремі природні компоненти довкілля (атмосферне повітря, підземні і поверхневі води, земельні ресурси і надра, ліси тощо); окремі природні об'єкти та території (об'єкти природно-заповідного фонду, тощо); екологічні аспекти виробничої діяльності підприємств різних галузей, муніципальної інфраструктури населених пунктів і в цілому життєдіяльності населення.

Кожна Програма встановлює пріоритетом життя та здоров'я людини, що неможливо без безпечного стану довкілля, доступу до якісної питної води й санітарії, безпечних і якісних харчових продуктів та промислових товарів. Загострення екологічних та соціально-економічних проблем зумовлює актуальність впровадження на території територіальних громад принципів та засад сталого розвитку, які базуються на досягненні оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною [9].

Координацію та планування робіт на основі визначених Програмою заходів забезпечують відповідно до своїх повноважень обласна рада, обласна військова адміністрація й Управління екології та природних ресурсів обласної військової адміністрації. Контроль за ходом реалізації Програми здійснює постійна комісія обласної ради з питань екології, охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, Управління екології та природних ресурсів обласної військової адміністрації [10]. Мета кожної Програми «Здійснення заходів щодо реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони навколишнього природного середовища» дуже абстрактна – покращення стану навколишнього середовища і залежить від пріоритетів регіонів щодо використання водних, природно-рослинних та ресурсів тваринного світу тощо.

Треба зазначити, що сьогодні громади володіють значними повноваженнями із забезпечення функціонування всіх галузей та доводить практичні результати децентралізації. А вже кілька років тому більшість громад навіть не мали прямих міжбюджетних відносин та прямо залежали від області, а ще до того Міністерство фінансів України само планувало розрахункові показники першого кошику видатків (фактично лєвова частка, майже 80% видатків загального фонду) всіх місцевих бюджетів. Сьогодні ж, завдяки фінансовій децентралізації місцеві бюджети насправді є самостійними та самодостатніми.

Відповідно до закону України «Про охорону навколишнього природного середовища місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються за раху-

нок: частини екологічного податку; частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством; цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Треба констатувати, що сьогодні галузь охорони навколишнього природного середовища найменше фінансується місцевими бюджетами, у 2023 році на дану галузь передбачено (0,24%) та варто зауважити, що приріст по відношенню до минулого року складає +147,9%. Це найбільший приріст серед всіх галузей [11], це пов'язано з воєнним станом, падінням росту економіки, знищенням підприємств, що впливає на фінансування даної сфери.

Висновки. Загроза навколишньому природному середовищу України приймає світових масштабів і потребує залучення як міжнародної допомоги, так і державної підтримки. Разом з тим значну роль в відновленні природних ресурсів за рахунок місцевих бюджетів

грає місцеве самоврядування, яке за останні роки отримала більшу самостійність в умовах децентралізації влади. Разом з тим місцеві бюджети не зможуть відновити втрачені чи ушкоджені природні ресурси та об'єкти навколишнього природного середовища без залучення підприємств, організацій, інших бізнес структур. Саме тому сьогодні місцевим радам необхідно розробити схему взаємодії з приватними підприємцями та розробити систему мотиваційних заходів для ефективної співпраці в даному напрямку. Розробити систему контролю забруднення, яка у формі резолюції міської ради рекомендувала місцевим підприємствам встановити різні види обладнання щодо захисту навколишнього природного середовища поряд з створенням заповідних парків та систем очистки повітря та води. Залучити бізнес до перероблення відходів, побудови сміттєпереробних заводів. Запровадження зазначених Програм та міжнародна допомога дасть Україні шанс стати економічним дивом 21 століття, взірцем з точки зору сповідування принципів сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Буцко Х. «Після війни докільля відновиться за століття». Що роблять Мінекології, активісти та ДСНС для збереження української природи URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/10/25/zaminovane-taronivechene-yak-vidnovlyuvatymetsya-ukrayinske-dovkillya/>
2. Концепція Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 610-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-2023-%D1%80#Text>
3. Про Кабінет Міністрів України : Закону України від 07 жовтня 2010 № 2591-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 9. Ст.58.
4. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : Конвенція ООН від 9 травня 1992 року URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Київський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Конвенція ООН від 11 грудня 1997 року URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: затв. Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 452/2011 *Офіційний вісник України*. 2011 р. № 29. Ст. 1258.
7. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квіт. 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190.
8. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-III *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст.97.
9. Програма охорони навколишнього природного середовища Хмельницької області на 2021-2025 роки URL: <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01>
10. Програма охорони навколишнього природного середовища в житомирській області на 2023-2027 роки URL: <https://eprdep.zht.gov.ua>
11. Оніщук І. Пріоритети-2023. Куди громади спрямують кошти цього року URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16>

Леусенко І. В.,

аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету**СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ
МОРСЬКОГО ПРОСТОРУ: НЕОБХІДНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ ЗАКОНОДАВЧОГО ПІДХОДУ**

Анотація. У статті визначено, що проблема забруднення світового океану та морського простору є актуальною проблемою сучасності. Підкреслено, що антропогенна та урбоекологічна діяльність людини призводить до щоденного забруднення довкілля, і в тому числі водного простору. Акцентовано, що здійснення пошуку напрямів забезпечення ефективності заходів відповідальності за забруднення довкілля є необхідною вимогою сучасного світу, без дотримання якої є неможливим подальше функціонування людства. Наголошено, що в Україні проблема захисту водного простору на рівні науково-практичних розробок залишається дослідженою фрагментарно та характеризується відсутністю комплексності підходів. *Метою статті* визначено здійснення характеристики суб'єктного складу адміністративних правопорушень у сфері охорони морського простору. Визначено, що однією із тенденцій нормативного закріплення змісту суб'єктного складу механізму адміністративної відповідальності стало застосування професійних характеристик при здійсненні такої характеристики. Підкреслено, що в межах наявних теоретико-правових досліджень спостерігається домінування підходів, зміст яких полягає у доцільності застосування до суб'єктів забруднення морського простору форм кратної відповідальності, що корелюється із існуючими міжнародними правовими стандартами. Зроблено висновок, що запровадження перегляду законодавчого змісту до встановлення розширеного розуміння кола суб'єктного складу адміністративних правопорушень у сфері забруднення морського простору, що вимагає внесення змін до адміністративно-деліктного законодавства, відповідає вимогам Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Обґрунтовано, що задля забезпечення ефективності виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» є необхідним розширене тлумачення кола суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері охорони морських вод України, відходу від пріоритетності застосування таких санкцій виключно до службових осіб органів державного влади.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, генеза, держава, забруднення, засмічення, морський простір, нормативно-правове регулювання, склад правопорушення, суб'єкт правопорушення.

Leusenko I. V. Subject of administrative responsibility for marine pollution: the need for a review of the legislative regulation

Abstract. The article determines that the problem of pollution of the world's oceans and marine space is an urgent problem of our time. It is emphasized that anthropogenic and urban-ecological human activities lead to daily pollution of the environment, including water space. It is emphasized that searching for ways to ensure the effectiveness of liability measures for environmental pollution is a necessary requirement of the modern world, without which the further functioning of humanity is impossible. It is noted that in Ukraine the problem of protecting water space at the level of scientific and practical developments remains fragmentarily studied and is characterized by a lack of comprehensiveness of approaches. The purpose of the article is to characterize the subject composition of administrative offenses in the field of protection of maritime space. It was determined that one of the trends in the normative consolidation of the content of the subject composition of the mechanism of administrative responsibility was the use of professional characteristics in the implementation of such characteristics. It is emphasized that within the framework of theoretical and legal research, there is a dominance of approaches, the content of which is the advisability of applying forms of multiple liability to subjects of marine pollution, correlated with existing international legal standards. It is concluded that the introduction of a revision of the legislative content to establish an expanded understanding of the scope of the subject composition of administrative offenses in the field of marine pollution, requiring amendments to administrative tort legislation, meets the requirements of the Law of Ukraine "On the National Program for Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union" dated 18.03.2004 No. 1629-IV. It is substantiated that in order to ensure the effectiveness of the implementation of the Law of Ukraine "On

the National Program for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union," an expanded interpretation of the range of subjects of administrative offenses in the field of protection of sea waters of Ukraine is necessary, a departure from the priority of applying such sanctions exclusively to officials of public authorities.

Key words: *administrative responsibility, genesis, state, pollution, litter, maritime space, legal regulation, elements of the offense, subject of the offense.*

Постановка проблеми. Проблема забруднення світового океану та морського простору є актуальною проблемою сучасності. Антропогенна та урбоекологічна діяльність людини призводить до щоденного забруднення довкілля, і в тому числі водного простору. Пошук напрямів забезпечення ефективності заходів відповідальності за забруднення довкілля є необхідною вимогою сучасного світу, без дотримання якої є неможливим подальше функціонування людства. Однак при цьому в Україні проблема захисту водного простору на рівні науково-практичних розробок залишається дослідженою фрагментарно та характеризується відсутністю комплексності підходів.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження проблеми забруднення моря переважно здійснюється в межах комплексних розробок захисту довкілля, серед яких варто виокремити монографічні роботи Ю.О. Легези [1], О.А. Улютіної [2], О.О. Сурілової [3] та ін. Окремі аспекти забруднення моря ставилися у дослідженнях: Т.Р. Короткого «Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден» (2006р.), де розглядалось питання функціонування в якості суб'єкта правовідносин із охорони моря діяльність суден та їх екіпажів [4]; А.О. Ярової «Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку» (2017 р.), де висвітлюється питання відповідальності держав та вирішуються питання врегулювання міждержавних спорів, пов'язаних із охороною водного простору [5]; В.П. Олійника «Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)» (2018 р.), де розглядаються аспекти застосування заходів кримінальної відповідальності за засмічення та заподіяння інших негативних впливів морському простору [6]. Таким чином, на рівні монографічних досліджень відсутні наукові

розробки проблематики захисту морського простору від засмічення та забруднення шляхом застосування заходів адміністративно-правової відповідальності, що обумовлює актуальність даної публікації.

Метою статті є здійснення характеристики суб'єктного складу адміністративних правопорушень у сфері охорони морського простору.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час в юридичній науці існував підхід, що застосування заходів адміністративної відповідальності допускається лише до фізичних осіб – громадян, що виключало можливість застосування заходів відповідальності до юридичних осіб [7, с. 91]. В цілому такий підхід був прийнятним і відповідав потреб того часу, коли фактично відсутніми були режими приватної власності, що унеможливило діяльність юридичних осіб, що у своєму функціонуванні обстоювали приватно-правові інтереси. Розвиток законодавства, зміна політично-правового режиму, що відбулося у 1991 році, фактично дало поштовх на вироблення нових підходів до розуміння категорії «суб'єкт адміністративної відповідальності».

Однією із тенденцій нормативного закріплення змісту суб'єктного складу механізму адміністративної відповідальності стало застосування професійних характеристик при здійсненні такої характеристики. В межах даного дослідження буде приділено особливу увагу здійсненню характеристики суб'єктного складу адміністративних правопорушень у сфері охорони морського простору від забруднення в цілому, і зокрема, встановлення змісту суб'єктних правовідносин у сфері відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 59-1 КУпАП, а саме – за вчинення за «порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення».

Варто підкреслити, що в межах наявних теоретико-правових досліджень спостеріга-

ється домінування підходів, зміст яких полягає у доцільності застосування до суб'єктів забруднення морського простору форм кратної відповідальності, що корелюється із існуючими міжнародними правовими стандартами. Зокрема, одним із таких міжнародних стандартів є положення Міжнародної конвенції про уніфікацію деяких правил про обмеження відповідальності власників морських суден 1924 р., якими закріплено обмежений характер відповідальності перевізника морським транспортом (п.п. 1, 2, 4 ст. 4) [8].

Але варто підкреслити, що такий підхід до відповідальності осіб у морському транспорті, є доцільним у разі коли перевезення здійснені одним перевізником. Тоді як процеси глобалізації створюють ситуації поєднання перевізників, що надають послуг як регулярним морським транспортом, так і чартерним морським транспортом. Зараз існує потреба у здійсненні перевезення на регулярних лініях суднами, що здатні водночас перевозити декілька тисяч (10 і більше) контейнерів. Тому один перевізник не в змозі самостійно забезпечити завантаження такого судна. Судновласники заздалегідь продають декільком перевізникам певні частини (відсіки) судна, призначені, наприклад, для перевезення контейнерів (слоти). Отже, сьогодні перевезення на одному судні здійснюють декілька перевізників, а самі перевізники перетворюються на договірних перевізників, тобто таких, які відповідають за договором морського перевезення вантажу перед відправником, але не займаються судноводінням і технічною експлуатацією судна. Очевидно, що декілька таких перевізників несуть солідарну відповідальність за пунктами 3.1 і 4.1 Конвенції [9].

Варто підкреслити, що в межах публікацій зарубіжних вчених існує підхід про недоцільність застосування декількох видів відповідальності до перевізників морським простором за вчинення одного правопорушення, адже їх поєднання призводить до надмірного розміру санкцій, що часто призводить до латентності таких правопорушень [10, р. 236]. У справі про зіткнення американського танкера «Оклахома» із допоміжним судном Берегової охорони США у травні 1979 р. було встановлено, що за засмічення морського

простору мають бути притягнені до відповідальності обидві юридичні особи – і те судно, що є винним у забрудненні, та судно, що виконувало службові обов'язки із морської охорони узбережжя та територіального моря та внаслідок службової халатності допустили такий негативний вплив на довкілля [11, р. 18].

Питання встановлення суб'єктного складу відносин із заподіяння шкоди морському простору неодноразово було предметом обговорень на міжнародному світовому рівні, де висувалися тези про доцільність обмеження відповідальності судновласників, що вперше обговорювалось на конференції Асоціації міжнародного права, яка відбулася в Гамбурзі в 1885р. Але перші практичні кроки були здійснені лише після утворення Міжнародного морського комітету, що в 1898 р. зайнявся підготовкою проекту конвенції, покликаної уніфікувати ці правила... Цей проєкт знайшов своє подальше вираження в Конвенції про уніфікацію деяких правил про обмеження відповідальності власників морських суден 1924 р., підписаній в Брюсселі 25.09.1924 р. представниками 19 держав. Відповідно до ч. 1 ст. 12 цієї Конвенції 1924р. сфера її застосування торкається лише держав, які домовляються. Критерій «приналежності» судна до будь-якої з цих держав має вирішальне значення для визначення сфери застосування цієї Конвенції, тому що, з одного боку, дозволяє надійно захищати інтереси судновласників, з іншого-дозволяє судновласникові з моменту реєстрації його судна, а кредиторам – з моменту вступу у відносини з цим судновласником точно визначити режим обмеження відповідальності, що застосовується до цих відносин. Конвенція набрала чинності 02.06.1931 р. [12, с. 92].

Не зважаючи на положення Конвенції про уніфікацію деяких правил про обмеження відповідальності власників морських суден 1924 р. (а також морських агентів) правоохоронна практика в Україні йде в напрямку розширення кола суб'єктів відповідальності за забруднення морської території та простору України. Зокрема, відповідно до положень до ст. 62 КУпАП за «невиконання обов'язків по реєстрації в судових документах операцій з шкідливими речовинами і сумішами» [13].

У науково-практичних дослідженнях також спостерігається тенденція розширеного тлумачення кола осіб за вчинення адміністративних правопорушень у сфері морського простору. Зокрема, одним із таких напрямів реформування чинного адміністративно-деліктного законодавства є запровадження до можливого кола суб'єктів відповідальності за «невиконання передбачених чинним законодавством обов'язків з реєстрації в судових документах операцій з речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи з сумішами, які містять такі речовини понад установлені норми, внесення капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу до судових документів неправильних записів про ці операції або незаконне відмовлення пред'явити такі документи відповідним посадовим особам» [14, с. 617] окремої категорії службових осіб – реєстраторів, компетенція яких регулюється спеціальним підзаконним актом – Правилами реєстрації операцій зі шкідливими речовинами на суднах, морських установках і в портах України, затвердженими Наказом Міністерства транспорту України № 205 від 10.04.2001 р. [15], і на суднах покладається на судовласників і капітанів суден залежно від вини кожного, а на морських стаціонарних і плавучих установках та на берегових спорудах – на власників цих установок і споруд та на осіб, відповідальних за технологічні операції. Отже, такий нормативний підхід є базисом для формулювання висновків про розширене тлумачення кола суб'єктів адміністративної відповідальності за забруднення моря, до яких відносяться переважно службові особи суден, а також їх власники

Крім того відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень у сфері забруднення моря покладається і на посадових осіб органів державної виконавчої влади, зокрема, органів контролю-наглядового провадження. Так, наприклад, інспектор морської екологічної інспекції наклав штраф за забруднення причалів в порту «Октябрський» м. Миколаїв на капітана судна та на службову особу Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова у м. Мико-

лаїв, оскільки буксир «Октябрський» належав на правах оренди зазначеному Університету. Пізніше, суд, погодившись з скаргою керівника цього учбового закладу, звільнив проєктора від відповідальності. Але, це поодинокий випадок, коли суд врахував відсутність вини Орендаря судна [16].

На кожному судні повинна бути введена посада співробітника з охорони навколишнього середовища, який використовує діючі плани, керівництва та інструкції, призначені для запобігання інциденту із забрудненням на морі, відповідає за скидання харчових відходів і веде запис про кількість вивантаженого сміття, приблизну кількість скинутих відходів, часу і місця здійснення цих дій та робить запис до Книги запису сміття. Перед вивантаженням він слідкує, що екологічна політика, Конвенція МАРПОЛ 73/78 та інше діюче законодавство в цій сфері не порушуються. Він несе відповідальність за збір, маркування, обробку, зберігання і завантаження, вивантаження небезпечних відходів та контролює усю необхідну документацію для цього процесу, відповідає за визначення правильної класифікації конкретного відходу і того, як його потрібно обробляти для утилізації [17, с. 143].

Аналіз судової та адміністративної практики відносно визначення суб'єкта проступку за порушення не тільки статей КУПАП, а й інших правових актів, що встановлюють відповідальність за забруднення морського простору України, свідчать про те, що відповідальність покладається не тільки на службових осіб, як це сказано науково-практичному коментарі до ст. 59 (1) КУПАП за загальною редакцією С.В. Петкова [14]. Тут суб'єктом адміністративного проступку за порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення є спеціальний суб'єкт – тільки посадові особи. Тому слід законодавцю змінити свою точку зору відносно кола суб'єктів, що підлягають адміністративній відповідальності за порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення. На наш погляд, треба виключити з диспозиції норм КУПАП пряму вказівку на те, що за порушення вимог щодо охорони

внутрішніх морських та територіальних вод України несуть відповідальність лише спеціальні суб'єкти – тільки посадові особи. Це пов'язано з тим, що спостерігається тенденція до поширення укладення договорів концесії портів та інших споруд, що підтримується на урядовому рівні, тобто на значну морську інфраструктуру, включаючи морські споруди, поширюється режим повного господарського відання, що є відмінним від форми державної власності.

Запровадження перегляду законодавчого змісту до встановлення розширеного розуміння кола суб'єктного складу адміністративних правопорушень у сфері забруднення морського простору, що вимагає внесення змін до адміністративно-деліктного законодавства, відповідає вимогам Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV [18], оскільки в законодавчих актах ЄС та законодавства окремих держав – учасників ЄС не має визначення статусу суб'єкта відповідальності за порушення законодавства, що регулює охорону морського простору, а вказується лише на відповідну відповідальність конкретного порушника правил захисту морського простору тієї чи іншої країни.

Тобто, задля забезпечення ефективності виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» є необхідним розширене тлумачення

кола суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері охорони морських вод України, відходу від пріоритетності застосування таких санкцій виключно до службових осіб органів державного влади.

Висновки. З урахуванням зазначеного, вважаємо за необхідне визначити у змісті ст. 59-1 КУпАП поширення її диспозиції на дії не лише посадових осіб, але і на дії інших суб'єктів як носіїв делегованих повноважень із охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення.

Таким чином, є необхідним внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення такі зміни: 1) викласти санкцію частини першої статті 59⁻¹. Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення у такій редакції: *«тягнуть за собою накладення штрафу на громадян – від тридцяти п'яти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на посадових осіб накладення штрафу від сімдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»*; 2) викласти санкцію частини другої статті 59⁻¹. Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення у такій редакції: *«тягнуть за собою накладення штрафу на громадян – від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на посадових осіб накладення штрафу від сорока до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Легеза Ю. О. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів: адміністративно-правові засади: монографія. Харків: Гельветика, 2017. 432 с.
2. Улютіна О.А. Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування: дис. ... к.ю.н. 12.00.07. К., 2011. 209 с.
3. Сурілова О.О. Адміністративно-правове регулювання у сфері використання і охорони надр: дис. ... д.ю.н. 12.00.07. Одеса-Запоріжжя, 2017. 411 с.
4. Короткий Т. Р. Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 19 с.
5. Ярова А.О. Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.11. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 15 с.
6. Олійник В.П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України) : дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2018. 252 с.

7. Удод М.В. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Вісник Академії митної служби України*. Серія Право. 2010. № 1. С. 90-95.
8. Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про обмеження відповідальності власників морських суден 1924 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_823#Text
9. Протокол про зміну в Міжнародній конвенції про уніфікацію деяких правил про коносамент від 25 серпня 1924р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU68011>
10. Манса Р. *The International Maritime Law*, Vol. I. Antwerpen. 1970. 991 p.
11. Norton H.F. *Fire at Sea a Casualty Visited. -Safety at Sea*. 1981. № 149. P. 17-19.
12. Шемякін О.М. Обмеження відповідальності судовласника в спеціальних міжнародних конвенціях. Одеса: Латстар, 2000. 272 с.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
14. Петков С.В. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. Київ: ЦУЛ, 2012. 1246 с.
15. Про затвердження Правил реєстрації операцій зі шкідливими речовинами на суднах, морських установках і в портах України: Наказ Міністерства транспорту України № 205 від 10.04.2001р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-01#Text>
16. Постанова Миколаївського апеляційного суду у справі № 33/812/365/19 від 19 листопада 2019. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85771970>
17. Леусенко І.В. Деякі аспекти управління відходами на суднах. *Верховенство права очима працівників початківців: матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів (м. Одеса, листопад, 2017 р.)*. Одеса. С. 143-154
18. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст.367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

УДК 340.111.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.14>

Пальченко А. А.,
старший викладач,
в.о. завідувачки кафедри морського права
Одеського національного морського університету

Кузніченко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри цивільного та трудового права
Одеського національного морського університету

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ЗДІЙСНЕНІ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. В даній науковій статті розглядаються питання, що стосується суспільних відносин, що виникають між транспортними підприємствами і споживачами у зв'язку із наданням послуг з використання транспортних засобів для здійснення процесу перевезення. Проводиться дослідження правової природи транспортних послуг та особливостей транспортних правовідносин при здійсненні транспортних послуг в Україні. В статті наведені ознаки транспортних послуг як об'єкта цивільних прав. Визначено особливість змісту транспортного правовідношення та фактори які впливають на якість транспортної послуги. Особливість транспортних послуг в тому, що вони передбачають насамперед, досягнення певного результату, а саме перевезення вантажу певним видом транспорту у визначений строк в певний пункт призначення. При цьому правовий режим транспортної послуги визначається змістом послуги, порядком та процедурою її надання, особливостями суб'єктивного складу виконавців надання транспортних послуг. Транспортні послуги це об'єктивна правова категорія, яка характеризується низкою ознак. Характеризуються транспортні послуги строком виконання, суб'єктом виконання, змістом послуги та способом виконання. У формуванні змісту послуги приймають участь обидва учасники правових відносин, то при умовах погодження істотних послуг її надання вона виступає як об'єкт цивільних правовідносин. У публічних договорах транспортні послуги виступають об'єктом цивільних прав, так як їх носіями є спеціальні суб'єкти, які мають спеціальний дозвіл на їх надання. Для транспортних правовідносин характерним є те, що вони завжди складаються на основі правових норм, його учасники наділяються взаємними правами та обов'язками, мають свідомо вольовий характер, гарантуються і охороняються в передбачених випадках силою державного примусу. Особливість транспортних послуг в тому, що вони передбачають насамперед, досягнення певного результату, а саме перевезення вантажу певним видом транспорту у визначений строк в певний пункт призначення.

Ключові слова: транспортні правовідносини, зміст транспортних послуг, договір перевезення, учасники.

Palchenko A. A. Peculiarities of transport legal relations when providing transport services in Ukraine

Abstract. This scientific article examines issues related to social relations that arise between transport companies and consumers in connection with the provision of services for the use of vehicles for the transportation process. A study of the legal nature of transport services and the peculiarities of transport legal relations in the provision of transport services in Ukraine is conducted. The article presents the characteristics of transport services as an object of civil rights. The peculiarity of the content of the transport legal relationship and the factors affecting the quality of the transport service are determined. The peculiarity of transport services is that they provide, first of all, the achievement of a certain result, namely the transportation of cargo by a certain type of transport in a certain period to a certain destination. At the same time, the legal regime of the transport service is determined by the content of the service, the order and procedure of its provision, and the peculiarities of the subjective composition of the performers of the provision of transport services. Transport services are an objective legal category characterized by a number of features. Transport services are characterized by the term of performance, the subject of performance, the content of the service and the method of performance. Both participants of legal relations take part in the formation of the content of the service, then under the conditions of agreement of essential services of its provision, it acts as an object of civil

legal relations. In public contracts, transport services are the subject of civil rights, as their carriers are special subjects who have a special permit to provide them. Transport legal relations are characterized by the fact that they are always formed on the basis of legal norms, its participants are endowed with mutual rights and obligations, have a consciously voluntary nature, are guaranteed and protected in the prescribed cases by the power of state coercion. The peculiarity of transport services is that they provide, first of all, the achievement of a certain result, namely the transportation of cargo by a certain type of transport in a certain period to a certain destination.

Key words: *transport legal relations, content of transport services, contract of carriage, participants.*

Транспорт в сучасних умовах, одна із провідних галузей матеріального виробництва. Від ефективної діяльності транспорту в країні залежить процес виробництва, надання послуг по перевезенню, збуту та постачанні. Без належного правового регулювання послуг з перевезення вантажу, багажу та пасажирів не зможе функціонувати економіка країни.

Стан опрацювання проблематики. Особливий вклад в дослідження цієї проблематики внесли такі науковці як: Ю.О. Заїка, В.В. Луць, Р.А. Майданник, Н.В. Міловська, І.С. Лукасевич-Крутник, Н.В. Федорченко, Н.С. Кузнєцова, та ін.

Мета – провести дослідження правової природи транспортних послуг та особливостей транспортних правовідносин при здійсненні транспортних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для транспортних правовідносин характерним є те, що вони завжди складаються на основі правових норм, його учасники наділяються взаємними правами та обов'язками, мають свідомо вольовий характер, гарантуються і охороняються в передбачених випадках силою державного примусу.

Транспортні правовідносини мають багатомірний характер, але вони в свою чергу поділяються на два основних види: майнові відносини та управлінські відносини на транспорті. Майнові відносини на транспорті носять цивільно-правовий характер.

Транспортні норми, що містяться в різних джерелах, регулюють суспільні відносини, які складають предмет транспортного права. Тобто ці суспільні відносини стають транспортними відносинами, що складаються з приводу надання транспортних послуг. Обумовлені вони функціонуванням транспорту, використанням транспортних артерій при здійсненні перевезень, управлінням транспортом.

Майнові та управлінські відносини на транспорті мають однаковий склад, суть якого складає єдність фактичного матеріального змісту і юридичної форми. Але обидва види цих транспортних правовідносин мають різний юридичний зміст, матеріально поєднуються в самій транспортній діяльності. Тому все частіше в юридичній літературі поширюється термін «транспортні правовідносини», який позначає матеріально однорідні правовідносини, що виникають у зв'язку з транспортною діяльністю.

Особливістю транспортних правовідносин є те, що за юридичним складом ці правовідносини розподіляються на два окремих види: цивільно-правові і адміністративно-правові відносини на транспорті. В свою чергу, матеріальний зміст правовідносин містить в собі фактичну поведінку, яку правомочний суб'єкт може, а зобов'язана сторона повинна здійснити. Тому транспортні правовідносини є поєднанням транспортування і посередницької діяльності з надання транспортних послуг та управлінської діяльності на транспорті.

Транспортні правовідносини являють особливий юридичний зв'язок учасників соціальних процесів в галузі транспортної діяльності по здійсненню різноманітних перевезень і існують на підставі норм транспортного права. Це означає, що транспортні правовідносини є формою, в якій абстрактні норми отримують конкретне вираження. Саме тому, внаслідок впливу норм транспортного права на суспільні відносини вони набувають особливу правову форму, а їх учасники наділяються правами, на них покладаються обов'язки, реалізація яких підкріплюється заходами державного характеру.

Отже, специфікою транспортних правовідносин є те, що вони не є суспільними відносинами одного виду, а в предмет транспортного

права входять майнові, адміністративні, трудові та процесуальні правовідносини.

Транспортні правовідносини складаються з наступних елементів: об'єктивного, суб'єктивного складу і змісту. Розглядаючи об'єкт транспортних правовідносин, необхідно визначити що це транспортна діяльність, яка пов'язана з перевезеннями. Саме на цю транспортну діяльність, мають вплив суб'єкти в межах можливої і належної поведінки, що визначаються їх суб'єктивними правами і обов'язками. Учасники вступають між собою в правовідносини з приводу певних благ, в даному випадку це транспортні послуги. Транспортні послуги пов'язані з перевезенням вантажів, пасажирів і багажу та носять майновий характер.

Транспортні послуги, за правовим режимом поділяються на публічні та приватні. Незважаючи на спільність мети- задоволення потреб замовника в переміщенні в просторі, предмета договору перевезення, правова регламентація їх відрізняється, що впливає на елементи послуги, зміст договору і на особу виконавця.

У транспортних послугах відсутній юридичний результат, тобто замовник послуги може набути право або втратити його. Надання транспортних послуг пов'язано із досягненням іншого ефекту-матеріальний об'єкт, такий як вантаж, пасажир або багаж, переміщуються у просторі з одного місця в інше. Місце і строки визначається договором перевезення. Транспортні послуги спрямовані не на створення нового об'єкту, а на володіння, використання чи розпорядження власником належного йому об'єкта.

Транспортні послуги у свою чергу розрізняються в залежності від:

1) виду транспорту:

- водні (морські і річкові),
- наземні (залізничні і автомобільні),
- повітряні (авіаційні),
- трубопровідні,
- змішані перевезення;

2) об'єкта транспортування:

- перевезення вантажу,
- пасажирів,
- багажу,
- пошти;

3) транспортної характеристики товару:

- перевезення сухого вантажу (навалювальний, насипний),
- генеральні та штучні перевезення,
- перевезення наливних вантажів (нафта і продукти її переробки, рослинна олія, вино й ін.);

4) періодичності перевезення:

- регулярні,
- нерегулярні перевезення;

5) порядку перетинання кордону:

- перевантажувальні,
- безперевантажувальні перевезення;

6) виду транспортно-технологічної системи (контейнерне, поромне, ліхтерне та інші перевезення);

7) виду сполучення:

- пряме,
- непряме,
- інші види сполучень.

Адміністративно-правовий характер поведінки учасників транспортних правовідносин здійснюється в прийнятті нормативно-правових актів виконавчими органами влади або в вчиненні адміністративних правопорушень при здійсненні транспортних перевезень.

Транспортні правовідносини процесуального характеру виникають з приводу спорів матеріально-правового характеру про відшкодування заподіяної шкоди під час здійснення перевезення.

Матеріальний зміст транспортних правовідносин має і суб'єктивну і об'єктивну структуру.

До об'єктивного складу правовідносин на транспорті належать:

- об'єкти транспортування (вантаж, багаж, вантажобагаж, пошта і пасажирів);
- транспортні засоби (залізничні транспортні засоби, повітряні судна, морські та річкові судна, рухомий склад автомобільного транспорту, трубопроводи);
- шляхи сполучення (залізничні шляхи сполучення, повітряні шляхи сполучення, водні шляхи сполучення, автомобільні шляхи сполучення, трубопроводи).

Трубопроводи водночас є і транспортними засобами і шляхами сполучення.

Транспортне право не розглядає усю сукупність правовідносин, які виникають на

транспорті, а тільки ті правовідносини, до матеріального змісту яких належить саме транспортна діяльність.

Суб'єктами транспортних правовідносин є конкретні їх учасники- юридичні та фізичні особи, які наділені правами й обов'язками у сфері транспортної діяльності, надання послуг, передбачених транспортноправовими нормами. Відповідно до чинного законодавства суб'єкти правовідносин повинні бути наділені правоздатністю, дієздатністю і деліктоздатністю. Ними можуть бути громадяни, підприємства, організації, державні органи, недержавні структури тощо. В законодавчих і нормативних актах України, вони зазначаються узагальненою термінологією як вантажовідправник, перевізник, вантажоодержувач, пасажир. В транспортних правовідносинах суб'єктивний склад складається безпосередньо з суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність на транспорті і суб'єктів, які здійснюють управління і нормативне регулювання такої діяльності [16, с. 150].

Визначаючи транспортні правовідносини, які характеризуються складним міжгалузевим характером транспортного права, необхідно проаналізувати таку категорію суб'єктів транспортного права як транспортні підприємства. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про транспорт», перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатація і ремонт шляхів сполучення здійснюються залізницями, пароплавствами, суб'єктами господарювання у морських портах, автомобільними, авіаційними, дорожніми підприємствами та організаціями, якщо це передбачено їх статутами [8]. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про транспорт» підприємства транспорту зобов'язані забезпечувати: потреби громадян, підприємств і організацій у перевезеннях; обслуговування пасажирів під час довготривалих перевезень доброякісною питною водою, харчуванням, можливість задоволення інших біологічних потреб; якісне і своєчасне перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти; виконання державних завдань (контрактів) щодо забезпечення потреб оборони і безпеки України; безпеку перевезень; безпечні умови пере-

везень; запобігання аваріям і нещасним випадкам, усунення причин виробничого травматизму; охорону навколишнього природного середовища від шкідливого впливу транспорту; права на пільги громадян, щодо користування транспортом [8]. Підприємства транспорту мають право: визначати термін і графік перевезень; призначати регулярні та додаткові рейси і маршрути перевезень; пропонувати рівень комфорту на вибір самих пасажирів; вимагати від пасажирів, відправників і одержувачів вантажів виконання вимог цього Закону, кодексів (статутів) окремих видів транспорту та інших нормативних актів України, що регулюють діяльність транспорту. Підприємства транспорту здійснюють перевезення та надання послуг на основі державних контрактів, державних замовлень і договорів на перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти з урахуванням економічної ефективності провізних та переробних можливостей транспорту.

Стосовно правового статусу суб'єктного складу транспортне законодавство встановлює додаткові вимоги. Необхідно зазначити, що відповідно до ст. 8 Закону України «Про транспорт», ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів і вантажів повітряним, річковим, морським, залізничним та автомобільним транспортом, транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл здійснюються тільки на підставі спеціального дозволу (ліцензії).

Зміст транспортних правовідносин складається з юридичних прав і обов'язків його суб'єктів. Для утримання майнових транспортних правовідносин, що є різновидом цивільних правовідносин, характерно те, що і права та обов'язки їх суб'єктів іменуються суб'єктивними правами і обов'язками.

Будучи нерозривно пов'язані один з одним, суб'єктивні права і обов'язки і виникають, і припиняються одночасно. Вони виникають у сторін договору перевезення вантажу одночасно з моментом його укладення, а припиняються виконанням дого-

вору. Вони змінюються під впливом одних і тих же обставин, наприклад обставин непереборної сили, обмеження або заборони руху суден і т. д.

В свою чергу, транспортні правовідносини залежать від таких правових передумов як, наявність норм транспортного права, правосуб'єктність та юридичні факти. Транспортні норми не породжують транспортні правовідносини, для цього необхідні обставини, з якими транспортні нормативно-правові акти пов'язують відповідні юридичні наслідки. Необхідно зазначити, що на практиці виникнення, зміна або припинення транспортних правовідносин пов'язані часто з сукупністю юридичних фактів. Таким чином, суспільні відносини, що входять в предмет регулювання транспортного права, є неоднорідними, мають різні об'єкти та суб'єктивний склад [15, с. 178]. Відповідно, це дає підставу поділити транспортні правовідносини на правовідносини майнового, адміністративного, трудового та процесуального характеру.

Висновки. Особливість транспортних послуг в тому, що вони передбачають насамперед, досягнення певного результату, а саме перевезення вантажу певним видом транспорту у визначений строк в певний пункт призначення. При цьому правовий режим транспортної послуги визначається змістом послуги, порядком та процедурою її надання, особливостями суб'єктивного складу виконавців надання транспортних послуг. Тому, транспортні правовідносини- це врегульовані нормами транспортного права суспільні відносини, що складаються з приводу надання транспортних послуг і пов'язаної з ними діяльності транспорту та управління ним. Оскільки, у формуванні змісту послуги беруть участь обидва учасника правовідносин, то за умови погодження істотних умов її надання, вона виступає як об'єкт цивільних правовідносин. Транспортні послуги виступають об'єктом цивільних прав у публічних договорах, оскільки їх носіями є спеціальні суб'єкти, які мають дозвіл на їх надання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105 (в редакції Закону України від 23 лютого 2006 р. // ВВР. 2006. № 32. Ст. 273).
2. Закон України «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 17. Ст. 140.
3. Закон України «Про Державну спеціальну службу транспорту» від 5 лютого 2004 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 19. Ст. 269.
4. Закон України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.
5. Закон України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.
6. Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 6 квітня 2000 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28. Ст. 222.
7. Закон України «Про транзит вантажів» від 20 жовтня 1999 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 446.
8. Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.
9. Закон України «Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 29. Ст. 139.
10. Закон України «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» від 20 жовтня 1998 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 52. Ст. 318.
11. Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 1 липня 2004 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 52. Ст. 562.
12. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 47-52. Ст. 349.
13. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011р. // *Офіційний вісник України* від 29 червня 2011. 2011. № 46. Ст. 1881.

14. Криськов А. А. Конспект лекцій з дисципліни «Правові основи підприємницької діяльності на авто-транспорті» / Андрій Анатолійович Криськов. Тернопіль: «ФОП Паляниця В.А.», 2015. 56 с.
15. Лукасевич-Крутнік І.С. Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2019. 474 с.
16. Попов В.А. Про класифікацію договорів, які укладаються у сфері перевезення. Наше право. 2016. № 1. С. 150–157
17. Яновицька А.В. Договір міжнародного перевезення вантажів автомобільним транспортом: монографія. Львів: Видавництво «Растр-7», 2019. 180 с.

Руденко М. М.,кандидат юридичних наук, доцент
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

Анотація. В статті розкрито юридичну природу об'єкту адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. З'ясовано, що об'єкт правових відносин є складною філософсько-правовою категорією, яка описується гештальтом форми та конфігурації, як цілісного сприйняття філософсько-наукових понять у просторі – системи природних закономірностей, зв'язків, відносин, які існують онтологічно. Об'єктом правовідносин, з урахуванням предметного запропоновано аналізу є матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передавання або використання яких поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії, Державної прикордонної служби, співробітники Служби цивільного захисту, інші посадові особи МВС України вступають у правовідносини. До основних видів об'єктів адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України відносяться все що служить здійсненню публічних інтересів у відповідності до законодавчо визначеної компетенції, а саме охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг, захист державного кордону та охорона суверенних прав України, цивільний захист населення і територій, адміністративно-правове регулювання міграції. В цілому зроблено висновок, що об'єкт адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України – це цілісна система природньо-правових зв'язків поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії, Державної прикордонної служби, співробітники Служби цивільного захисту, інші посадові особи МВС України з приватними та публічними особами у відповідності до законодавчо визначеної компетенції, з метою забезпечення правозахисної та правоохоронної внутрішньої виконавчої функції правової демократичної держави – Україна.

Ключові слова: відносини, військовослужбовець, захист, матеріальне та не матеріальне благо, норма адміністративного права, охорона, поліцейський, права і свободи людини, правопорядок, філософсько-правова категорія.

Rudenko M. M. Object of administrative and legal relations ensuring the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Abstract. The article reveals the legal nature of the object of administrative and legal relations to ensure the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It was found that the object of legal relations is a complex philosophical and legal category, which is described by the gestalt of form and configuration, as a holistic perception of philosophical and scientific concepts in space – a system of natural laws, connections, relations that exist ontologically. The object of the legal relationship, considering the substantive analysis proposed, is tangible or intangible goods, for the purpose of receiving, transferring, or using which police officers, military personnel of the National Guard, the State Border Guard Service, employees of the Civil Protection Service, and other officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine enter a legal relationship. The main types of objects of administrative and legal relations to support the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine include everything that serves the implementation of public interests in accordance with the legally defined competence, namely the protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, combating crime, maintaining public security and order, provision of police services, protection of the state border and protection of sovereign rights of Ukraine, civil protection of the population and territories, administrative and legal regulation of migration. In general, a conclusion is made, that the object of administrative-legal relations to ensure the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is a holistic system of natural-legal relations of police officers, military personnel National Guard, State border service, employees of the Civil Protection Service, other officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with private and public persons in accordance with the legally defined competence, in order to ensure the human rights protection and law enforcement internal executive function of the legal democratic state – Ukraine.

Key words: human rights and freedoms, law and order, material and non-material good, philosophical and legal category, policeman, protection, relationship, rule of administrative law, serviceman.

Актуальність дослідження. Правильно побудовані на основі об'єктивних закономірностей правові категорії дають можливість ефективно забезпечувати права свободи та законні інтереси громадян, інших приватних осіб публічний інтерес суспільства. І навпаки, теоретичні прорахунки у цій сфері можуть привести до порушення зазначених чеснот. Одним із вагомих інститутів правознавства та теорії адміністративно права є об'єкт правових відносин. Який умовах сьогодення переживає процес подальшого наповнення для певних сфер, галузей суспільного життя.

Однією з такою мега галузю є органи внутрішніх справ, які у формальному виразі під назвою Міністерство внутрішніх справ України переживає процес свого подальшого теоретичного узагальнення та практичного розвитку. Саме з'ясуванню об'єкту адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України буде присвячена запропонована стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми об'єкту адміністративно-правових відносин щодо забезпечення організації та діяльності МВС України звертались вчені правники О. Бандурка, В. Басс, С. Берlach, О. Баклан, В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Дніпров, С. Домусчі, А. Іванищук, Р. Ієрінг, В. Колпаков, Я Кондратьєв, С. Константінов, С. Короєд, М. Корнієнко, В. Курило, Д. Лазарєв, М. Мандель, Є. Мойсеєв, В. Олефір, І. В. Опришко, Підберезних, Ю. Римаренко, С. Сливка, С. Стеценко, І Ткаченко, В. Шарупа та ін. Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Виклад основних положень. Українські енциклопедичні знання доводять, що об'єкт – це пізнавана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї. В результаті розуміння тих чи інших об'єктів у нас складаються певні поняття про них. Явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага і т. ін. [1]. У філософії права гештальт (форма, образ, конфігурація) репрезентує цілісність сприйняття філософсько-наукових понять у просторі, а не на площині.

При цьому враховуються не окремі поняття (частини предмета), не їх сумарність, а саме цілісна форма, обов'язково з відповідними характеристиками, властивостями, якостями (гештальт-якості). Об'єктом будь-якого дослідження є власне гештальти, все те, що існує: система природних закономірностей, зв'язків, відносин, які існують онтологічно. На думку С. Сливки, деякі дослідники дотримуються думки, що об'єкт протистоїть суб'єктові, інші – протилежної думки. Ці дискусії породжують випадки, в яких здійснюється намагання: об'єктом вважати людину; об'єктом вважати позаземну систему закономірностей. У першому випадку людина не може сама себе повністю дослідити, хоча активно цього домагається. Другий випадок більше схиляється до віри або невіри у позаземне існування. При дослідженні людини – це окремі прояви властивостей тіла, душі, духу, а при дослідженні позаземного існування – відомості людей, які перебували в стані клінічної смерті. Тому для конкретніших наукових дій існують предмети дослідження, оскільки об'єкт не є рівносильним об'єктивній реальності. Поширена в науці думка, що об'єкт складається із суми предметів індивідуальної чи колективної свідомості. У раціоналістичному вимірі до певної міри це не особливо суперечить дійсності. Але і тут є застереження. Воно знову стосується методологічних засад дослідника. Зрозуміло, що між поняттями предмета й об'єкта можливі декілька типів співвідношень: як окреме до ціле; що предмет міститься в межах об'єкта (і суб'єкта також); що предмет перебуває у певних відносинах з об'єктом; що об'єкт може мати декілька предметів [2].

В вітчизняній теорії права більш приземлено вчені доводять що об'єкт правовідносин це матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передавання або використання якого суб'єкти вступають у правовідносини. Такі об'єкти є конкретними та індивідуальними, саме потреба в об'єкті спричиняє виникнення правового зв'язку між суб'єктами, викликає появу і реалізацію їх прав та обов'язків. Залежно від специфіки блага виділяють такі види об'єктів правовідносин: природні об'єкти; речі у тому числі гроші та цінні папери; рухоме і нерухоме майно; немай-

нові блага; особисті та спеціальні результати дій у тому числі послуги і результати робіт; об'єкти права інтелектуальної власності [3, с. 227-228].

Не можна, сказати, що в теорії та практиці адміністративного права країн учасниць Європейського Союзу правова категорія правових відносин критикується. Проте, практичній, вона не висвітлюється окремо у підручниках з адміністративного права [4]. Що не є дивним, адже в римському праві поняття «об'єкт» був вторинним по відношенню до категорію «рід», до останніх як відомо відносились й значна частина людей (рабів). Вчення про осіб відповідало уявленню про те, хто може бути власником того чи іншого об'єкта, вчення про речі – чим можуть володіти власники, вчення про позови – як власники можуть захистити своє право у разі його порушення [5]. З початку ХХ століття у французькій практиці та теорії вкоренився новий принцип, відповідно до якого у всіх випадках, коли акти здійснюються на підставі спеціальних правил діяльності адміністрації, то такі акти вилючаються з ведення загальних судів, оскільки правовідносини, що випливають з них, вважаються такими, що належать до адміністративного права. Проте, французькі вчені підкреслюють, що адміністративна функція сьогодні не така сама, як та, що існувала на початку ХХ століття, і вона, безумовно, відрізняється від тієї, яка існуватиме через десять, п'ятдесят чи сто років. Дотримуючись простого та обов'язково редуکتивного представлення, еволюція адміністративної функції пов'язана з перетворенням поліцейської держави на державу загального добробуту [6].

В теорії адміністративного права України аналізованих нами категорія отримала стале наукове оформлення. Провідні вчені у галузі адміністративного права доводять, що адміністративно-правові відносини відображають вплив адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління, через що між ними виникають сталі правові зв'язки право владного характеру. Сутність такої конструкції полягає в тому, що адміністративно правова норма від імені держави визначає належну поведінку кожного зі своїх адресатів. Вона встановлює

обов'язкові правила поведінки, за якими відбувається «слідування». Ці правила формуються у вигляді взаємних прав і обов'язків. В цілому вчені приходять до висновку, що адміністративне право і відносини у вузькому розумінні це суспільні відносини, урегульовані норми адміністративного права [7].

Ми не будемо критикувати таке наукове розуміння категорії об'єкт адміністративно-правових відносин провідних вчених у галузі адміністративного права. Однак, зазначимо що в ньому проглядаються певні риси правової проблеми ідей минулої епохи, коли об'єктом прав були будь-які об'єкти, що мають майнову, товарну цінність. Правовідносини у у тому розумінні є відношенням між суб'єктами щодо речі, майна. Об'єкт – це матеріальні і нематеріальні блага, щодо яких виникають правові відносини. Об'єкт правовідносин – це мета, на яку спрямований правничий вплив та обов'язки суб'єктів правовідносин, заради чого вони вступають у юридичні відносини [8]. Іншими словами ідея яка базується на науковій спадщині К. Маркса, що використовується при розробці відповідних навчальних матеріалів з економіки та фінансів практично в усіх провідних університетах світу. Відповідно, ми тільки зазначимо, що на наш погляд, існуюча в українській правовій думці доктрина правових відносин в цілому, та адміністративно-правових відносин зокрема, є такою що побудована на засадах сформованих К. Марксом.

Хоча наведемо для порівняння складності та не однозначності місця і ролі об'єкту адміністративно-правових відносин правові матерії вітчизняної системи права погляди на об'єкт дослідження С. Сливки. Мислитель доводить що. Людина є мікрокопією Всесвіту. Якщо загальним науковим об'єктом дослідження є Всесвіт, то людина є мікрооб'єктом. Тоді знову людина сама себе досліджує, в результаті чого приходимо до суперечностей виду об'єкт-суб'єкт. На погляд, професора С. Сливки, видається, що людина повинна досліджувати не безпосередньо себе, а ті явища, які є у Всесвіті. Для людини будуть корисними аналогії результатів, оскільки в людині відбуваються аналогічні явища, оскільки закони природи єдині для всіх живих

організмів. Звичайно, можна досліджувати і людину, але в комплексі зі Всесвітом, віддаючи першість Всесвітові. Результат досліджень у Всесвіті потрібно перенести на діяльність людини і діяльність у людині [2].

Однак у цій статті ми продовжимо науковий аналіз на основі його відповідності предмету адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України у класичному його розумінні у галузі адміністративного права.

Адміністративно-правові норми регулюють відносини між публічною адміністрацією та фізичними особами громадянами, іноземцями особами без громадянства. Наприклад, поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб. Незалежно від посади чи звання у відносинах із населенням поліцейський зобов'язаний: бути тактовним та доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи, у ввічливій та переконливій формі; надати можливість особі висловити власну думку; до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя. За будь-яких обставин і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики. При зверненні до особи поліцейському заборонено бути зверхнім, погрожувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику та допускати дискримінацію в будь-якій формі. Поліцейський повинен бути коректним та не повинен допускати застосування насильства чи інших негативних дій щодо членів суспільства, а також, незважаючи на провокації, повинен залишатися об'єктивним. З метою зменшення кількості випадків застосування поліцейських заходів примусу поліцейський повинен проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні та організаційні якості [9].

Адміністративно-правові відносини між публічною адміністрацією та юридичними особами, які не мають владного статусу. Наприклад, МВС України, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту організовує та забезпечує охорону від пожеж підприємств, установ, організацій та інших об'єктів на підставі договорів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [10].

Адміністративно-правові відносини між вищими та нижчими органами посадовими особами публічної адміністрації. Наприклад, контроль за організацією службової підготовки працівників Національної поліції покладається на структурний підрозділ центрального органу, що забезпечує реалізацію в Національній поліції України державної політики з питань кадрової роботи. Структурний підрозділ кадрового підрозділу центрального органу, що забезпечує виконання завдань з організації та розвитку в Національній поліції України системи професійного навчання поліцейських та підрозділи міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України, що забезпечують організацію системи професійного навчання поліцейських в органах (підрозділах) поліції, у тому числі із залученням тренінгових центрів органів поліції, що у своїй діяльності підпорядковуються керівникам підрозділів професійного навчання [11].

Що стосується видів об'єктів адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України то до них відносяться все що служить здійсненню публічних інтересів при виконанні внутрішніх функцій держави органами виконавчої влади при покладені їх у відповідності до законодавчу визначної компетенції на органи внутрішніх справ. Зокрема це є забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захист державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільний захист, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації

надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; адміністративно правове регулювання міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [12].

Висновки. Отже, об'єкт адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України характеризується наступними особливостями:

– об'єкт правових відносин є складною філософсько-правовою категорією, яка описується гештальтом форми та конфігурації, як цілісного сприйняття філософсько-наукових понять у просторі – системи природних закономірностей, зв'язків, відносин, які існують онтологічно;

– на відміну від філософії права в теорії права існує стала наукова теорія «об'єкту правовідносин», який з урахуванням предметного нашого аналізу можна сформулювати як, матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передавання або використання яких поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії, Державної прикордонної служби, співробітники Служби цивільного захисту, інші посадові особи МВС України вступають у правовідносини;

– з урахуванням євроатлантичних прагнень українського народу з'ясовано що, в теорії та практиці адміністративного права країн учасниць правова категорія правових відносин практична вона не висвітлюється окремо у підручниках з адміністративного права;

– доведено, наукова природа сучасного розуміння в Україні об'єкту адміністра-

тивно правових відносин базується на теорії К. Маркса, та є такою що запозичена провідними вітчизняними вченими шляхом переробки з минулої епохи;

– визначено, з рахуванням того, що певні положення наукового спадку К. Маркса використовуються у навчальному процесі практично усіх провідних закладів вищої освіти країн учасниць Європейського союзу та Північної Америки, відповідно певні теоретичні положення вказаного мислителя щодо об'єкту правовідносин є такими що можуть використовуватися у вітчизняній теорії та практиці адміністративного права;

– до основних видів об'єктів адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України відносяться все що служить здійсненню публічних інтересів у відповідності до законодавчо визначеної компетенції, а саме охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг, захист державного кордону та охорона суверенних прав України, цивільний захист населення і територій, адміністративно-правове регулювання міграції¹.

Отже, об'єкт адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України – це цілісна система природньо-правових зв'язків поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії, Державної прикордонної служби, співробітники Служби цивільного захисту, інші посадові особи МВС України з приватними та публічними особами у відповідності до законодавчо визначеної компетенції, з метою забезпечення правозахисної та правоохоронної внутрішньої виконавчі функції правової демократичної держави Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Об'єкт. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. 2022. С. 495. <http://sum.in.ua/s/ob.jekt>
2. Сливка С. Об'єкт і предмет філософії права. Проблеми філософії права. 2008-2009. Том VI-VII. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38342619.pdf>
3. Теорії держави і права: підручник / за ред. О. Петришина. Харків: Право, 2015 368 с.
4. Wüstenbecker. H. Sommer C. Verwaltungsrecht. Auflage 18. Munster: Alpmann und Schmidt, 2019. 228 s.

¹ Положення про МВС.

5. Основи римського приватного права: підручник / за заг. ред. В. Борисової, Л. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.
6. Droit administratif français. 2013. Revue générale du droit. URL: <https://www.revuegeneraledudroit.eu/blog/2013/06/11/droit-administratif-francais-introduction-chapitre-1>
7. Галунько В., Курило В., Короєд С. та ін. Адміністративне право України. Т1. Загальний адміністративне право: навчальний посібник за ред. В. Галунька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
8. Mandel M. Marxism and the Rule of Law. Law Journal. Volume 35. 1986. p. 7-34. 2022. URL: https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=2389&context=scholarly_works
9. Правила етичної поведінки поліцейських. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України 9 листопада 2016р. № 117. *Верховна Рада України*. 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
10. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34-35. ст.458.
11. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26 січня 2016 р. № 50. Ліга-Закон. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/364387___699586
12. Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>

Семіног С. В.,кандидатка юридичних наук, старша дослідниця,
старша наукова співробітницяНауково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

**ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕНЕ АБО ЗНИЩЕНЕ МАЙНО
ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ: ЧАСТИНА ПЕРША**

Анотація. Метою статті є аналіз законодавчого інструментарію щодо компенсації за пошкоджене або знищене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України (далі – механізм компенсації) та його застосування у праксеологічному вимірі. Механізм компенсації умовно можна поділити на два етапи. Перший етап передбачає збір, підготовку та подання документів – доказів про пошкоджене або знищене майно. Другий етап окреслює порядок розрахунку розміру компенсації, черговість, способи та джерела її отримання тощо. Тому дослідженню окресленого питання авторкою підготовлено цикл статей.

У контексті цієї статті (частина перша) сформульовано два підходи до визначення складових механізму правового регулювання. Один з них відображає правовий вплив на суспільні відносини, який полягає у комплексі правових засобів та юридичних способів. Другий спрямований на реалізацію норм права і передбачає впровадження всіх необхідних елементів правової системи суспільства через певні дії, що реалізується людиною, задля досягнення відповідного результату.

З'ясовано, що така складова механізму правового регулювання як реалізація норм права відображає принципи праксеології. Визначено, що спільним для праксеології і правореалізації є встановлені норми, види діяльності та правила практики як способи ефективного досягнення запланованої мети.

Доведено, що сутність праксеологічного погляду на механізм компенсації, як методологічний інструмент, характеризується трьома ознаками: сукупністю правових норм; системою практичної раціональної діяльності, що реалізується людиною, і приводить до дієвого результату; інтенціональністю.

У статті проаналізовано перший етап механізму компенсації, що стосується підготовки та подання документів. Незавершеність вітчизняного регулювання зазначених відносин виявляється у відсутності цілісного правового механізму, який би визначав послідовний порядок дій з боку отримувачів компенсації. Натомість законодавець надає суб'єктам права значну кількість нормативних актів, які регулюють зазначені питання, та державних і недержавних органів, які мають публічну компетенцію та повноваження щодо ведення інформації про суб'єктів та їх об'єкти пошкодженого або знищеного майна. З праксеологічного погляду існуючий механізм компенсації недостатньо відображає принцип правомірних (legitimate expectations) очікувань (legitimate expectations), значно ускладнює процес правореалізації з боку отримувачів компенсації і потребує довершеності.

Ключові слова: загроза суспільному благополуччю, механізм правового регулювання, реалізація норм права, праксеологія, праксеологічний погляд, механізм компенсації, пошкоджене майно, знищене майно.

Semynoh S. V. A praxeological view of the legal mechanism of of compensation for damaged or destroyed property as a result of of the armed aggression of the Russian Federation: part one

Abstract. The purpose of the article is to analyze the legislative instruments on compensation for damaged or destroyed property as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (hereinafter – the compensation mechanism) and to apply it in the praxeological dimension. The compensation mechanism can be divided into two stages. The first stage involves the collection, preparation and submission of documents – evidence of damaged or destroyed property. The second stage outlines the procedure for calculating the amount of compensation, the priority, methods and sources of its receipt, etc. Therefore, the author has prepared a series of articles to study this issue.

In the context of this article (part one), two approaches to defining the components of the legal regulation mechanism are formulated. One of them reflects legal influence on social relations, which consists in a set of legal means and legal methods. The second approach is aimed at implementing the provisions of law and

provides for the introduction of all the necessary elements of the legal system of society through certain actions performed by a person in order to achieve the appropriate result.

It is found that such a component of the legal regulation mechanism as the implementation of legal norms reflects the principles of praxeology. It is determined that what is common to praxeology and law implementation is the established norms, activities and rules of practice as ways to effectively achieve the planned goal.

It is proved that the essence of the praxeological view of the compensation mechanism as a methodological tool is characterized by three features: a set of legal norms; a system of practical rational activity which is realized by a person and leads to an effective result; and intentionality.

The article analyzes the first stage of the compensation mechanism, which concerns the preparation and submission of documents. The incompleteness of the national regulation of these relations is manifested in the absence of a coherent legal mechanism which would determine a consistent procedure for actions by compensation recipients. Instead, the legislator provides the subjects of law with a significant number of regulations governing these issues, as well as state and non-state bodies that have public competence and authority to maintain information about the subjects and their objects of damaged or destroyed property. From a praxeological point of view, the compensation mechanism does not sufficiently reflect the principle of legitimate expectations, significantly complicates the process of enforcement by compensation recipients and requires improvement.

Key words: *threat to public welfare, mechanism of legal regulation, implementation of legal norms, praxeology, praxeological view, compensation mechanism, damaged property, destroyed property.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена новими загрозами **суспільному благополуччю**, що принесла війна РФ проти України. **Сьогодні в країні виникли додаткові проблеми** серед населення, пов'язані зі знищеним та пошкодженим майном внаслідок бойових дій, що обумовлює здійснення циклу досліджень з визначених питань.

У частині законодавчого врегулювання окресленого питання Верховною Радою України прийнято низку законів та підзаконних актів, які визначають правовий механізм компенсації за знищене або пошкоджене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України. З погляду прaxeології такий підхід містить у собі юридичні норми, що встановлюють правові та організаційні засади, з однієї сторони. З іншої сторони, передбачає практичну реалізацію певних дій задля досягнення цілі щодо отримання компенсації за пошкоджене або знищене майно.

Враховуючи реальність оточуючої дійсності, особливо початковий етап процесу компенсації за пошкоджене або знищене майно, слід відмітити, що сьогодні він є недостатньо ефективним через низку різноманітних проблем як організаційного так і практичного характеру. З точки зору прaxeології, яку відносять до практичних дисциплін, механізм компенсації за знищене або пошкоджене майно внаслідок бойових дій передбачає прийняття існуючих умов і меж можливих дій,

які можна досягнути тоді, коли вони взагалі здійснені. Прaxeологія як наука, пов'язана з практикою, орієнтована на реалізацію дій, спрямованих на вирішення нагальних проблем людини і громадянина у найбільш ефективний спосіб.

Зазначене обумовлює **мету статті**, яка полягає у комплексному аналізі законодавчої моделі механізму компенсації за пошкоджене або знищене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України та його застосування у прaxeологічному вимірі.

Аналіз наукових досліджень. У науковій літературі знайшли відображення важливі аспекти зазначеного питання. Зокрема, М. М. Батенчук вивчав питання правового забезпечення житлових прав громадян в умовах збройної агресії РФ, А. А. Вознюк та М. А. Грига досліджували питання особливостей судових експертиз, спрямованих на визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель при розслідуванні воєнних злочинів, Л. М. Загоруй розглядала механізм отримання компенсації у разі порушення права власності в умовах воєнного стану.

Незважаючи на зацікавленість наукової спільноти цією проблемою, вона наразі залишається однією з найбільш актуальних та затребуваних суспільством, зокрема з урахуванням новизни прийнятих нормативних актів та практики їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у статті досліджується правовий механізм

компенсації за знищене або пошкоджене майно внаслідок бойових дій, доцільно розкрити сутність і основні ознаки, які синтезовані у понятті «механізм правового регулювання».

Професор М. С. Кельман та професор О. Г. Мурашин визначають механізм правового регулювання як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [1, с. 372].

Автори навчального посібника з адміністративного права України за редакцією В. В. Галунька формулюють два підходи до визначення формальних елементів механізму правового регулювання. Перший – широкий, що визначається множинністю елементів, зокрема норм права, юридичних фактів, правовідносин, тлумачення норм права, реалізацією норм права, законністю; правовою культурою і правосвідомістю, правомірною та протиправною поведінкою, юридичною відповідальністю. Другий – вузький, що включає лише деякі з вищезазначених елементів, наприклад норми права, індивідуальні акти, правовідносини, правореалізацію та законність» [2, с. 212].

На нашу думку, механізм правового регулювання має місце за наявності двох нерозривно пов'язаних складових:

– *правовий вплив на суспільні відносин*, який полягає у комплексі правових засобів (норми права, правозастосовні акти, суб'єктивні права і юридичні обов'язки) та юридичних способів (дозвіл, зобов'язання, заборона), призначених для нормативної регламентації суспільних відносин. Правова норма є правилом поведінки загального характеру. Це означає, що за допомогою юридичної норми формуються сукупність юридичних засобів і способів та певних відносин, що використовуються для здійснення державної волі у політичній, соціальній, економічній, культурній та інших сферах. Де посереднім фактором упорядкування норм права є правотворча діяльність держави.

– *реалізація норм права*, що має вираження у правовій формі (використання, додержання,

виконання, застосування, досягнення), за допомогою якої нормативність права спрямовується на задоволення інтересів суб'єктів права. Її призначення полягає у *правореалізації* і передбачає впровадження всіх необхідних елементів правової системи суспільства через певні дії, що реалізуються людиною, задля досягнення відповідного результату. Ефективність результату залежатиме від правосвідомості, правової культури, правомірної або протиправної поведінки учасників правових відносин.

У контексті досліджуваної теми слід відмітити, що така складова механізму правового регулювання, як *реалізація норм права*, *відображає принципи праксеології*. Польський філософ і логік, Тадеуш Мар'ян Котарбінський, який заклав основи практичної праксеології, у своєму «Трактаті про добру роботу» визначав, що базисом праксеології є фундаментальне поняття практики.

З нашої точки зору, праксеологічні принципи формують праксеологічний погляд як методологічний інструмент, орієнтований на реалізацію дій, спрямованих на вирішення нагальних проблем у найбільш ефективний спосіб у різних сферах суспільних відносин. Спільним для праксеології і правореалізації є види діяльності та встановлені норми і правила практики як способи досягнення запланованої мети. Згідно зі схемою праксеологічного твердження, щоб вирішити нагальну проблему і досягти певного результату, потрібно обрати та здійснити відповідну дію. Кожна реальна дія, що реалізується людиною, у свою чергу, складається в систему практичної раціональної діяльності, яка приводить до дієвого результату.

Підсумовуючи окреслену проблематику з'ясування сутності праксеологічного погляду на правовий механізм компенсації за знищене або пошкоджене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України, зазначимо, що праксеологічний погляд як методологічний інструмент відрізняється, по-перше, *сукупністю правових норм*. По-друге, *системою практичної раціональної діяльності*, що реалізується людиною, і приводить до дієвого результату, максимальної ефективності і доцільності (у значенні використання,

застосування правової норми та досягнення практичного результату). По-третє, *інтенційність*, яка передбачає, спрямованість, зацікавленість, свідомість та послідовність в отримання практичного результату.

Ключовими нормативними актами, які складають основу механізму компенсації за пошкоджене або знищене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України, є: Закон України: «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 року № 2923-IX (далі – Закон про компенсацію) [3], «Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» (далі – Порядок надання компенсації), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 р. № 600 [4], «Порядок ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі – Порядок ведення держреєстру), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 р. № 624 [5]; «Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381 [6]; «Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380 [7] та іншими документами.

З огляду на вищевказані нормативні акти механізм компенсації за пошкоджене або

знищене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України умовно можна поділити на два етапи.

Перший етап передбачає збір та підготовку документів – доказів про пошкоджене або знищене майно (у тому числі фото та відео фіксації), а також звернення та подання відповідних документів отримувачами компенсації до визначених нормативними актами публічних реєстраторів, які забезпечують ведення такої інформації.

Другий етап передбачає формування черговості прийнятих до розгляду заяв про надання компенсації за пошкоджене чи знищене майно, розрахунок розміру компенсації, способи та джерела її отримання. Для осіб, майно яких зазнало пошкоджень, процедура отримання компенсації має більш спрощену систему. А для осіб, майно яких знищено, процес компенсації більш довготривалий, оскільки потребує розрахунку суми виплати відповідно до формули, визначеної Порядком про надання компенсації, здійснення виплат відповідно до встановленої черговості та інших об'єктивних та суб'єктивних умов.

У цьому дослідженні ретельно проаналізуємо перший етап механізму компенсації за пошкоджене або знищене майно внаслідок збройної агресії РФ проти України, який стосується питань збору, підготовки та подання документів – доказів про пошкоджене або знищене майно.

Згідно з вимогами Порядку надання компенсації [4] особи, майно яких зіпсовано або знищено, мають *подати заяву* до територіальної комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищене або пошкоджене майно (далі – Комісія). Подання заяв до Комісії відбувається у два способи:

– *в електронній формі* через засоби Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, зокрема через мобільний додаток Порталу «ДІЯ». Слід зазначити, що адміністратором Реєстру пошкодженого та знищеного майна відповідно до статті 36 Закону України «Про публічні електронні реєстри» визначено державне підприємство «ДІЯ», що належить до сфери управління Міністерства цифрової інформації України (далі – Мінцифри).

Перед подачею заяви в електронній формі заявник має *відкрити поточний рахунок із спеціальним режимом використання для зарахування компенсації* в одному з банків України, з яким Мінцифри укладено відповідний договір електронної інформаційної взаємодії.

– у паперовій формі – через центр надання адміністративних послуг, орган соціального захисту населення або нотаріуса.

Вхід на Портал «ДІЯ» нотаріусом для подання повідомлення відбуватиметься з використанням його кваліфікованого електронного підпису. При цьому подання повідомлення через нотаріуса не звільняє отримувачів компенсації від необхідності *подачі заяви до Нацполіції про відкриття кримінального правопорушення за статтею 438 Кримінального кодексу України* (порушення законів та звичаїв війни) для отримання Витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань, що буде являтися одним з підтверджуючих документів для отримання компенсації.

Заява про надання компенсації буде вважатися приєднанням заявника до договору про відступлення державі або територіальній громаді права вимоги до РФ щодо відшкодування збитків за знищений об'єкт нерухомого майна, спричинених збройною агресією РФ проти України, в обсязі отриманої компенсації.

Наступним кроком відповідно до Порядку ведення держреєстру отримувачам компенсації необхідно *зареєструвати факт зіпсованого або зруйнованого майна у Державному реєстрі майна*, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України, звернувшись до публічних реєстраторів, які забезпечують внесення такої інформації, та перелік яких визначений підпунктом 4 пункту 14 цього Порядку [5].

Для внесення відомостей у Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна (далі – Держреєстр), заявнику необхідно *підготувати та подати комплект документів – доказів, які підтверджують факт пошкодження або знищення майна. Перелік таких документів визначений пунктом 34 Порядку ведення держреєстру* [5], до складу

яких обов'язково мають бути долучені правовстановлюючі документи, акти комісійного обстеження пошкодженого та знищеного майна відповідно до «Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473; звіти, що містять висновок про технічний стан відповідно до «Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 р. № 257; документи, що підтверджують знищення об'єкта нерухомого майна, – акти ДСНС, довідки Національної поліції, акти про пожежу; акти комісійного обстеження пошкодженого та знищеного майна за участю державних органів, установ та інші відомості та скановані документи в паперовій формі. Документи мають відповідати чітким вимогам, визначеним пунктом 31 цього Порядку.

Після отримання документів посадові особи публічних реєстраторів здійснюють перевірку їх достовірності, зокрема, шляхом надсилання запитів до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших установ, підприємств, організацій та проводять процедуру верифікації чи співставлення реєстрових даних.

Крім того, на першому етапі особам, майно яких знищено, також необхідно звернутися до суб'єкта державної реєстрації прав або нотаріуса для *проведення дії щодо державної реєстрації припинення права власності на знищений об'єкт нерухомого майна* відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [8]. Оскільки підпунктом 13 пункту 8 Порядку про надання компенсації [4] визначено, що право власності отримувача компенсації на знищений об'єкт нерухомого майна відповідно до частини 20 статті 8 Закону про компенсацію [3] припиняється у зв'язку з його знищенням.

Перелік документів, необхідних для державної реєстрації прав, та порядок державної реєстрації прав визначаються Кабінетом Міністрів України у «Порядку державної реєстра-

ції прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [9]. Відповідно до пункту 75 цього Порядку для державної реєстрації припинення права власності на закінчений будівництвом об'єкт чи об'єкт будівництва у зв'язку з його знищенням подаються наступні документи:

1) заява власника (співвласників) об'єкта;

2) документ, що посвідчує право власності на закінчений будівництвом об'єкт чи об'єкт незавершеного будівництва (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли такий документ відсутній у зв'язку із втратою, пошкодженням чи псуванням).

Державна реєстрація права власності на закінчений будівництвом об'єкт чи об'єкт незавершеного будівництва у зв'язку з його знищенням проводиться за наявності відомостей про факт знищення, отриманих державним реєстратором з Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва.

Для державної реєстрації прав заявник подає оригінали документів, необхідних для відповідної реєстрації, та документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав [9].

Особи, у яких нерухоме майно пошкоджено, після подачі всіх вищевказаних документів до визначених публічних реєстраторів, заповнюють чек-лист в електронній формі за допомогою Реєстру пошкодженого та знищеного майна та можуть отримати, у разі позитивного рішення Комісії компенсацію, розмір якої складає не більше ніж 200 тисяч гривень за один пошкоджений об'єкт, незважаючи на наявність більш значного пошкодження майна, вартість якого може перевищувати окреслену суму. Компенсація може бути отримана шляхом перерахування коштів на спеціальний рахунок.

Значно складніше відбуватиметься процес виплати компенсації особам, майно яких знищено, оскільки він передбачає формування черговості виплат, розрахунок суми компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна, який визначається щодо кожного отримувача компенсації та кожного знищеного об'єкта нерухомого майна окремо, виходячи з його загальної площі, вартості 1 квадратного метра тощо.

Адже більш детально проаналізувати другий етап механізму компенсації, який стосується порядку виплат для осіб, майно яких знищено, доцільно буде у наступному дослідженні.

Висновки. Нормативні акти, прийняті Верховною Радою, є позитивним кроком для підтримки реального права осіб, майно яких пошкоджено або знищено внаслідок збройної агресії РФ проти України. Закон про компенсацію визначає нормативні приписи, правові та організаційні засади надання компенсації окремо за знищене та пошкоджене майно, формально окреслює порядок подачі документів, отримання компенсації тощо. Детальну конкретизацію юридичних норм як з боку посадових осіб публічної влади в межах їх повноважень так і отримувачів компенсації містять у собі вищезазначені Постанови Кабінету Міністрів, як юридичний інструмент, за допомогою якого суб'єкти права в ході практичної раціональної діяльності, мають поступово вирішувати нагальну проблему щодо отримання компенсації за знищене або пошкоджене майно.

Проте, з праксеологічного погляду на механізм компенсації пошкодженого або знищеного майна виявляється низка проблемних питань у практичній реалізації.

По-перше, запропонований механізм, насамперед, передбачає аналіз та застосування значної кількості нормативних актів, що потребує з боку правозастосовника підвищеної уваги на практиці. Тож, пересічний громадянин без кваліфікованої юридичної допомоги навряд чи опанує цю систему підготовки та подачі відповідних документів.

По-друге, принциповим з позиції впорядкування участі суб'єктів публічної влади у механізмі компенсації пошкодженого або знищеного майна є встановлення значного кола органів державної влади, місцевого самоврядування та інших представників, які мають публічну компетенцію та повноваження щодо ведення інформації про суб'єктів та їх об'єкти пошкодженого або знищеного майна, що є непередбачуваним, непослідовним та незрозумілим у своєму застосуванні для учасників цього процесу. Значна кількість публічних реєстраторів на практиці приводить суб'єктів

права до необхідності «ходити по колу», реєструючи заяви та подаючи документи.

Чинний механізм компенсації викликає сумніви щодо дотримання принципу правомірних (легітимних) очікувань (*legitimate expectations*), який знаходить своє відображення у джерелах права Європейського Союзу та у практиці ЄСПЛ. Легітимні очікування мають бути спрямовані на правову визначеність, передбачуваність, подолання прогалин і суперечностей у праві. Суб'єкт правотворчості, у першу чергу, зобов'язаний забезпечити легкість з'ясування, тлумачення та подальшого застосування норм права тими, на кого вони розповсюджуються. З ура-

хуванням цієї ситуації логічно було б легально мінімізувати коло суб'єктів публічних органів, задіяних у механізмі компенсації пошкодженого або знищеного майна, та передбачити єдиний послідовний порядок дій для отримувачів компенсації.

Отже, існуючий механізм компенсації пошкодженого або знищеного майна на першому етапі підготовки та подачі документів у практичному застосуванні залишає за собою значне коло відкритих запитань як з боку суб'єктів, які мають публічну компетенцію та повноваження приймати та реєструвати відповідні документи, так і з боку отримувачів компенсації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2008. С. 477.
2. Загальне адміністративне право. Том 1. Навчальний посібник за редакцією д.ю.н., професора В. В. Галунька. Херсон, видавець Грінь Д. С., 2015. С. 212.
3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 року № 2923-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text>
4. Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 р. № 600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text>
5. Порядок ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.06. 2023 р. № 624. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-%D0%BF#Text>
6. Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення» : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>
7. Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>
8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
9. Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text>

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.17>**Соцька А. М.,**

кандидат юридичних наук,
заступник завідувача відділу Офісу Президента України,
старший викладач Національної академії статистики, обліку та аудиту,
радник Голови Національної Асамблеї людей з інвалідністю України

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЛИТВИ Й УКРАЇНИ З АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРИ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Анотація. Авторкою у статті приділено увагу питанню досвіду Литви стосовно адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами, а також здійснено порівняльний аналіз відповідної практики України з досліджуваною практикою Литви. Передусім проаналізовано повноваження органів опіки та піклування відносно повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена. Відзначено таке їх ключове завдання, як здійснення нагляду і контролю за діяльністю опікунів і піклувальників, а також зауважено на взаємодії із органами судової влади за відповідним напрямом діяльності. Відзначено відмінності між компетенцією органів опіки та піклування у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами в Україні й Литві. Також особливий акцент у статті зроблено на причинах встановлення статусу недієздатності та обмеженої дієздатності за литовським і українським законодавством. Акцентовано на суттєвих відмінностях щодо підстав для обмеження дієздатності повнолітніх осіб в Литві й Україні. Проаналізовано правові наслідки встановлення особам із відповідними порушеннями здоров'я та поведінки відповідних статусів, зокрема встановлення над ними опіки чи піклування, призначення їм опікуна чи піклувальника, безпосередньо здійснення повноважень щодо опіки та піклування, зокрема в частині забезпечення та захисту майнових прав підопічних осіб. Зазначено про практику Литви зі встановлення піклування над дієздатною фізичною особою, яка через стан свого здоров'я не може самостійно виконувати свої права чи обов'язки, від якої Україна відмовилася з прийняттям нового цивільного законодавства. Резюмовано про суттєву схожість систем опіки та піклування в нашій і литовській країнах.

Ключові слова: опіка, піклування, недієздатна особа, особа, дієздатність якої обмежена, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, помічник.

Sotska A. M. Comparative analysis of the experience of Lithuania and Ukraine on the administration of the sphere of guardianship and care over adults

Abstract. In the article, the author paid attention to the question of Lithuania's experience in the administration of the sphere of guardianship and care of adults, and also carried out a comparative analysis of the relevant practice of Ukraine with the researched practice of Lithuania. First of all, the powers of the guardianship and guardianship bodies regarding adult incapacitated persons and persons whose legal capacity is limited are analyzed. Their key task, such as supervision and control over the activities of guardians and custodians, was noted, as well as interaction with judicial authorities in the relevant field of activity. The article also places special emphasis on the reasons for establishing the status of incapacity and limited legal capacity under Lithuanian and Ukrainian legislation. Emphasis is placed on significant differences regarding the grounds for limiting legal capacity of adults in Lithuania and Ukraine. The legal consequences of establishing appropriate statuses for persons with relevant health and behavioral disorders, in particular, establishing guardianship or guardianship over them, appointing a guardian or custodian to them, directly exercising powers of guardianship and guardianship, in particular in terms of ensuring and protecting the property rights of wards, have been analyzed. The Lithuanian practice of establishing guardianship over an able-bodied natural person who, due to his health, cannot independently fulfill his rights or obligations, was mentioned, which Ukraine abandoned with the adoption of new civil legislation. The essential similarity of guardianship and care systems in our and Lithuanian countries is summarized.

Key words: guardianship, guardianship, incapacitated person, person whose legal capacity is limited, guardian, custodian, body of guardianship and guardianship, assistant.

Постановка проблеми. Як і будь-яка інша сфера життєдіяльності в Україні, сфера опіки та піклування над повнолітніми недієздат-

ними особами та особами, дієздатність яких обмежена, потребує вдосконалення і повинна відповідно розвиватися. Зазначене сто-

сується як законодавства, так і практики його реалізації. На сьогодні гостро постає питання із запровадження альтернативних опіки та піклуванню механізмів забезпечення і захисту прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування. У зв'язку з цим потребує вивчення міжнародний досвід відповідного спрямування як засіб напрацювання пропозицій стосовно ймовірних шляхів вирішення теоретичних, законодавчих і практичних проблем. Рівною мірою зазначене стосується публічного адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами.

Стан дослідження. Усупереч актуальності теми забезпечення, охорони і захисту прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, зокрема й крізь призму адміністративно-правового забезпечення відповідної сфери, вона не знайшла належного відображення в наукових працях, а особливо в контексті порівняльного аналізу національного й міжнародного досвіду.

З огляду на викладене, підготовку цієї статті здійснено з **метою** вивчення відмінностей та схожостей у досвіді Литви й України з адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу. Продовжуючи досліджувати тему міжнародного досвіду з публічного адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами, у цій статті приділимо увагу законодавчим і практичним аспектам відповідних правовідносин у Литві, з'ясованим за результатами опрацювання інформації Посольства України у Литовській Республіці [4] та аналізу норм Цивільного кодексу Литовської Республіки [5], а також порівнянню відповідного досвіду іноземної країни з практикою України.

Так, основним законодавчим актом Литви з питань опіки та піклування над повнолітніми особами є Цивільний кодекс Литовської Республіки (далі – ЦКЛР) [5].

До слова зазначимо, що відповідні правовідносини в нашій державі також є предметом регулювання цивільного законодавства, зокрема Цивільного [2] (далі – ЦКУ) та Цивільного процесуального [3] (далі – ЦПКУ) кодексів України, а також Правил опіки та піклування, затверджених наказом Державного

комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 17 червня 1999 р. за № 387/3680) (діють в частині положень, які не суперечать ЦКУ та ЦПКУ) [1].

Компетентними органами Литви в досліджуваній сфері виступають органи опіки і піклування, які входять до структури органів місцевого самоврядування (відділи соціального захисту в адміністраціях місцевого самоврядування).

В Україні ж функції органів опіки та піклування переважно виконують органи соціального захисту населення. Однак непоодинокими є випадки покладання відповідних обов'язків на секретарів виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, соціальних працівників і директорів територіальних центрів соціального обслуговування, ба навіть на бібліотекарів та землевпорядників.

До компетенції органів опіки та піклування в Литві належить, окрім іншого:

- здійснення нагляду і контролю за діяльністю опікунів та піклувальників;
- внесення до суду клопотань про визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною, встановлення над нею опіки чи піклування, призначення та звільнення від обов'язків опікуна або піклувальника, поновлення дієздатності особи, припинення щодо неї опіки або піклування;
- видача документів, що засвідчують факти визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною, встановлення опіки чи піклування, призначення опікуна або піклувальника, їх відсторонення або звільнення від обов'язків опікуна чи піклувальника;
- надання судам висновків щодо можливості укладення угод стосовно нерухомого майна недієздатної або обмежено дієздатної особи;
- участь у розгляді в судах справ щодо надання дозволів у випадках, коли опікун хоче продати, подарувати або іншим чином передати третім особам нерухоме майно недієздатної особи або право на таке майно, передати його в оренду або безплатне корис-

тування, закласти його, а також укласти будь-яку іншу угоду, якщо на підставі цієї угоди майно недієздатної особи зменшується або передаються чи припиняються права недієздатної особи на майно (так само це стосується справ щодо укладення аналогічних угод за згодою піклувальника стосовно майна особи з обмеженою дієздатністю) тощо [4].

Водночас ключовим завданням органів опіки та піклування статтею 2.241 ЦКЛР визначено перше з перелічених вище повноважень, а саме: здійснення нагляду і контролю за діяльністю опікунів і піклувальників [5].

Говорячи про українську практику, органи опіки та піклування у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами, окрім іншого, мають такі специфічні порівняно з Литвою, повноваження, як:

- призначення управителя майна фізичної особи – підприємця, визнаної недієздатною чи цивільна дієздатність якої обмежена, що використовувалося у підприємницькій діяльності та укладення з управителем договору управління цим майном, і здійснення контролю за відповідною діяльністю [2];

- встановлення опіки над майном особи, над якою встановлено опіку чи піклування, що знаходиться не за місцем проживання такої особи [2];

- забезпечення тимчасового влаштування непрацездатних осіб, які потребують опіки та піклування [1];

- розгляд скарг на дії опікунів та піклувальників [1];

- охорона та збереження житла і майна підопічних [1];

- обмеження, якщо це потрібно для захисту інтересів підопічних, права опікуна або піклувальника розпоряджатися вкладом, внесеним будь-ким на ім'я підопічного [1];

- здійснення контролю за діяльністю опікунів та піклувальників шляхом планових відвідувань осіб, які перебувають під опікою та піклуванням, із залученням громадськості [1];

- вимагання від опікуна або піклувальника відшкодування майнових збитків, завданих особі, стосовно якої припинено опіку або піклування, недобросовісним або недбалим виконанням опікунських обов'язків [1] тощо.

І що найбільш відмінне в компетенції українських органів опіки та піклування, то це повноваження, передбачене для них статтею 65 ЦКУ, а саме: до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування [2].

Механізм визнання повнолітньої особи недієздатною, обмеження цивільної дієздатності повнолітньої особи, встановлення опіки та піклування над повнолітніми особами і поновлення дієздатності таких осіб в Литві зводиться до таких трьох напрямів.

Перший. Фізична особа, яка через психічні чи інтелектуальні порушення не може зрозуміти значення своїх дій або керувати ними, може бути визнана недієздатною та над нею буде встановлено опіку і призначено якомога швидше опікуна в судовому порядку. Якщо повнолітня особа, яка була визнана недієздатною, видужала або її здоров'я значно покращилося, суд може поновити її дієздатність та припинити здійснення над нею опіки.

У нашій державі також практикується скасування рішення суду про визнання особи недієздатною та поновлення дієздатності особи, яка визнана недієздатною, у разі видужання або значного поліпшення її психічного стану за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи. Водночас відмінністю українського законодавства і практики є норма частини шостої статті 300 ЦПКУ про те, що строк дії рішення про визнання особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років [3].

У Литві за повнолітню недієздатну особу всі правочини вчиняє опікун. Він також несе відповідальність за заподіяння шкоди підопічною особою, якщо не буде доведено, що шкода заподіяна не з його вини. Якщо опікун помер або не має достатніх коштів для відшкодування заподіяної шкоди життю або здоров'ю третьої особи, а особа, яка заподіяла шкоду, має достатньо коштів, то суд, беручи до уваги матеріальний стан недієздатної особи і потерпілого та інші обставини, які мають значення для справи, може стягнути відшкодування за рахунок майна цієї недієздатної особи.

Другий. Цивільна дієздатність особи може бути обмежена в судовому порядку, якщо така особа зловживає алкогольними напоями, наркотичними або психотропними речовинами. У такому випадку над цією особою за рішенням суду встановлюється піклування і їй призначається піклувальник. У разі усунення обставин, на підставі яких особа була визнана обмежено дієздатною, суд може поновити її дієздатність.

Аналізуючи зазначене, варто акцентувати, що в Україні, на відміну від Литви, дієздатність особи обмежується, окрім іншого, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (стаття 36 ЦКУ) [2].

У Литві повнолітня особа, дієздатність якої обмежена, може вчиняти правочини щодо розпорядження майном, а також отримувати заробітну плату, пенсію чи інші види доходів і розпоряджатися ними лише за згодою піклувальника, крім дрібних побутових правочинів. Інші правочини вчиняються з дозволу піклувальника. Повнолітня обмежено дієздатна особа особисто несе відповідальність за своїми договірними та позадоговірними зобов'язаннями.

Третій. Над дієздатною фізичною особою, яка через стан свого здоров'я не може самостійно виконувати свої права чи обов'язки, за її проханням може бути встановлено піклування та призначено за рішенням суду піклувальника. У такому ж порядку на підставі заяви дієздатної особи він і звільняється.

Дієздатна особа і піклувальник укладають договір, у якому визначаються права і обов'язки піклувальника, пов'язані з розпорядженням майном дієздатної особи.

В Україні до прийняття в 2004 році нового цивільного законодавства дієздатним особам також призначалися піклувальники. Сьогодні ж з метою надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків існує інститут помічника. Помічник має право на одержання пенсії, аліментів, заробітної плати, поштової кореспонденції, що належать фізичній особі, яка потребує допомоги; він має право вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах особи, яка потре-

бує допомоги, представляти особу в органах влади та організаціях, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення [2].

Що стосується суб'єктів здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами, то в Литві ними є опікуни та піклувальники. Відносно осіб, які визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними та перебувають на лікуванні в медичних закладах, функції опіки і піклування здійснює відповідний заклад до того часу, поки не буде призначений постійний опікун або піклувальник.

Крім того, передбачено здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами закладами та установами, у яких такі особи перебувають, до призначення постійного опікуна чи піклувальника.

На відміну від українського досвіду, у Литві законодавством не покладається на органи опіки та піклування функції зі здійснення опіки та піклування за жодних обставин. Водночас передбачено негайне призначення особі опікуна або піклувальника за письмовою заявою дієздатної особи.

Опікун або піклувальник недієздатної або обмежено дієздатної особи може користуватися доходами та майном цієї особи виключно в її інтересах.

Для укладення угод, сума яких перевищує 5 тис. литів (1,5 тис. євро), потрібен попередній дозвіл суду. В усіх випадках потрібен попередній дозвіл суду, якщо опікун хоче продати, подарувати або іншим чином передати третім особам нерухоме майно недієздатної особи або право на таке майно, передати його в оренду або безплатне користування, закласти його, а також укласти будь-яку іншу угоду, якщо на підставі цієї угоди майно недієздатної особи зменшується або передаються чи припиняються права недієздатної особи на майно. Ці правила також застосовуються у випадках, коли піклувальник збирається надати згоду на аналогічні угоди щодо майна особи з обмеженою дієздатністю [4].

У Литві встановлено заборону на укладення опікуном, піклувальником, їх близькими родичами угоди з особою, над якою вони здійснюють опіку чи піклування, за винятком випадків, коли майно дарується або дається в безплатне користування опікуну чи

піклувальнику, якщо це відповідає інтересам особи, над якою здійснюється опіка чи піклування.

Якщо опікун чи піклувальник неналежним чином виконує свої обов'язки, не забезпечує захист прав та інтересів підопічного чи піклувальника, використовує їх права в корисливих цілях, він може бути усунений від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника за рішенням суду [4].

У разі наявності в недієдатної особи або особи з обмеженою дієздатністю нерухомих чи рухомих об'єктів, які потребують постійного догляду (підприємство, земельна ділянка, будівля тощо), суд своєю ухвалою призначає розпорядника майна, зокрема й опікуна чи піклувальника такої особи або ж іншу особу.

Опікун чи піклувальник, що є батьком, матір'ю або іншим близьким родичем підопічної особи, виконує відповідні обов'язки безоплатно. В інших випадках опікун має право на відшкодування за рахунок майна підопічного необхідних витрат, понесених у зв'язку з виконанням опікунських обов'язків. Розмір цих витрат і порядок їх оплати визначаються судом за позовом опікуна. Водночас окреслений підхід не поширюється на випадки, коли функції опікуна чи піклувальника виконує заклад лікування, виховання чи опіки (піклування) [4].

Оплатність послуг опікуна та піклувальника українським законодавством не передбачена. Хоча вважаємо таку практику обґрунтованою. Ба більше, відповідний фінансовий

тягар, на наше переконання, на себе повинні взяти або органи державної влади, або органи місцевого самоврядування. Проте ймовірність запровадження такої практики мізерна.

Висновки. Резюмуючи, вважаємо, що в багатьох моментах українська практика в досліджуваній сфері дуже схожа з практикою литовською. Зазначене свідчить на користь двох висновків.

По-перше, інститут опіки та піклування над повнолітніми особами має право на існування як механізм, який функціонує давно і певною мірою оправдовує відповідні засоби, спрямовані на захист прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування. Однак це жодною мірою не нівелює потреби в запровадженні в Україні альтернативних опіці та піклуванню інститутів для забезпечення осіб з тими чи іншими видами порушень здоров'я від позбавлення або обмеження їх дієздатності.

По-друге, литовський досвід в частині оплатності послуг суб'єктів здійснення опіки вважаємо ефективним засобом підвищення результативності діяльності опікунів та піклувальників повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, щодо забезпечення прав їх підопічних.

Своєю чергою належне функціонування інституту опіки та піклування над повнолітніми особами є своєрідною гарантією виконання державою її соціальної та правової функції відносно соціально незахищених верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>
2. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Щодо надання інформації : лист Посольства України у Литовській Республіці від 15 квіт. 2015 р. № 61210/71/ВЗГД-500-331.
5. Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1864. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB>

Соцький А. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту
Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Анотація. Стаття присвячена визначенню поняття та сутності публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю на основі вивчення підходів до розуміння таких юридичних термінів як «публічне адміністрування» та «публічне управління», які розглядались науковцями в площині адміністративно-правової діяльності правоохоронних органів.

Вказано на небезпеку організованої злочинності для української державності та суспільства, особливо в сучасних умовах.

Визначено, сучасні тенденції публічного адміністрування тісно пов'язані із роллю суспільства у впорядкуванні управлінських відносин. Запропоновано розглядати публічне адміністрування боротьби із організованою злочинністю як регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність відповідних суб'єктів, спрямовану на прийняття та практичну реалізацію адміністративних рішень відповідно до законів та інших нормативно-правових актів з метою сприяння встановлення контролю над організованою злочинністю, її профілактикою, а також над усуненням причин і умов її існування.

Доведено, що поняття «публічне адміністрування протидії організованій злочинності» не варто отожднювати із «публічним управлінням протидії організованій злочинності», тому що перше – це видання положень, регламентів та інших нормативних актів для виконання законів, а останнє – процес реалізації концептуальних ідей та стратегій всіма ключовими учасниками владних повноважень у сфері боротьби із організованою злочинністю.

Вказано на необхідність удосконалення законодавчого регулювання адміністративно-правової термінології у сфері боротьби з організованою злочинністю, яке значно підвищить ефективність реалізації покладених завдань перед суб'єктами публічної адміністрації.

Ключові слова: публічне адміністрування, публічне управління, боротьба з організованою злочинністю, поняття, адміністративно-правові заходи.

Sotskyi A. M. The concept and essence of public administration of the fight against organised crime

Abstract. The article is devoted to defining the concept and essence of public administration of combating organised crime based on concept study of understanding such legal terms as “public administration” and “public management” which are considered by scholars in the plane of administrative and legal activities of law enforcement agencies.

The danger of organised crime for Ukrainian statehood and society, especially in modern conditions, is indicated.

It is determined that modern trends in public administration are closely related to the role of society. It is proposed to consider the public administration of combating organised crime as the activity of relevant entities regulated by laws and other legal acts, aimed at decision-making and its practical implementation in accordance with laws and other legal acts in order to facilitate control over organised crime, its prevention, as well as elimination of the causes and conditions of its existence.

It is proved that the concept of “public administration of combating organised crime” should not be equated with “public management of combating organised crime”, since the former is an issuance of provisions, regulations and other normative acts for the implementation of laws, and the latter is a process of implementation of conceptual ideas and strategies by all key authority participants in the field of combating organised crime.

The author points out the need to improve the legislative regulation of administrative and legal terminology in the field of combating organised crime.

Key words: public administration, public management, combating organised crime, concepts, administrative and legal measures.

Постановка проблеми. Успішний розвиток української державності неможливо уявити окремо від забезпечення правопорядку та гарантування державної безпеки. В умовах повномасштабної російської війни в Україні, економічної та соціальної деградації, постійної загрози для енергетичної інфраструктури держави, питання адміністративно-правового забезпечення протидії організованій злочинності набуває надзвичайної актуальності, адже терористичні загрози, прояви сепаратизму, заклики щодо порушення територіальної цілісності України становлять собою критичну небезпеку для країни. Суттєву шкоду національній безпеці завдають корупційні та фінансово-економічні злочини, незаконна торгівля зброєю, численні підробки документів для виїзду за кордон та незаконне вивезення біженців. За даними ООН, війна в Україні «дозволила новим і старим організованим злочинним угрупованням розвиватися і розширюватися. Нові види діяльності включають перевезення комерційних товарів під виглядом гуманітарної допомоги; контрабанду дефіцитних товарів, таких як паливно-мастильні матеріали з сусідніх країн в Україну; контрабанду нових товарів, що потрапили під санкції; торгівлю награбованими товарами, такими як зерно з України» [1].

Водночас, відсутність законодавчого закріплення поняття «публічне адміністрування боротьби з організованою злочинністю», схожість визначення «публічне адміністрування» з такими суміжними категоріями як «державне управління», «публічне управління», відсутність загальноприйнятого розуміння сутності публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю неодноразово викликали труднощі у його теоретичному тлумаченні, і, як результат – у практичному правозастосуванні. Безумовно, що ефективність адміністративно-правового впливу неможливе без вивчення явища, на яке воно направлено. З огляду на це виникає потреба у науковому дослідженні категорії «публічне адміністрування боротьби з організованою злочинністю» для подальших наукових розробок у сфері адміністративно-правового управління протидією організованій злочин-

ності. Принагідно зауважимо, що подібне дослідження стосовно боротьби з організованою злочинністю ніколи не було предметом вивчення в доктрині адміністративно-правової науки, що свідчить про додаткову актуальність підготовки цієї наукової публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичним аналізом публічного адміністрування займалися такі вчені як Б. Андресюк, О. Бакуменко, О. Бандурка, В. Горачук, І. Грицяк, О. Гребельник, І. Козюбра, А. Колодій, І. Коліушко, В. Мартиненко, Д. Приймаченко, О. Сушинський тощо. Проблематику публічного адміністрування у сфері безпеки вивчали А. Мосейко, В. Негодченко та О. Шевчук, в діяльності органів Служби безпеки України – В. Пузирний, в органах Національної поліції України – К. Бугайчук та І. Пастух. Більшість із згаданих науковців своїх працях аналізували категорії публічного управління, публічного адміністрування та державного управління. Зазначені наукові роботи стали підґрунтям для здійснення даного дослідження сутності публічного адміністрування у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Постановка завдання. Мета – дослідити сутність публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю, щоб мінімізувати випадки його неоднакового наукового тлумачення, дослідити наукові підходи щодо розуміння даної правової категорії в доктрині адміністративного права, і на основі узагальнених теоретичних концепцій сформулювати поняття публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю з метою можливого використання такого наукового досвіду у перспективному законодавчому регулюванні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними World Population Review Україна у 2023 році посіла 57-е місце з 136-ти з показником 47,42 злочини на 100 тисяч жителів в рейтингу країн світу з найвищим рівнем злочинності [2]. Офіс Генерального прокурора України повідомляє, що станом на серпень 2023 року в Україні зафіксовано 395 організованих груп та злочинних організацій, щодо яких розслідувано кримінальні провадження [3]. Статистичні дані оперують досить високими показниками, а з огляду на безпекову

ситуацію в Україні стає зрозумілим, що організована злочинність буде нарощувати сфери прояву, розвитку та впливу.

В українському законодавстві термін «боротьба з організованою злочинністю» нормативно не закріплений. Однак, Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 1993 року визначає заходи щодо забезпечення боротьби із організованою злочинністю, повноваження спеціальних державних органів по боротьбі з нею, заходи щодо взаємодії, заходи інформаційного, фінансового, матеріально-технічного та науково-дослідного забезпечення боротьби з організованою злочинністю, а також заходи контролю і нагляду за виконанням законодавства в досліджуваній сфері [4]. Наведені законодавчі положення спонукають до висновку, що управління протидією організованої злочинності здійснюється в площині кримінально-правових, адміністративно-правових (фінансових, податкових, митних відносин тощо) в залежності від об'єкту злочину. Таке управління є складним та багатогранним процесом, про що слушно зауважують О. Бандурка та О. Литвинов, вказуючи що «протидія злочинності – це особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук способів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня» [5, с. 44–45]. Адміністративно-правові засади протидії боротьби із організованою злочинністю на практиці реалізуються через публічне адміністрування та управління публічне відповідних суб'єктів.

В доктрині адміністративно-правової науки існує думка, що стосовно публічного адміністрування можна виділити «широкий (зовнішньо орієнтований) підхід до публічного адміністрування, який стосується окремих сфер

суспільного життя (освіти, науки, економіки тощо), та внутрішньо орієнтований підхід, що пов'язаний з організацією та здійсненням внутрішніх управлінських процесів усередині систем відповідних суб'єктів публічної адміністрації. Останній стосується впорядкування організаційної структури суб'єкта, організації планування, підготовки, розробки та реалізації управлінських рішень, організації діяльності апарату управління, здійснення документального, інформаційного, кадрового, психологічного забезпечення» [6, с. 113]. Відтак, досліджуючи особливості публічного адміністрування діяльності органів Національної поліції, які є одним із суб'єктів протидії організованій злочинності, К. Бугайчук зауважує, що «цілком прийнятним є використання терміну «публічне адміністрування» в контексті організації та діяльності системи Національної поліції, оскільки воно здійснюється всередині системи суб'єкта публічної адміністрації, пов'язане з публічною діяльністю цього органу виконавчої влади та забезпечується дієвим публічним контролем за цією діяльністю. Така точка зору ґрунтується на внутрішньо орієнтованому підході до категорії «публічне адміністрування» та його наближеності до поняття «адміністративний менеджмент» стосовно системи певного суб'єкта публічної адміністрації» [6, с. 114]. Як вважають А. Мосейко, В. Негодченко, публічне адміністрування у сфері національної безпеки України є «послідовність, відносно завершених етапів здійснення певних управлінських дій та управлінських рішень, а саме: аналіз управлінської ситуації; визначення (уточнення) переліку національних цінностей (інтересів); визначення сукупності проблем, пов'язаних із прагненням (необхідністю) реалізації національних інтересів; визначення множини національних цілей (передусім пріоритетних), спрямованих на розв'язання вказаних проблем (в загальному випадку це розбіжності між реальним та бажаним станами об'єкту управління); розробка та прийняття державно-управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених національних цілей (в загальному випадку ці рішення спрямовані на досягнення бажаного стану об'єкта управління); практична реалізація сукупності взаємопов'язаних та взаємообумовлених

управлінських впливів на об'єкт управління з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз сталому розвитку людини, суспільства і держави; постійний моніторинг стану об'єкта управління та викликів і загроз його функціонуванню (розвитку) з метою виявлення нової проблемної ситуації (вказані ситуації виникають за умов, коли поставлені нові цілі розвитку або внаслідок виявлення чи розвитку явищ, процесів інших чинників, що призводять до кризових явищ чи навіть криз в об'єкті управління чи середовищі його функціонування)» [7, с. 8]. О. Шевчук вважає, що «публічне адміністрування в секторі безпеки України – це діяльність суб'єктів публічного адміністрування, яка регламентована законодавством і спрямована на реалізацію законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень для захисту прав людини, суспільства й держави, територіальної цілісності, недоторканності, суверенітету від загроз національній безпеці» [8, с. 141].

Аналізуючи адміністративні заходи боротьби з організованою злочинністю, науковиця Т. Міщенко зазначає, що державне управління у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією є видом публічної діяльності, елементом загальної системи державного управління, що включає в себе суб'єктів управління – органів уповноважених державою, компетенція та повноваження яких окреслюються законодавством і спрямовані на забезпечення боротьби з організованою злочинністю так корупцією. Державне управління спрямоване на взаємодію, контроль, фінансування та матеріально технічне забезпечення, нагляд за виконанням законів [9, с. 47]. Ще одне наукове дослідження заходів публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю, зокрема у сфері корупційної злочинності, встановлює, що до числа адміністративно-правових засобів протидії корупції належать: адміністративні заборони, пов'язані з режимом державної служби; засоби врегулювання конфлікту інтересів на державній службі; чіткий посадовий регламент державного службовця; конкурсне заміщення посади державної служби; встановлення й обов'язкове використання кадрового резерву

в системі державної служби; обов'язкове встановлення альтернативи при призначенні на посаду державної служби; випробування при вступі на державну службу; механізм узгодження з підрозділами власної безпеки кандидатур при призначенні на відповідальні посади державної правоохоронної служби; визначення статусу посади державної служби, яка пов'язана з корупційними погрозами; соціальні гарантії пов'язані з режимом та статусом державного службовця; атестація державних службовців; заохочення та нагородження державних службовців; визначення приблизних етапів кар'єрного зростання державного службовця; відсторонення від займаної посади державної служби у випадку виникнення конфлікту інтересів; кваліфікаційний іспит; режим службової дисципліни на державній службі; адміністративний контроль за службовою діяльністю державних службовців; податковий контроль за майновим становищем державного службовця і членів його сім'ї, дисциплінарна й адміністративна відповідальність державних службовців; механізм надання відомостей про доходи, майно і зобов'язання майнового характеру державного службовця і членів його сім'ї; оплата праці державних службовців; ротація кадрів у системі державної служби; обов'язок державних та муніципальних службовців повідомляти про звернення до них з метою схиляння до вчинення корупційних правопорушень [10, с. 139].

Висновки. З огляду на зазначене, можна підсумувати, що більшість наукових досліджень у сфері публічного адміністрування діяльності правоохоронних органів в Україні та її адміністративно-правових засад ґрунтуються на ідеях про організаційно-розпорядчу діяльність, направлену на забезпечення й реалізацію публічних інтересів, шляхом прийняття адміністративних рішень для захисту прав та безпеки людини, суспільства й держави. У свою чергу, відносини, які виникають у процесі публічного адміністрування у сфері боротьби із організованою злочинністю супроводжуються прийняттям рішень та реалізацією заходів, які мають відповідати інтересам суспільства. Такі рішення встановлюються, змінюються та припиняються обов'язково на основі норм адміністратив-

ного права, тому вони породжують настання юридично значущих наслідків як для суб'єктів публічного адміністрування, так і для інших суб'єктів господарської діяльності та соціальної сфери.

З урахуванням вищенаведеного, можемо припустити, що публічне адміністрування боротьби із організованою злочинністю – це регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність відповідних суб'єктів, спрямована на прийняття та практичну реалізацію адміністративних рішень відповідно до законів та інших нормативно-правових актів з метою сприяння встановлення контролю над організованою

злочинністю, її профілактикою, а також над усуненням причин і умов її існування.

Публічне адміністрування протидії організований злочинності не можна ототожнювати із публічним управлінням, адже останнє більшою мірою стосується процесу реалізації концептуальних ідей та стратегій всіма ключовими учасниками владних повноважень у сфері боротьби із організованою злочинністю. Законодавче нормативне закріплення цих ключових адміністративно-правових понять у сфері боротьби з організованою злочинністю значно полегшить ефективність правового регулювання відповідних відносин в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. The conflict in Ukraine and its impact on organized crime and security. November 2022. *The United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI)*. URL: <https://unicri.it/index.php/Publication/Conflict%20-Ukraine-impact-on-organized-crime-and-security> (дата звернення 15.09.2023)
2. Оприлюднено рейтинг країн світу з найвищим рівнем злочинності: Україна розташувалася поруч з США. Ділова столиця. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/oprilyudneno-reyting-krajin-svitu-z-nayvishchim-rivnem-zlochinnosti-ukrajina-roztashuvalasya-poruch-z-ssha-12012023-472465> (дата звернення 20.09.2023)
3. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2> (дата звернення 20.09.2023)
4. Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення 20.09.2023);
5. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС. 2011. 308 с.
6. Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 112-117.
7. Мосейко А.Г., Негодченко В.О. Актуальні проблеми публічного адміністрування вітчизняною сферою національної безпеки: Монографія. Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет. 2021. 194 с.
8. Шевчук О. Сектор безпеки України як об'єкт публічного адміністрування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2 С. 138-142 DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.25>
9. Міщенко Т.М. Адміністративно-правове забезпечення організації боротьби з організованою злочинністю, що супроводжується корупційними зв'язками: дисертація ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми: СумДУ. 2017. 197 с.
10. Дем'янчук Ю. В. Адміністративно правові засоби в теорії та практиці запобігання корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 138-141.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.19>**Співак М. В.,**доктор політичних наук, професор,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Анотація. Метою статті є наукове осмислення поняття та системи адміністративно-правових гарантій забезпечення безпеки поліцейського. Актуальність дослідження зумовлена реальними проблемами професійної безпеки поліцейського, яка на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується гострими взаємопов'язаними суперечностями – між вимогами щодо забезпечення безпеки професійного середовища як чинника соціально-політичної та національної безпеки і реальним станом функціонування професійної сфери, що не забезпечує такої безпеки.

Розглянуто і проаналізовано підхід до особистої безпеки поліцейського у основних нормативно-правових актах. Визначені правові проблеми гарантії особистої безпеки. Наведена статистика та конкретні функції безпеки: аналіз, прогнозування, з'ясування причин, попередження, зниження, послаблення, нейтралізація, припинення, локалізація, протидія усунення загроз, що виникають у процесі здійснення службової діяльності поліцейського.

Сфокусовано увагу на множинності визначень поняття «безпека поліцейського» у працях вчених і його відсутність у нормативній площині. Визначено, що право поліцейського на безпеку – це право на такі умови життєдіяльності, при яких існує дієва система гарантій, що забезпечує практичну можливість реалізації прав, виконання обов'язків та задоволення потреб. Встановлено, що метою забезпечення безпеки поліцейського у службовій діяльності є комплексний і системний вплив на потенційні та реальні загрози, що дасть можливість поліцейському успішно функціонувати в нестабільних зовнішніх та внутрішніх умовах, а також зниження та нейтралізація ризик-факторів, що безпосередньо впливають на службово-професійну підготовку.

Зроблені висновки про доцільність нормативного закріплення поняття «особиста безпека поліцейського» та системи заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки в законах та підзаконних актах, а також зміни словесних конструкцій, у частині доповнення їх словом «поліцейський» таким чином нормативно закріпивши право останнього на безпеку в усіх випадках передбачених законодавцем.

Ключові слова: поліцейський, особиста безпека, професійна безпека, безпека, професійна підготовка.

Spivak M. V. Administrative and legal guarantees of ensuring the personal safety of police officers

Abstract. The purpose of the article is a scientific understanding of the concept and system of administrative and legal guarantees of ensuring the safety of a police officer. The relevance of the study is determined by the real problems of the professional safety of the policeman, which at the current stage of the development of society is characterized by sharp interrelated contradictions – between the requirements for ensuring the safety of the professional environment as a factor of socio-political and national security and the real state of functioning of the professional sphere, which does not provide such safety.

The approach to the personal safety of police officers in the main normative legal acts was considered and analyzed. Identified legal problems of the guarantee of personal safety. The article provides statistics and specific security functions: analysis, forecasting, finding out the causes, prevention, reduction, weakening, neutralization, termination, localization, countermeasures, elimination of threats that arise in the course of the police officer's official activities.

Attention is focused on the multiplicity of definitions of the concept of “policeman's safety” in the works of scientists and its absence in the normative plane. It was determined that the police officer's right to safety is the right to living conditions in which there is an effective system of guarantees, which ensures the practical possibility of exercising rights, fulfilling duties and meeting needs. It was established that the goal of ensuring the safety of a police officer in official activities is a complex and systematic impact on potential and real threats, which will enable the police officer to function successfully in unstable external and internal conditions, as well as the reduction and neutralization of risk factors that directly affect the official and professional preparation.

Conclusions were made on the expediency of normatively enshrining the concept of “policeman’s personal safety” and the system of measures aimed at ensuring personal safety in laws and by-laws, as well as changing verbal constructions, in the part of supplementing them with the word “policeman”, thereby normatively establishing the latter’s right to safety in in all cases provided for by the legislator.

Key words: *police officer, personal security, professional security, security, professional training.*

Постановка проблеми. Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Поліцейська діяльність належить до переліку професій із підвищеним ризиком і характеризується одним із найвищих рівнів екстремальності та професійного стресу. За роки незалежності України понад 1600 правоохоронців загинули під час виконання службових обов’язків (від 2015 року загинуло 44 поліцейських) [1]. За повідомленням Міністерстві внутрішніх справ в останні роки смертність співробітників правоохоронних органів істотно знизилася [2] однак, практичне забезпечення безпеки, праці та життя поліцейського вимагає наукового підходу до вирішення існуючих в цій сфері проблем.

Метою статті є розкриття на підставі всебічного аналізу наукових праць і нормативно-правових актів, сутності та змісту особистої безпеки поліцейського та обґрунтування пропозицій щодо її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти особистої безпеки поліцейського під час виконання службових обов’язків досліджені у працях Д. Анісімова, В. Біліченко, О. Вербицького, Б. Ліщук, О. Передерій, В. Покайчук, В. Поливанюк, О. Скляр, В. Трояновського, Т. Шевченко. Однак, попри значну кількість існуючих наукових досліджень, на практиці все ж таки залишаються невирішеними питання забезпечення особистої безпеки поліцейських.

Основні результати дослідження. Поняття «безпека» нині є широковживаним. На користь цього свідчить, зокрема, наявність дискусій та різних підходів щодо визначення та розуміння таких базових понять, як «особиста безпека поліцейського», «професійна безпека поліцейського», «управління безпекою поліцейського», «службова безпека поліцейського» та інших критеріїв і методів оцінки безпеки, характеристик потенційних

небезпек. Так, особиста безпека – це система організаційно-правових, тактико-психологічних, фізичних заходів, які дозволяють забезпечити збереження життя та здоров’я працівників Національної поліції і підтримати високий рівень ефективності їх професійних дій [3, с. 4]. У наукових джерелах пропонується два визначення: 1. Особиста безпека – це комплекс основних та допоміжних заходів, спрямованих на зниження рівня впливу небезпечних факторів до реально можливого мінімуму, що допомагає зберегти життя і здоров’я, нормальний психічний стан і дієздатність працівника під час виконання функціональних обов’язків, професійних завдань у буденних і в екстремальних ситуаціях. 2. Особиста безпека працівників правоохоронних органів – система організаційно-правових, тактико-психологічних, фізичних заходів, покликана не тільки зберегти життя та здоров’я працівників правоохоронних органів, а й підтримати високий рівень ефективності їхніх професійних дій. Традиційно термін «особиста безпека» ототожнюється з поняттям «фізична безпека особистості». Вузке розуміння цього поняття не викликає заперечень, водночас доцільніше, розглядати поняття «особиста безпека» більш широко, позаяк, окрім фізичної безпеки, воно містить низку інших складових (наприклад, безпека організаційна, соціальна, психологічна та ін., що взаємопов’язані (дотичні). С. Банах, Ю. Йосипів, М. Курляк, В. Синенький вважають, що важко повністю усунути різноманітні фактори ризику з діяльності правоохоронців, оскільки йдеться про боротьбу зі злочинністю та охорону правопорядку. Саме тому акцентувати доречно тільки на їх мінімізації, недопущенні можливих негативних впливів і наслідків. Це стосується зовнішнього і внутрішнього рівня безпеки, на яку вони наражаються. Втім, з тією різницею, що у другому випадку джерелом безпеки для працівників за певних обставин стає, власне, організація діяльності правоохоронного органу. Най-

перше маємо на увазі недоліки організації, і зокрема, в управлінні персоналом. У такому контексті, щоправда, потрібна навіть не мінімізація, а повне усунення цього фактору небезпеки, що цілком можливо [4, с. 25-26].

У межах публікації слід згадати декілька документів які опосередковано регулюють питання особистої безпеки поліцейського: це Закон України «Про Національну поліцію» [5], Накази МВС України № 70 від 01 лютого 2016 «Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю» [6] та № 281 від 16 березня 2007 «Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю й травмуванням особового складу» [7]. Окремо слід згадати Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» де у ст. 6 зазначено, що однією з підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів «про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю.» [8]. У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» органи Національної поліції внесені до системи правоохоронних органів. У ст. 3 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» зазначено, що відповідно до законодавства України працівники правоохоронних органів та їх близькі родичі мають право: а) застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю з метою забезпечення виконання правомірних наказів і усних вимог, що добровільно не виконуються, для захисту особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також свого житла і майна; б) вимагати і одержувати допомогу у виконанні покладених на них обов'язків, а в разі необхідності - для особистого захисту, а також свого житла і майна з боку відповідних правоохоронних та інших державних органів; в) здійснювати спеціальні заходи забезпечення безпеки; г) отримувати матеріальну компенсацію в разі загибелі працівника, каліцтва або іншого ушкодження

здоров'я, знищення чи пошкодження його житла і майна у зв'язку з виконанням службових обов'язків [9]. Порядок реалізації заходів безпеки і питання поновлення прав осіб, взятих під захист, регулюються спеціальними нормативними актами, зокрема Порядком здійснення заходів безпеки щодо особистої охорони, охорони житла і майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, працівників суду і правоохоронних органів, членів їх сімей та близьких родичів [10].

У ст. 5 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» зазначено, що, для забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин можуть застосовуватися відповідно до законодавства такі заходи: а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) встановлення телефону за місцем проживання; г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; є) переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, персональних та/або біометричних даних, переселення в інше місце проживання [10].

На рівні адміністративно-правового регулювання забезпечення особистої безпеки здійснюється Законом України «Про Національну поліцію України», норми якого містять в собі певні гарантії, щодо забезпечення особистої безпеки. До таких зокрема можна віднести «законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами». Інститут відповідальності за непокору чи злісне невиконання законних вимог патрульного поліцейського є однією із гарантій забезпечення його особистої безпеки.

Якщо більш детально аналізувати Закон України «Про Національну поліцію» то можна спостерігати бінарну конструкцію яку вико-

ристовує законодавець у положеннях закону коли йдеться мова про безпеку – «посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського» та «може завдати шкоду собі і оточуючим» або «створюють загрозу життю чи здоров'ю людини».

У першому випадку, прикладом слугує ст. 43 «Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим» чи ст. 44 «Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом».

У другому випадку прикладом є п.п. г) та г) ч. 3 ст. 45 які не гарантують безпеку поліцейському а тільки «особі яка своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточуючим» та «особам у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі». Або: «Засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини». Тобто «створюють загрозу життю чи здоров'ю людини» але не поліцейського.

У п. 6 розділу 1 Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України [11] закріплено види службової підготовки, зокрема такими є – функціональна підготовка, тактична підготовка, загальнопрофільна підготовка, вогнева підготовка, фізична підготовка. З позиції законодавця усі види службової підготовки є взаємопов'язаними між собою.

Основними завданнями службової підготовки є: підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських з метою забезпечення їх здатності до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки; вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України; удосконалення керівним складом органів (підрозділів) поліції, закладів, установ поліції навичок управління поліцейськими.

Позитивним, вважаємо позицію законодавця викладенні у розділі VI. Проведення занять з тактичної підготовки а саме у підході до визначення складових тактичної підготовки. Де тактика дій розуміється як навчання, спрямоване на формування в поліцейського необхідних знань, умінь та навичок з вибору найбільш ефективного і безпечного алгоритму взаємодії (індивідуально, у парі або у складі групи) з особою (особами), щодо якої (яких) здійснюються поліцейські заходи. А тактика самозахисту та особистої безпеки (тактика самозахисту) як навчання, спрямоване на формування в поліцейського необхідних знань, умінь та навичок щодо ефективного застосування в ситуаціях із різним ступенем ризику прийомів боротьби, спеціальних засобів, зброї та способів подолання природних і штучних перешкод. У розділі VII, що визначає проведення занять із загальнопрофільної підготовки, зазначено, що до складу загальнопрофільної підготовки входять: безпека життєдіяльності, домедична підготовка, психологічна підготовка. Безпекова складова поліцейського розкривається лише у понятті «безпека життєдіяльності» під якою розуміється навчання, спрямоване на здобуття поліцейськими теоретичних знань та оволодіння практичними вміннями і навичками, необхідними для формування готовності до мінімізації і нейтралізації небезпек, що можуть загрожувати життю і здоров'ю поліцейського або інших осіб, а також збереженню матеріальних цінностей.

Відповідно до Положення про патрульну службу МВС основними завданнями патрульної служби є: 1) забезпечення публічного

порядку і громадської безпеки; забезпечення безпеки осіб, захисту їх прав, свобод та законних інтересів; створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ, організацій; 2) запобігання кримінальним, адміністративним правопорушенням; попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, випадків насильства у сім'ї, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню; 3) взаємодія із суспільством; 4) забезпечення безпеки дорожнього руху; організація контролю за додержанням законів, інших нормативно-правових актів з питань безпеки дорожнього руху [12]. Зі змісту розділу VI. Положення вбачається, що законодавець не дає безпекових гарантій працівнику поліції і у окремих випадках використовує словесні конструкції, наприклад: п. 6 – «у випадках і в порядку, передбачених законодавством», п. 8 – «...якщо це необхідно для забезпечення публічного порядку та громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей...», п. 9 – «...інших надзвичайних обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей...».

Якщо розглядати безпеку працівника Національної поліції з державних позицій і як його особисту відповідальність, Д. Казначеев визначає два блоки, від яких залежить ця безпека:

1. Організаційно-правовий блок – це комплекс об'єктивних передумов для ефективного і безпечного здійснення професійної діяльності працівниками органів внутрішніх справ, суб'єктами якого є відповідні державні інституції, які через правові, економічні, матеріально-технічні та інші засоби, надані їм державою, здійснюють захист Національної поліції як системи в цілому, а також її конкретних працівників.

Суб'єктами цього блоку виступають також керівники підрозділів Національної поліції, які для ефективного вирішення питань особистої безпеки працівників повинні: аналізувати організаційно-правові та соціально-економічні умови здійснення правоохоронної діяльності і чинники, що визначають реаль-

ний рівень професійного ризику; вносити пропозиції у відповідні державні структури, приймати спеціальні рішення та мобілізувати наявні економічні і матеріально-технічні ресурси щодо підвищення рівня захищеності і безпеки працівників, забезпечувати впровадження науково-практичних розробок із зазначеної проблеми; через засоби масової інформації, громадські і приватні організації формувати у населення позитивне ставлення до працівників Національної поліції; організувати та контролювати якість навчання працівників стратегії, тактики, засобам забезпечення особистої бойової, службової і професійно-психологічної підготовки.

2. Мотиваційно-особистісний блок – це комплекс суб'єктивних передумов, необхідних для ефективного і безпечного здійснення професійної діяльності. Суб'єктами цього блоку є працівники Національної поліції, які для забезпечення особистої безпеки повинні: знати і неухильно виконувати відповідні законодавчі та нормативні акти, директивні вказівки МВС, що стосуються їх діяльності; володіти основними тактико-операційними та психологічними прийомами, творчо збагачувати стратегію, тактику і засоби особистої безпеки та безпеки колег у різноманітних ситуаціях професійної діяльності; вміти аналізувати, узагальнювати і використовувати досвід безпечної поведінки колег по роботі та інших працівників в екстремальних умовах оперативно-службової діяльності.

Працівник має усвідомлювати, що будь-які організаційно-правові, управлінські та інші заходи не можуть бути ефективними без усвідомлення і цілеспрямованих зусиль його із забезпечення особистої безпеки. Передусім, це діяльність з підвищення свого професійного рівня, вдосконалення засобів і прийомів забезпечення особистої безпеки, формування готовності до їх реалізації у ході вирішення професійних завдань [3, с. 6-7]. Вимоги до особистої безпеки поліцейського є однозначними та полягають у тому, що поліцейський повинен володіти: фаховою підготовкою достатнього рівня; належними теоретичними знаннями; належними практичними навичками, необхідними для виконання службових завдань [13, с. 188].

Слушною є позиція О. Вербицького про те, що адміністративно-правовими гарантіями забезпечення власної безпеки в органах поліції є адміністративно-правові засоби та способи, засновані на відповідних принципах, які закріплені в адміністративному законодавстві та спрямовані на забезпечення реалізації, охорони та захисту суб'єктивних та професійних прав і інтересів поліцейських (їх близьких родичів і членів сім'ї), а також режимів належного функціонування органів (підрозділів) поліції у звичайних та нестандартних (надзвичайних) ситуаціях. Характерною рисою таких гарантій (порівняно з кримінально-правовими) є їх конкретна превентивна спрямованість та оперативність трансформації з урахуванням тенденцій суспільних процесів та соціальних змін (що забезпечується завдяки регулюванню на рівні підзаконних нормативно-правових актів) [14, с. 96].

Наразі вдосконалення сучасної системи забезпечення особистої безпеки поліцейських може охоплювати два основні напрямки – нормативно-правовий та організаційно-управлінський. Нормативно-правовий полягає у приведенні чинного законодавства нашої держави до відповідних соціальних стандартів та гарантій, усунення тих прогалин і перешкод, що здійснюють негативний вплив сьогодні на стан безпеки та захищеності поліцейських.

Щодо організаційно-управлінського напрямку забезпечення особистої безпеки поліцейського – можна розглядати його як систему науково-методологічних, навчально-методичних, кадрових, психологічних, матеріально-технічних та інших заходів, спрямованих на усунення небезпечних для життя, здоров'я, честі, гідності й недоторканості.

Висновки. Отже, право поліцейського на безпеку – це право на такі умови життєдіяльності, при яких існує дієва система гарантій, що забезпечує практичну можливість реалізації прав, виконання обов'язків та задоволення потреб.

Метою забезпечення безпеки поліцейського у службовій діяльності є комплексний і системний вплив на потенційні та реальні загрози, що дасть можливість поліцейському успішно функціонувати в нестабільних

зовнішніх та внутрішніх умовах, а також зниження та нейтралізація ризик-факторів, що безпосередньо впливають на службово-професійну підготовку.

Поєднуючи зміст службово-професійної діяльності та визначену сутність безпеки, вдається можливим визначити конкретні функції безпеки: аналіз, прогнозування, з'ясування причин, попередження, зниження, послаблення, нейтралізація, припинення, локалізація, протидія усунення загроз, що виникають у процесі здійснення службової діяльності поліцейського.

В умовах реформування системи МВС та діяльності Національної поліції України доволі актуальною та дискусійною є проблематика розуміння поліцейськими поняття «особиста безпека». Кардинальні розходження в розумінні особистої безпеки поліцейських існують доти, доки у правовій термінології не з'являться чітке визначення та нормативне регулювання вказаного поняття. За такого підходу слід висловити точку зору щодо доцільності нормативного забезпечення поняття «особиста безпека поліцейського» та системи заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки в Законі України «Про Національну поліцію» чи у відповідному підзаконному нормативно-правовому акті, що дасть поштовх до вирішення теоретичних і практичних питань стосовно конкретних заходів підвищення особистої безпеки поліцейських. Доречним, на нашу думку, змінити словникові конструкції «створюють загрозу життю чи здоров'ю людини» та подібні до таких у Законі України «Про Національну поліцію», Наказах МВС України «Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю», «Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю й травмуванням особового складу», «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників» та «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС» і доповнити їх конструкції словом – «поліцейського» таким чином закріпивши право поліцейського на особисту безпеку на рівні з громадянами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. У МВС назвали кількість українських поліцейських, які загинули на службі. Віра Хмельницька. Дата публікації 17:03, 07.03.21. ТСН. <https://tsn.ua/ukrayina/u-mvs-nazvali-kilkist-ukrayinskih-policeyskih-yaki-zagynuli-na-sluzhbi-1739941.html> (дата звернення: 24.06.23).
2. Згідно з офіційною статистикою, від COVID-19 померли 22 співробітника Нацполіції. 08 березня, 2021, ZN.UA. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-mvs-nazvali-kilkist-zahiblikh-za-roki-nezalezhnosti-politsejskikh-i-militsioneriv.html> (дата звернення: 31.07.23).
3. Казначеев Д.Г. Конспект лекцій з дисципліни «Особиста безпека працівника національної поліції» для курсантів факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності. Дніпро, 2016, 32 с.
4. Особиста безпека працівників правоохоронних органів, залучених до патрулювання : навчальний посібник /С. М. Банах, Ю. Р. Йосипів, М. Д. Курляк, В. М. Синенький та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 272 с.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. (дата звернення: 24.06.23).
6. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю. Наказ МВС України № 70 від 01 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text> (дата звернення: 24.06.23).
7. Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю й травмуванням особового складу. Наказ МВС України № 281 від 16 березня 2007 р. URL: <http://umdpl.info/police-experts.info/orders/nakaz-mvs-vid-16-03-2007-81-pro-zahody-schodo-zmitsnennya-dystsypiny-i-zakonnosti-v-orhanah-vnutrishnih-sprav-ta-poperedzhennya-nadzvychnykh-podij-pov-yazanyh-iz-zahybellyu-j-travmuvan/> (дата звернення: 24.06.23).
8. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 24.07.23).
9. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Закон від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 08.08.23).
10. Порядком здійснення заходів безпеки щодо особистої охорони, охорони житла і майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, працівників суду і правоохоронних органів, членів їх сімей та близьких родичів. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12 жовтня 2021 року № 752. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1398-21#n14> (дата звернення: 08.08.23).
11. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Наказ МВС від 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 08.08.23).
12. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС. Наказ від 02.07.2015 № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15#Text> (дата звернення: 08.08.23).
13. Скляр О. С. Нормативне забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 185-192.
14. Вербицький О. Адміністративно-правові гарантії забезпечення власної безпеки працівників поліції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 5. С. 88-100.

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.20>**Тильчик В. В.,**доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи

Київського університету інтелектуальної власності та права

Ковальова М. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права, процесу та митої безпеки
Державного податкового університету

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ» ТА «СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» У ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. У статті розглядаються основні аспекти змісту понять «суб'єкт правопорушення» та «суб'єкт відповідальності» в межах податкового права. Аналізується сучасні підходи та позиції до розуміння даних понять в сучасній доктрині податкового права. Виявлено, що у контексті сучасного законодавства категорії «відповідальність» та «правопорушення» вживаються одночасно, спостерігається їх злиття, що пояснюється акцентом законотворця на одній із функцій юридичної відповідальності – репресивної. Такий стан речей впливає з самої суті галузі податкового права, в якій пріоритетність право відновлювальної функції націлена на компенсаційному аспекті для потерпілої сторони (держави) і настання негативних наслідків для суб'єкта відповідальності. У статті наголошено на взаємній відповідальності держави і особи у податковому праві, що передбачає певні взаємні обов'язки. У статті зазначено, що не всі суб'єкти права є суб'єктами правопорушення у податковому праві. Наголошено, на «позитивній» відповідальності суб'єктів податкового права: держави, представників посадових та службових осіб контролюючих та податкових органів; платників податків. Зазначено, що категорія «відповідальність» не повинна застосовуватися лише в якості акцентування на покарання особи яка вчинила незаконні діяння (тобто на її негативному аспекті – правопорушенні), але як спонукання до сумлінного виконання взятих на себе обов'язків. При цьому негативна відповідальність (правопорушення) для держави не характерна, оскільки держава відшкодовує шкоду за не власні діяння, а за правопорушення інших - посадових осіб (власних представників). У статті з'ясована сутність та зроблено розмежування понять «суб'єкт відповідальності» та «суб'єкт правопорушення», що вбачається необхідним з огляду на подальше дослідження проблем у податковому праві.

Ключові слова: податкове право, суб'єкт правопорушення, суб'єкт відповідальності, платники податків.

Tylchyk V. V., Kovalova M. V. The relationship of the concept “subject of offense” and “responsible subject” in tax legislation

Abstract. The article examines the main aspects of the concepts “subject of an offense” and “subject of responsibility” within the scope of tax law. It analyzes contemporary approaches and positions regarding the understanding of these concepts in modern tax law doctrine. It is found that within the context of modern legislation, the categories of “responsibility” and “offense” are used simultaneously, and their merging is observed, which can be explained by the legislator’s emphasis on one of the functions of legal responsibility – the punitive one. Such a situation arises from the very essence of tax law, where the priority of the right to restore the compensatory aspect for the injured party (the state) is directed, and the occurrence of negative consequences for the subject of responsibility. The article emphasizes the mutual responsibility of the state and individuals in tax law, which entails certain mutual obligations. It is noted in the article that not all subjects of law are subjects of offense in tax law. The focus is on the “positive” responsibility of tax law subjects: the state, representatives of official and service personnel of supervisory and tax authorities, and taxpayers. It is mentioned that the category of “responsibility” should not be applied solely to emphasize the punishment of a person who has committed unlawful acts (i.e., its negative aspect – the offense), but as an incentive for the conscientious fulfilment of the obligations undertaken. In this regard, negative responsibility (offense) is not characteristic of the state, as the state compensates for damage caused by actions, not of its own making, but for the offenses of others – its official representatives. The article clarifies the essence and distinguishes between the concepts of “subject of responsibility” and “subject of offense,” which is considered necessary for further research into issues in tax law.

Key words: tax law, subject of offense, subject of responsibility, taxpayers.

Постановка проблеми. Новітні перетворення які на сьогодні відбуваються майже у всіх галузях права та економіки у зв'язку з посиленнями процесами Євроінтеграції, які відбувається в Україні не дивлячись на гальмуючі фактори (мається на увазі воєнний стан), що відповідно приводять до розбалансування механізму вітчизняного функціонування економіки, основним елементом якої фінансове, бюджетне та податкове регулювання. Правова категорія «відповідальність» є юридичним інструментом досягнення правопорядку у всіх сферах суспільних відносин, проте дотепер не існує єдиної позиції у джерелах стосовно розуміння сутності та змісту категорії «суб'єкт відповідальності» в податковому праві, що іноді ототожнюється з категорією «суб'єкт правопорушення». Таким чином, вбачається необхідним ґрунтовне дослідження співвідношення зазначених понять з огляду на актуалізацію сучасного спрямування нашої держави на досягнення правопорядку у сфері податкового права, що є визначальним на етапі формування фінансової стабільності України.

Метою статті є всебічний аналіз та виявлення особливостей таких правових категорій як «суб'єкт правопорушення» та «суб'єкт відповідальності» та визначення їх правового статусу в межах податкового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням відповідальності у податковому праві присвячено достатню кількість робіт, серед яких на рівні монографій зазначимо дослідження В.Б. Рарицької («Асиметричність податкового права держави», 2021 рік); О.С. Ярмоленка («Адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної податкової служби України», 2021 рік); Д. П. Дорошенка («Примус у податковому праві», 2019 рік); А.Й. Іванського («Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз», 2008 рік); З.М. Будька («Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень», 2005 рік) тощо.

Виклад матеріалу. Відповідно до пункту 36.5 статті 36 Податкового Кодексу України (надалі – ПК України) відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкового обов'язку несе платник

податків [1] з даного положення виходить, що суб'єктом відповідальності та правопорушень може бути тільки платник податків. На офіційному сайті Державної податкової служби України зазначено, що платник (суб'єкт) податку – це фізична чи юридична особа, а також група осіб без статусу юридичної особи, на яку згідно із законодавчими актами покладено обов'язок сплачувати податки та інші обов'язкові платежі [2]. Таке визначення фактично дублює поняття платника податків, зазначене у пункті 15.1 статті 15 ПК України, де платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів [1]. Відповідно до статті 109 ПК України, податковим правопорушенням є протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених ПК України. Стаття 110 ПК України зазначає, що суб'єктами, які можуть бути притягнутими до відповідальності за вчинення податкових правопорушень є: – платники податків – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України); – юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів (стаття 15 ПК України); – податкові агенти особи, на яку покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків (стаття 18 ПК України); – самозайнята особа, яка є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалеж-

ної професійної діяльності (підпункт 14.1.226 пункту 14.1 статті 14 ПК України). Відповідно, адміністративним правопорушенням згідно статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) є протиправна та винна (у формі умислу або необережності) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, власність і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [3]. Відповідно до статті 10 КУпАП адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Згідно зі статтею 11 КУпАП адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити [3].

З наведеного, можливо зазначити, що основними ознаками, які будуть характерні для суб'єкта податкового правопорушення є: – належність до загального кола суб'єктів – платників податків; – здатність вчинити податкове правопорушення (діяння); наявність вини в його діянні; – наявність обов'язку сплачувати податок; – завдання шкоди державним інтересам. Можна дійти висновку, що не всі особи можуть бути правопорушниками у сфері податкового законодавства, адже «суб'єкт правопорушення» податкового законодавства не охоплює всіх громадян, наприклад, не є суб'єктами правопорушення податкового права особи у віці до 16 років (пункт 2 статті 247 КУпАП); обмежено дієздатні, недієздатні, неосудні особи, особи визнані безвісно відсутніми або померлими тощо.

Науковцями загальна правова природа категорії «відповідальність» часто розглядається як поєднання сукупності правових елементів: наявності норми права та відповідно правовідносин, що формують юридично-закріплену реакцію держави на вчинення

правопорушення [4]. При цьому відповідальність суб'єкта розглядають з двох боків: як фактичну (при вчиненні суспільного шкідливого діяння) та як юридичну (передбаченість діяння в нормах закону) [5, с. 79]. Класифікація суб'єктів правопорушень (мається на увазі податкових) має охоплювати групи «загальних» учасників податкових відносин (це уповноважені державні органи, платники податків, податкові агенти тощо), групи «особливих суб'єктів» (платники податків та зборів, податкові агенти, збирачі податків і зборів, особи, на яких законодавством покладається обов'язок по сплаті податків і зборів, замість платника податків і зборів, та особи, на яких законодавством покладено обов'язок сприяти податковим органам у здійсненні податкового контролю) [5, с. 96-97]. З наведених міркувань можна дійти висновку, що «відповідальність» асоціативно пов'язується тільки з несприятливими наслідками (санкціями), з чим важко погодитися виходячи з наступного: не можливо залишати осторонь «позитивну» відповідальність суб'єкта податкових відносин. Так, хоча у податковому законодавстві хоча і не зазначено, що держава є суб'єктом відповідальності, але її «позитивна» відповідальність прямо впливає з Конституції України щодо загальної відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (стаття 3 Конституції України [6]) та за шкоду завдану її органами (мається на увазі шкода завдана контролюючими органами як суб'єктами податкової відповідальності – відповідно до статті 56 Конституції України [6], та пункту 17.1.11 статті 17 та статті 114 ПК України [1]). Варто зазначити, що суть відповідальності держави як суверена і особливого суб'єкта податкових правовідносин впливає з гарантованого Конституцією України обов'язку самостійно визначати обсяг власної відповідальності перед платником податків як за позитивну відповідальність власних органів так і за негативну (у випадку відшкодування шкоди внаслідок незаконних дій державних органів)

Зазначеною «позитивною» відповідальністю наділені також представники посадових та службових осіб контролюючих та податкових органів: діяти виключно у відпо-

відності з законами України; сумлінно виконувати покладені на них функції; забезпечувати ефективну роботу та виконання завдань контролюючих органів відповідно до їх повноважень; не допускати порушень прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій; коректно та уважно ставитися до платників податків, їх представників та інших учасників відносин, що виникають під час реалізації норм законів, та не принижувати їх честі та гідності; не допускати розголошення інформації з обмеженим доступом тощо (стаття 21 ПК України) [1]. Тобто «позитивна» відповідальність представників посадових та службових осіб контролюючих та податкових органів – двостороння, адже представники держави відповідальні за свою належну роботу перед державою та перед платником податків одночасно. При цьому час дії такої відповідальності співпадає з трудовою діяльністю зазначених осіб.

Позитивною відповідальністю платника податків є відповідно до законодавства: стати на облік у контролюючих органах; вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів; подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів; сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, встановлених законами з питань митної справи; подавати належним чином оформлену письмову вимогу контролюючих органів (у випадках, визначених законодавством) документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування; подавати контролюючим органам інформацію в порядку, у строки та в обсягах, встановлених податковим законодавством; виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів з питань оподаткування та митної справи і підписувати акти (довідки) про проведення перевірки; не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових

обов'язків; повідомляти контролюючим органам за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію, про зміну місцезнаходження юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи – підприємця; забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку; допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень та територій, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування тощо (відповідно до статті 16 ПК України) [1]. Тобто така відповідальність настає з моменту виникнення податкових відносин і продовжується до їх припинення.

Таким чином, категорія «відповідальність» не повинна застосовуватися лише в якості акцентування на покарання особи яка вчинила незаконні діяння (тобто на її негативному аспекті), але як спонукання до сумлінного виконання взятих на себе обов'язків та як метод мотивації правомірної поведінки.

Принцип юридичної рівності щодо негативної відповідальності держави у податковому праві виражається через її обов'язок відшкодувати шкоду за неправомірні дії інших (її органів). У податковому праві, шкода, заподіяна протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю контролюючих органів, їх посадових (службових) осіб, відшкодовується державою за рахунок коштів державного бюджету відшкодовується в повному обсязі в порядку та незалежно від вини контролюючого органу, його посадових (службових) осіб. (стаття 114 ПК України). З огляду на практику Європейського Суду з прав людини (наприклад рішення «Терем ЛТД, Чечеткін та Оліус проти України») [7] слід зазначити, що суб'єктом відповідальності визнається держава у випадках ухилення від виконання обов'язку з відшкодування шкоди, завданої платнику податків неправомірними діями її органів, але не суб'єктом правопорушення. Отже можна зробити висновок, що для держави характерна лише позитивна відповідальність.

Фактично про позитивну відповідальність держави у податковому праві йдеться в роботах низки науковців, які розглядають правову

природу відповідальності держави за цінностями, які така держава переслідує у податкових правовідносинах: фіскальній свідомості – формі підтримки влади або держави як інструменту надання публічних послуг суспільству, де правомірна поведінка платника податків розглядається як правова цінність для суспільства [8, с. 84], ступінь довіри платника податків до держави [9], що об'єднує громадян на основі розуміння про необхідність та суспільну корисність громадянського обов'язку сплачувати податки [10, с. 244].

Відповідно, податкове правопорушення – вид негативної відповідальності, що виражено у протиправному, винному діянні (дії або бездіяльності) особи щодо невиконання або неналежного виконання взятих на себе податкових обов'язків, суспільне зло, за яке передбачена відповідна санкція. Приналежно, ведучи мову про податкове правопорушення науковцями робиться висновок, що саме адміністративне стягнення має на меті захист суспільного правопорядку, при чому «виховання юридичної особи не є можливим, і мета стягнень, які до неї застосовуються має бути обмежена захистом правопорядку і попередження скоєння правопорушень» [11] з чим варто погодитися.

Таким чином, взаємна відповідальність держави і особи окреслює однакоє коло суб'єктів як наслідок укладення суспільного договору для досягнення загального блага та підтримання співвідношення інтересів, що передбачає певні взаємні обов'язки. Порушення такого договору (безвідповідальність) є правопорушенням, при виявленні якого передбачено застосування негативних наслідків для суб'єкта- порушника в межах санкцій податкового права.

Висновки. На підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що у контексті сучасного податкового законодавства та у науковій площині категорії «суб'єкт відповідальності» та «суб'єкт правопорушення» вживаються як тотожні поняття, спостерігається їх злиття,

що пояснюється акцентом законотворця на одній із функцій юридичної відповідальності – репресивної. Такий стан речей впливає з самої суті галузі податкового права, в якій пріоритетність концентрована на компенсаційному аспекті для потерпілої сторони (держави) і настання негативних наслідків для суб'єкта правопорушення. У зв'язку з цим, вбачається концептуально-важливим визначення співвідношення понять «відповідальність» та «правопорушення» та їх розмежування. Обґрунтовується теза, що відповідальність у податковому праві повинна розумітися як «позитивна» (що визначає правомірну поведінку та сумлінне виконання обов'язків) та як «негативна» (застосування санкцій в разі правопорушень).

Уточнено, що податкове правопорушення у податковому праві – це вид негативної відповідальності, що виражено у протиправному, винному діянні (дії або бездіяльності) особи щодо невиконання або неналежного виконання взятих на себе податкових обов'язків, за яке передбачена відповідна санкція.

Встановлено, що «суб'єктом відповідальності» у податковому праві є держава, посадові та службові особи контролюючих та податкових органів та платники податків, наділені в межах закону переліком їх позитивних зобов'язань. Відповідно, «суб'єктом правопорушення» (в межах податкового права) можуть бути (стати) посадові та службові особи контролюючих та податкових органів (незалежно від наявності їх вини) та платники податків, які вчинили незаконні діяння (дію чи бездіяльність) у формі умислу та завдали шкоди суспільним інтересам.

Таке розмежування сутності та змісту понять «суб'єкт відповідальності» та «суб'єкт правопорушення», вбачається необхідним з метою подальшого вдосконалення чинного законодавства, та створення справедливого балансу між потребами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Податковий кодекс України станом на 03.04.2023 р. Київ: Алерта, 2023. 550 с.
2. Державна податкова служба України. URL: [https://tax.gov.ua/korisni-posilannya/slovniki#:~:text=%D0%9F%D0%9B%D0%90%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%9A%20\(%D0%A1%D0%A3%D0%91%D0%84%D0%9A%D0%A2\)%20%D0%9F%D0%9E%D0%94%D0%90%D0%A2%D0%9A%D0%A](https://tax.gov.ua/korisni-posilannya/slovniki#:~:text=%D0%9F%D0%9B%D0%90%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%9A%20(%D0%A1%D0%A3%D0%91%D0%84%D0%9A%D0%A2)%20%D0%9F%D0%9E%D0%94%D0%90%D0%A2%D0%9A%D0%A)

3,%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%88%D1%96%20%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2'
%D1%8F%D0%B7%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%
B5%D0%B6%D1%96.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Офіційний текст. Київ: Алерта, 2023. 308 с.

4. Зелена О. Поняття юридичної відповідальності: окремі проблеми. *Право України*. 2002. № 11. С. 109-111.

5. Бутько З.М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень. дис. ...к юн ... 12.00.07. Запоріжжя 2005, 218 с.

6. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 25 жовтня 2021р. Київ : Право, 2023. 76 с.

7. Справа «Терем ЛТД, Чететкін та Оліус проти України» (Заява N 70297/01). Страсбург 18 жовтня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_444#Text

8. Рарицька В.Б. Асиметричність податкового права держави. Дис. ...к.ю.н. 12.00.07 Хмельницький, 2021. 250 с.

9. Ларіонов М., Добрева К. Першим скаржникам приготуватися: новели у процедурі оскарження результатів податкових перевірок. *Юридична газета*. № 3 (709), 11.02.2020 р.: веб-сайт. URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/pershim-skarzhnikam-prigotuvatisya-noveli-u-proceduri-oskarzhennya-rezultativ-podatkovih-perevirok.htm>

10. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. Київ : Алерта, 2013. 384 с.

11.Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: Дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 164 с.

УДК 34:61:351.773(1-78)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.21>

Хажинський Р. М.,
магістр права, адвокат

ЕВТАНАЗІЯ ЯК СКЛADOVA СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА ЙОГО ЗНАЧУЩІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті узагальнено досвід європейських країн щодо правового регулювання евтаназії як складової соматичних прав людини та сформовано пропозиції щодо можливостей адаптації європейського досвіду до сучасних умов в Україні.

У статті автор розкриває сутність евтаназії як практики навмисного припинення життя людини для усунення її фізичного та психологічного болю і страждання, а також аналізує основні її види за різними класифікаційними критеріями. Визначено значення евтаназії в контексті соматичних прав людини та проаналізовано специфіку її нормативного санкціонування в Україні.

Для досягнення мети статті досліджено досвід правового регулювання та практичної реалізації евтаназії в європейських державах, а саме: Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, Іспанії, Австрії, Португалії та Швейцарії.

За результатами дослідження автором висловлено пропозицію щодо легалізації евтаназії в Україні шляхом прийняття спеціалізованого нормативно-правового акту «Про евтаназію», в якому варто закріпити непряму активну та пасивну евтаназію, дозволивши її для повнолітніх дієздатних громадян України, які відчувають нестерпні страждання від хвороби, інші фізичні чи психологічні страждання, та вичерпали всі можливості для лікування. Видається, що для реалізації цього процесу, пацієнт повинен звертатися з виваженим, повторним і добровільним письмовим запитом на евтаназію два рази до спеціалізованого закладу. Для підтвердження дотримання окреслених критеріїв, а також відсутності тиску на пацієнта, окрім лікаря пацієнта, інший незалежний лікар, має схвалити запит, а у разі психічного захворювання – додатково психіатр. Після отримання схвалення пацієнт повинен чекати 12 тижнів, щоб обміркувати своє рішення – або два тижні, якщо хвороба активно прогресує та завдає особливо тяжких страждань. Якщо після вказаного періоду людина все ще бажає таким чином закінчити життя, пацієнт, або уповноважена ним особа, здійснює евтаназію із використанням засобів для легкої смерті в межах спеціалізованого закладу, або поза ним. Також вважаємо за доцільне створити Національну контрольну-оцінну комісію для забезпечення дотримання законності під час здійснення досліджуваного процесу.

Ключові слова: евтаназія, соматичні права людини, право на життя, право на смерть, європейський досвід.

Khazhynskyi R. M. Euthanasia as a component of somatic human rights: the experience of European countries and its significance for Ukraine

Abstract. The article summarizes the experience of European countries regarding the legal regulation of euthanasia as a component of somatic human rights and formulates proposals regarding the possibilities of adapting European experience to modern conditions in Ukraine.

In the article, the author reveals the essence of euthanasia as the practice of intentionally ending a person's life to eliminate physical and psychological pain and suffering, and also analyzes its main types according to various classification criteria. The meaning of euthanasia in the context of somatic human rights is determined and the specifics of its regulatory authorization in Ukraine are analyzed.

To achieve the goal of the article, the experience of legal regulation and practical implementation of euthanasia in European countries, namely: the Netherlands, Belgium, Luxembourg, Spain, Austria, Portugal, and Switzerland, has been studied.

Based on the results of the research, the author made a proposal to legalize euthanasia in Ukraine through the adoption of a specialized legal act "On euthanasia", in which it is necessary to enshrine indirect active and passive euthanasia, allowing it for adult citizens of Ukraine who are experiencing unbearable suffering from illness, other physical or psychological suffering, and have exhausted all options for treatment. It seems that in order to implement this process, the patient must apply with a balanced, repeated and voluntary written request for euthanasia twice to a specialized institution. In order to confirm compliance with the outlined criteria, as well as the absence of pressure on the patient, in addition to the patient's doctor, another independent doctor must approve the request, and in the case of a mental illness – additionally a psychiatrist. Once approved, the patient must wait 12 weeks to consider their decision – or two weeks if the disease is actively progressing

and causing particularly severe suffering. If, after the specified period, the person still wishes to end his life in this way, the patient, or persons authorized by him, carries out euthanasia with the use of means for easy death within the limits of a specialized institution or outside them. We also consider it expedient to create a National Control and Evaluation Commission to ensure compliance with legality during the implementation of the researched process.

Key words: *euthanasia, human somatic rights, right to life, right to die, European experience.*

Право людини на життя займає основоположне місце в системі прав людини та перебуває під особливою охороною держави. Згідно приписів ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а ст. 27 Основного Закону закріплює положення, згідно якого заборонене свавільне позбавлення життя та визначено обов'язок держави – захищати життя людини [3]. Подібні положення закріплені відображені в конституційних актах багатьох держав, а також низці міжнародних документів.

Втім, значна кількість людських смертей, що супроводжуються тривалими муками, обумовила необхідність перегляду змісту права на життя в контексті його співвідношення з правом на смерть. Наведене стало підставою для легалізації в окремих країнах евтаназії як можливості для людини, яка відчуває сильний біль і не має шансів на одужання, реалізувати свою останню волю.

Попри нагальну суспільну потребу, яка загострилась в умовах повномасштабної війни, українські правотворці на сьогодні не можуть прийти до єдиного висновку щодо етичності евтаназії та правового механізму її реалізації. Наведене обумовлює необхідність дослідження досвіду європейських країн та можливості його імплементації в Україні.

Різні аспекти евтаназії як складової соматичних прав людини досліджували С.Б. Булеца, І.В. Гайдайчук, І.В. Здерник, О.Г. Козинець, А.М. Мерник, Н.А. Мяловицька, В.М. Остапенко, Т.П. Попович, О.О. Терзі, А.Д. Трушкіна, А.О. Фальковський та ін. Попри те, що згадана проблематика привертає все частіше увагу науковців, вона не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого аналізу, зокрема, в порівняльно-правовому контексті.

Мета статті – узагальнити досвід європейських країн щодо правового регулювання

евтаназії як складової соматичних прав людини та сформулювати на цій основі пропозиції щодо можливостей адаптації європейського досвіду до сучасних умов в Україні.

Термін «евтаназія» («eu» – легка, «thanatos» – смерть) в перекладі з грецької тлумачиться як «легка, щаслива, безболісна смерть» та являє собою практику навмисного припинення життя, для усунення болі і страждання. Вперше цей термін застосував англійський філософ Ф. Бекон, який у XVI столітті наголошував, що «борг лікаря полягає не тільки в тому, щоб відновлювати здоров'я, а й в тому, щоб полегшувати страждання і муки, заподіяні хворобами ... навіть і в тому випадку, коли вже немає ніякої надії на порятунк і можна лише зробити саму смерть більш легкою і спокійною, тому що ця евтаназія ... вже сама по собі є чималим щастям» [7, с. 23].

У медичній практиці евтаназію поділяють за різними підставами. Найбільш поширеною є класифікація за способом її здійснення: активна та пасивна. Активна евтаназія – передбачає вчинення будь-яких дій, спрямованих на прискорення смерті безнадійно хворого в останній фазі захворювання. При цьому, активна евтаназія може бути прямою (має місце в тих випадках, коли лікар, спостерігаючи страждання безнадійно хворої людини, не може їх припинити і, наприклад, вводить йому велику дозу знеболювального препарату, в результаті чого настає бажаний для хворого смертельний результат) та непрямую (має місце в тих випадках, коли пацієнт самостійно вмикає пристрій або вживає препарат, який призводить до швидкої та безболісної смерті). Пасивна евтаназія – передбачає незастосування засобів та невиконання лікарських маніпуляцій, які підтримували певний час життя тяжкохворого пацієнта [7, с. 24].

За формою волевиявлення розрізняють добровільну і недобровільну евтаназію.

Добровільна еутаназія відбувається на прохання хворого чи з попередньо висловленої ним згоди. Недобровільна еутаназія відбувається за відсутності згоди хворого, оскільки останній, як правило, перебуває в несвідомому стані.

Також Е. Згречча, А. Дж. Спаньоло, М. Л. П'єтро залежно від кола суб'єктів, щодо яких здійснюється еутаназія, виокремлюють: «еутаназію термінальну (застосовується до «безнадійно хворих» пацієнтів), неонатальну еутаназію (застосовується за тяжких патологій новонародженого), еутаназію соціальну (застосовується до пацієнтів, чиї патології тривають довгий період часу і надто дорого обходяться суспільству)» [1, с. 565].

У правовому вимірі еутаназія розглядається через призму соматичних прав людини, що віднесені до четвертого покоління прав людини. Основою концепції соматичних прав людини є константа на розпорядження своїм тілом і життям, а отже, людина має право одноосібно вирішувати питання про еутаназію. Разом з тим, як справедливо зазначають Т.П. Попович та А.П. Шаварин, «зміст цього права йде в розріз з морально-релігійними канонами, окрім цього, у разі його включення до правового статусу людини держава повинна визначити чіткий набір критеріїв застосування права на еутаназію, забезпечивши при цьому дієвий механізм контролю за належною процедурою їх дотримання» [6, с. 267–268].

На сьогодні в нашій державі приписами ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я [5], ст. 281 Цивільного кодексу України [8] та ст. 115 Кримінального кодексу України [4] здійснення еутаназії є забороненим та кримінально-караним діянням. Подібна практика притаманна для більшості європейських держав, однак є й певні винятки. Розглянемо їх більш детально.

Нідерланди були першою країною в світі, яка легалізувала активну еутаназію, офіційно допускаючи практику еутаназії з 1985 року, тимчасового закону в 1994 році та повноцінного закону про еутаназію в 2002 році. Після паузи на початку 2000-х років кількість випадків еутаназії постійно зростає з 2006 року. Попри це, нідерландським законодавством

недекриміналізовано еутаназію, а дозволено її у конкретних випадках. Зокрема, згідно приписів Закону «Про припинення життя на прохання та допомогу в самогубстві», лікарі, які здійснюють еутаназію, мають дотримуватись п'яти «критеріїв належної обережності», а саме: 1) прохання пацієнта про еутаназію має бути добровільним і добре обдуманим. Згода пацієнта, який більше не може висловитися, може бути прийнята до уваги, якщо він попередньо зробив про це письмову заяву та має принаймні 16 років; 2) страждання пацієнта слід вважати нестерпними без перспективи на покращення; 3) пацієнт повинен бути повністю поінформований і обізнаний про свій стан, перспективи та варіанти; 4) і лікар, і пацієнт дійшли висновку, що іншої розумної альтернативи немає; 5) повинна бути консультація принаймні ще з одним незалежним лікарем, який повинен надати письмове підтвердження вищезазначених умов. Якщо запит на еутаназію подає психічно хворий пацієнт, необхідно проконсультуватися з двома незалежними лікарями, включаючи принаймні одного психіатра.

Закон також поширюється на неповнолітніх: він передбачає, що лікар може прийняти звернення неповнолітнього, якщо його батьки беруть участь у прийнятті рішення (коли неповнолітньому від 16 до 18 років) або дають згоду батьків (якщо йому від 12 до 15 років). Крім того, з 2005 року протокол, відомий як «Гронінгенський протокол», перераховує необхідні умови та кроки, яких слід дотримуватися в контексті рішень про кінець життя маленьких дітей, особливо новонароджених.

Відзначимо, що нідерландське законодавство у досліджуваній сфері продовжує розширюватись. Зокрема, навесні 2023 року розпочалась активна законодавча діяльність щодо розширення правил еутаназії, включивши в них можливість лікарів надавати допомогу при смерті невиліковно хворих дітей віком від одного до 12 років [9].

Наступною європейською державою, яка на законодавчому рівні закріпила можливість здійснення активної еутаназії є Бельгія. У травні 2002 року прийнято Закон «Про еутаназію», який дозволив еутаназію для дорос-

лих, що відчувають постійні та нестерпні фізичні чи психічні страждання, які неможливо полегшити. Спочатку евтаназія застосовувалася лише до дорослих, однак з часом сфера застосування розширилася й на дітей. Ідея про те, що невиліковно хвора дитина може захотіти покінчити зі своїм життям і зможе це зробити, зустріла сильний спротив через релігійні, моральні, емоційні та когнітивні чинники. Попри це, у 2014 році Бельгія прийняла поправку до чинного закону, ставши першою країною в світі, яка легалізувала цю практику для дітей без вказівки на мінімальний вік.

Для здійснення евтаназії в Бельгії, пацієнти повинні відповідати критеріям прийнятності, викладеним у вище наведеному акті, зокрема: 1) пацієнт повинен бути психічно компетентним для прийняття рішення; 2) пацієнт повинен звертатися з виваженням, повторним і добровільним письмовим запитом на евтаназію двічі; 3) пацієнт повинен страждати від наслідків невиліковної хвороби або психічного розладу, і всі можливості лікування повинні бути вичерпані; 4) пацієнт повинен відчувати нестерпні страждання від хвороби, інші фізичні чи психологічні страждання. Надалі медичне співтовариство має переконатися, що всі ці критерії дотримані, а також підтвердити відсутність тиску на пацієнта з боку родини чи будь-кого іншого. Окрім лікаря пацієнта, інший лікар, незалежний від пацієнта, повинен схвалити запит. У разі психічного захворювання – це також повинен зробити психіатр. Бельгійський довід правового регулювання евтаназії підтримано ЄСПЛ у першому рішенні по справі про евтаназію – «Морт'є проти Бельгії» (2022). Серед іншого, Суд вказав на значимість додаткових гарантій евтаназії для осіб, які мають страждання, спричинені психічним розладом [10].

Люксембург є третьою державою в Європі, яка легалізувала активну евтаназію, прийнявши в 2008 році Закон «Про евтаназію та допомогу в самогубстві». Положення цього акту також мають критерії належної обережності для законної евтаназії та допомоги в самогубстві. Зокрема, лікар, який проводить евтаназію або допомагає самогубцю, повинен переконатися, що: 1) пацієнт дієздатний на момент звернення; 2) пацієнт має дозвіл

батьків або законного опікуна, якщо йому від 16 до 18 років; 3) прохання є добровільним, продуманим, повторним і не є результатом зовнішнього тиску; 4) пацієнт страждає від невиліковного стану і постійно відчуває нестерпний фізичний або душевний біль; 5) пацієнт дотримується всіх умов і процедур, передбачених Законом.

Лікар також зобов'язаний повідомити пацієнта про стан його здоров'я та очікувану тривалість життя та обговорити всі інші доступні терапевтичні можливості та їхні наслідки, включаючи паліативну допомогу. Крім того, лікар повинен проконсультуватися з іншим лікарем, щоб підтвердити, що стан пацієнта невиліковний, дійти висновку, що в очах пацієнта іншого рішення немає, а також переконатися, в тому що фізичні чи психологічні страждання є постійними, а бажання смерті є перманентним. Прохання про смерть викладається в письмовій формі, зокрема й у заповіті. Якщо пацієнт постійно фізично не в змозі написати та підписати запит (наприклад, через параліч), останній може бути оформлений письмово повнолітньою особою за вибором пацієнта в присутності лікаря загальної практики пацієнта, ім'я якого має бути в документі. Особа, обрана пацієнтом, повинна вказати в документі, що пацієнт постійно фізично не може самостійно написати звернення, вказавши причину такої неспроможності, підписати і поставити дату на зверненні. Документ не потрібно офіційно фіксувати. Пацієнт може відкликати свій запит у будь-який час. У такому випадку його буде вилучено з їхньої медичної карти та повернуто пацієнту. Також законом надано можливість для будь-якої повнолітньої особи, яка має повну дієздатність, в очікуванні ситуації, коли вона більше не зможе виражати свою волю, завчасно вказати в письмовій формі в якості заходів щодо завершення життя обставини та умови, за яких вона бажає пройти евтаназію – так звані «Заходи на кінець життя».

Пацієнти, які проживають за кордоном і мають лікаря загальної практики в Люксембурзі, можуть домовитися про кінець життя та записати їх у свою медичну карту. Немає жодних умов проживання чи громадянства, пов'язаних із записом такої інформації

в медичній карті чи будь-якими іншими фундаментальними та формальними умовами. Однак відповідний лікар загальної практики повинен був бути лікарем пацієнта протягом достатньо тривалого безперервного періоду часу.

На відміну від досвіду попередніх держав, в Люксембурзі створено Національну контрольно-оцінну комісію, яка встановлює реєстраційні форми, що заповнюються лікарями кожного разу, коли вони проводять евтаназію, щоб мати можливість їх оглянути та перевірити, чи евтаназію було проведено відповідно до умов і порядку, передбачених законом [11].

Ще однією європейською державою, яка легалізувала евтаназію є Іспанія. В червні 2021 року набув чинності Закон «Про регулювання евтаназії», який дозволяє вчинення медичним персоналом дій, які активно та безпосередньо спричиняють смерть людини, шляхом введення смертельної ін'єкції, або призначення її таким чином, щоб людина могла самотійно вводити її в медичному центрі або вдома.

Щоб запросити досліджувану процедуру, в Іспанії необхідно виконати п'ять вимог: 1) мати іспанське громадянство або законно проживати в Іспанії, досягти повноліття, та бути дієздатним на момент подачі заяви; 2) мати в письмовій формі наявну інформацію про медичний діагноз, різні альтернативи та можливості дій, включаючи доступ до паліативної допомоги; 3) зробити два запити добровільно та в письмовій формі з проміжком між ними не менше п'ятнадцяти календарних днів. Якщо відповідальний лікар вважає, що смерть особи, яка звернулася із запитом, або втрата нею здатності надати інформовану згоду є неминучою, він може погодитися на будь-який короткий період, який він вважає доцільним на основі супутніх клінічних обставин, про які він повинен записати в клінічній історії хвороби пацієнта; 4) хворіти на важку і невиліковну хворобу або страждати на важку, хронічну хворобу, яка призводить до інвалідності; 5) дати інформовану згоду перед здійсненням евтаназії.

Також важливим аспектом іспанського правового регулювання евтаназії є можливість для медичного працівника, який займа-

ється справою, призупинення цього процесу у випадку, якщо він дійде висновку, що пацієнт не має розуміння або самотійності для прийняття рішення про евтаназію. Крім того, іспанське законодавство визнає індивідуальне право медичних працівників відмовитись від вчинення евтаназії з переконань сумління [12].

В січні 2022 року евтаназію також легалізовано у Австрії. Законом «Про евтаназію» передбачено можливість для дорослих осіб, які невиліковно хворі або мають постійний, виснажливий стан, прийняти рішення про допоміжну смерть. При цьому, активна пряма евтаназія залишається поза законом в Австрії, як і евтаназія неповнолітніх осіб або осіб з психічними захворюваннями.

Кожен випадок оцінюється двома лікарями, один із яких має бути експертом з паліативної медицини. Особи, які бажають таким чином покінчити з життям повинні мати документально підтверджений медичний діагноз та засвідчити свою здатність приймати рішення. Після отримання схвалення від двох лікарів пацієнти повинні чекати 12 тижнів, щоб обміркувати своє рішення – або два тижні, якщо у них невиліковна хвороба. Якщо вони все ще хочуть продовжити після цього періоду очікування, мають скласти свій «заповіт про смерть» (попередні вказівки) у нотаріуса або адвоката пацієнта. При цьому, в останньому можуть бути визначені особи, які мають право допомогти особі покінчити з життям, проковтнувши призначену смертельну отруту, у тому числі шляхом активного її застосування, очевидно, навіть якщо особа втрачає здатність приймати рішення. Це робить Австрію першою державою, яка легалізувала евтаназію непрофесіоналів, включаючи членів сім'ї, особи, яка не може самотійно вводити смертельну отруту або втратила здатність приймати рішення.

Надалі пацієнти можуть отримати смертельні ліки в аптеці, попередньо повідомивши про це юриста чи нотаріуса. Щоб запобігти зловживанням, назви аптек, які продають вказані ліки, повідомляються лише юристам і нотаріусам, і не рекламуються публічно [13].

До групи європейських держав, в яких нещодавно легалізовано евтаназію в травні

2023 року приєдналась і Португалія. Подолавши президентське вето, парламент держави прийняв Закон «Про евтаназію», який дозволяє повнолітнім дієздатним особам обирати евтаназію у випадку смертельної хвороби чи нестерпних страждань. Після початку процедури пацієнти очікують її проведення протягом двох місяців та отримують при цьому обов'язкову психологічну підтримку. Закон поширюється виключно на громадян та законних мешканців Португалії та не поширюється на людей, які приїжджають до країни для суїцидального туризму [14].

Дещо відмінний досвід правового регулювання евтаназії відображено в швейцарському законодавстві. У 1942 році у Кримінальному кодексі Швейцарії визначено, що пособництво в самогубстві не вважається злочином, якщо немає корисливих мотивів, таких як прагнення отримати спадщину. З 1980-х років організації, що мають право на смерть, тлумачать наведені положення як законний дозвіл на діяльність організацій для підтримки людей, які бажають отримати допомогу в самогубстві, включно з нерезидентами. У 2006 році Федеральний суд Швейцарії поширив дію закону на тих, хто має психічні розлади, і запровадив стандартизовані правила процесу, які вимагають посилення документації та звітності від організацій, які надають допомогу в самогубстві. Таким чином, активна пряма евтаназія є незаконною в Швейцарії (вчинення третьою особою), але постачання засобів для смерті є законним (допомога в самогубстві), якщо дію, яка безпосередньо спричиняє смерть, виконує той, хто бажає померти. При цьому, варто відмітити, що евтаназія у Швейцарії проводиться без жодного спеціального закону, юрисдикції чи державних постанов щодо цієї теми.

Також на відмову від практики інших держав, евтаназія в Швейцарії вчиняється не медиками, а спеціалізованими немедичними установами, такими як Асоціація гуманної смерті. Працівники останніх, як правило, є волонтерами, які мають відповідати необхідним умовам для виконання цієї складної роботи та відвідувати регулярні зустрічі та навчання, необхідні для відповідності стандартам якості. Дослідження швейцарського

законодавства свідчить про відсутність чітко визначених критеріїв для здійснення евтаназії. Однак, аналіз діяльності спеціалізованих немедичних установ, свідчить, що для застосування евтаназії необхідним є відповідність двом основним критеріям: поганий медичний прогноз, нестерпний біль або стійкі страждання і повний розсуд (психічна компетентність) особи, яка бажає таким чином реалізувати свою останню волю.

Відзначимо також й те, що Швейцарія відома способами здійснення евтаназії. Зокрема, відносно нещодавно компанія «Exit International», розробила спеціальну капсулу для евтаназії «Sarco» та отримала дозвіл на її використання. Використання даної капсули дає змогу для людини під час евтаназії відчувати легку ейфорію перед знепритомнінням, й надалі легко померти без паніки та відчуття ядухи через нестачу кисню та вуглекислого газу [2].

Ще однією вагомою відмінністю швейцарського законодавства у досліджуваній сфері – відсутність заборони для здійснення евтаназії іноземцям. Щороку в Швейцарію приїжджають сотні людей з метою «суїцидального туризму», при цьому ця цифра поступово зростає. Той факт, що громадяни однієї країни приймають рішення померти в іншій країні, далеко від свого дому та родини, має потужний вплив на громадськість. Це переконливий доказ рішучості та страждань. Це також показує, що існують інші можливості для регулювання допомоги при смерті.

Тим не менш, допомога при смерті все ще заборонена в багатьох країнах, зокрема у Франції, Німеччині, Польщі й в Україні, і критикується з чотирьох основних причин. По-перше, оскільки прогноз щодо тривалості життя та доступних методів лікування є невідзначеними, пацієнти можуть отримати підтримку, яка допоможе їм залишитися в живих і навіть покращити свій стан. По-друге, якщо допомога при смерті буде дозволена, тоді паліативна допомога буде менш пріоритетною та доступною для тих, хто хоче померти «природно», без самостійного втручання. По-третє, практика надання допомоги при смерті порушує біомедичні та біоетичні принципи поваги до життя, тим самим ставить

лікарів у неприйнятне становище (опосередковано) припиняти життя своїм пацієнтам, призначаючи, наприклад, смертельні дози. По-четверте, евтаназія може спричинити можливості для зловживань зі сторони родичів, які втомилися чекати спадщини або просто не бажають доглядати людей, які зазнають страждань.

Попри наявність вагомих аргументів, розділяємо погляд прихильників евтаназії, які запевняють, що, обираючи між смертю від тривалої та болісної хвороби в лікарні, в оточенні чужих людей, багато хто віддасть перевагу швидкому і безболісному переходу в інший світ у домашній обстановці. Для багатьох, які зважилися на евтаназію, важливу роль відіграє і те, що вони позбавляють не тільки себе мук, а й своїх близьких від проблем догляду за хворим.

З урахуванням наведеного, підтримуємо думку вчених щодо необхідності легалізації евтаназії в Україні шляхом прийняття спеціалізованого нормативно-правового акту «Про евтаназію», в якому комбінувати досвід європейських держав з урахуванням українських реалій та національних морально-етичних принципів. Зокрема, вважаємо за доцільне закріпити непряму активну та пасивну евтаназію, дозволивши її для повнолітніх дієздатних громадян України, які відчувають

нестерпні страждання від хвороби, інші фізичні чи психологічні страждання, та вичерпали всі можливості для лікування. Пацієнт повинен звертатися з виваженим, повторним і добровільним письмовим запитом на евтаназію два рази до спеціалізованого закладу. Для підтвердження дотримання окреслених критеріїв, а також відсутності тиску на пацієнта, окрім лікаря пацієнта, інший незалежний лікар, має схвалити запит, а у разі психічного захворювання – додатково психіатр. Після отримання схвалення, пацієнт повинен чекати 12 тижнів, щоб обміркувати своє рішення – або два тижні, якщо хвороба активно прогресує та завдає особливо тяжких страждань. Якщо після вказаного періоду людина все ще бажає таким чином закінчити життя, пацієнт або уповноважена ним особа, здійснює евтаназію із використанням засобів для легкої смерті в межах спеціалізованого закладу або поза ним. Також вважаємо за доцільне створити Національну контрольну оцінну комісію для забезпечення дотримання законності під час здійснення досліджуваного процесу.

Видається, що наведене надасть змогу законно та гуманно реалізовувати евтаназію як складову соматичних прав та допоможе українцям, які відчувають нестерпні страждання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Згречча Е., Спаньйоло А. Дж., П'єтро М. Л. та ін. Біоетика / Переклад з італійської В. Й. Шовкун: Підручник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007. 672с.
2. Зробити евтаназію у Швейцарії можна за допомогою спеціальної капсули. URL: <https://elpais.com/sociedad/2021-03-25/la-ley-de-eutanasia-entrara-en-vigor-el-25-de-junio.html><https://zmina.info/news/zdijnsnytu-evtanaziyu-u-shvejczariyi-mozhna-za-dopomogoyu-speczialnoyi-kapsuly/>
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26. Ст.131.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст.19.
6. Попович Т.П., Шаварин А.Т. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 266-271.
7. Терзі О.О. Етико-правові питання евтаназії. *Science Review*. Vol.6, № 1(8). С. 23-26.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
9. Dying with dignity: The story of euthanasia in Belgium. URL: <https://www.thebulletin.be/dying-dignity-story-euthanasia-belgium>
10. Euthanasia in the Netherlands. URL: <https://www.alliancevita.org/en/2017/11/euthanasia-in-the-netherlands/>

11. Information on requesting euthanasia or assisted suicide in Luxembourg. URL: <https://guichet.public.lu/en/citoyens/famille/euthanasie-soins-palliatifs/fin-de-vie/euthanasie-assistance-suicide.html>

12. La ley de eutanasia entrará en vigor el 25 de junio. URL: <https://elpais.com/sociedad/2021-03-25/la-ley-de-eutanasia-entrara-en-vigor-el-25-de-junio.html>

13. New law allowing assisted suicide takes effect in Austria. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-59847371>

14. Portugal approves euthanasia law despite Presidential veto. URL: <https://cne.news/article/3074-portugal-approves-euthanasia-law-despite-presidential-veto>

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.22>**Цвіркун Ю. І.,**доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ЗРАЗКОВОЇ СПРАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті здійснено аналіз законодавчих норм, які регулюють провадження в зразкових справах в адміністративному судочинстві, за наслідками чого визначено роль інституту зразкової справи у забезпеченні єдності судової практики в адміністративному судочинстві.

Звернено увагу, що нові процесуальні норми Кодексу адміністративного судочинства України мають приписи, які попередня редакція Кодексу не містила, у зв'язку із чим, відбулися зміни в порядку розгляду та вирішення адміністративних справ, а інститути, які в законодавстві отримали назву «зразкова справа» та «типова справа», можуть стати причинами змін в системі права держави. Підмічено, що інститут «зразкової справи» було введено лише в адміністративний процес, що є однією із відмінностей цього процесу від інших судових процесів.

Підкреслюється, що інститут «зразкова справа» впроваджений саме для забезпечення єдності судової практики в адміністративному судочинстві і відіграє в цьому процесі надважливу роль, оскільки за наслідками вирішення такої судової справи ухвалюється рішення, яке, як зафіксував Верховний Суд, набуває ознак прецеденту. Зауважено, що інститут «зразкова справа» як новий правовий механізм адміністративного судочинства породив жваву дискусію серед науковців та практиків щодо введення судового прецеденту в правову систему України та щодо визначення його місця в системі джерел національного права.

В підсумку зроблено висновок, що судові рішення за результатами розгляду зразкової справи породжує судовий прецедент. Акцентовано, що таке рішення: 1) призначене для забезпечення єдності судової практики адміністративних судів та до усталеності адміністративної діяльності; 2) служить вказівником для всіх адміністративних судів при розв'язанні типових судових справ та орієнтиром для органів публічної адміністрації в тотожних юридичних ситуаціях. При цьому відмічається, що судові рішення Верховного Суду у зразкових справах мають для судів нижчих інстанцій характер імперативу і повинні ними застосовуватись беззастережно. Відповідний правовий механізм, який введений поки що лише в адміністративному судочинстві, є дієвим інструментом для забезпечення однакового застосування судами норм права.

Ключові слова: зразкова справа, типова справа, судова практика, судовий прецедент, адміністративний суд, адміністративне судочинство.

Tsvirkun Yu. I. The role of the exemplary case institute in ensuring unity judicial practice in administrative proceedings

Abstract. The article analyzes the legislative norms that regulate proceedings in exemplary cases in administrative proceedings, as a result of which the role of the institute of exemplary cases in ensuring the unity of judicial practice in administrative proceedings is determined.

Attention has been drawn to the fact that the new procedural norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine have prescriptions that the previous version of the Code did not contain, in connection with this, there have been changes in the procedure for consideration and resolution of administrative cases, and the institutes, which in the legislation received the name “exemplary case” and “typical case” can become the reasons for changes in the legal system of our country. It was noted that the institution of “exemplary case” was introduced only in the administrative process, which is one of the differences of this process from other judicial processes.

It is emphasized that the “exemplary case” institution was implemented precisely to ensure the unity of judicial practice in administrative proceedings and plays an extremely important role in this process, since a decision is made based on the consequences of the resolution of such a court case, which, as noted by the Supreme Court, acquires the characteristics of a precedent. It is noted that the “exemplary case” institute as a new legal mechanism of administrative proceedings has given rise to a lively discussion among scientists

and practitioners regarding the introduction of judicial precedent into the legal system of Ukraine and the determination of its place in the system of sources of national law.

As a result, it was concluded that the court decision based on the results of consideration of the exemplary case creates a court precedent. It is emphasized that this decision: 1) is intended to ensure the unity of judicial practice of administrative courts and to establish administrative activity; 2) serves as a guide for all administrative courts when solving typical court cases and a reference point for public administration bodies in identical legal situations. At the same time, it is noted that the judgments of the Supreme Court in exemplary cases are imperative for lower courts and must be applied unconditionally. The corresponding legal mechanism, which has been introduced so far only in administrative proceedings, is an effective tool for ensuring the uniform application of legal norms by courts.

Key words: *exemplary case, typical case, judicial practice, judicial precedent, administrative court, administrative proceedings.*

Вступ. Судова реформа 2016–2017 рр. ввела низку законодавчих новел, які були покликані покращити ситуацію в сфері адміністративної юстиції, зокрема розвантажити адміністративні суди, усунути розбіжності в застосуванні норм процесуального права, запровадити спеціалізацію суддів, забезпечити єдність судової практики тощо. «Зразкова справа» є новим поняттям для вітчизняного процесуального права, а тому потребує наукового вивчення і заслуговує апробації на практиці. При цьому цей новий правовий механізм адміністративного судочинства породив жваву дискусію серед науковців та практиків щодо введення судового прецеденту в правову систему України та щодо визначення його місця в системі джерел національного права.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється тим, що, по-перше, нові процесуальні норми запровадили зміни в порядку розгляду та вирішення адміністративних справ, а, по-друге, нові правові інститути, в тому числі і інститут «зразкової справи», можуть стати причинами змін в системі права держави, а тому привертають неабиякий практичний і науковий інтерес.

Постановка проблеми. Попередня редакція Кодексу адміністративного судочинства України передбачала, що висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Чинна ж редакція цього Кодексу встановлює, що при ухваленні

рішення у типовій справі, яка відповідає ознакам, викладеним у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, суд має враховувати правові висновки Верховного Суду, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи. Отже, відмітимо, що законодавцем в адміністративний процес введено такі правові категорії як «типова справа» та «зразкова справа», а також те, що чинні законодавчі приписи не передбачають можливості відступу судам нижчих інстанцій від правової позиції, викладеної у висновках найвищої судової інстанції. Тому, оскільки попередні дослідження цієї проблеми вказують на необхідність більш комплексного її вивчення, порівняльний аналіз відповідних старих і нових норм Кодексу адміністративного судочинства України залишається нагальним.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Відповідна проблема розглядалась в наукових доробках В. Б. Авер'янова, В. М. Бевзенка, Я. О. Берназюка, А. В. Журавльова, В. В. Ількова, О. В. Кузьменко, В. М. Кузьмишина, Р. А. Куйбіди, О. М. Пасенюка, М. І. Смоковича, Т. С. Подорожної, В. В. Сахнюк, М. І. Цуркана, С. В. Шевчука та інших.

Метою статті є визначення ролі інституту зразкової справи у забезпеченні єдності судової практики в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII та Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від

03.10.2017 № 2147-VIII, ухвалені після внесення змін до Конституції України щодо правосуддя в 2016 році, стали ключовими законами судової реформи 2016–2017 рр., бо закріпили низку нових правових інститутів. Одним із нововведень цієї судової реформи, що заслуговує на окрему увагу, є інститут «зразкової справи», оскільки він за своїм змістом спрямований на впровадження судового прецеденту в Україні, який не притаманний для вітчизняної правової системи.

Отже, процесуальні норми Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) в редакції 2017 року мають приписи, які попередня редакція Кодексу не містила, у зв'язку із цим відбулися зміни в порядку розгляду та вирішення адміністративних справ. Крім цього, інститути, які в законодавстві отримали назву «зразкова справа» та «типова справа», можуть стати причинами змін і в системі права нашої держави. Щоправда, ці інститути поширюються тільки на адміністративну юрисдикцію та покликані забезпечити ефективність, передбачуваність та однаковість судової практики в певних відносинах [1]. Зокрема, у спірних публічно-правових відносинах, в яких одна із сторін здійснює публічно-владні управлінські функції або надає адміністративні послуги, або є суб'єктом виборчого процесу чи процесу референдуму.

Положення частини шостої статті 368 Кримінального процесуального кодексу України, частини четвертої статті 263 Цивільного процесуального кодексу України, частини четвертої статті 236 Господарського процесуального кодексу України, а також частини п'ятої статті 242 КАС України передбачають, що при виборі й застосуванні норми права до спірних правовідносин суд ураховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

З огляду на зазначені приписи можемо констатувати те, що законодавець створив умови для забезпечення єдності судової практики в усіх процесуальних кодексах. Однак інститут «зразкової справи» було введено лише в адміністративний процес, що є однією із відмінностей цього процесу від інших судових процесів. Передбачаємо, що

цей правовий інститут запроваджено в адміністративному судочинстві з тих причин, що рішення судів адміністративної юрисдикції стосуються публічної сфери правовідносини і є обов'язковими, як правило, для суб'єктів владних повноважень, тому містять правові висновки, якими повинні керуватися в своїй діяльності не лише суди та судді, але і органи публічної адміністрації та їх службові і посадові особи.

Оглянемо законодавчу базу, яка визначає процесуальний механізм застосування інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві.

Насамперед, слід звернути увагу на пункти 21, 22 частини першої статті 4 КАС України, які закріплюють: – типові адміністративні справи – адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги; – зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення [2].

Крім цього, статті 290 та 291 КАС України визначають особливості провадження у зразковій справі та типовій справі відповідно. Зокрема, стаття 290 КАС України встановлює: – якщо у провадженні одного або декількох адміністративних судів перебувають типові адміністративні справи, кількість яких визначає доцільність ухвалення зразкового рішення, суд, який розглядає одну чи більше таких справ, може звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд однієї з них Верховним Судом як судом першої інстанції (ч. 1); – у поданні про розгляд справи Верховним Судом як зразкової зазначаються підстави, з яких суд, що надає подання, вважає, що справа має бути розглянута Верховним Судом як зразкова, в тому числі посилення на типові справи (ч. 2); – Верховний Суд вирішує зразкові справи за правилами спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей, визначених цією статтею (ч. 5); – у рішенні

суду, ухваленому за результатами розгляду зразкової справи, Верховний Суд додатково зазначає: 1) ознаки типових справ; 2) обставини зразкової справи, які обумовлюють типове застосування норм матеріального права та порядок застосування таких норм; 3) обставини, які можуть впливати на інше застосування норм матеріального права, ніж у зразковій справі (ч. 10) [2].

Важливою для нашого дослідження є і практика застосування відповідних норм процесуального права судами, а особливо найвищим судом в системі судустрою.

Зокрема, в ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 10.08.2023 в справі № 240/14828/22 (провадження № 11-39ап23) зазначається, що інститут зразкової справи полягає у вирішенні Верховним Судом як судом першої інстанції за поданням місцевого суду однієї з типових адміністративних справ як зразкової з подальшим впливом остаточного рішення в цій зразковій справі на вирішення інших подібних справ судами нижчих інстанцій. Процесуальний механізм цього інституту закріплений у пунктах 21, 22 частини першої статті 4, пункті 9 частини другої статті 236, статтях 290, 291 КАС. Відповідно до цього механізму, якщо в провадженні одного або декількох адміністративних судів перебувають типові адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень або його відокремлені структурні підрозділи; – спір, який виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги, кількість яких визначає доцільність ухвалення зразкового рішення; – суд, який розглядає одну чи більше таких справ, може звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд однієї з них як судом першої інстанції [3].

Зразкові справи, як зазначається у відповідній ухвалі Великої Палати Верховного Суду, розглядаються Верховним Судом як судом першої інстанції та Великою Палатою в апеляційному порядку. Провадження в зразкових справах характеризуються притаманною виключно їм специфікою цієї процедури. Після цього рішення Верховного Суду набуває ознак прецеденту – йому слі-

дують суди нижчих інстанцій, що дає змогу забезпечити ефективність, передбачуваність та однаковість судової практики в однотипних спорах [3].

Таким чином, провадження в зразковій адміністративній справі, обґрунтоване необхідністю постановлення Верховним Судом зразкового рішення, яке, як констатує Верховний Суд, набуває ознак прецеденту. Метою провадження в зразковій справі, як можемо зробити висновок, є забезпечення однакового застосування адміністративними судами норм процесуального права.

На сьогоднішній день в Україні сама правова категорія «правовий прецедент» не має офіційного законодавчого закріплення. Проте спроби щодо утвердження на рівні закону правового прецеденту у вітчизняну судову практику уже були. Так, Вінницький апеляційний адміністративний суд виступив ініціатором законопроекту щодо вирішення окремих питань, пов'язаних із запровадженням (застосуванням) загальноновизнаної усталеної судової практики, який було зареєстровано у парламенті 28.09.2011 року за № 9222 [4]. Також запровадити прецедент на законодавчому рівні ініціювала Всеукраїнська громадська організація «Асоціація суддів України», яка розробила проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (відносно судової реформи)» [5]. У своїй науковій праці А. Журавльов аргументував доцільність внесення змін до чинного адміністративного процесуального законодавства щодо механізму запровадження та подальшого існування й застосування прецедентів. Ним наведено конкретні пропозиції щодо вдосконалення закону з цього приводу [6]. Проте наразі жодна законодавча ініціатива щодо офіційного закріплення в Україні «правового прецеденту» як джерела права не знайшла підтримання законодавцем.

Разом з тим, слід зауважити, що згідно із частиною першою статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» українські суди під час вирішення справ застосовують Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини та практику Суду як джерело права [7]. Крім цього,

стаття 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» містить норми, згідно із якими висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, ураховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [8]. При цьому частина п'ята статті 242 КАС України, яка передбачає, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду [2], також, як і зазначені вище норми матеріального права, вказує на прецедентний характер рішень Верховного Суду.

Отже, можемо констатувати, що положення цих законів, по-перше, наближають Україну до правових традицій і стандартів Європи, а по-друге, передбачають у нас наявність правового, зокрема судового прецеденту. Хоча поняття «судова практика» і «судовий прецедент», зазвичай, не визнаються у вітчизняній юридичній літературі як джерело права і деколи визнаються науковцями як неофіційні чи нетрадиційні джерела права.

Так, В. Ільков поділив джерела права в адміністративному судочинстві на традиційні (формальні) та нетрадиційні. До першої групи джерел він відніс нормативно-правові акти, які включають в себе Конституцію України, закони, підзаконні правові акти та міжнародні договори. До нетрадиційних джерел права – судовий прецедент, принципи права, правовий звичай, правові позиції. Далі він класифікує джерела права в адміністративному судочинстві за різними критеріями, в тому числі і за формою, до яких відносить: – нормативно-правові акти; – міжнародні договори; – судову практику [9, с. 33].

Забезпечення єдності судової практики є однією із складових принципу правової визначеності. Сьогодні це питання є вкрай важливим для національного судочинства зокрема та української юриспруденції загалом. Насамперед, таке завдання ставиться

перед Верховним Судом, який є найвищим органом у системі судоустрою України і який, згідно із покладеними на нього повноваженнями, покликаний забезпечувати однакове застосування норм права, тобто єдність судової практики. Для цього, на нашу думку, мають діяти стримуючі чинники в правозастосуванні, одним із яких може бути офіційне введення законодавцем такої правової категорії як «судовий прецедент».

Для обґрунтування переваг судового прецеденту під час здійснення правосуддя А. Журавльов наводить ряд переконливих аргументів. Виділимо деякі із них: 1) ця доктрина (доктрина судового прецеденту) значно зменшує правову невизначеність під час вирішення справ; 2) за дії цієї доктрини усувається необхідність постійної аргументації певних правових питань, що вже були предметом судового розгляду; 3) усувається свавільна діяльність суддів у процесі здійснення правосуддя; 4) доктрина судового прецеденту ґрунтується на справедливості, що набуває свого значення в принципі «подібні справи мають вирішуватись в однаковий спосіб» [10, с. 82]. В свою чергу Т. Подорожна зауважує, що основною перевагою процедури розгляду зразкової справи є те, що коли виникає хвиля одноманітних справ щодо застосування будь-якої норми, вища судова інстанція відразу висловлює свою правову позицію, яку врахуватимуть у всіх аналогічних справах. ... Сам факт визнання за Верховним Судом права на створення судового прецеденту є кроком вперед на шляху розвитку України як соціальної, правової держави, насамперед тому, що відбувається зміна сприйняття права і судової практики в суспільстві [1].

Слід погодитись із тим, що прецедент для української правової системи може стати ефективним засобом, який регулюватиме нові суспільні відносини, до яких не встигає пристосуватись правова система та усунути недосконалість, суперечливість та неясність законодавства [11, с. 120]. Цей інститут сприятиме дотриманню в правозастосуванні зокрема таких принципів права як правова визначеність, рівність, законність [12, с. 78].

Як зазначає Верховний Суд у вказаній вище ухвалі від 10.08.2023, провадження

у зразкових справах характеризується специфічним порядком, який відрізняється від звичайного судового процесу. Метою зразкового провадження є створення прецеденту, встановлення правових принципів, які можна застосовувати до типових справ у майбутньому судами нижчих інстанцій. Завдяки встановленню чітких правових принципів, які можна застосовувати в типових справах, суди можуть уникнути суперечностей у своїх рішеннях, скоротити час і ресурси, необхідні для їх вирішення. Таким чином, врахування висновків, викладених у судових рішеннях, ухвалених за результатами розгляду зразкових справ, є важливим інструментом для забезпечення послідовності, ефективності та передбачуваності судової практики в однотипних спорах. При цьому, як далі зазначає Верховний Суд, положення статей 346, 347 КАС не передбачають можливості передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду з метою відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати Верховного Суду як суду апеляційної інстанції у зразковій справі, що обумовлено особливою правовою природою цього процесуального рішення [3].

Відповідне судове рішення Верховного Суду має фундаментальне значення для визначення місця судового прецеденту в національній правовій системі, оскільки практично вводить його до переліку джерел права.

Отже, у контексті запровадження інституту «зразкової справи» варто виділити те, що судове рішення за результатами розгляду такої справи породжує судовий прецедент. Звідси, урахувавши сутність правового, зокрема судового прецеденту, є підстави для висновку, що рішення Верховного Суду в зразковій справі: 1) призначене для забезпечення єдності судової практики адміністративних

судів та до усталеності адміністративної діяльності; 2) служить вказівником для всіх адміністративних судів при розв'язанні типових судових справ та орієнтиром для органів публічної адміністрації в тотожних юридичних ситуаціях.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зауважмо, що завдяки введенню в законодавство України інституту «зразкової справи» таке поняття як судовий прецедент знайшло своє місце у вітчизняній правовій системі. Проте наразі його можна віднести лише до неофіційного або нетрадиційного джерела права. Чи стане судовий прецедент повноцінним джерелом права покаже тільки час, принаймні, для цього така правова категорія повинна бути закріплена на рівні закону, а не лише на рівні судової практики. Що стосується забезпечення єдності судової практики в адміністративному судочинстві, то інститут зразкової справи впроваджений саме для цього і відіграє в цьому процесі надважливу роль, оскільки за наслідками вирішення такої судової справи ухвалюється рішення, яке, як зафіксував Верховний Суд, набуває ознак прецеденту. Тобто таке рішення містить правові висновки, яких зобов'язані дотримуватись всі адміністративні суди в подальшому при розгляді інших типових справ, а саме відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень, спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги. При цьому, урахувавши вимоги закону, судові рішення Верховного Суду у зразкових справах мають для інших судів характер імперативу і повинні ними застосовуватись беззастережно. Відповідний правовий механізм, який введений поки що лише в адміністративному судочинстві, є дієвим інструментом для забезпечення однакового застосування судами норм права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Подорожна Тетяна. Зразкові та типові справи як новий механізм адміністративного судочинства. Судово-юридична газета. 28 серп. 2018 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124220-zrazkovi-ta-tipovi-spravi-yak-noviy-mekhanizm-administrativnogo-sudochinstva>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

3. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 10 серп. 2023 р., справа № 240/14828/22 (провадження № 11-39апп23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112873034>.
4. Кузьмишин В. Причини виникнення та шляхи розв'язання проблемних питань, пов'язаних із соціальними спорами. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2012. № 1. С. 26–30.
5. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (щодо судової реформи)». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2049.html.
6. Журавльов А. В. Судові прецеденти в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / А.В. Журавльов. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. 19 с.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
9. Ільков В. В. Система джерел права в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 27–34.
10. Журавльов А. В. Судовий прецедент як джерело права в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права* : Збірник наукових праць. 2016. Вип. 76. С. 75–84.
11. Сахнюк В. В. Роль та місце судового прецеденту у системі джерел національного права. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 119–122.
12. Цвіркун Ю. І. Правовий прецедент як стримуючий чинник допущення протиправності колегіальними суб'єктами публічної адміністрації. *Правова позиція*. 2019. № 1(22). С. 70–80.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.95

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.23>

Собко Г. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

Мох Т. П.,

викладач кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ДІТИНИ ПІСЛЯ ПСИХІЧНОГО ТА ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. Стаття піднімає питання особливої важливості призначення судово-психологічної експертизи у випадках вчинення психічного та психологічного насильства відносно дітей. У зв'язку з тим, що діти ще не вміють як дорослі якісно приховувати свої почуття. Проте при залученні експертів є можливість як з'ясувати стан дитини так і виявити можливі приховувані наслідки домашнього насильства, такі як вчинення сексуальних дій відносно дитини. Все це набуває особливої значущості в умовах воєнного стану, коли як батьки так і дітей знаходяться під ще більш емоційним навантаженням. Надалі дається визначення судово-психіатричної експертизи як засобу визначення стану дитини після насильства. Зазначаються провідні національні та зарубіжні дослідники, які займалися даною проблематикою. Підкреслюється значення криміналізації «домашнього насильства» задля розкриття та протидії психічному насильству. Надалі надаються результати анкетування стосовно емоційного стану дітей, які страждають від домашнього насильства, окрім того взаємозв'язок між видом сімейного насильства та емоційним станом дитини. У статті також розглядаються дані анкетування стосовно наслідків сексуального насильства над дітьми. Отримані результати судово-психіатричної експертизи щодо дітей, які стали свідками домашнього насильства. Експертиза стосувалась ста сорока дітей, згідно даних про які складені таблиці. Наступним питанням дослідження стала анкетування щодо ефективності роботи правоохоронних органів з питання протидії насильства на дітьми загалом та домашнього насильства зокрема. На підставі проведеного дослідження надано ставлення щодо можливості позитивно вплинути на стан агресій у особи, яка чинить насильство. Зазначено, що при проведенні судово-психологічної експертизи експерт-психолог повинен керуватися комплексним психологічним підекспертним портретом, який включає безліч психологічних факторів, крім фізіологічного афекту. На підставі проведеного аналізу зроблені висновки, які повинні вплинути на ефективність роботи психологів на підставі висновків судово-психіатричної поведінки

Ключові слова: насильство, судово-психіатрична експертиза, домашнє насильство, емоційний стан, наслідки насильства.

Sobko H. M., Mokh T. P. Psychological state of a child after mental and physical violence

Abstract. The article highlights the special importance of the recognition of the ship's psychological expertise in cases of mental and psychological violence committed against children. It's quiet at the link, so that the children still don't know how grown up it is to take their feelings. Therefore, with the knowledge of experts, it is possible to find out how to become a child, and to reveal the traces of domestic violence, so it is possible to inflict sexual violence on a child. Everything becomes especially important in the minds of a military camp, if both fathers and children are more emotionally adventurous. Next is given the appointment of a ship-psychiatric examination, as I will become a child after violence. National and foreign scholars are appointed, as they dealt with this problem. The significance of the criminalization of "domestic violence" is supported for the purpose of investigating and counteracting mental violence. The results of questioning the emotional state of children, as if they suffer from domestic violence, in addition to the relationship between the type of family violence and the emotional state of the child. The article also looks at the data of the survey of hundreds of records of sexual abuse of children. Withdrawn the results of the ship's psychiatric examination of children, as they became evidence of domestic violence. Examination of one hundred and forty children, folded tables.

The next research topic was the questioning of the effectiveness of the work of law enforcement agencies in order to prevent child abuse and domestic violence. On the basis of the investigation carried out, it was given the order to be able to positively intervene in the state of aggression in an individual, like to commit violence. It is appointed that during the conduct of the ship-psychological examination, the expert psychologist is guilty of carrying out a complex psychological and expert portrait, which includes impersonal psychological factors, a critical physiological effect. On the basis of the conducted analysis of the development of the result, as a culprit, the effectiveness of the work of psychologists on the basis of the end of the results of psychiatric behavior

Key words: *violence, court psychiatric examination, domestic violence, emotional state, traces of violence.*

Постановка проблеми та її актуальність. Україна знаходиться в стані війни вже понад півтора року, проте питання домашнього насильства не втратило своєї актуальності. У зв'язку із зростанням емоційного напруження зростає й рівень насильства, як фізичного, так і психічного, де найбільш незахищеними постають діти.

Основним питання, яке буде розглянуто це залучення судово-психіатричної експертизи при психічному насильстві та фізичному насильстві над дитиною. На підставі таких видів насильств у дитини може провокуватися синдром посттравматичного стресу, симптоми якого представлені, зокрема, невмотивованою жорстокістю, агресивністю, тенденціями до аутоагресії та суїцидальних спроб.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають між державою та наслідками, які виникають у дитини в наслідок насильства як фізичного так і психічного.

Предметом дослідження є психіка дитини

Метою статті є дослідження стану дитини, яка знаходилась під впливом насильства

Судово-психологічна експертиза (далі – СПЕ) – це спеціальна процесуальна дія, що полягає у дослідженні спеціалістом під експертних матеріалів, наданих за завданням слідчого чи суду.

Метою СПЕ є надання допомоги суду та органам попереднього розслідування у глибшому пізнанні психологічного змісту спеціальних питань, що входять у предмет доведення у кримінальних справах, цивільно-правовим суперечкам та справам про адміністративні правопорушення, і навіть у дослідженні психологічного змісту цілого ряду правових понять, які у законі.

Аналіз стану наукових досліджень й публікацій. Проблемам психологічного насильства приділяють увагу у своїх робо-

тах також українські дослідники О. Міхеєва та М. Міхеєва [1, с. 457]. Наприклад, домашнє насильство стає однією з найактуальніших соціальних проблем сучасної української сім'ї, тому постає актуальне питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства у сучасному науково-психологічному дискурсі. Підкреслено, що аналіз сучасної експертної практики свідчить про відсутність розробленої та затвердженої Міністерством юстиції України відповідної експертної методики проведення психологічної експертизи щодо кримінальних у справах, передбачених ст. 126-1 КК України. Висвітлено необхідність оптимізації методичного забезпечення експертної діяльності щодо потерпілих від домашнього насильства.

Зазначено, що проблема, що розглядається, знаходиться на початковому етапі теоретичного вивчення та практичного впровадження у сучасну експертну діяльність.

Присвячені проблемам психологічної експертизи роботи Т. Єгорової та В. Єгорова, Т. Савкіної та Т. Харіної, які досліджують проблеми психічного впливу на особистість.

Заслуговують особистої уваги статті авторів, як: С. Ф. І. Різві, Н. Найам, Ф. Б. Аннор, Л. К. Гілберт, Е. П. Давіла, Г. М. Массетті, Н. Кресс, Д. Оноту, О. Огбануфе, Н. Трасу, Б. Донохуе, Т. Маіер-Паарлберг, А. М. Парсонс, Р. Е. Неуман, Д. М. Мітніск, А. М. С. Слєп, М. А. Родрігуєз, Д. Бентон, В. А. Келлу та інші [2–9].

Маємо зазначити, що у сфері судово-психологічної експертизи особливості психологічного насильства залишаються меншими дослідженням підвидом судової експертизи. Дуже часто психічне насильство представляється як результат фізичного та сексуального насильства і в більшості випадків не розглядається як безпосередній об'єкт дослі-

дження щодо призначення судових експертиз насильства.

Безперечно, перелічені прояви можуть стати, у свою черга, передумовами для подальшого насильства до іншої людини, якою може стати уразливий член сім'ї, наприклад, молодший брат чи сестра. Таким чином, емоційні стани є одними з найбільш значущих пускових механізмів сімейного насильства. Емоційні стани обвинувачених, які є пусковим механізмом вчинення насильства, що мають особливе значення в силу системного характеру, оскільки в ряді випадків можуть викликати реакції у відповідь щодо інших членів сім'ї.

Отже, особливу цінність у роботі експерта-психолога з питань сімейного насильства має встановлення емоційних станів обвинувачених у момент вчинення кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. В результаті теоретичного аналізу було виявлено наступний взаємозв'язок між емоційними станами та видами сімейного насильства (табл. 1).

Причинами формування сильних емоційних станів є зовнішні провокуючі дії, а також індивідуально-психологічні особливості. Як правило, складно уявити ситуацію, коли агресор застосовує лише один вид насильства: часто жертви страждають від одночасного

прояви різних видів. Будучи тісно пов'язаними, кожне насильство має певний вплив на психічний стан людини і життя загалом.

Наслідки кожного виду насильства також можуть бути різними. У табл. 2 вказані види наслідків, які можуть виявлятися під час сексуального насильства.

Анкетованим надавалась для вибору лише одна відповідь задля визначення найбільш розповсюджених наслідків у дітей, які постраждали від сексуального насильства. Тож за проведеним анкетуванням найбільш розповсюдженими наслідками є страх перед групами людей; сексуалізована поведінка (сплутування близькості з сексуальністю, що відбувається з цього проміскуитет (з кожним/ кожним партнером відразу ж намагатися вступати в статеві зносини) або ж важка закомплексованість; стан невпевненості у своїй сексуальній орієнтації; сексуально-агресивне поведінка).

Діти, які зазнають насильства або які є свідками домашнього насильства, можуть поводитися таким чином, згідно даних, які були отриманні при опитуванні експертів СПЕ (табл. 3).

Однією з особливостей вчинених правопорушень у стані фізіологічного афекту є здатність людини скоригувати її перебіг, змінити напрямок агресії. При цьому «скасувати» вже виниклий афект людина не зможе.

Таблиця 1

Взаємозв'язок між емоційними станами та видами сімейного насильства

Вид сімейного насильства	Провокуючі емоційні стани
Насильство, пов'язане із фізичними проявами	Фізіологічний афект; Високий ступінь фрустрації
Психічне насильство	Високий рівень психічної напруженості; Фрустрація

Таблиця 2

Наслідки сексуального насильства у дітей

Види наслідків	Відсоток
Фізичні наслідки (частіше всього в галузі геніталій) – психосоматичні болі	17,5%
Соціальні наслідки – страх перед групами людей; сексуалізована поведінка (сплутування близькості з сексуальністю, що відбувається з цього проміскуитет (з кожним/ кожним партнером відразу ж намагатися вступати в статеві зносини) або ж важка закомплексованість; стан невпевненості у своїй сексуальній орієнтації; сексуально-агресивне поведінка)	68,5%
Психічні наслідки – повернення до поведінки немовляти (нетримання сечі, смокання пальця тощо) розлад сну (страх при засинанні, кошмари); страх при дотику; залежність самої різної виразності	14%

**Наслідки сексуального насильства у дітей згідно даних,
які були отриманні при опитуванні експертів СПЕ**

Наслідки, які виявляються у дітей, які стали свідками домашнього насильства (140 дітей)	Відсоток
Відмовляються ходити до школи, тому що побоюються, що хтось може дізнатися про сімейну ситуацію насильства	31,3%
Дбають про інших більше, ніж про себе, або може бути надмірно агресивними або, навпаки, надто пасивними	89,3%
На будь-які репліки на їхню адресу реагують образами, знущальними фразами, намагаються нападати	5,87%
Поводяться так, щоб залучити до себе увагу	21,5%
Навмисне завдають біль іншим дітям чи тваринам	18,4%
Вживають алкоголь, наркотики чи одурманливі речовини	76%
Говорять про самогубство	28,3%
Мають незвичайні сексуальні пізнання	67%
Поводяться як маленькі дорослі	14%
Бездоганно ведуть активну громадську діяльність, щоби менше бувати вдома	57,5%
Мають проблеми з апетитом	48,6%

Анкетованим була надана можливість обрання одразу декількох видів наслідків, якими наділені свідки домашнього насильства, отже відсоток не дорівнюється 100%.

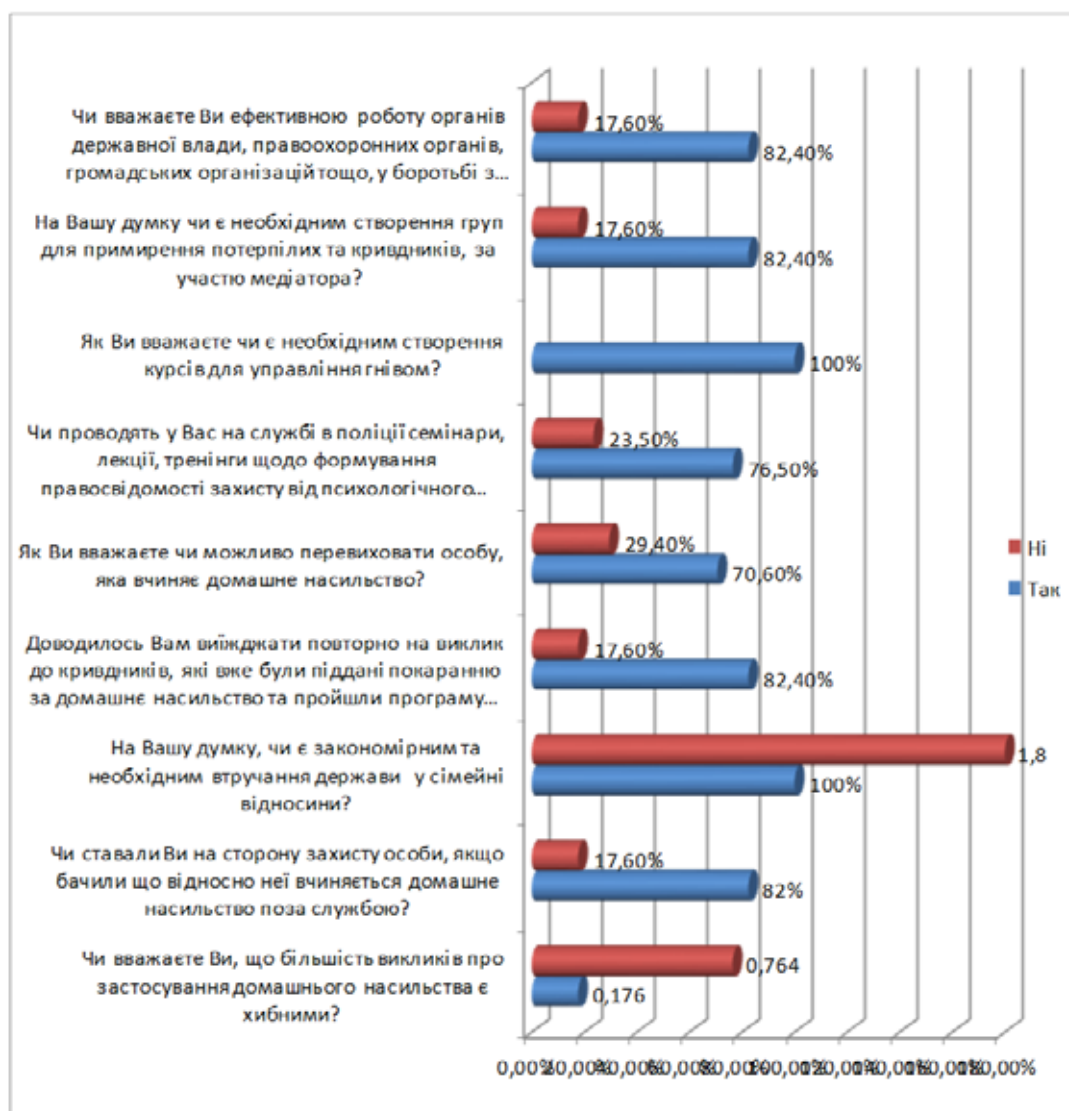

Рис. 1

Корегування поведінки залежить від великої кількості факторів (сила особистості, особливості емоційно-вольової сфери, рівень самоконтролю, з одного боку, і навіть – великої кількості зовнішніх чинників, з іншого). Таким чином, при проведенні судово-психологічної експертизи експерт-психолог повинен керуватися комплексним психологічним підекспертним портретом, який включає безліч психологічних факторів, крім фізіологічного афекту. Діагностика афективного стану зводиться до двох основних завдань: викликати афективні сліди та об'єктивно їх простежити, зафіксувати. Обидві ці завдання здійснювалися в одному методі, який набув достатнього виправдання у діагностиці афективних слідів, саме у методі асоціативного експерименту. Метод цей полягає в тому, що випробовуваному пред'являється якесь слово, яким він повинен відповісти першим словом, що прийшло йому на думку [10; 11]. У випадках, коли випробовуваному пред'являється слово, що збуджує в нього той чи інший афективний спогад, асоціативний процес гальмується; випробовуваному або спадає на думку відразу багато слів у відповідь, які порушують звичайний хід асоціацій, або ж нічого не спадає на думку, і він довго не може дати асоціативну реакцію. Це тим, що словесний подразник може провокувати пов'язані з ним афективні стани і ці афективні моменти уповільнюють перебіг асоціацій.

Сімейна система – це відкрита система, вона перебуває у постійному взаємодії з навколишнім середовищем, а значить, великою мірою схильна до стресових факторів. Найчастіше ця схильність може бути причиною прояву насильства всередині системи (по відношенню до інших членів сім'ї).

Висновки. У ході літературного огляду нами було виявлено, що особливу значимість у професійній діяльності експерта-психолога відіграє аналіз особливостей перебігу та виникнення особливих емоційних станів, що зумовлюють насильство в сім'ї. Крім того, значущим аспектом діяльності експерта-психолога є формування та облік комплексного портрета індивідуально-особистісних особливостей обвинуваченого, емоційних станів та зовнішніх обставин, пов'язаних із вчиненням кримінальним правопорушенням. Тому актуальним завданням для експерта-психолога під час роботи з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з сімейним насильством, є детальний аналіз емоційного стану в момент вчинення кримінального правопорушення, а також облік умов протікання психічних процесів у контексті сімейної системи, зокрема, принципу взаємного обумовлення емоційних процесів. Рівень компетентності спеціаліста повинен включати вміння грамотно диференціювати емоційні стани обвинуваченого, враховуючи різну специфіку кожного окремого випадку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Міхєєва О. І., Міхєєва М. Л. Проблема судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства у сучасному науковому психологічному дискурсі. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 456–463. DOI: 10.32353/knife.1.2019.036 ;
2. Rizvi S. F. I., Najam N. Parental Psychological Abuse toward children and Mental Health Problems in adolescence. *Pakistan Journal of Medical Scitycts*. 2014. Mar-Apr; 30 (2): 256–260. URL: [https:// www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3998989](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3998989);
3. Annor F. B., Gilbert L. K., Davila E. P., Massetti G. M., Kress H., Onotu D., Ogbanufe O. Emotional violence in childhood and health conditions, risk-taking behaviors, and violence perpetration among young adults in Nigeria. *Child Abuse & Neglect*. 2020. Aug; 106: 104510. DOI: 10.1016/j.chiabu.2020.104510;
4. Tracy N. Emotional-Psychological Abuse Articles. *HealthyPlace*. 2012. July 24. URL: <https://www.healthyplace.com/abuse/emotional-psychological-abuse/emotional-psychological-abuse-articles> (дата об'єкції: 06.09.2021) ;
5. Donohue B., ..., Maier-Paarlberg T. Domestic Violence / *Encyclopedia of Stress* ; Editor-in-Chiff G. Fink. Academic Press ; 2nd Edition, 2007. 8676 p. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/psychological-abuse>;
6. Parsons A. M., Heyman R. E., Mitnick D. M., Slep A. M. S. Intimate partner violence and child maltreatment: Definitions, prevalence, research, and theory through a cross-cultural lens / *Cross-Cultural Family Research and Practice* ;

7. In W. K. Halford & F. van de Vijver (Eds.). *Ibid*, 2020. Pp. 249–285. DOI: 10.1016/B978-0-12-815493-9.00008-9 ;
8. Rodríguez M. A., Benton D. Elder Abuse / *Encyclopedia of Applied Psychology* ; Editor-in-Chief C. D. Spielberger. *Ibid*, 2004. Pp. 693–701. DOI: 10.1016/B0-12-657410-3/00828-X ;
9. Kelly V. A. Psychological Abuse of Women: A Review of the Literature. *Sage Journals*. 2004. Oct. 1. DOI: 10.1177/1066480704267234
10. Єгорова Т. М., Єгоров В. В. Дискусійні питання щодо об'єкта та предмета судової психологічної експертизи. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18-19.04.2019). Харків, 2019. С. 428-430 ;
11. Савкіна Т. В., Харіна Т. Г. Обставини, що підлягають встановленню з метою призначення судово-психологічної експертизи емоційних станів. *X. С.* 2020. 437-439

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.24>

Білічак О. А.,

доктор юридичних наук, доцент
Посольство України в Республіці Таджикистан

Павленко М. В.,

кандидат юридичних наук, адвокат
АО «Інтайл»

ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ (ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ТАДЖИКИСТАН)

Анотація. У статті на основі дослідження змісту законодавства України, кримінального процесуального кодексу республіки Таджикистан, міжнародних договорів, учасниками яких є обидві держави, проаналізовано теоретичні проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном. Визначено правові умови, за яких досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території закордонної дипломатичної установи, може відбуватися за законодавством країни перебування. Акцентовано увагу на основних проблемах досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях закордонних дипломатичних установ. Серед них імовірна відсутність досвіду здійснення відповідних процесуальних дій керівниками таких установ, що на практиці перешкоджатиме їх ефективному проведенню та належному закріпленню результатів із дотриманням кримінальної процесуальної форми. З найбільш значними труднощами вони можуть зіштовхнутися при провадженні таких процесуальних дій, як огляд місця події (ст. 237 КПК України) та обшук (ст. 234 КПК України).

Привернуто увагу до проблем забезпечення права особи на захист від несправедливого кримінального переслідування під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій. Виявлено основні недоліки національного законодавства, які перешкоджатимуть ефективному застосуванню положень кримінального процесуального кодексу України при розслідуванні злочинів, вчинених на території закордонних дипломатичних установ, серед яких недостатня урегульованість процедури початку кримінального провадження у таких випадках. Актуалізовано проблему здійснення подальших наукових розвідок, з метою напрацювання пропозицій по удосконаленню національного законодавства в сфері діяльності органів кримінального переслідування. Наголошено на необхідності доведення до дипломатичного корпусу України офіційного роз'яснення МЗС України порядку застосування ст.ст. 519–522 КПК України, з метою уникнення довільного їх тлумачення та неоднорідного використання.

Ключові слова: досудове розслідування, початок кримінального провадження, слідчі (розшукові) дії.

Bilichak O. A., Pavlenko M. V. Problems of investigation of criminal offenses committed on the territory of foreign diplomatic institutions of Ukraine (according to the legislation of the Republic of Tajikistan)

Abstract. The article, based on a study of the content of the legislation of Ukraine, the criminal procedural code of the Republic of Tajikistan, international treaties to which both states are parties, analyzes the theoretical problems of pre-trial investigation of criminal offenses committed on the territories of diplomatic missions and consular institutions of Ukraine abroad. The legal conditions under which the pre-trial investigation of criminal offenses committed on the territory of a foreign diplomatic institution can be conducted under the legislation of the host country have been determined. Attention is focused on the main problems of pre-trial investigation of criminal offenses committed on the territories of foreign diplomatic institutions. Among them, there is a probable lack of experience in the implementation of appropriate procedural actions by the heads of such institutions, which in practice will prevent their effective implementation and proper consolidation of results in compliance with the criminal procedural form. They may face the most significant difficulties when conducting

such procedural actions as inspection of the scene of the incident (Article 237 of the Criminal Code of Ukraine) and search (Article 234 of the Criminal Code of Ukraine).

Attention is drawn to the problems of ensuring a person's right to protection against unfair criminal prosecution during the relevant investigative (search) actions. The main shortcomings of the national legislation have been identified, which will prevent the effective application of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the investigation of crimes committed on the territory of foreign diplomatic institutions, including the insufficient regulation of the procedure for initiating criminal proceedings in such cases. The problem of conducting further scientific investigations, with the aim of developing proposals for improving national legislation in the field of activities of criminal prosecution bodies, has been updated.

It was emphasized the need to bring to the diplomatic corps of Ukraine an official clarification of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the procedure for the application of Art. 519–522 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in order to avoid their arbitrary interpretation and heterogeneous use.

Key words: *pre-trial investigation, initiation of criminal proceedings, investigative (search) actions.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна є жертвою агресивної та несправедливої війни, що, починаючи із 2014 року, ведеться проти неї російською федерацією. Руйнація економіки, спричинена веденням на території України бойових дій, призводить до зростання безробіття та падіння рівня життя населення, і, як наслідок, його часткової маргіналізації. Неконтрольоване розповсюдження вогнепальної зброї несе прями ризики зростання злочинності. Однак одним найбільш небезпечних дестабілізуючих факторів, які негативно впливають на стан криміногенної обстановки в державі, є деструктивна діяльність спеціальних служб та організацій країни-агресора, що має на меті розпалювання міжсуспільного протистояння, розхитування внутрішньополітичної ситуації всередині держави та призводить до зростання загального числа кримінальних правопорушень. Враховуючи рівень міжнародної напруги, викликані війною, безпосереднім об'єктом розвідувально-підривних спрямувань спецслужб РФ може виступати також робота дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном, з метою компрометації відповідних державних інституцій задля зменшення рівня її політичної, воєнної та матеріальної підтримки з боку інших держав та наступного одержання переваг у цьому конфлікті. У такому контексті проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території закордонних дипломатичних установ України, набувають особливої ваги.

Науково-практичному аналізу проблем досудового розслідування присвячена низка праць вітчизняних фахівців, серед яких

П.Д. Біленчук, В.П. Гмирко, Ю.М. Грошевой, С.В. Давиденко, В.П. Захаров, О.В. Капліна, Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко, І.В. Маринів, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.Я. Тацій, С.М. Стахівський, М.Є. Шумило, О.Г. Шило та ін. Водночас незважаючи на значну кількість праць, підготовлених за відповідним напрямом, з урахуванням існуючих практичних потреб, проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном, потребують глибокого вивчення, що обумовлює **актуальність наукового дослідження**, проведеного в цій статті. Оскільки на території кожної з країн перебування діє власне національне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, досудове розслідування злочинів, вчинених на території дипломатичних установ і консульських представництв України, повинно провадитися з урахуванням положень відповідних нормативних актів країни перебування та змісту ратифікованих обидвома сторонами міжнародних договорів. У цьому контексті **метою статті** є дослідження проблем правового регулювання ведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території українських закордонних установ, що відбуватиметься на основі аналізу законодавства України та республіки Таджикистан.

Основна частина. Провідними нормативними актами, що створюють правову основу співпраці та взаємодопомоги у кримінальних справах між Україною та республікою Таджикистан складають: Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивіль-

них, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. (зі змінами, внесеними протоколом до неї від 28.03.1997 р.) [1]; Договір між Україною та Республікою Таджикистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання, 2004 [2]; Кримінальний процесуальний кодекс України [3]; Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Таджикистан [4].

Повноваження посадових осіб закордонних дипломатичних установ (далі – ЗДУ) у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи за кордоном визначаються главою 41 розділу VI Кримінального процесуального кодексу України. Водночас з огляду на характер норм ст.ст. 519–523 КПК України, порядок реалізації повноважень керівника дипломатичного представництва та/або консульської установи на виконання окремих процесуальних дій при проведенні досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території ЗДУ, потребує детального вивчення з урахуванням особливостей законодавства країни перебування. Тому насамперед з'ясуємо, чи існує принципова можливість здійснення кримінального провадження за фактом кримінального правопорушення, вчиненого на території ЗДУ, за законодавством України та з урахуванням змісту міжнародних договорів та законодавства країни перебування.

Кримінальний процесуальний кодекс України у ч. 1. ст. 1 проголошує, що порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України [3, ст. 88]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» територією України є суша, вода, надра, повітряний простір, обмежені державним кордоном [5, ст. 5]. Територією, на яку поширюється юрисдикція кримінального процесуального закону України є також територіальне море (ст. 5 Закону України «Про державний кордон України»), континентальний шельф (Конвенція ООН «Про континентальний шельф» (1958 р.) [6]. Українською територією також вважаються виключна морська (економічна зона); військові кораблі чи шлюпки, що ходять під

прапором України, незалежно від того, знаходяться вони у відкритому морі, в територіальних водах іншої держави чи іноземному порту; військові повітряні об'єкти, які знаходяться в будь-якому місці за межами повітряного простору України; невійськові кораблі чи шлюпки, що приписані до портів на території України та ходять під прапором України у відкритому морі (тобто за межами територіальних і внутрішніх вод іноземних держав); невійськові повітряні об'єкти (Конвенція Ради Європи про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, Конвенція про злочини та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна тощо) [7; 8]. Території дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном не перебувають під суверенітетом України, але мають спеціальний правовий режим функціонування. Так, Віденська конвенція про дипломатичні зносини (набула чинності для України 12.06.64 р.) у ч. 1 ст. 21 вказує, що держава перебування повинна або сприяти державі, що акредитує, у придбанні на своїй території, згідно зі своїми законами, приміщень, необхідних для її представництва, або надати допомогу державі, що акредитує, в отриманні приміщень будь-яким іншим шляхом. За змістом ч. 1 ст. 22 Конвенції, приміщення представництва є недоторканими. Влада держави перебування не може вступати в ці приміщення інакше, як за згодою голови представництва. Частина 3 цієї ж статті також вказує, приміщення представництва, предмети їх обстановки та інше майно, що знаходиться в них, а також засоби пересування представництва, користуються імунітетом від обшуку, ревізії, арешту та виконавчих дій [9]. Таким чином, на територіях дипломатичних представництв і консульських установ України, розташованих на землях країн-учасниць Віденської конвенції, в тому числі, у Таджикистані, діє принцип імунітету території, який означає заборону здійснення на ній слідчих дій без дозволу керівника або представництва ЗДУ.

Ч. 1 ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу республіки Таджикистан визначено, що кримінальне провадження на її території відбувається в порядку, встановленому

цим нормативним актом. За змістом ч. 3 цієї ж статті КПК Таджикистану, застосування на території республіки кримінально-процесуального закону іноземної держави органами розслідування та судами іноземної держави або за їх дорученням відповідним (національним) органом допускається у випадках, якщо це передбачено міжнародним договором, визнаним Таджикистаном. Окрім того, ч. 1 ст. 5 КК Таджикистану вказується, що провадження у справах про злочин, вчинений іноземним громадянином або особою без громадянства на території республіки Таджикистан, ведеться відповідно до правил КПК Таджикистану. Однак за змістом ч. 2 ст. 5 вказаного нормативного акту, процесуальні дії, передбачені КПК Таджикистану, стосовно особи, яка володіє правом дипломатичної недоторканності, провадяться лише на його прохання або згоду, яку запитують через Міністерство закордонних справ Республіки Таджикистан [4]. З огляду на викладене, кримінальне правопорушення, вчинене на території дипломатичного представництва України в Таджикистан, може розслідуватися також за її внутрішнім законодавством, у разі якщо злочин вчинено особою, яка не має права дипломатичної недоторканності. Доречно зазначити, що вітчизняне законодавство не містить категоричних вимог, за якими досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях закордонних дипломатичних установ, здійснюється винятково за КПК України. Отже, можливості застосування кримінального процесуального законодавства країни акредитування у таких випадках не виключені, що також впливає з аналізу положень ст.ст. 7, 8 КК України. Зокрема за змістом ч. 1 ст. 7 КК України, громадяни України або особи без громадянства, що постійно проживають в Україні та які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають відповідальності за КК України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Така норма повинна застосовуватися з урахуванням положень абз. 11 ст. 1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року, який стверджує, що безперервне

проживання на території України – проживання в Україні особи, якщо її разовий виїзд за кордон у приватних справах не перевищував 90 днів, а в сумі за рік – 180 днів. Не є порушенням вимоги про безперервне проживання виїзд особи за кордон у службове відрядження, на навчання, у відпустку, на лікування за рекомендацією відповідного медичного закладу або зміна особою місця проживання на території України [10]. Таким чином, кримінальне переслідування відносно громадянина України або особи без громадянства, яка має посвідку на постійне місце проживання в Україні (пункт 17 частини першої статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства») [11, ст. 179], у разі вчинення ними кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва та/або консульської установи України за кордоном також може здійснюватися за законодавством країни перебування, якщо:

- інше не передбачено міжнародним договором;

- такі особи не володіють дипломатичним статусом або перебувають поза межами України понад 180 днів на рік (за винятком випадків, встановлених абз. 11 ст. 1 Закону України «Про громадянство України»).

Прикметно, що до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення за кордоном (в тому числі на території закордонного дипломатичного представництва чи консульської установи України), згідно ст. 8 КК України, можуть бути притягнутими іноземці та особи без громадянства за умови:

- коли таке передбачено міжнародним договором;

- вони такі особи вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України;

- якщо іноземці та особи без громадянства, що не проживають постійно на території України, вчинили у співучасті з службовими особами, що є громадянами України, будь-яке кримінальне правопорушення, передбачене у статтях 368, 368-3, 368-4, 369-2 КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, нада-

вали неправомірну вигоду таким службовим особам, або приймали пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду [3, ст. 88].

Ураховуючи прогалини та неструктурованість національного законодавства, яким регламентується порядок ведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях закордонних дипломатичних установ, на практиці може постати питання, якими повинні бути дії керівника дипломатичного представництва або консульської установи після того, як ним особисто чи з будь-яких інших джерел виявлено факт вчинення кримінального правопорушення, відповідальність за яке встановлена КК України, на території очолюваного ним представництва/установи. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 519 КПК України службовими особами, уповноваженими на вчинення процесуальних дій, є керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або визначена ним службова особа. Відповідно ч. 2 цієї статті, керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України зобов'язаний призначити іншу службову особу, уповноважену на вчинення процесуальних дій, якщо він є потерпілим внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Правовий статус керівника дипломатичного представництва та/чи консульської установи України визначається законами України «Про дипломатичну службу», «Про державну службу». Відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про дипломатичну службу» її працівники в період довготермінового відрядження повинні поважати закони, правила і традиції країни перебування, здійснювати покладені на них завдання, гідно представляти Україну [12, ст. 219]. Ч. 1 ст. 520 КПК України вказує на обов'язок керівника дипломатичного представництва або консульської установи щодо вчинення певних процесуальних дій після того, як йому із певного джерела або внаслідок самостійного виявлення стали відомими обставини про вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва або консульської установи. Керівник дипломатичного представництва

або консульської установи України за кордоном, або уповноважені ними особи не наділені правом внесення відомостей про факт вчиненого кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слід зазначити, що на протигагу цьому, законодавство Таджикистану надає главам своїх дипломатичних представництв та консульських установ повноваження на порушення кримінальних справ (ст. 40 КПК Таджикистану) та проведення невідкладних слідчих дій у кримінальних справах про злочини, вчинені в межах територій цих представництв та установ (ст. 146 КПК Таджикистану) [4].

Ст. 214 КПК України регламентує порядок реєстрації кримінального провадження. Відповідними процесуальними повноваженнями наділяється слідчий, дізнавач, прокурор. З урахуванням викладеного, про факт вчинення на території дипломатичного представництва або консульської установи кримінального порушення керівник мусить повідомити Міністерство закордонних справ України, уповноважені посадові особи якого прийматимуть відповідне рішення і передаватимуть інформацію за належністю. На наш погляд, у даному випадку порядок дій керівника закордонної дипломатичної установи, як мінімум, повинен регламентуватися нормами відповідних відомчих інструкцій. Водночас визначений законом кримінальний процесуальним законом порядок початку кримінального провадження, у разі вчинення кримінального правопорушення на території ЗДУ, фактично унеможлиблює проведення низки відповідних процесуальних дій, визначених ст. 520 КПК України.

П. 1 ч. 2 ст. 520 КПК України наділяє керівника дипломатичного представництва та консульської установи на здійснення тимчасового вилучення майна. Процесуальні підстави та порядок застосування вказаного заходу кримінального провадження визначаються ст.ст. 167–169 КПК України. Варто підкреслити, що згідно ст. 214 КПК України його здійснення можливе лише після внесення відомостей до ЄРДР. Виняток складатиме тимчасове вилучення майна здійснене під час законного затримання особи у порядку, визначеному ст. 207 КПК України. Згідно ч. 1 ст. 522

керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України має право затримати особу на необхідний строк, але не більше 48 годин і має забезпечити їй доступ до надання правової допомоги [3, ст. 88]. Недотримання положень законодавства виступатиме підставою для оскарження дій уповноваженої особи, і як наслідок, визнання їх незаконними, а одержані докази – недопустимими (пп. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 87 КПК України). На наш погляд, деякі проблеми можуть виникнути із реалізацією права затриманого на надання доступу до отримання правової допомоги. Слід зазначити, що в Республіці Таджикистан діє Спілка адвокатів Таджикистану, як незалежне професійне об'єднання, покликане надавати правову допомогу. За змістом ч. 5 ст. 3 Закону Республіки Таджикистан «Про адвокатуру», адвокати іноземних держав не мають права здійснювати адвокатську діяльність на території Республіки Таджикистан, за винятком економічних справ з питань прав іноземної держави, які не містять державної таємниці. Ця адвокатська діяльність здійснюється адвокатами іноземних держав лише після внесення їх до Спеціального реєстру адвокатів іноземних держав, які здійснюють діяльність у Республіці Таджикистан.

П. 2 абз. 1 ч. 2 ст. 520 КПК України наділяє керівників дипломатичних представництв та консульських установ (уповноважених ними службових осіб) на проведення ними слідчих (розшукових) дій у вигляді обшуку житла чи іншого володіння особи і особистого обшуку без ухвали суду, огляду місця вчинення кримінального правопорушення у порядку, передбаченому КПК України.

Підстави та порядок проникнення до житла чи володіння особи та проведення в них обшуку визначаються ст.ст. 233–236 КПК України. Слід підкреслити, що ч. 1 ст. 233 КПК вказується, що ніхто не може проникнути до житла чи іншого володіння особи інакше як за добровільною згодою особи, яка ним володіє або на підставі ухвали слідчого судді (виняток – ч. 3 ст. 233 КПК України, коли слідчий, дізнавач, прокурор до постановлення ухвали слідчого судді можуть увійти до житла чи іншого володіння особи з метою врятування житла чи майна людей, безпосе-

реднього переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення) [3, ст. 88]. З викладеного впливає висновок, що входження керівниками дипломатичних представництв та консульських установ до житла чи іншого володіння особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, (уповноважених ними службових осіб) потребує її добровільної згоди. Слід також зазначити, що норми ст.ст. 234–236 КПК України виписані таким чином, що не передбачають будь-яких виключень з того, що ця слідча дія може проводитись якимось іншими процесуальними фігурами крім прокурора та слідчого. З огляду на розвиток сучасної судової практики, проведення обшуку неуповноваженими суб'єктами (не тими, що отримали дозвіл на її здійснення), а, наприклад, оперативним підрозділом, що виконував відповідне доручення слідчого, нерідко призводить до визнання одержаних за ними доказів недопустимими. Окрім того, недотримання процесуальної форми проведення обшуку (відсутність дозволу слідчого судді на його здійснення, навіть коли входження в приміщення відбулося на підставі добровільної згоди особи), нерідко тягне за собою процесуальні наслідки визнання одержаних доказів недопустимими з огляду на порушення кримінальної процесуальної форми проведення відповідної слідчої дії. Викладене вказує на деяку неузгодженість норм ст. 520 КПК України зі змістом положень ст.ст. 233–236 КПК України, що може створити труднощі у застосуванні відповідних норм на практиці. Окрім того, слід мати на увазі, що при провадженні обшуку є обов'язковою участь не менш двох понятих (абз. 2 ч. 7 ст. 223 КПК) та повна фіксація слідчої дії за допомогою аудіо- та відео-запису (ч. 10 ст. 236 КПК).

Згідно п. 2 абз. 1 ч. 2 ст. 520 КПК України, під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичних представництв та консульських установ, їх керівниками або уповноваженими ними службовими особами може бути проведений особистий обшук особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. З урахуванням змісту ст. 520 КПК України та інших норм кримінального процесуального

закону, такий обшук може бути здійсненим під час затримання особи (ст. 208 КПК України), а також в порядку ч. 5 ст. 236 КПК України (обшук осіб, які перебувають в житті та іншому володінні), якщо є підстави вважати, що вони переховують на собі предмети і документи, які мають значення для кримінального провадження).

У випадку виявлення на території дипломатичного представництва або консульської установи факту вчиненого кримінального правопорушення до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведеним огляд місця події. До проведення огляду місця події застосовуються правила визначені ст. 237 КПК України. За законодавством республіки Таджикистан (ч. 10 ст. 183 КПК РТ) огляд у приміщеннях, що займаються дипломатичними представництвами, а також у приміщеннях, в яких проживають члени дипломатичних представництв та їх сім'ї, може проводитись лише на прохання або за згодою дипломатичного представника та у його присутності. Згода дипломатичного представника запитується через Міністерство закордонних справ Республіки Таджикистан. При провадженні огляду обов'язково присутність прокурора та представника Міністерства закордонних справ Республіки Таджикистан. За змістом ч. 2 ст. 182 КПК РТ, до порушення кримінальної справи проведення огляду місця події може здійсненим бути лише у невідкладних випадках [4].

Підсумовуючи викладене, зазначаємо, що здійснення навіть окремих процесуальних дій з метою досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території закордонних дипломатичних установ, є достатньо проблематичним. Насамперед, працівники дипломатичного корпусу

можуть не мати навичок проведення відповідних процесуальних дій та обізнаності в способах фіксації їх результатів. Нерідко на спосіб реалізації ними своїх повноважень можуть впливати органи державної влади країни перебування, що створюватиме ситуації потенційного конфлікту та йтиме врозріз з інтересами суб'єкта досудового розслідування. В умовах значної віддаленості від України та в залежності від змісту законодавства країни перебування у затриманої особи можуть виникнути труднощі з реалізацією права на захист від незаконного кримінального переслідування. Не сприятимуть ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях закордонних дипломатичних установ, й прогалини вітчизняного кримінального процесуального законодавства, яким не унормовано процедуру початку кримінального провадження у таких випадках.

Викладене дає підстави зробити **висновки**, що з метою ефективного застосування положень кримінального процесуального законодавства України, якими врегламентовано процедуру розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичних представництв чи консульських установ, виникає необхідність доведення до дипломатичного корпусу України офіційного роз'яснення МЗС України порядку застосування ст.ст. 519–522 КПК України, з метою уникнення довільного їх тлумачення та неоднорідного використання. Проблеми ведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях ЗДУ, потребують подальшого вивчення з метою напрацювання пропозицій по удосконаленню чинного кримінального процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993р. (зі змінами, внесеними протоколом до неї від 28.03.1997р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (доступ 25.08.2023р.).
2. Договір між Україною та Республікою Таджикистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання, 2004р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762_022#Text (доступ 25.08.2023р.).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
4. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Таджикистан. <http://ncz.tj/content>

5. Закон України «Про державний кордон України». *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 2. Ст. 5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
6. Конвенція ООН «Про континентальний шельф» (1958р.). <https://www.un.org › conventions › pdf › conts>
7. Конвенція Ради Європи про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права. <https://regulation.gov.ua/documents/id164532>
8. Науково-практичний коментар до статті 6 Кримінального кодексу України. <https://ips.ligazakon.net/document/КК004506>
9. Віденська конвенція про дипломатичні зносини. <http://kimo.univ.kiev.ua> DKS
10. Закон України Про громадянство України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001. № 13. Ст.65. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
11. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2012, № 19-20. Ст.179. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
12. Закон України «Про дипломатичну службу». *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2018, № 26. Ст.219. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>

Брисковська О. М.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

Гелемей М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена важливій та актуальній на сьогодні темі – особливостям вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану. Розкрита вагомість та значимість розгляду даної теми, яка має виняткові особливості оскільки шахрайські дії вчиняються онлайн під час воєнних дій на території України. Встановлені особливості шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану. Виявлено та запропоновано типізацію основних індикаторів шахрайських повідомлень. Виокремлені найбільш поширені шахрайські схеми під час війни на теперішній час, зокрема шахрайство щодо збору грошей на ЗСУ або на авто для ЗСУ, фейковий збір коштів на лікування дітей які постраждали від збройної агресії РФ, фейкове отримання міжнародної допомоги, фейкове перевезення біженців та допомога з житлом, шахрайство щодо надання інформації про місце перебування безвісти зниклих родичів, фейкові повідомлення на кшталт «ваш син потрапив у полон», продаж неіснуючих товарів і послуг у інтернет-крамницях, шахрайство тощо. Встановлені та розкриті основні індикатори шахрайських повідомлень через мережу Інтернет та класифіковано їх на типи, надана характеристика кожному з них. Розглянуті особливості поведінки осіб, які стали жертвами інтернет-шахрайства та впливають на вразливість до таких злочинів. Зроблено висновок про те, що забезпечення безперервної просвітницької роботи, у тому числі через засоби масової інформації, соціальні мережі, серед усіх верств населення з метою своєчасного інформування про нові види шахрайств, видозмінені та удосконалені способи їх вчинення, характерні особливості шахраїв і криміногенні ситуації-пастки, може значно вплинути на зменшення таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: шахрай, інтернет-ресурси, онлайн-шахрайство, маніпуляція, кримінальні схеми, умови воєнного часу.

Bryskovska O. M., Helemei M. O. Peculiarities of committing fraud on the Internet in the conditions of martial law

Abstract. The article is devoted to an important and relevant topic today – the peculiarities of committing fraud on the Internet in the conditions of martial law. The importance and significance of consideration of this topic, which has exceptional features because fraudulent actions are committed online during hostilities on the territory of Ukraine, is revealed. The features of fraud on the Internet in the conditions of martial law have been established. The typification of the main indicators of fraudulent messages was identified and proposed. The most common fraudulent schemes during the war to date have been singled out, including fraud regarding the collection of money for the Armed Forces or cars for the Armed Forces, fake collection of funds for the treatment of children who suffered from the armed aggression of the Russian Federation, fake receipt of international aid, fake transportation of refugees and assistance with housing, fraud regarding the provision of information about the whereabouts of missing relatives, fake messages such as “your son was captured”, sale of non-existent goods and services in online stores, fraud, etc. The main indicators of fraudulent messages via the Internet have been established and disclosed, and they have been classified into types, and the characteristics of each of them have been given. The characteristics of the behavior of persons who have become victims of Internet

fraud and their vulnerability to such crimes are considered. It was concluded that the provision of continuous educational work, including through the mass media, social networks, among all segments of the population in order to timely inform about new types of fraud, modified and improved ways of committing them, characteristic features of fraudsters and criminogenic situations-traps, can significantly affect the reduction of such criminal offenses.

Key words: swindler, Internet resources, online fraud, manipulation, criminal schemes, wartime conditions.

Постановка проблеми. Варто визнати, що в умовах воєнного стану значною мірою полегшується вчинення кримінально протиправного діяння, зростає ризик особи стати потерпілою, а правоохоронні органи мають обмежені ресурси для адекватного кримінально-правового реагування [1, с. 315]. Зловмисники, удосконалюючи способи вчинення та приховання кримінальних правопорушень, часто використовують для злочинної діяльності торгівельні площадки мережі Інтернет. На жаль, війна відкрила нові «горизонти та можливості» для шахрайської діяльності зловмисників, користуючись вразливим емоційним станом співвітчизників, маніпулюючи почуттями людей які перебувають у розпачі та гніві, зловмисники будують шахрайські схеми, пристосовуючись до ситуації. На сьогодні більше 70% українців не мають впевненості у своїй здатності розпізнати ознаки онлайн-шахрайства. Менша половина співвітчизників перевіряє у повідомленнях правильність логотипу компанії та її електронну адресу відправника [2]. 7 із 10 українців переймаються, що їх рідні чи друзі можуть з легкістю відреагувати на шахрайське повідомлення, а 68% українців самі не впевнені у своїх можливостях щодо спроможності розпізнати онлайн-шахрайство. Така ж кількість респондентів занепокоєні, що жертвами інтернет-шахраїв можуть стати літні люди, а майже чверть опитаних не впевнена у пильності дітей та підлітків. За результатами останнього дослідження Visa Stay Secure – кожен другий українець принаймні раз потрапляв на гачок шахраїв, а 17% ставали жертвами обману неодноразово [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання вчинення інтернет-шахрайства в Україні розглядали такі вітчизняні вчені О.В. Бишевець, О.С. Белицький, Т.С. Вайда, В.В. Винник, А.С. Габуда, В.М. Галуцько, Л.П. Гринько, Н.О. Думан-

ський, О.М. Джу́жа, Л.М. Івашко, О.О. Кіпа, О.В. Клювак, О.І. Кривенко, І. Метельський, А.Б. Мізерак, Л.М. Прудка, Ю.О. Полукаров, Д.В. Перепелиця, Т.В. Романенко, Я.П. Руденко, В.П. Сабадаш, О.А. Самойленко, І.В. Сабадаш, С.С. Чернявський, В.І. Шаку́н, С.В. Шапочка, О.М. Юрченко та інші. В наукових працях приділялась увага загальним аспектам злочинів у мережі Інтернет, а також інтернет-шахрайствам в мирний час.

Вивченням окремих питань шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану переймалися науковці О.М. Брисковська, Я.В. Левківська, М.Є. Собаченко, В.Г. Телійчук. Незважаючи на суттєвий внесок вітчизняних вчених у вивчення означеної проблематики, особливості вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану на сьогодні потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей вчинення онлайн-шахрайств в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Як тільки в Україні почали користуватися мережею Інтернет та розвиватися різні інтернет-ресурси, шахраї почали їх використовувати як можливість та засіб для своєї злочинної діяльності [3, с. 522]. Привабливі умови щодо неможливості безпосередньо бачити особу та контактувати з нею притягують зловмисників та надихають на вигадкування різних злочинних схем з заволодіння майном, коштами, цінностями інших осіб.

До головних ознак інтернет-шахрайства можна віднести: 1) високий ступінь латентності; 2) багатоманітність способів учинення шахрайства (пов'язано із широким спектром послуг у мережі Інтернет); 3) глобальний характер (інформаційний простір, на відміну від фізичного, не має чітких кордонів й обмежень); 4) складнощі виявлення та запобігання [4, с. 226].

Шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану мають свої особливості:

- шахрайські дії вчиняють онлайн;
- шахрайство вчиняють під час воєнних дій на території України;
- використовують вразливість емоційного стану через спекуляцію на почуттях людей: співпереживання (фейкові рахунків на допомогу постраждалим від збройної агресії, допомога військовим), гнів (донати на зброю, дрони і т.д.);
- користуються попитом на життєво необхідні послуги (вивезення з зони бойових дій, тимчасово окупованих територій, оренда житла, придбання бронешитів, пального або запчастин для автомобілів, програмами виплат внутрішньо переміщеним особам та інше).

В умовах збройної агресії РФ у українців підвищилась вразливість емоційного стану, зловмисники реагують на такі зміни і використовуючи наявні обставини та актуальні питання сьогодення використовують у своїх шахрайських схемах нові умови суспільного життя.

До засобів вчинення онлайн-шахрайства доцільно віднести комп'ютерну техніку, мобільні пристрої, а також інші multifunctional пристрої, за допомогою яких можна збирати, отримувати або зчитувати конкретні дані [5, с. 191]. На нашу думку до засобів їх вчинення доцільно віднести і наявність мережі Інтернет та пристрої для отримання і передачі Інтернету (маршрутизатори або роутери), банківські рахунки підставних осіб та картки.

Географія інтернет-шахрайства в умовах воєнного стану дуже широка і охоплює всі області країни. Такі кримінальні правопорушення переважно вчинюють чоловіки 80% від 21 до 55 років, найбільша кількість припадає на вік від 30 до 42 років, траплялися поодинокі випадки вчинення неповнолітніми. Жінки на яких припадає 20% вчинення інтернет-шахрайства, в переважній більшості, використовують платформу для оголошення в соціальних мережах про продаж і доставку товарів або здачу в оренду житла розміщуючи фейкові оголошення.

Розглянемо основні індикатори шахрайських повідомлень та класифікуємо їх на типи:

Маніпуляція прискоренням: шахраї дуже часто користуються термінами «не зволікаючи», «терміново», «негайно»: заохочують до дій осіб щодо відповіді на електронний лист або перехід за посиланням. В більшості випадків – це повідомлення від шахраїв, вони надсилаються наче б то від імені банків, відомих брендів, друзів чи знайомих. Зазвичай, вони повідомляють про негаразди з банківським рахунком, обіцяють грошову винагороду, закликають до пожертв тощо. Майже 27 % громадян можуть піддатися схемам, що несуть повідомлення про загрозу безпеки щодо зламання паролів. Також 32% жителів нашої країни можуть бути обмануті повідомленнями, начебто, від урядових органів.

Маніпуляція повідомленням «вам пощастило це ціна ще за старим курсом», «вітаємо, гарні новини», «виграші дорогих товарів, за доставлення яких не потрібно платити»: майже половина опитуваних готові виконати запропоновані дії якщо у повідомленні міститься позитивна інформація. 35% респондентів позитивно відкликнулися та клацнули б на лінк чи надали відповідь на лист у якому розписані фінансові переваги та переконливі обіцянки їх отримати.

Пред'явлення вимог: в більшості випадків пред'являють вимоги з обмеженням часу для їх виконання 35% респондентів відгукнулися б на повідомлення, яке вимагало від них конкретних дій. Але щодо отримання запитів на зміну паролів українці виявилися найбільш обережні.

За результатами дослідження, опитувані які вважали себе як обізнаними попадалися на шахрайські хитрощі. Це особи які обізнані 54% та 42% відгукуються на «термінові дії». Доцільно наголосити, що 85% респондентів вважають найбільш підозрілими повідомлення про зміну пароля [2].

Найбільш поширеними шахрайськими схемами під час війни є наступна теперішня час:

Шахрайство щодо збору грошей на ЗСУ або на авто для ЗСУ. Приміром, на Одещині від імені керівництва військових адміністрацій десять шахраїв просили «допомогу для ЗСУ» у бізнесменів кількох міст, включаючи

Одесу. Організатор злочинної схеми – іноземець, який відбуває покарання в одній із колоній на окупованій території Луганщини. Його спільники – мешканці Києва та півдня України, координація дій яких здійснювалася телефоном. Користуючись особистими зв'язками, вони знаходили компанії, яким під час війни вдалося вціліти. Бізнесменам пропонували зробити благодійний внесок – від 20 тис. до 100 тис. грн. Отримавши кошти, учасники групи переказували їх на свої рахунки або знімали у банкоматах у різних регіонах країни. Загалом потерпіло від угруповання 60 комерсантів-благодійників. За такою ж схемою діяв житель міста Ізмаїл 29-річний чоловік. У соцмережах він оприлюднив відеозвернення, в якому оголосив збір грошей для військових, які несуть службу на блокпостах. Так чоловік зібрав 30 тис. грн. – на «допомогу бійцям» встигли скинутися 26 осіб [6].

Фейковий збір коштів на лікування дітей які постраждали від збройної агресії РФ. Така злочинна схема набула широкого розповсюдження. Фейкові волонтерські та благодійні організації створюють фіктивні сайти, сторінки у соціальних мережах, канали в телеграм та привласнюють кошти громадян.

Фейкове отримання міжнародної допомоги. Зловмисники через спеціально створений чат-бот розсилали листи людям, які постраждали від вторгнення РФ. У посланнях шахраї пропонували постраждалим отримати міжнародну допомогу. Зокрема, у повідомленнях: «Дія. Допомога від ООН» містилася рекомендація щодо того, як зробити запит на виплату 2,2 тис. грн. Довірливі люди йшли за посиланням та потрапляли на фішинговий сайт з інтерфейсом, схожим на «Приват24». Цей фейковий веб-ресурс і виманював реквізити платіжних карток [2].

Фейкові оголошення в Інтернеті про продаж автомобілів. Шахраї розміщували фото авто з його параметрами, пробігом та іншим. Оголошення робили максимум реалістичними, що важко запідозрити про їх фейковість. Зловмисники використовували фейкові акаунти. Пропонували переважно пікапи, які, як відомо, мають попит серед військових. Зацікавлених переконували, що

нібито вже домовилися з іншими покупцями, але за умови передоплати товар зможуть «притримати». Таким чином, за даними поліції, шахраї виманювали гроші у волонтерів та бійців ЗСУ [6].

Фейковий захист рахунків. Зловмисники, під виглядом працівників банків, телефонували громадянам та переконували надати інформацію про фінансові номери нібито для захисту їх рахунків. Отримавши конфіденційні дані, аферисти здійснювали несанкціонований доступ до SIM-карток шляхом їх перевипуску та дублювання. У подальшому шахраї без відома власників здійснювали переказ грошей на підконтрольні банківські рахунки. Для цього використовували унікальний номер-пароль клієнтів банку, який є засобом ідентифікації переказу [7].

Фейкове перевезення біженців та допомога з житлом. Тисячі українців (більше на території сходу нашої країни) постраждали від найбільш поширених схем онлайн-шахрайства – імітації перевезення з прифронтових або з окупованих територій до безпечних міст та допомоги в розміщенні. Шахраї розміщували в інтернет-мережі оголошення з пропозицією безпечного та швидкого доставлення до західних регіонів України або навіть за кордон. Під час спілкування шахраї намагалися виманити передоплату за запропоновані послуги, обґрунтовуючи це підвищеною небезпекою, необхідністю резервування місць тощо. Здебільшого за свої «послуги» зловмисники вимагали від 500 до 1000 грн авансу з особи. Отримавши передоплату, шахраї зникали та переставали виходити на зв'язок [8].

Шахрайство з орендою житла. Через війну багато людей переїжджають з місця на місце, шукаючи прихисток. Найчастіше шахраї використовують мережу Інтернет на різних платформах для розміщення оголошень про товари та послуги. Під приводом здачі в оренду житла, в безпечних регіонах України, шахраї просять переказати перший платіж або певну частину від вартості оренди. Проте після перерахування коштів потерпілі приїздять на місце і, як правило, виявляють, що в оселі або хтось проживає, або оголошення вже неактуальне. Шахраї блокують

у соціальних мережах своїх жертв, міняють номери телефонів та продовжують свою шахрайську діяльність [8].

Фейкові повідомлення «ваш син потрапив у полон». Зловмисники телефонують родичам зниклих називаючи прізвище та ім'я, що нібито він перебуває в полоні, для того щоб визволити потрібна певна сума грошей.

Шахрайство щодо надання інформації про місце перебування родичів які безвісти зникли. Зловмисники використовують розміщені у Інтернеті оголошення про розшук безвісти зниклих осіб. Шахраї зв'язуються з рідними, та повідомляють, що за винагороду можуть надати інформацію про місце знаходження безвісти зниклого родича.

Продаж неіснуючих товарів і послуг у інтернет-крамницях. Цей вид шахрайства можна поділити на три умовні підвиди:

- шахрай пропонує покупцеві що-небудь, бере з нього повну або часткову передоплату і зникає;

- шахрай продає замовнику товар, але неналежної якості, такий, що не відповідає стандартам, на які той розраховував і які оголошував продавець;

- шахрай підмінює товар, тобто надсилає те, чого людина не замовляла [6].

Причиною активізації таких схем є масовий перехід суб'єктів господарювання на віртуальні майданчики, де можна зекономити на оренді приміщення і зробити ринкові ціни на товари та послуги привабливішими для покупців.

Особливості поведінки осіб які стали жертвами інтернет-шахрайства, що впливає на вразливість до таких злочинів.

Респонденти, які вважають себе знавцями щодо тактик онлайн-зловмисників, з більшою імовірністю натиснуть на фальшиве посилання або повірять шахрайській пропозиції. Так, 53% «знавців» українців повірять повідомленням, що містить позитивні новини з фінансовими бонусами а 38% відреагують на прохання виконати термінові дії, тоді як серед тих, хто сумнівається у своїй пильності, так само вчинять 47%.

Надмірна довірливість через нестачу знань або досвіду. Шахраї використовують некомпетентність в якійсь сфері, наприклад,

фінансові консультації, пропозицію вкласти гроші в нову технологію або продукт.

Цікавість до привабливих заголовків, які змушують користувача Інтернету натиснути на нього. Злочинці використовують клікбейт – привабливі пропозиції або інтригуючі повідомлення, щоб заманити клієнта або встановити шкідливе програмне забезпечення.

Менша кількість опитаних вірять проханням перевстановити пароль із-за потенційного витіку даних: для 83% опитаних повідомлення такого змісту – найбільш підозріла. Набагато менше занепокоєння викликають СМС про статус відправлення, що доставляється (лише 25% включили такі повідомлення, що змушують насторожитися), електронні листи з оголошенням про розпродаж або появу нового продукту (29%) або лист з прохання залишити відгук про отриманий нещодавній досвід (18%) – таким усім можуть скористатися шахраї.

Майже кожен другий (47%) опитуваний повідомив, що переконається, що листа надіслано з дійсної електронної адреси, тоді як лише 41% перевірятимуть, чи прикріплено до повідомлення назву або логотип компанії. Менше половини респондентів шукатимуть у листі номер свого замовлення (39%) або банківського рахунку (32%), а 40% перевірятимуть правильність написання слів.

Кіберзлочинці повсякчас підвищують рівень професіоналізму, удосконалюючи способи вчинення та приховування злочинів [9, с. 75]. Успішне запобігання інтернет-шахрайствам, їх викриття і притягнення винних осіб до відповідальності сьогодні є досить рідкісним явищем, якщо порівнювати з їх кількістю [10, с. 223].

Висновки. Через хибну впевненість осіб посилюється вразливість до обману. Зловмисники використовують повідомлення, які не викликають підозру, містять безпечний, нейтральний текст оголошення з необхідністю перейти за посиланням, а тому особи нехтують перевіркою інтернет-майданчиків, не перевіряють відгуки про товари та продавців, без перевірки відразу оплачують товар, забираючи з поштового відділення. Також багато випадків, коли особи не перевіряють благодійні фонди чи навіть правдивість

інформації від своїх друзів, знайомих про необхідну їм допомогу, на яку збирають гроші невідомі їм особи. При оренді житла заздалегідь пересилають кошти, керуючись тільки фотографіями приміщення в Інтернеті.

Усе це потребує запровадження нових, нерідко нетрадиційних підходів з організації і здійснення протидії організованим злочинним проявам [11, с. 7]. Важливо також пам'ятати, що система заходів індивідуального запобігання повинна бути циклічною: розпочинатися із заходів усунення причин і умов учинення суспільно небезпечних діянь, продовжуватись заходами їх відвернення та припинення і завершуватися знову-таки заходами усунення причин і умов учинення суспільно небезпечних діянь [12, с. 7].

Забезпечення безперервної просвітницької роботи, охоплюючи всі соціально-демографічні верстви населення, через засоби масової інформації (соціальні мережі, сайти, пресу, радіо, телебачення, смс-повідомлення тощо), бесіди, лекції (колективам, працівникам на підприємствах, в установах, організаціях, студентам у вишах, учням у школі, пенсіонерам, соціально незахищеним верствам населення за місцем проживання і т. ін.) з метою своєчасного інформування про нові види інтернет-шахрайства в умовах воєнного стану [13, с. 48]. Про ознаки інтернет-шахрайств,

криміногенні ситуації-пастки, які створюються шахраями для вчинення своїх злочинних посягань. Все це є ефективними заходами профілактики такої злочинності.

Доцільно пояснити, що навіть якщо особа стала жертвою шахрайства і вже перерахувала кошти на телефонні чи банківські рахунки, такий процес ще можна зупинити. Необхідно, не зволікаючи, звернутися до банку з проханням скасування такого платежу та блокування карти. Жертвам інтернет-шахрайства потрібно акумулювати всю інформацію і звернутися до поліції, вказавши свій номер телефону та номер телефону, з якого телефонував шахрай, а також номери банківських рахунків, з яких переведені кошти і рахунки, на які були перераховані. Таку ж інформацію необхідно повідомити на «гарячу лінію» управління по боротьбі з кіберзлочинністю.

Крім того, своєчасно оновлена інформація про нові види онлайн-шахрайств, способи їх учинення та приховання, особливості поведінки шахраїв і криміногенні ситуації-пастки, які створюються ними для вчинення злочинних посягань, розроблення та поширення роз'яснювальних інструкцій щодо розпізнання схем аферистів в Інтернеті, поради щодо протидії цим злочинам також можуть істотно вплинути на зменшення рівня таких кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308–317. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69>
2. Якобчук А. Половина українців потрапили на гачок шахраїв у мережі URL: <https://slovoproslowo.info/polovina-ukraintsiv-potrapili-na-gachok-shahraiv-u-merezhi>
3. Левківська Я.В. Вплив воєнного стану на трансформувannya та розвиток інтернет-шахрайства в Україні *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 17 черв. 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», Т. 2.2022. С. 521–523.
4. Чернявський С.С. Інтернет шахрайство як об'єкт дослідження правових наук. Протидія злочинності у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій органами внутрішніх справ: стан, проблеми та шляхи вирішення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Донецьк, 12 листоп. 2010 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2010. С. 100–103.
5. Березняк В. Запобігання шахрайству в Інтернеті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1 2023. С. 190–196. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-190-196
6. Козова Л. Було вашим, стало нашим: як шахраї під час війни на чужому горі «заробляють». URL: <https://www.unian.ua/society/bulo-vashim-stalo-nashim-yak-shahraji-pid-chas-viyni-na-chuzhomu-goriz-aroblyayut-12179187.html#id--1117563139>

7. Привласнили близько пів мільйона гривень: кіберполіція викрила групу зловмисників, які діяли за схемою перевипуску SIM-карт URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/privlasnyly-blyzko-piv-milijona-gryven-kiberpolicziya-vykryla-grupu-zlovmysnykiv-yaki-diyaly-za-sxemoju-perevypusku-sim-kart-6582/>

8. Реальні історії шахрайства в Інтернеті в умовах війни. URL:<https://it-kharkiv.com/realni-istoriyi-shahrajstva-v-interneti-v-umovah-vijny/>

9. Брисковська О. М. Соціально-психологічна характеристика особи, яка вчиняє шахрайство в мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114), С. 70–78. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.70>

10. Брисковська О. М., Пустовіт В. А. Організовані форми інтернет-шахрайства на сучасному етапі *Вісник Запорізького національного університету (Юридичні науки)*. № 4. (Т. 1). 2020. С. 219–225. DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.1-32>

11. Мороз В.П., Чаплинський К.О., Богуславський М.Г., Волошина М.О. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

12. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.

13. Брисковська О.М. Окремі види фінансового шахрайства з використанням мережі інтернет в умовах воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри* : матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 46–49.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.26>

Максимовська С. С.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

СТРОКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Анотація. У статті встановлено, що досудове розслідування кримінальних проступків повинно бути проведено в строки, встановлені ст. 219 КПК України, із врахуванням особливостей визначених Главою 25 КПК України.

Досліджено, що ч. 2 ст. 219 КПК України передбачає загальні строки досудового розслідування злочинів, однак такі строки для кримінальних проступків не встановлені.

Водночас, зауважено на існуванні рішень Верховного Суду, у яких суд прийшов до висновку, що кримінальні проступки є менш суспільно небезпечними діяннями порівняно із нетяжкими злочинами, а відтак строк їх досудового розслідування не може перевищувати строку, встановленого для розслідування нетяжких злочинів.

З урахуванням такої загальної засади кримінального провадження як розумність строків, класифікації кримінальних правопорушень, наведеної у ст. 12 КК України, складності їх розслідування, у статті проаналізовано можливість встановлення для кримінальних проступків, як і для нетяжких злочинів, строку досудового розслідування у дванадцять місяців.

Автором зосереджено особливу увагу на порядку продовження строків досудового розслідування кримінальних проступків. Зокрема, проаналізовано необхідність передбачення у КПК України можливості продовження строку досудового розслідування кримінального проступку, до моменту повідомлення особі про підозру, у разі якщо таке не може бути закінчити у дванадцятимісячний строк.

Зауважено про необхідність внесення змін до ч. 1 ст. 298-5 КПК України, узгодивши її із положеннями п. 1 ч. 4 ст. 219 КПК України. Зокрема, уточнено строки, підстави та порядок продовження строків дізнання.

Висловлено власне бачення щодо можливості продовження строків дізнання до двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, у випадку неможливості його закінчення внаслідок особливої складності провадження.

Ключові слова: кримінальний процес, дізнання, кримінальне провадження, кримінальний проступок, затримання, запобіжні заходи, підозрюваний.

Maksymovska S. S. Terms of pre-trial investigation of criminal offenses

Abstract. The article establishes that a pre-trial investigation of criminal misdemeanors should be conducted within the time limits established by Article 219 of the CPC of Ukraine, with due regard for the specifics provided for in Chapter 25 of the CPC of Ukraine.

The author has studied that Part 2 of Article 219 of the CPC of Ukraine that provided the general terms of pre-trial investigation of crimes, but such terms are not provided for criminal misdemeanors.

At the same time, the author notes that there are decisions of the Supreme Court in which the court concluded that criminal misdemeanors are less socially dangerous acts compared to non-serious crimes, and therefore the term of their pre-trial investigation may not exceed the term established for the investigation of non-serious crimes.

Given such a general principle of criminal proceedings as the reasonableness of terms, the classification of criminal offenses provided for in Article 12 of the Criminal Code of Ukraine, and the complexity of their investigation, the article analyzes the possibility of establishing a twelve-month pre-trial investigation period for criminal misdemeanors, as well as for non-serious crimes.

The author focuses on the procedure for extending the pre-trial investigation of criminal misdemeanors. In particular, the author analyzes the need to provide for the possibility of extending the term of pre-trial investigation of a criminal offense in the CPC of Ukraine, until the person is notified of suspicion, if it cannot be completed within twelve months.

It is noted that it is necessary to amend part 1 of Article 298-5 of the CPC of Ukraine, harmonizing it with the provisions of paragraph 1 of part 4 of Article 219 of the CPC of Ukraine. In particular, the terms, grounds and procedure for extending the inquiry period were clarified.

The author expressed his own view on the possibility of extending the inquiry period up to two months from the date of notification of a person of suspicion of committing a criminal offense.

Key words: *criminal proceeding, inquiry, criminal proceeding, criminal offence, detention, preventive measures, suspect.*

Постановка проблеми. Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України не визначено строк дізнання для кримінальних проступків з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Така правова невизначеність нерідко призводить до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, зокрема при прийнятті судами необґрунтованих рішень про наявність підстав для закриття кримінальних проваджень на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, у зв'язку з закінченням строків досудового розслідування, або ж до порушення процесуальних строків під час досудового розслідування кримінальних проступків дізнавачами та прокурорами. В свою чергу, необґрунтоване закриття кримінального провадження не виправдовує легітимних очікувань особи, яка зазнала шкоди та не узгоджується із завданнями кримінального судочинства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням обчислення строків досудового розслідування присвячено праці Л. Василюєва, І. Гловюк, С. Заїки, Є. Коваленко, В. Козія, В. Маляренка, О. Толочка, В. Єднака та, з огляду на значущість проблематики, багатьох інших науковців. Водночас, вказані дослідження стосувались у своїй більшості питань строків досудового розслідування злочинів. При цьому, враховуючи особливості досудового розслідування кримінальних проступків, на даний час, строкам їх розслідування приділено недостатню увагу у науковому середовищі.

Метою статті є дослідження правового регулювання, визначення наявності недоліків та вирішення проблемних питань, пов'язаних із строками досудового розслідування кримінальних проступків.

Виклад основного матеріалу. Положеннями ч. 1 ст. 219 КПК України визначено, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або вине-

сення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу, до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження [1].

При цьому, ч. 2 ст. 298 глави 25 КПК України встановлює, що досудове розслідування кримінальних проступків здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, із урахуванням положень цієї глави.

Відтак, можемо стверджувати, що строки досудового розслідування кримінальних проступків, як і злочинів, розпочинаються та завершуються у порядку встановленому ч. 1 ст. 219 КПК України.

При цьому, ч. 2 ст. 219 КПК України передбачено загальні строки досудового розслідування для нетяжких, тяжких та особливо тяжких злочинів з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу, до дня повідомлення особі про підозру.

Зокрема, строк досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину становить дванадцять місяців, а у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину – вісімнадцять місяців.

Водночас, такі загальні строки досудового розслідування для кримінальних проступків ч. 2 ст. 219 КПК України не передбачено.

Вважаємо, що у такому випадку, перш за все необхідно звернутись до такої загальної засади кримінального провадження, як розумність строків, оскільки під час досудового розслідування кожна процесуальна дія

або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки.

Так, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого обвинувачення має право на справедливий та відкритий розгляд впродовж розумного строку [2].

Аналіз рішень ухвалених Європейським судом з прав людини (надалі – Суд) показує, що Судом напрацьовано ряд критеріїв, які свідчать про розумність строків кримінального провадження. Вказані критерії знайшли своє відображення у чинному КПК України.

Водночас, Європейський суд з прав людини вважає, що розумність строків для кожного кримінального провадження є індивідуальною, однак не передбачає вихід за конкретні часові межі.

Суд у своїх рішеннях, зокрема у справі «Ноймайстер проти Австрії» від 27.06.1968 [3], приходять до висновку, що у кримінальних справах розумний строк може починати відлік з дати початку досудового слідства.

При цьому, звернувшись до багатьох інших рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини, наприклад «Хозе проти Нідерландів» від 22.05.1998 [4], ми побачимо що Суд для визначення дотримання розумних строків під час досудового розслідування в першу чергу оцінює складність кримінального провадження.

Так, відповідно до ст. 12 КК України кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. В свою чергу, злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі [5].

З огляду на таку класифікацію, та виходячи з визначень наведених у вищевказаній статті КК України, кримінальні проступки є менш суспільно небезпечними діями порівняно із нетяжкими злочинами.

Враховуючи наведене, вважаємо, що загальний строк досудового розслідування кримінальних проступків не може бути більшим, аніж для нетяжких злочинів.

Такої ж позиції дотримується Верховний Суд у своїй практиці, що висвітлена до прикладу у постанові від 06.06.2023 у справі

№ 461/9707/21 [6], ухвалі Верховного суду від 04.05.2022 у справі № 204/1781/21 [7].

Відсутність у ч. 2 ст. 219 КПК України загальних строків досудового розслідування кримінальних проступків порушує права та законні інтереси особи, стосовно якої здійснюється дізнання без повідомлення про підозру.

З огляду на таку законодавчу прогалину щодо строку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку до дня повідомлення особі про підозру, вказане неодноразово слугувало підставою для невірної трактування кримінального процесуального закону сторонами кримінального провадження та судом.

Відтак, вважаємо за необхідне п. 1 ч. 2 ст. 219 КПК України викласти у наступній редакції:

«Строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу, до дня повідомлення особі про підозру становить:

1) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку або нетяжкого злочину».

Зважаючи на те, що до кримінальних проступків законодавцем віднесено безліч кримінальних правопорушень, досудове розслідування яких часто потребує проведення значної кількості слідчих (розшукових) дій, вважаємо що встановлення аналогічного строку досудового розслідування, як і для нетяжких злочинів, є розумним та обґрунтованим.

Окрім цього, варто звернути увагу на позицію Верховного Суду, висловлену в ухвалі від 28.12.2021 у справі № 489/3647/21. Зокрема, Верховний Суд відмовляючи у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою прокурора на ухвалу суду про закриття кримінального провадження щодо кримінального проступку дослідив порядок застосування ст. 12 КК України та ст. 219 КПК України до правовідносин, що виникли до внесення відповідних змін Законом України № 2617-VIII від 22.11.2018 [8].

Зокрема, Верховним Судом встановлено, що на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінальні правопорушення, відповідно до положень ст. 12 КК України, належали до злочинів невеликої тяжкості строк досудового розслідування яких, згідно з ст. 219 КПК України, становив дванадцять місяців. Водночас, після внесення змін до ст. 12 КК України, вказані в обвинувальному акті діяння були віднесені до кримінальних проступків.

Як вірно зазначено у вищевказаній ухвалі, враховуючи положення ст. 58 Конституції України, внесення змін до ст. 12 КК України, при її застосуванні із ст. 219 КПК України, не покращує становище обвинувачених, адже строк проведення дізнання по проступкам не визначено КПК України. Тому застосовуючи закон до правовідносин, які виникли до набрання ним чинності, необхідно виходити з того, чи пом'якшує або скасовує відповідальність особи норма, яка застосовується [9].

Підсумовуючи наведене, а також практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, варто зазначити, що застосовуючи ст. 219 КПК України в системному зв'язку з ст. 12 КК України, органи досудового розслідування повинні виходити з того, що у випадку реєстрації кримінального провадження до внесення змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», строки досудового розслідування з моменту реєстрації в ЄРДР до моменту оголошення про підозру складають дванадцять місяців і у випадку необхідності повинні бути продовжені у встановленому порядку.

Варто також зауважити, що обмеження строків досудового розслідування закладено законодавцем у чинному кримінальному процесуальному законі, оскільки відсутність підозри на досудовому розслідуванні ще сильніше зачіпає права особи, яка потім таки отримає таку підозру. Відтак, такі строки не можуть бути необмеженими, або продовженими неодноразово безпідставно.

Отже вважаємо, що варто також звернути особливу увагу на порядок продовження строків досудового розслідування кримінальних проступків.

Зокрема, ст. 294 КПК України передбачає можливість неодноразового продовження слідчим суддею за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, строку досудового розслідування злочину до моменту повідомлення особі про підозру.

При цьому, такої можливості продовження строку досудового розслідування кримінального проступку законодавцем не передбачено.

Водночас, на практиці, з урахуванням складності розслідування деяких кримінальних проступків, необхідності проведення великої кількості слідчих (розшукових) дій, для прийняття законного та обґрунтованого остаточного рішення у кримінальному провадженні, строку досудового розслідування у дванадцять місяців може бути недостатньо.

Відтак, вбачаємо за необхідне передбачити можливість продовження строку досудового розслідування кримінального проступку, до моменту повідомлення особі про підозру, у разі неможливості закінчити таке у дванадцятимісячний строк.

Звичайно, дискусійним буде питання відносно того, ким саме такий строк зможе бути продовжений. Так, якщо звернутись до положень ч. 2 ст. 294 КПК України, бачимо, що строк досудового розслідування з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, може бути продовжений самостійно прокурором.

Отже, перший можливий варіант продовження строків досудового розслідування кримінальних проступків до моменту повідомлення особі про підозру – самостійно прокурором. При цьому, для унеможливлення зловживань з боку сторони обвинувачення, у такому випадку, доцільно передбачити необхідність чіткої мотивації причин внаслідок яких неможливо закінчити розслідування у встановлені КПК України строки.

Другий варіант, який варто розглянути – це продовження строків досудового розслідування кримінальних проступків, до моменту повідомлення особі про підозру, слідчим суддею за клопотанням прокурора або дізнавача, погодженого з прокурором. Водночас, у такому випадку варто згадати, що запровадження досудового розслідування кримінальних правопорушень у формі дізнання

прийнято з метою спрощення процедури їх розслідування, зменшення навантаження на органи досудового слідства. Звичайно, продовження строків слідчим суддею сприятиме необхідності належного обґрунтування такої потреби, однак збільшить навантаження на дізнавачів та прокурорів.

Окрім цього, детальному дослідженню підлягатиме питання відносно кількості разів, на які зможе бути продовжений строк досудового розслідування кримінальних проступків до моменту повідомлення особі про підозру, зокрема неодноразово чи певну чітко встановлену кількість разів.

Так, досудове розслідування злочинів до моменту повідомлення особі про підозру може бути продовжено неодноразово на строк, встановлений п. п. 2, 3 ч. 4 ст. 219 КПК України (6 та 12 місяців).

Вважаємо, що доцільно передбачити можливість продовження строків дізнання до моменту повідомлення особі про підозру неодноразово на строк, встановлений п. п. 1, 2 ч. 4 ст. 219 КПК України (1 та 6 місяців).

Досліджуючи особливості продовження строку дізнання, варто зауважити, що відповідно до ч. 3 ст. 219 КПК України з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене:

1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 цього Кодексу;

2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім;

3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298-4 цього Кодексу [1].

В свою чергу, ч. 4 ст. 219 КПК України передбачає, що строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку,

передбаченому параграфом 4 глави 24 цього Кодексу [1].

Зокрема, строк досудового розслідування з дня повідомлення у вчиненні кримінального проступку (дізнання) може бути продовжено, якщо провадження неможливо закінчити внаслідок його складності.

При цьому, ч. 4 ст. 219 КПК України уточнено, що загальний строк досудового розслідування з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку може бути продовжено до одного місяця у наступних випадках:

– повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, в тому числі у випадку, якщо підозрюваний не визнає вину;

– затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 КПК України;

– необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій;

– вчинення кримінального проступку неповнолітнім.

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 298-5 КПК України у разі необхідності проведення додаткових слідчих і розшукових дій строк дізнання може бути продовжений прокурором до тридцяти днів. Про продовження строку дізнання прокурор виносить постанову [1].

Із змісту наведеної вище статті вбачається, що прокурор виносить постанову про продовження строку дізнання, лише у випадку необхідності продовження такого строку для проведення додаткових слідчих і розшукових дій.

Однак, як ми зазначали вище, строк дізнання може бути продовжений також у випадку вчинення кримінального проступку неповнолітнім, невизнання особою своєї вини, затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 КПК України. При цьому, виходячи з процитованої частини 1 статті 298-5 КПК України, прокурор у таких випадках не зобов'язаний виносити відповідну постанову про продовження строків дізнання.

Окрім цього, бачимо неузгодженість між п. 1 ч. 4 ст. 219 КПК України, відповідно до якої строк дізнання може бути продовжений до одного місяця, та ч. 1 ст. 298-5 КПК України, згідно з якою такий строк може бути продовжений до тридцяти днів.

Вважаємо, що кримінальне процесуальне законодавство має бути чітке, доступне та однозначне у своєму застосуванні, а відтак має унеможливити будь-які неточності.

Враховуючи наведене, на нашу думку необхідно внести відповідні зміни у ч. 1 ст. 298-5 КПК України, узгодивши її із положеннями п. 1 ч. 4 ст. 219 КПК України, та виклавши ч. 1 ст. 298-5 КПК України у наступній редакції: «У випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини 3 статті 219 цього Кодексу строк дізнання може бути продовжений прокурором до одного місяця. Про продовження строку дізнання прокурор виносить постанову».

Окрім цього, виходячи із практики досудового розслідування кримінальних проступків, вважаємо за необхідне передбачити у чинному КПК України можливість продовження строків дізнання до двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, у випадку неможливості його закінчення внаслідок особливої складності провадження. Заради уникнення можливих зловживань, гарантування дотримання прав осіб, яким повідомлено про підозру, таке продовження може здійснюватись слідчим суддею за клопотанням прокурора.

Висновки. Після трьох років функціонування інституту кримінальних проступків

недоліки і неточності, допущені законодавцем, уже потребують невідкладного вирішення, в тому числі і з метою недопущення неоднозначного тлумачення кримінального процесуального закону.

Зокрема, строки досудового розслідування кримінальних проступків, як і злочинів, розпочинаються та завершуються у порядку встановленому ч. 1 ст. 219 КПК України. При цьому, у статті проаналізовано ряд особливостей, притаманних строкам дізнання, як до повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, так і після такого.

Зроблено висновки про необхідність встановлення дванадцятимісячного строку для досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку до дня повідомлення особі про підозру, а також можливості продовження таких строків у разі особливої складності провадження.

Запропоновано внесення змін до ч. 1 ст. 298-5 КПК України, шляхом узгодження її із положеннями п. 1 ч. 4 ст. 219 КПК України.

Окрім цього, у статті автор прийшов до висновків про необхідність передбачити у чинному КПК України можливість продовження строків дізнання до двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.09.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод України / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.09.2023).
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ноймайстер проти Австрії» від 27.06.1968. URL: https://kyiv.gp.gov.ua/ua/documents.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203538 (дата звернення: 14.09.2023).
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хозе проти Нідерландів» від 22.05.1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58170> (дата звернення: 14.09.2023).
5. Кримінальний кодекс України / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.09.2023).
6. Постанова Верховного Суду від 06.06.2023 у справі № 461/9707/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111431127> (дата звернення: 14.09.2023).
7. Ухвала Верховного Суду від 04.05.2022 у справі № 204/1781/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191885> (дата звернення: 14.09.2023).
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 14.09.2023).
9. Ухвала Верховного Суду від 28.12.2021 у справі № 489/3647/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102298187> (дата звернення: 14.09.2023).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.27>

Замрига А. В.,

кандидат економічних наук, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Падалка М. А.,

в. о. начальника юридичного відділу,
асистент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВІ ДЕРЖАВ

Анотація. Стаття розглядає концепцію міжнародної відповідальності держави у міжнародному праві та її ключові аспекти. Стаття наголошує на тому, що міжнародна відповідальність може виникнути у разі порушення міжнародних договорів, звичаїв міжнародного права, прав людини, міжнародного гуманітарного права та правил міжнародного екологічного права. Робота відзначає важливість розуміння цього поняття для забезпечення правопорядку та стабільності в міжнародних відносинах.

У статті також звертається увага на взаємозв'язок міжнародної відповідальності держав та концепції правонаступництва, який виникає при зміні уряду чи режиму в державі, що несе відповідальність за порушення міжнародного права, і вимагає продовження виконання зобов'язань, що були накладені на попередній уряд чи режим. Крім того, стаття розглядає історичний контекст розвитку міжнародно-правової відповідальності держав, включаючи процес кодифікації норм, пов'язаних із відповідальністю держав.

Дана стаття розглядає питання правонаступництва держав у міжнародному праві, звертаючи увагу на їхню історію та розвиток. Також у роботі виділяються певні аспекти діяльності держави- правонаступниці в міжнародному праві, включаючи прийняття прав та обов'язків, відповідальність за минулі дії, виконання міжнародних зобов'язань. Зазначається, що ці аспекти важливі для забезпечення стабільності та неперервності міжнародних відносин після змін у внутрішній політиці чи уряді держави-попередниці.

Визначається, що у разі порушення міжнародних зобов'язань державою-попередницею, держава- правонаступниця може нести відповідальність та зобов'язана виконувати усі зобов'язання, які були передбачені у міжнародних договорах та домовленостях.

У статті розглядаються питання міжнародної відповідальності держав- правонаступниць у контексті Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії. Визначається, що Проект не містить прямих норм, які регулюють міжнародну відповідальність держав- правонаступниць. Разом з тим у роботі звертається увага на ст. 10 та 11 Проекту та відслідковується взаємозв'язок з міжнародною відповідальністю у випадку правонаступництва.

Загалом у статті акцентується увага на важливості правонаступництва в забезпеченні безперервності виконання міжнародних зобов'язань та відповідальності держав незалежно від змін урядів чи режимів, і обговорює ключові аспекти цього питання в міжнародному праві.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, порушення зобов'язань, держава- правонаступниця, держава- попередниця, міжнародні злочини.

Zamryha A. V., Padalka M. A. International legal responsibility during the legal succession of states

Abstract. The article considers the concept of international responsibility of the state in international law and its key aspects. The article emphasizes that international responsibility may arise in case of violation of international treaties, customs of international law, human rights, international humanitarian law and rules of international environmental law. The work notes the importance of understanding this concept to ensure law and order and stability in international relations.

The article also draws attention to the relationship between the international responsibility of states and the concept of legal succession, which arises when a government or regime changes in a state that is responsible for violations of international law and requires the continuation of the obligations imposed on the previous government or regime. In addition, the article considers the historical context of the development of international legal responsibility of states, including the process of codification of norms related to the responsibility of states.

This article examines the issue of legal succession of states in international law, paying attention to their history and development. The work also highlights certain aspects of the activities of the successor state in international law, including acceptance of rights and obligations, responsibility for past actions, and fulfillment of international obligations. It is noted that these aspects are important to ensure the stability and continuity of international relations after changes in the domestic policy or government of the predecessor state.

It is determined that in case of violation of international obligations by the predecessor state, the successor state may bear responsibility and is obliged to fulfill all obligations stipulated in international treaties and agreements.

The article examines the issue of international responsibility of successor states in the context of the Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Illegal Actions. It is determined that the Project does not contain direct norms that regulate the international responsibility of successor states. At the same time, the work draws attention to Art. 10 and 11 of the Project and the relationship with international responsibility in the case of legal succession is monitored.

In general, the article focuses on the importance of legal succession in ensuring the continuity of international obligations and responsibilities of states regardless of changes in governments or regimes, and discusses key aspects of this issue in international law.

Key words: *international responsibility, breach of obligations, successor state, predecessor state, international crimes.*

Постановка проблеми. Проблема міжнародно-правової відповідальності держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави-попередниці є складною та актуальною темою в міжнародному праві. Ця проблема виникає в контексті зміни уряду, зміни режиму або інших політичних та юридичних трансформацій у державі.

Загалом, ця проблема вимагає уважного аналізу та вирішення у міжнародному праві, оскільки вона може мати важливі наслідки для стабільності та законності в міжнародних відносинах. Вирішення цієї проблеми часто вимагає компромісів та дипломатичних зусиль для забезпечення справедливого та раціонального розв'язання конфлікту між державами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Міжнародно-правова відповідальність держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави- попередниці є предметом інтенсивних наукових досліджень у галузі міжнародного права. Зокрема, важливий вклад в розвиток даної теми внесло дисертаційне дослідження К. Е. Маїлунц. Разом з тим питання міжнародної відповідальності держав- правонаступниць було розглянуто у працях М. І. Грабинського, М. В. Грушко, Х. Н. Бехруз, К. В. Мануїлової та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення проблем міжнародно-правової відповідальності держави- правонаступниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна відповідальність є частиною міжнародної правосуб'єктності, що навіть за лінгвістичним аналізом вказує на тісний взаємозв'язок із суб'єктом міжнародного права.

Я. Жукорська під міжнародно-правовою відповідальністю розуміє правовідносини у міжнародному праві, які виникають внаслідок здійснення суб'єктом міжнародного права правопорушення або у випадку завдання суб'єктом міжнародного права своїми правомірними діями шкоди іншому суб'єкту [5, с. 38].

Варто зазначити, що міжнародна відповідальність держави виникає при порушенні міжнародно-правового зобов'язання незалежно від вини чи наміру, що забезпечує правову визначеність у міжнародних відносинах.

Міжнародно-правова відповідальність може бути установлена в наступних випадках:

- порушення міжнародних договорів, включаючи невиконання зобов'язань та недотримання умов угод;
- порушення звичаїв міжнародного права, які стали загальною та довгостроковою практикою;

- порушення прав людини, які є загально-визнаними принципами міжнародного права;
- порушення міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів;
- порушення правил міжнародного екологічного права [7, с. 108].

М. І. Грабинський, М. В. Грушко виділяють такі основні ознаки міжнародно-правової відповідальності як міжнародного юридичного інституту:

- 1) відповідальність настає внаслідок міжнародного правопорушення, яке вчинене;
- 2) вона може бути встановлена тільки на підставі норм міжнародного права;
- 3) метою встановлення відповідальності є сприяння настанню певних негативних наслідків для правопорушника та зміцнення міжнародного правопорядку в цілому [3, с. 102].

Дві світові війни, які суттєво вплинули на хід історії людства, неминуче відобразилися на розвитку міжнародно-правової відповідальності держав. У 1949 році Комісія міжнародного права ООН розпочала розробку питань, пов'язаних з міжнародною відповідальністю держав. Саме тоді з 1953 року проходив процес кодифікації норм, що стосуються міжнародної відповідальності держав, і цей процес завершився у 2001 році з прийняттям Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії (далі – Проект) [4, с. 58].

При цьому варто вказати, що важливим є взаємозв'язок міжнародної відповідальності та концепції правонаступництва. Цей взаємозв'язок виявляється в тому, що при зміні уряду чи режиму в державі, яка несе відповідальність за порушення міжнародного права, виникає питання щодо необхідності нового уряду продовжувати виконувати зобов'язання, які були накладені на попередній уряд чи режим.

Питання правонаступництва держав було предметом обговорень в міжнародному праві вже давно, оскільки світова історія містить значну кількість прикладів щодо занепаду одних держав та утворення замість них інших. При цьому спочатку основна увага зверталася на питання правонаступництва у контексті виконання боргових зобов'язань та укладених угод.

Певну неоднозначність до концепції правонаступництва держав також внесла рання позиція ООН, згідно з якою це питання належить до внутрішньої юрисдикції держав. У зв'язку з цим з'явилася значна кількість різних позицій держав щодо правонаступництва та передання своїх прав і обов'язків. Пізніше була створена єдина концепція правонаступництва держав, яка поклала край різних поглядів щодо визначення межі, коли ж держава передає свої права та обов'язки іншій і виступає її попередницею.

Тут важливим видається той факт, що суб'єктами міжнародного права є не уряди, а суверенні держави. Отже, міжнародні зобов'язання, права та обов'язки належать самій державі, а не її уряду. У зв'язку з цим питання правонаступництва стосуються лише випадків, коли відбувається передача суверенітету над конкретною територією і має наслідком припинення державності та пов'язаних з нею зобов'язань. Це означає, що питання правонаступництва не пов'язані ані з передачею внутрішньої влади від одного уряду до іншого, ані зі зміною офіційної ідеології [7, с. 81].

Варто також звернутися до нормативного визначення даного поняття. Відповідно до ст. 1 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року « правонаступництво держав означає зміну однієї держави іншою в несенні відповідальності за міжнародні відносини будь-якої території ».

М. І. Грабинський, М. В. Грушко вважають, що держава- правонаступниця – це держава, яка приймає на себе права і обов'язки попередньої держави (держави- попередниці) у міжнародних відносинах [3, с. 105].

Основні аспекти діяльності держави- правонаступниці у міжнародному праві включають:

1. Прийняття прав та обов'язків: держава- правонаступниця приймає на себе права та обов'язки, що раніше були призначені для держави- попередниці. Це може включати угоди, договори, міжнародні зобов'язання, майно інші активи.

2. Відповідальність за минулі дії: держава- правонаступниця також бере на себе міжнародно-правову відповідальність за дії

держави-попередниці до її зникнення. Це означає, що якщо держава-попередниця порушила міжнародні правила або договори до свого зникнення, держава- правонаступниця може бути відповідальною за ці порушення.

3. Виконання міжнародних зобов'язань: держава- правонаступниця зобов'язана виконувати всі зобов'язання, які були передбачені у міжнародних угодах та договорах, що були укладені державою-попередницею. Це може включати дотримання прав людини, торгові угоди, договори про нерозповсюдження ядерної зброї, тощо.

Усі ці аспекти важливі для забезпечення стабільності та неперервності міжнародних відносин після змін у внутрішній політиці чи уряді держави-попередниці. Держави- правонаступниці зазвичай визнаються іншими державами та міжнародним спільнотою, і їхні дії і зобов'язання визнаються у міжнародних правових актах.

Тобто, коли держава-попередниця зникає, її права та обов'язки переходять до держави- правонаступниці. При цьому, держава- правонаступниця бере на себе не тільки права та обов'язки держави-попередниці, але й її міжнародно-правову відповідальність. Це означає, що якщо держава-попередниця порушувала свої міжнародні зобов'язання до свого зникнення, держава- правонаступниця повинна нести відповідальність за ці порушення. Якщо держава-попередниця була відповідальна за порушення договору з іншою державою, держава- правонаступниця повинна виконати усі зобов'язання, які були передбачені у цьому договорі. Також, держава- правонаступниця повинна компенсувати будь-який збиток, який був заподіяний державою- попередницею.

Як вже було зазначено, важливим документом щодо міжнародної відповідальності є Проект [9]. Даний документ не містить норм, які безпосередньо регулюють міжнародну відповідальність держав- правонаступниць. Проте в даному випадку цікавими видаються статті 10 та 11. Стаття 10 Проекту вказує на два можливі сценарії: перший – коли повстанський рух устанавлює новий уряд або на всій території колишньої держави, або на її окремих

частині. Проте в обох випадках міжнародна відповідальність покладається на новостворену державу. Згідно з офіційними поясненнями, ця стаття базується на принципі правонаступництва. У випадку, коли повстанський рух створює нову державу, саме зв'язок між цим рухом та новим урядом визначає відповідальність останньої.

Разом з тим варто звернути увагу на ст. 11 Проекту, згідно з якою «Поведінка, яка не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо і в тій мірі, в якій ця держава визнає і приймає цю поведінку як власну». Тобто при схваленні певної поведінки держава бере на себе відповідальність за неї.

При цьому справедливо зазначає К. Е. Маїлунц про відсутність правової визначеності щодо межі прийняття такої поведінки [6, с. 26]. Зрештою виникає питання: якщо поведінка була прийнята частково в певних її аспектах, але була відсторонена в інших аспектах, – як тоді розглядати відповідальність держави за вказані дії?

З вищевикладеного випливає, що міжнародна відповідальність не скасовується при зміні уряду чи режиму. Наприклад, якщо попередній уряд порушив договір з іншою державою, новий уряд не може просто відмовитися від цього договору та нести за це відповідальність. Новий уряд має продовжувати виконувати зобов'язання за договором, і якщо виникають спори, вони розглядаються відповідно до міжнародного права. Таким чином, правонаступництво відіграє важливу роль у збереженні міжнародної відповідальності, оскільки воно забезпечує безперервність виконання зобов'язань між державами, незалежно від змін внутрішньої політичної ситуації [8, с. 109].

К. Е. Маїлунц вказує на необхідність заповнення практичних прогалів між режимами правонаступництва держав та відповідальності держав. Це завдання має продовжувати процес кодифікації у цій сфері і повинне бути покладене на Комісію міжнародного права ООН.

М. І. Грабинський, М. В. Грушко вказують, що у 2017 році було розпочато роботу над створенням нормативно-правової бази

у сфері міжнародної відповідальності держав у випадку правонаступництва [3, с. 103].

При цьому важливим видається урахування специфіку міжнародно-правової відповідальності, яка має особливості порівняно з іншими режимами правонаступництва.

На основі аналізу практики держав, прецедентного права і наукових праць можна зробити два основних висновки. По-перше, традиційна думка про те, що правонаступництво є неприпустимим у сучасній практиці, відкидається. По-друге, це не означає, що теза про автоматичне правонаступництво в будь-якому контексті є завжди правильною. У найкращому випадку можна зробити висновок, що правонаступництво можливе в певних випадках. Відповідно до цього, передачу або відсутність передачі зобов'язань або прав, які впливають з міжнародно-правової від-

повідальності держав у конкретних ситуаціях правонаступництва, слід розглядати окремо в кожному випадку.

Висновки. Держава- правонаступниця приймає на себе права і обов'язки попередньої держави (держави-попередниці) у міжнародних відносинах після зникнення держави-попередниці. Це означає, що вона спадкує і має виконувати усі міжнародні зобов'язання, які були призначені для держави-попередниці.

При цьому варто звернути увагу на відсутність правового регулювання міжнародної відповідальності у випадку правонаступництва. Слід зауважити, що процес кодифікації міжнародних норм в цій сфері повинен урахувати специфіку міжнародно-правової відповідальності, яка має особливості порівняно з іншими режимами правонаступництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів.
2. Бехруз Х.Н. Становлення норм про правонаступництво міжнародних організацій щодо міжнародної відповідальності. *Держава та регіони*. 2021. № 1 (79). С. 294-300.
3. Грабинський М. І., Грушко М. В. Міжнародно-правова відповідальність держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави-попередниці. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 101-105.
4. Грабович Т.А. Генеза концепції міжнародної відповідальності держав. *Правова держава*. 2020. № 39. С. 55-61.
5. Жукорська, Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 36-40.
6. Маїлунц К. Е. Правонаступництво держав щодо міжнародно-правової відповідальності : дис... доктора філос. / Маїлунц, Каріне Еріківна ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 237 с.
7. Маїлунц К. Е. Розвиток практики правонаступництва держав щодо відповідальності. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 80-84.
8. Мануїлова К. В. Особливості міжнародно-правової відповідальності за міжнародним правом в контексті правонаступництва. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 106-109.
9. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Titles and texts of the draft articles II United Nations General Assembly. A/CN.4/L.602/ Rev.I 26 July 2001.

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

Випуск 3

Художник обкладинки *А. Юдашкіна*
Верстка *Ю. Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 22,32. Обл.-вид. арк. 23,42
Замовлення № 1023/638. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.